

WYDZIAŁ HISTORII I ETNOLOGII

ANSTYTUTU BAŁTYCKIEGO
ZAGADNIENIE POMORSKIE
PAMIĘTNIK
A Z R O D O P I S T O

XXV

DOSTĘP DO MORZA
ZAGADNIENIE POMORSKIE
WSPÓLNOTA BAŁTYCKA

WARSZAWA

WYDZIAŁ HISTORII I ETNOLOGII

PAMIĘTNIK
INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO
XXV

POD REDAKCJĄ
JÓZEFA BOROWIKA

TORUŃ 1936

SKŁAD GŁÓWNY: KASA IM. MIANOWSKIEGO — INSTYTUT POPIERANIA NAUKI
WARSZAWA, PAŁAC STASZICA

WYDAWNICTWA INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

DOSTĘP DO MORZA ZAGADNIENIE POMORSKIE WSPÓLNOTA BAŁTYCKA

IV SPRAWOZDANIE DYREKCJI I. B. PRZEDŁOŻONE
KOMISJOM NAUKOWYM I WALNEMU ZGROMADZENIU
W DNIACH 21—22 CZERWCA 1935 R.

TORUŃ 1936

SKŁAD GŁÓWNY: KASA IM. MIANOWSKIEGO — INSTYTUT POPIERANIA NAUKI
WARSZAWA, PAŁAC STASZICA

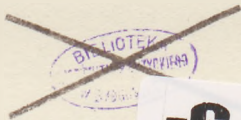
nie pozycza się do domu

412530

OK

W serii „Sprawozdania“ Pamiętnika Instytutu Bałtyckiego dotychczas ukazały się następujące publikacje:

1. [I] J. Borowik: Pięć lat pracy Instytutu Bałtyckiego 1927—1932. Toruń 1932, str. 67. Cena 1 zł.
2. [II] Sprawozdanie Dyrekcji Instytutu Bałtyckiego za okres od 1 stycznia 1932 r. do 1 lipca 1933 r. Toruń 1933, str. 36. Cena 50 gr.
3. Sprawozdania z działalności naukowej w dziedzinie pomoroznawstwa w latach 1933—1934. Toruń 1935, str. 67. Cena 2,50 zł.
4. III Sprawozdanie Dyrekcji Instytutu Bałtyckiego (za lata 1933 i 1934). Toruń 1935, str. 36. Cena 1 zł.
5. [IV] Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka. IV Sprawozdanie Dyrekcji I. B. przedłożone Komisjom Naukowym i Walnemu Zgromadzeniu w dniach 21—22 czerwca 1935 r. Toruń 1936, str. 239, 1 wykres. Cena 6 zł.
6. Komisje Naukowe Instytutu Bałtyckiego. Sprawozdania i Programy. (Odbitka). Toruń 1936, str. 95. Cena 3 zł.
7. Sprawa Wyższej Uczelni na Pomorzu. (Odbitka). Toruń 1936, str. 37. Cena 2,50 zł.
8. Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego. Działalność wydawnicza I. B. w latach 1929—1935. — Ogólny spis porządkowy wydawnictw I. B. — Spis bibliograficzny publikacji I. B. — Skorowidz autorów i współpracowników I. B. (Odbitka). Toruń 1936, str. 64. Cena 1,50 zł.

D 417/5/09

25-

SPIS RZECZY

	Str.
Przedmowa	9
Porządek obrad	11
Spis członków Komisyj Naukowych	12
Projekt Regulaminu Komisyj Naukowych	13
Uwagi w sprawie istoty zmian wprowadzonych do Statutu Instytutu Bałtyckiego dnia 21. XI. 1934 r. w odniesieniu do uprawnień i organizacji Komisyj Naukowych, str. 14.	

I. KOMISJE NAUKOWE INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO SPRAWOZDANIA I PROGRAMY

1. Komisja Morska

J ó z e f B o r o w i k: Prace Instytutu Bałtyckiego w dziedzinie gospodarstwa morskiego 17
Uwagi wstępne, str. 17; 1. Organizacja badań naukowych, str. 18; 2. Publikacje gospodarczo-morskie: a) Ogólne uwagi o wydawnictwach, str. 20; b) Wymiana towarowa drogą morską, str. 21; c) Zagadnienia portowe, str. 22; d) Transport morski, str. 25; e) Ogólna polityka morska, str. 26; 3. Działalność dydaktyczna, str. 26; 4. Naukowa Informacja Gospodarcza, str. 27; 5. Aparat wewnętrzny techniczno-naukowy, str. 29.

F e l i k s H i l c h e n: Program prac Komisji Morskiej Instytutu Bałtyckiego 31
Wstępne uwagi, str. 31; 1. Program prac naukowo-wydawniczy: a) Monografie morskie, str. 32; b) Artykuły i rozprawy poświęcone „Morskiej Wspólnocie Bałtyckiej“, str. 35; c) Podręczniki dla szkół wyższych, str. 37; 2. Biuro studjów morskich: a) Morskie archiwum gospodarcze, str. 37; b) Pracownia naukowa, str. 38; c) Kontakt z publicystami, str. 39; 3. Praca dydaktyczna i propagandowa, str. 40.

2. Komisja Geograficzna

W a l e n t y W i n i d: Prace Instytutu Bałtyckiego w dziedzinie geografji i nauk pomocniczych 41
Wstęp, str. 41; 1. Publikacje Instytutu Bałtyckiego, str. 42; a) Dział pomorzoznawczy, względnie bałtykoznawczy, str. 43;

b) Dział gospodarczo-morski, str. 47; c) Dział dydaktyczny i popularyzacyjny, str. 48; d) Dział antyrewizjonistyczny, str. 49; 2. Podsumowanie pracy naukowo-wydawniczej, str. 50; 3. Dział naukowo-informacyjny, str. 51; 4. Aparat wewnętrzny: Biblioteka, archiwum, kontakt nazewnątrz, str. 51; 5. Komisja Geograficzna, str. 52; Uwagi końcowe, str. 53.

Antoni Wrzosek: Geografia w dotychczasowych publikacjach Instytutu Bałtyckiego 54

Uwagi wstępne, str. 54; 1. Geografia fizyczna, str. 56; 2. Antropogeografia, str. 56; 3. Geografia gospodarcza, str. 58; 4. Geografia polityczna, str. 59; 5. Ludoznawstwo i krajoznawstwo, str. 60; 6. Inne publikacje, str. 61; Uwagi końcowe, str. 61.

Jerzy Smoleński: Geografia w programie przyszłych prac Instytutu Bałtyckiego 64

Uwagi wstępne, str. 64; 1. Geografia fizyczna, str. 65; 2. Antropogeografia, str. 67; 3. Geografia historyczna, str. 69; 4. Atlas Polskiego Pomorza, str. 69; 5. Prace nad regionem bałtyckim, str. 70; 6. Potrzeba pracowni antropogeograficznej w Instytucie Bałtyckim, str. 70.

3. Komisja Historyczna

Józef Bieniasz: Prace Instytutu Bałtyckiego w zakresie badań historycznych 72

Ogólna charakterystyka, str. 72; 1. Wydawnictwa historyczne, str. 73; 2. Wydawnictwa ogólne, str. 75; 3. Wydawnictwa monograficzne, str. 76; 4. Wydawnictwa o charakterze dydaktycznym, str. 78; 5. Publikacje popularno-naukowe, str. 78; 6. Komunikaty Działu Informacji Naukowej, str. 79; Uwagi końcowe, str. 79.

Zygmunt Wojciechowski: Program prac Komisji Historycznej Instytutu Bałtyckiego na najbliższą przyszłość 81

1. Towarzystwa naukowe na Pomorzu. Podział pracy, str. 81; 2. Czasopismo dla historii Pomorza, str. 82; 3. Wydawnictwa źródeł z Archiwum. Atlas Historyczny, str. 84; 4. Pomorze zachodnie, str. 84; 5. Ziemia lubuska, str. 86; Duża historia Pomorza, str. 87; 7. Rozmiar problemu pomorskiego, str. 88; 8. Prusy Wschodnie, str. 89; 9. Niemcy, Polska, Rosja, str. 90; 10. Charakter prac pomorskich, str. 90; 11. „Bałtyckie spojrzenie“ Instytutu, str. 91.

4. Komisja Archeologiczna

Jacek Delekt: Prace Instytutu Bałtyckiego w zakresie archeologii przedhistorycznej 92

	Str.
Uwagi wstępne, str. 92; 1. Publikacje, str. 92; 2. Prace terenowe, str. 94; 3. Komisja Archeologiczna, str. 95.	
R o m a n J a k i m o w i c z: Program prac Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego	97
1. Zakres działania Komisji, str. 97; 2. Zadania kierownika Pracowni Archeologicznej, str. 97; 3. Działalność Komisji Archeologicznej, str. 98; 4. Program prac na przyszłość:	
a) Współpraca prehistoryków regionu bałtyckiego, str. 99;	
b) Archiwum Pomorskich Zabytków Przedhistorycz., str. 100.	
<u>5. Komisja Kulturoznawcza</u>	
X. W ł a d y s ł a w L ę g a: Działalność Instytutu Bałtyckiego w zakresie badań etnograficznych	102
Uwagi wstępne, str. 102; 1. Rozprawy, str. 103; 2. Referaty, str. 107; 3. Komunikaty, str. 108; 4. Poszukiwania w terenie, str. 109; Końcowe uwagi, str. 111.	
II. WALNE ZGROMADZENIE	
Sprawozdanie Zarządu Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.	115
Wyższa Uczelnia na Pomorzu, str. 115; Baczne oko na Zachód, str. 116; Kontakty naukowe z krajami bałtyckimi, str. 117; Zjazdy Pomorzoznawcze, str. 118; Zmiany statutowe, str. 118; Oddział Instytutu w Gdyni, str. 119; Muzeum Ziemi Pomorskiej, str. 119.	
Protokół Komisji Rewizyjnej Instytutu Bałtyckiego w Toruniu .	121
Zamknięcie rachunkowe na dzień 1 stycznia 1935 r.	122
S p r a w o z d a n i a P r z e w o d n i c z ą c y c h K o m i s y j N a u k o w y c h	123
Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego w dniu 21 czerwca 1935 r.	123
Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Historycznej Instytutu Bałtyckiego w dniu 21 czerwca 1935 r.	124
Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Morskiej Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.	125
Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Geograficznej Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.	126
Wniosek Zarządu I. B. w sprawie nadania godności członka honorowego B e r n a r d o w i C h r z a n o w s k i e m u	128
Wniosek Zarządu I. B. w sprawie nadania godności członka honorowego D r . O t t o n o w i S t e i n b o r n o w i	128
Władze Instytutu Bałtyckiego wybrane na Walnem Zgromadzeniu członków Instytutu w dniu 22 czerwca 1935 r.	130
Przemówienie Prezesa Zarządu Instytutu Bałtyckiego na Posiedzeniu Publicznem członków Instytutu	131

III. SPRAWA WYŻSZEJ UCZELNI NA POMORZU

Str.

Józef Kostrzewski: Potrzeby i zadania Wszechnicy Pomorskiej	135
1. Dotychczasowe zaniechanie kulturalne Pomorza, str. 135;	
2. Potrzeba własnego ogniska naukowego, str. 137; 3. Położenie nad Bałtykiem obowiązuje, str. 138; 4. Placówki niemieckie nad Bałtykiem, str. 140; 5. Jaka ma być Wszechnica na Pomorzu, str. 143; 6. Siedziba Uniwersytetu, str. 146.	
Bernard Chrzanowski: O potrzebach kulturalnych Pomorza	149
Józef Borowik: Uwagi na temat organizacji szkolnictwa wyższego na Pomorzu	155
1. Dlaczego wyższa uczelnia na Pomorzu jest niezbędna? str. 155; 2. Skąd powstała zwłoka w uruchomieniu Wszechnicy na Pomorzu? str. 156; 3. Niemiecki napór kulturalny na Pomorze, str. 158; 4. Toruń, siódme miasto uniwersyteckie w Polsce, str. 160; 5. Czy nie za dużo produkujemy bezrobotnych umysłowych? str. 163; 6. Trzy etapy realizacji Wszechnicy Pomorskiej, str. 165; 7. Pomorska Szkoła Nauk Politycznych, str. 167; 8. Studjum Pomorzoznawcze, str. 169. Uwagi końcowe str. 171.	

IV. WYDAWNICTWA INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

Wanda Kwiecińska: Działalność wydawnicza Instytutu Bałtyckiego w latach 1929—1935	175
1. Typy wydawnictw, str. 175; 2. Przegląd działalności wydawniczej, str. 180; 3. Podsumowanie wyników pracy wydawniczej, str. 186.	
Ogólny spis porządkowy wydawnictw I. B.	191
Spis bibliograficzny publikacji I. B.	204
Skorowidz autorów współpracowników oraz osób biorących udział w pracy naukowej I. B.	235
Tabelka: Zestawienie głównych wydawnictw I. B.	188
Wykres: Wzrost ilości wydawnictw J. B.	189

PRZEDMOWA

Zagadnienie pomorskie, dostęp do morza, wspólnota bałtycka — to są trzy hasła, którymi w jednym zdaniu można wyczerpać całość zainteresowań Instytutu Bałtyckiego, określić trojaki kierunek i oblicze jego działalności. To są jednocześnie trzy zasadnicze fazy rozwoju Instytutu, przekształcającego się w ciągu lat dziesięciu z prowincjonalnego i odosobnionego zakładu naukowego w instytucję o charakterze międzynarodowym z rozległymi kontaktami naukowymi i wydawniczymi.

Najwięcej uwagi poświęcił Instytut zagadnieniu Regionu Pomorskiego, w najszerszym rozumieniu tego słowa, zajmując się przeszłością, kulturą i gospodarstwem Pomorza Polskiego, jak też jego stosunkiem do innych ziem polskich i krajów sąsiednich. W naturalnym rozwoju prac i zgodnie z wytkniętym od początku celem objął Instytut swemi badaniami i publikacjami również odległe kraje nad Bałtykiem położone, zmierzając zarówno do poznania całego Regionu Bałtyckiego, jak też do wyjaśnienia roli, którą spełniała, spełnia i ma do spełnienia Polska w zespole państw i narodów nadbałtyckich.

Pragnę jednak nadmienić, że pierwszą publikacją, którą wydał Instytut Bałtycki, inaugurując swój „Pamiętnik“ — była nagrodzona na pierwszym konkursie naukowym praca p. t. „Handel międzynarodowy na Bałtyku“. Dziwny zbieg okoliczności sprawia, że ostatnia rozprawa, którą zanotowaliśmy w ogłaszanym obecnie spisie bibliograficznym publikacyj Instytutu — jest znów źródłową pracą na temat „Handel międzynarodowy krajów nadbałtyckich“, ogłoszoną w wydawanym przez Instytut kwartalniku angielskim.* Nie jest natomiast zbiegiem okoliczności, że Instytut Bałtycki przez cały czas swojej działalności, niezmiennie i celowo zmierzał do pogłębienia naszej wiedzy o głównych składnikach polityki morskiej: handlu zamorskim, organizacji portów i transporcie morskim.

Minister E. Kwiatkowski niedawno nazwał, może zbyt pochlebnie, zbiór dotychczasowych wydawnictw Instytutu w tej dziedzinie „biblioteką morską o najszerszym zasięgu zainteresowań“.** Z innej strony również wskazywano, może być mniej pochlebnie, na dużą rozpiętość tematową poczynił Instytutu. Tak, czy inaczej istnieje od jakiegoś czasu potrzeba ułożenia rodzaju inwentarza lub po prostu rzeczowego katalogu publikacyj i druków Instytutu; oprócz bowiem podstawowych tomów „Pamiętnika“ i osobnych

* „Baltic Countries“, vol. I, No 2, December 1935, p 206.

** Przedmowa do wydawnictwa: Julian Rummel — „Morskie zagadnienia Polski“, Gdynia 1934.

wydań oddzielnych rozpraw ukazały się w ostatnich latach liczne zeszyty „Biblioteczki Bałtyckiej“ oraz znaczna ilość „Komunikatów“ i innych druków. Uporządkowanie całości wydanego dotąd materiału wykazuje 504 pozycyj bibliograficznych, a sam indeks autorów zawiera nazwiska 250 osób; słuszne jest w tych warunkach wymaganie od nas przewodnika dla orientacji w tym gąszczu publikacyj różnych typów i seryj, dotyczących różnych terenów i zagadnień. Przewodnik taki winien być jednak sporządzony nie tylko jako zwykłe podsumowanie i uszeregowanie pozycyj, ale uzupełniony komentarzami co do całokształtu zamierzeń realizowanych wraz z planem dalszych prac. Jednym słowem mamy na myśli rodzaj bilansu dotychczasowej działalności; bilans taki jest też i z innego względu w obecnej chwili niezbędny.

Instytut Bałtycki w przededniu zamknięcia pierwszego dziesięciolecia swego istnienia staje wobec nieubłaganych wskazań gospodarczych, wymagających dostosowania możliwości rozwojowych do najkonieczniejszych potrzeb. Należy więc z dotychczasowego doświadczenia czerpać wskazówki, które zadania badawcze i wydawnicze można bez większej szkody ograniczyć, a na które, wręcz przeciwnie, położyć jeszcze większy nacisk, ze względu albo na ich niedostateczne dotąd pogłębienie, albo na zbyt istotny i bezpośredni związek tych zagadnień z najbardziej życiowymi interesami Państwa i Narodu.

Zamierzenia nasze co do stworzenia takiego obszerniejszego sprawozdania, ujmującego całokształt działalności, zbiegły się z opracowaniem materiału dla poszczególnych Komisyj fachowych, które na podstawie nowego statutu zostały powołane w czerwcu 1935 r. po raz pierwszy do oceny działalności naukowej Dyrekcji Instytutu i do opracowania programu badań naukowych i zamierzeń wydawniczych Instytutu na przyszłość. Cały ten materiał sprawozdawczo-programowy stanowi pierwszą część, najbardziej obszerną obecnego wydawnictwa; natomiast zamyka je wspomniany poprzednio „przewodnik po bibliotece“, zawierający podsumowanie pracy wydawniczej, wraz ze szczegółową bibliografią publikacyj Instytutu i indeksem autorów. Oprócz tego warta jest szczególnego podkreślenia część trzecia sprawozdania, zawierająca całość materiału zgromadzonego i opracowanego w Instytucie w ostatnich latach odnośnie wyższej uczelni na Pomorzu.

Całość obecnego wydawnictwa zawdzięcza swoje istnienie najbliższemu współpracownikom Instytutu Bałtyckiego, którzy włożyli w swoją pracę nie tylko wiedzę i wysiłek twórczy, ale też głęboką wiarę w idee przyświecające Instytutowi i wielkie umiłowanie podjętych przez siebie zadań. Im też należy się największa wdzięczność Redaktora i Wydawcy.

JÓZEF BOROWIK

31 grudnia 1935 r.
Toruń

**Porządek obrad Komisji Naukowych i Walnego Zgromadzenia
w dniach 21 i 22 czerwca 1935 r.**

1. Komisja Archeologiczna

21 czerwca, godz. 9—11

Sprawozdanie — Mgr. J. Delekt a
Referat programowy — Dr. R. Jakimowicz
Dyskusja i uchwały
Wybory członków i współpracowników

2. Komisja Historyczna

21 czerwca, godz. 11.30—14

Sprawozdanie — Mgr. J. Bieniasz
Referat programowy — Prof. Z. Wojciechowski
Dyskusja, uchwały
Wybory członków i współpracowników

3. Komisja Morska

22 czerwca, godz. 9—11.30

Sprawozdanie — Dyr. J. Borowicz
Referat programowy — Dr. F. Hilchen
Dyskusja i uchwały
Wybory członków i współpracowników

4. Komisja Geograficzna

22 czerwca, godz. 12—14.30

Sprawozdanie — Dr. W. Winid
Referat programowy — Prof. J. Smoleński
Dyskusja i uchwały
Wybory członków i współpracowników

5. Walne Zgromadzenie Członków Instytutu

Posiedzenie administracyjne

22 czerwca, godz. 17

Sprawozdanie Zarządu
Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej
Zatwierdzenie preliminarza budżetowego
Udzielenie absolutorjum Zarządowi
Sprawozdania Komisji Naukowych
Wybory członków Zarządu, Kuratorjum i Komisji Rewizyjnej

6. Posiedzenie Publiczne Członków Instytutu

22 czerwca, godz. 19.30

Zagajenie
Sprawozdanie Prezesa Zarządu
Odczyt — J. Kostrzewski, Profesor U. P.: „Potrzeby i zadania Wszechnicy Pomorskiej“.

Spis członków Komisji Naukowych

1. Komisja Morska

- Dr. Feliks Hilchen
- Inż. Czesław Klarner
- Dyr. Józef Kożuchowski
- Prof. Konstanty Krzeczkowski
- Inż. Eugenjusz Kwiatkowski
- Prof. Stanisław Nowakowski
- Prof. Stanisław Pawłowski
- Prof. Stefan Rosiński
- Prof. Michał Siedlecki
- Dr. Henryk Strasburger

2. Komisja Geograficzna

- Prof. Jerzy Loth
- Doc. Wiktor Ormicki
- Prof. Stanisław Pawłowski
- Prof. Eugenjusz Romer
- Prof. Jerzy Smoleński
- Prof. Stanisław Srokowski
- Prof. Antoni Sujkowski
- Doc. Józef Wąsowicz
- Prof. Bogdan Zaborski
- Prof. August Zierhoffer

3. Komisja Archeologiczna

- Doc. Roman Jakimowicz
- Prof. Józef Kostrzewski
- Ks. Dr. Władysław Łęga
- Prof. Zygmunt Zakrzewski

4. Komisja Historyczna

- Prof. Franciszek Bujak
- Dr. Aleksander Czołowski
- Prof. Marcin Dragan
- Prof. Stanisław Kutrzeba
- Ks. Alfons Mańkowski

- Prof. Władysław Semkowicz
- Prof. Kazimierz Tymieniecki
- Prof. Zygmunt Wojciechowski

5. Komisja Atlasu Historycznego Pomorza

- Prof. Stanisław Arnold
- Dr. Karol Buczek
- Ks. Alfons Mańkowski
- Dr. Roman Lutman
- Doc. Bolesław Olszewicz
- Prof. Władysław Semkowicz
- Prof. Bogdan Zaborski

6. Komisja Kulturoznawcza

- Prof. Jan Bystróż
- Prof. Adam Fischer
- Prof. Cezarja Jędrzejewiczowa
- Prof. Ludwik Krzywicki
- Prof. Kazimierz Nitsch
- Prof. Stanisław Poniatowski
- Prof. Mikołaj Rudnicki
- Prof. Kazimierz Stołyhwo
- Prof. Florjan Znaniecki

7. Komisja Redakcyjna

- Prof. Franciszek Bujak
- Ks. Doc. Stanisław Kozierowski
- Prof. Stanisław Kutrzeba
- Prof. Julian Makowski
- Prof. Stanisław Nowakowski
- Prof. Stanisław Poniatowski
- Prof. Eugenjusz Romer
- Prof. Michał Siedlecki
- Prof. Kazimierz Tymieniecki

Projekt Regulaminu Komisji Naukowych

1. Komisje Naukowe Instytutu Bałtyckiego zgodnie z §§ 35 i 37 powołane są do:

- a) opracowania programu badań naukowych;
- b) omówienia sprawozdań Dyrekcji Instytutu Bałtyckiego z zakresu prac naukowych;
- c) wyboru kandydatów na członków - korespondentów i członków - współpracowników Komisji stosownie do § 12 statutu;
- d) wydawania opinii w sprawach przedłożonych przez Dyrekcję, w szczególności —
- e) oceny kwalifikacji pracowników fachowych.

2. W skład Komisji wchodzi członkowie-korespondenci z głosem decydującym i członkowie-współpracownicy z głosem doradczym.

W zebraniu Komisji mogą brać udział w charakterze gości członkowie Kuratorjum i Zarządu Instytutu i osoby zaproszone przez władze Instytutu Bałtyckiego.

3. Komisje wybierają przewodniczącego, zastępcę i sekretarza. Komisje uchwalają regulamin wewnętrzny, który zatwierdza Zarząd (§ 36 statutu).

Protokoły i korespondencję Komisji prowadzi Dyrekcja.

4. Komisje zwołuje Dyrektor w porozumieniu z przewodniczącym, w miarę powstających potrzeb, albo na jego propozycję, lub też na życzenie większości członków Komisji. Zaproszenia winny być rozesłane conajmniej na 10 dni przed zebraniem.

5. Uchwały zapadają w głosowaniu otwartym zwykłą większością głosów. Dyrektor nie bierze udziału w głosowaniu. Uchwały Komisji są ważne przy każdej ilości obecnych i o ile dotyczą spraw, które były umieszczone w zaproszeniu na porządku obrad.

Uchwały nie mogą dotyczyć spraw administracyjnych i budżetowych, zastrzeżonych innym władzom Instytutu.

6. Wykonawcą uchwał Komisji jest Dyrektor Instytutu, któremu przysługuje prawo udziału we wszystkich Komisjach i udzielania wyjaśnień, poza zwykłą koleją zapisanych do głosu

Uwagi w sprawie istoty zmian wprowadzonych do Statutu Instytutu Bałtyckiego dnia 21. XI. 1934 r. w odniesieniu do uprawnień i organizacji Komisj Naukowych

Nowy statut nadaje Instytutowi szersze podstawy naukowe, wysuwając pracowników naukowych na pierwszy plan w jego organizacji, zaś członkom-korespondentom nadaje przy układaniu programu prac formalne i praktyczne prawa w odnośnych Komisjach Naukowych i przy kontrolowaniu działalności naukowej Instytutu.

Członków-korespondentów wybiera Zarząd na wniosek Dyrektora w porozumieniu z Kuratorjum spośród osób, których praca naukowa ma szczególne znaczenie dla zagadnień należących do programu działalności Instytutu. Posiadają oni:

- a) pełne prawa członkowskie (mogą brać udział w Walnych Zgromadzeniach z prawem głosu), nie opłacają jednak, jak zwyczajni członkowie, składek członkowskich (§ 12 i § 14);
- b) opracowują (zgrupowani w poszczególnych Komisjach) program badań naukowych oraz wydają ocenę o dokonanych pracach naukowych;
- c) wydają opinię co do uzdolnień kandydatów na stanowiska w poszczególnych działach pracy Instytutu;
- d) wysłuchują sprawozdań Dyrektora co do prac dokonanych w odnośnych działach Instytutu (§ 37);
- e) mają prawo korzystać bezpłatnie ze wszystkich urządzeń stowarzyszenia (biblioteka) i otrzymywać wydawnictwa na warunkach ulgowych, ustalonych przez Zarząd (§ 15).

Komisje Naukowe, rządzące się na podstawie wewnętrznego regulaminu zatwierdzonego przez Zarząd, mogą powoływać spośród członków zwyczajnych stowarzyszenia współpracowników, którzy biorą udział w pracach Komisj z głosem doradczym. Przysługiwać im będzie tytuł członka-współpracownika danej Komisji (§ 35).

Tego rodzaju postanowienia, zawarte w nowym statucie, świadczą o wyraźnem dążeniu władz Instytutu Bałtyckiego do stopniowego przekształcenia swej organizacji społeczno-kulturalnej na zamkniętą instytucję naukową, opartą na mocnych podstawach samorządu akademickiego. Dalszy rozwój w tym kierunku zależy całkowicie od ustosunkowania się samych członków-korespondentów do poczynań Instytutu i ich żywego udziału w pracach poszczególnych Komisj.

I.

KOMISJE NAUKOWE INSTYTUTU
SPRAWOZDANIA I PROGRAMY

1. Komisja Morska
2. Komisja Geograficzna
3. Komisja Historyczna
4. Komisja Archeologiczna
5. Komisja Kulturoznawcza

I. KOMISJA MORSKA

JÓZEF BOROWIK

PRACE INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO W DZIEDZINIE GOSPODARSTWA MORSKIEGO

Sprawozdanie przedłożone Komisji Morskiej
Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.

U w a g i w s t ę p n e

Zjawiska gospodarcze, wiążące się z t. zw. „Dostępem Polski do morza“, były zawsze szczególnym przedmiotem trosk i zainteresowań Instytutu Bałtyckiego i dają się prześledzić od samego zarania prac w każdym objawie jego działalności.

Czyto chodzi o końcowy i najbardziej namacalny wyraz pracy, jakim są publikacje Instytutu wszystkich trzech typów (*Pamiętnik, Biblioteczka i Komunikaty*) — czyto chodzi o poprzedzające wszelką publikację stadium pracy naukowej: ustalenie tematu i poszukiwanie autora, czyto chodzi o przeprowadzenie samych badań, opracowywanie tematu i przygotowanie pracy do druku — co jest najbardziej zasadniczą formą działalności Instytutu — czyto wreszcie chodzi o inne formy działalności Instytutu, a więc dydaktyczną i informacyjną i związane z tą ostatnią kształtowanie się i rozbudowę własnego wewnętrznego aparatu techniczno-naukowego, — zawsze i wszędzie podstawowe zagadnienia gospodarczo-morskie wysuwały się wśród zadań Instytutu na pierwszy plan, obok tak ważnego zadania poznania samego Pomorza i krajów nad Bałtykiem leżących. Jak wynika z dalszego przeglądu prac, dokonanych przez Instytut w dziedzinie gospodarstwa morskiego — wszystkie trzy zasadnicze grupy zagadnień, składających się na całość pojęcia gospodarki morskiej, a koncentrujące się koło spraw:

1. wymiany towarowej drogą morską,
2. transportu morskiego i
3. portów morskich, jak też
4. całokształtu polityki morskiej —

Dostęp do morza.

2

były przedmiotem stałego zainteresowania Instytutu i celem nieustannych wysiłków, zmierzających do wszechstronnego oświetlenia tych zagadnień. Praca w tej dziedzinie była szczególnie trudna, wobec początkowego braku naukowców-specjalistów w tych nowych dla nas dziedzinach, jak też wobec braku zainteresowania ze strony starszej generacji ekonomistów polskich.

1. Organizacja badań naukowych

Taki stan rzeczy zmuszał do poszukiwania badaczy poszczególnych zagadnień, jak też autorów niezbędnych publikacji wśród następujących 2 grup: „praktyków“ oraz młodzieży akademickiej, kończącej studia ekonomiczne i handlowe.

Przedewszystkiem więc dosyć liczna grupa osób pracujących w instytucjach gospodarczych, administracyjnych i technicznych, opiekujących się sprawą morską w Polsce lub stojących bezpośrednio przy warsztatach pracy gospodarczo-morskiej. Są to pożądana specjaliści i niewątpliwi znawcy różnych zagadnień praktycznych, niestety niezawsze przyzwyczajeni do ujmowania spraw w sposób naukowy, krytyczny i systematyczny, a najczęściej posiadający przytem wyraźną niechęć do przedstawiania swoich poglądów w formie nadającej się do druku rozpraw i artykułów. Pomimo tych trudności udało się Instytutowi przyciągnąć do organicznej współpracy dosyć liczne grono osób z tej grupy i przy stałym obcowaniu z nimi ustalić program prac, obejmujący najbardziej pilne i żywotne tematy.

Różne metody przytem były przez nas stosowane. Przyciągało się np. upatrzoną osobę do wygłoszenia przemówienia, referatu lub odczytu i czyniło się starania, żeby uzyskać zawczasu tekst, który zarówno przed, jak i po wygłoszeniu był dyskutowany z autorem i w związku z tem rozszerzany i doskonalony, i wreszcie ukazywał się w druku w formie rozdziału pracy zbiorowej. W ten sposób powstały różne publikacje Instytutu, w sposób trwały przechowujące zbiorowy wysiłek myślowy a często badawczy, skierowany do poszczególnych części jednego wielkiego zagadnienia. Należy tu wymienić pracę zbiorową, poświęconą polskiej polityce morskiej, „Obrona Pomorza“, pracę oświetlającą stosunek Gdańska do Gdyni p. t. „Spór o Gdynię“, oraz rozprawę gospodarcze w wydawnictwie „Światopogląd morski“. Metoda ta okazała się płodna i jest z powodzeniem w dalszym ciągu przez nas stosowana do zadań coraz trudniejszych. W ten sposób ma np. powstać szereg rozpraw, obejmujących najpilniejsze potrzeby Gdyni w wyniku planowanych wieczorów dyskusyjnych w Oddziale w Gdyni, oraz materiał programowy dla dalszego rozwoju Gdyni, jako

portu narodowego, w wyniku obrad V Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego, do którego organizacji właśnie przystępuje Instytut, a który będzie poświęcony całkowicie dyskusji nad tym programem.

Inna metoda polegała na przyciąganiu praktyków i wybitnych fachowców do współpracy w zbiorowych wydawnictwach, które były w ten sposób planowane, żeby na każdego autora przypadł jeden obszerniejszy artykuł, ściśle z zakresu jego bezpośrednich zainteresowań. W ten sposób powstają poszczególne tomy „Polskiego Pomorza“, poświęcone zagadnieniom gospodarczym (stosunki rolnicze, stosunki komunikacyjne, dostęp do morza). W ten też sposób została zapoczątkowana i stopniowo realizuje się większa praca zbiorowa (około 30 autorów) p. t. „Aparat techniczno-handlowy miasta portowego“.

Starano się więc przyciągnąć tak czy inaczej do współpracy niemal każdego, kto pracuje przy warsztacie morskim: liczymy w tej grupie praktyków blisko 50 współpracowników czynnych i autorów. Jeżeli w wydawnictwach naszych brak nazwiska tego lub innego wybitnego specjalisty morskiego, oznacza to, że wysiłki nasze musiały się rozbić o wyraźną niechęć „praktyka“ do pisania.

Drugą grupę, do której sięgnął Instytut po współpracowników, stanowią młodzi naukowcy, których przy wyborze pracy seminaryjnej lub dyplomowej pociągnęły różne zagadnienia morskie, najczęściej w wyniku ogólnego zwrócenia uwagi w tym kierunku; zresztą i sam Instytut czynił wysiłki celem przyciągnięcia uwagi właśnie młodszej generacji na doniosłość problemów morskich. W tym celu były ogłaszane przez Instytut konkursy na różne tematy z bardzo szczegółowo opracowaną dyspozycją pracy i z licznymi, a nawet z bardzo wysokimi nagrodami (10 i 5 tysięcy złotych). Konkursy, jakkolwiek dały w dorobku wydawniczym 2 większe prace, poświęcone zagadnieniom gospodarczo-morskim („Handel międzynarodowy na Bałtyku“ i „Gdynia i jej znaczenie dla gospodarstwa Polski“), oraz kilka cennych opracowań nieogłoszonych drukiem, lecz naogół nie spełniły pokładanych nadziei. Poza metodą konkursów stosowano jeszcze inne sposoby przyciągnięcia młodych autorów. A więc — albo udzielano zasiłku indywidualnego na opracowanie tematu, na którym zależało Instytutowi („Zagadnienie niemieckiego tranzytu do Prus Wschodnich“, „Historja Polskiej Marynarki Handlowej“, „Biblijografia prac z dziedziny dostępu do morza“, „Wypisy Morskie“), albo też angażowano autora do opracowywania określonego tematu według planu ustalonego przez Instytut. W ten sposób również powstały opracowania o charakterze monograficznym, dotyczące portów Gdańska i Kopenhagi, albo konkurencji węglowej na rynku skandynawskim.

Ostatnio daje się zaobserwować wzrost zainteresowania zagadnieniami morskimi wśród ekonomistów, do czego niewątpliwie przyczyniła się też rozpisana przez Instytut w roku 1931 ankieta wśród zakładów i seminarjów ekonomicznych, oraz parokrotnie powtarzany na Zjazdach Pomorzoznawczych apel do ekonomistów, wzywający do poświęcenia większej uwagi naukowym zagadnieniom gospodarczym, związanym z polityką handlową, transportem morskim i rozwojem portów.

Toteż w naturalnym rozwoju stosunków powstała myśl nie tylko zetknięcia praktyków z naukowcami, lecz też skupienia powszechnej uwagi naukowców na zagadnieniach gospodarczo-morskich, przez poświęcenie obrad kolejnego Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego — zagadnieniom Gdyni, jako portu narodowego. Zjazd ten odbędzie się w jesieni 1936 r., przygotowania już zostały rozpoczęte i budzą duże zainteresowanie w obu grupach naszych współpracowników.

W tych warunkach staje się też koniecznym oprócz dalszą pracę Instytutu na takim programie badawczym i wydawniczym, który przeszedł ogólną próbę dyskusji; w tym właśnie celu została powołana Komisja Morska.

2. Publikacje gospodarczo-morskie

a. Ogólne uwagi o wydawnictwach

Druk, książka, wydawnictwo — są dla instytucji naukowej nie tylko ostatnim stadium pracy badawczej, ale też tej pracy najdoskonalszym akumulatorem a jednocześnie najbardziej obiektywnym miernikiem. Jednak często, oceniając produkcję wydawniczą danej instytucji, popełnia się ten błąd, że bierze się pod uwagę jedynie wysiłek redaktorski, wysiłek drukarski, ostatecznie wysiłek finansowy. Tymczasem należy ocenić także i inną, znacznie ważniejszą okoliczność. Instytut nie przyszedł do gotowego i każda publikacja powstawała jako wyraz określonej potrzeby, którą należało odczuć, stwierdzić i bliżej ustalić, co było tem trudniej, że najczęściej spotykało się z zupełnym brakiem wiadomości o danym zjawisku w piśmiennictwie polskim. Każdą rozprawę, każde dzieło poprzedzić musiała praca badawcza, w ramach samego Instytutu prowadzona, a tą znowu poprzedzały nie tylko ustalania właściwego tematu, lecz też poszukiwania odpowiedniego autora.

Taksamo i formy wydawnictw Instytutu ustalały się stopniowo, w miarę coraz nowych potrzeb, i różniczkowały się w miarę wzrastającej produkcji. Obok monografij i prac zbiorowych o charakterze źródłowym, dla których została przeznaczona serja „*Dominium Maris*“ *Pamiętnika Instytutu*

Bałtyckiego, powstała w 1933 r. *Biblioteczka Bałtycka* przeznaczona dla popularyzacji niektórych zagadnień. Wreszcie obok tych wydawnictw o charakterze książkowym — istnieją *Komunikaty* Działu Informacji Naukowej — wydawnictwo narazie ukazujące się sporadycznie 2—3 razy w miesiącu, w miarę posiadanej materjału. Każdy *Komunikat* — ukazało się w formie druków 130 numerów — zawiera jeden artykuł 6—8 stronicowy, będący albo analizą jakiegoś aktualnego zagadnienia, lub też zaznajamiający z wynikami zupełnie świeżych poszukiwań w jednej z dziedzin, objętych zasięgiem prac Instytutu. *Komunikaty* otrzymują bezpłatnie wszyscy aktywni współpracownicy Instytutu.

Jeżeli teraz zechcemy zdać sprawę z dotychczasowego dorobku wydawniczego Instytutu z zakresu spraw morskich, wydaje się bardziej właściwe rozpatrzyć razem wszystkie 3 grupy wydawnictw, dzieląc je jedynie według głównych kierunków zainteresowań.

b. Wymiana towarowa drogą morską

Tej dziedzinie, najbardziej doniosłej w całości kształcie spraw morskich, poświęcono w publikacjach Instytutu 8 większych rozpraw (w 4 tomach *Pamiętnika*). Znamiennem jest, że pierwszy tom wydawnictw Instytutu, który ukazał się w początku 1928 r., poświęcony został właśnie sprawie „Handlu międzynarodowego na Bałtyku“. Temu też zagadnieniu poświęcono później 4 rozprawy w zbiorowym wydawnictwie „Obrona Pomorza“, mianowicie: „Rola inicjatywy prywatnej w rozbudowie Gdyni“, „Handel zamorski, jego istota i znaczenie dla Polski“, „Niezbędne warunki rozwoju handlu w Gdyni“ oraz „Gospodarcze podstawy polskiego handlu zamorskiego“—w opracowaniu takich fachowców i autoritetów, jak Min. Cz. Kłarner, Dyr. M. Turski, śp. St. Wartalski i inż. H. Bagiński. Samej sprawie węgla, odgrywającego wyjątkową rolę w naszym handlu morskim, poświęcił Instytut w swoich wydawnictwach aż 3 większe, zupełnie oryginalne prace: mianowicie — dwie rozprawy w wydawnictwie zbiorowym „Światopogląd morski“ („Ślask i Pomorze jako symbole niezależności Polski“, „Węgiel i morze“), oraz ostatnio obszerną monografię, poświęconą sprawie „Konkurencji węglowej na rynku skandynawskim“.

Przy badaniu zagadnień portowych, jak też transportu morskiego, nie można ominąć obszerniejszego omówienia stanu i potrzeb organizacji handlowej i dotychczasowego przebiegu wymiany towarowej, do obsługi której są powołane port i żegluga. Toteż w pracach na te tematy, omawianych dalej, znajdujemy obszerne rozdziały, poświęcone zagadnieniu handlu zamorskiego w portach: gdańskim, gdyńskim i kopenhaskim.

Niektóre aktualne zagadnienia handlowe zostały wreszcie omówione w *Komunikatach*, jak np. zagadnienie kontyngentów masła dla Finlandji (nr. 29 i 30, w serji I) lub „Układy ottawski i brytyjsko-skandynawski“ (nr. 95, w serji II), „Wymiana towarowa między państwami bałtyckimi“ (nr. 13, w serji III). Naogół jednak wyraźnie zaznacza się trudność zdobycia z tej dziedziny odpowiedniego materiału redakcyjnego, co w swoim czasie akcentowali w korespondencji z Instytutem również kierownicy wielkich organów gospodarczych, jak „Przegląd Gospodarczy“, „Polska Gospodarcza“ i „Gospodarka Narodowa“.

Podsumowując dorobek Instytutu w dziedzinie handlu morskiego, trzeba stwierdzić wyraźną dysproporcję między znaczeniem problemu i położonym przez nas naciskiem, a uzyskanym wynikiem. Niepowodzenie to częściowo należy odnieść też na karb rozstrzelonych prac w tym kierunku między różne instytucje, które ze sobą nie uzgadniają wysiłków. A więc z natury rzeczy dużo poświęca uwagi w swoich publikacjach zagadnieniom handlu morskiego Państwowy Instytut Eksportowy. Taksamo poszczególne Izby Przemysłowo-Handlowe (Gdynia, Warszawa, Łódź, Katowice i Wilno), śledząc bacznie za różnemi zjawiskami wymiany towarowej, z konieczności zajmują się pilnie interesującami nas problemami. Potrzeba stałej i systematycznej kolaboracji i pewnego podziału zadań wydaje się całkowicie uzasadnioną i bardzo aktualną; warto jest zastanowić się, czy nie spada na Instytut Bałtycki obowiązek utrzymania łączności i zogniskowania u siebie opracowań i publikacyj poświęconych tej części zagadnienia morskiego; w każdym razie zadanie to przyświecało nam przy projektowaniu Gospodarczego Archiwum Morskiego (Biura Studiów Morskich) przy Oddziale Instytutu w Gdyni, o którym jest mowa niżej (p. 4 niniejszego sprawozdania).

c. Zagadnienia portowe

Ta część zagadnienia gospodarki morskiej jest lepiej i pełniej reprezentowana we wszystkich trzech typach wydawnictw Instytutu.

Po pierwsze: zarysowuje się wyraźnie osobny cykl monografij, poświęconych poszczególnym portom morskim, jako swoistym warsztatom pracy gospodarczej. Ukazały się takie monografie już dla Gdańska i Kopenhagi, jest w opracowaniu Szczecin, Sztokholm, Ryga, zamierzone są wreszcie prace o Hamburgu, Królewcu i portach szwedzkich nad Sundem. Ten dział również jest reprezentowany w serji *Biblioteczki Bałtyckiej*, gdzie są tomiki poświęcone Gdyni i Kopenhadze. Taksamo znaczna ilość — bo 15 *Komunikatów* poświęcone zostały przedstawieniu stosunków gospo-

darczych w różnych portach (Szwecja, Brema, Kopenhaga, Gdańsk, Gdynia).

Innym działem zagadnień portowych jest problem konkurencji portów, w szczególności sprawa ułożenia się stosunków między Gdynią i Gdańskiem, sprawa, która jakiś czas przyciągała powszechną uwagę, a która i dziś jest przedmiotem stałych trosk. Tym zagadnieniom są poświęcone 3 rozprawy w 2 tomach *Pamiętnika*, w tem jeden tom poświęcony wyłącznie sprawie „Sporu o Gdynię“ — oraz 4 *Komunikaty*.

W swoim czasie projektował również Instytut ogłoszenie międzynarodowego konkursu na pracę naukową, omawiającą zagadnienie współpracy Gdańska z Gdynią. Program tego konkursu został szczegółowo opracowany i nawet udało się skłonić wybitne osobistości ze świata naukowego i gospodarczego Wolnego Miasta Gdańska do wzięcia udziału w Sądzie konkursowym. Jednak wskutek zmian politycznych i wycofania się tych osób z udziału, jak też wobec zlikwidowania sławetnego „sporu o Gdynię“ — idea konkursu na ten temat została zaniechana.

W związku z bliższem zainteresowaniem Instytutu sprawą gdańską ukazały się: 1) w „Przeglądzie Współczesnym“ rozprawa Dyrektora Instytutu pt. „Nasz stosunek do Gdańska“, przedstawiona poprzednio na zebraniu dyskusyjnym „Polskiego Instytutu Współpracy z Zagranicą“, oraz 2) w „Roczniku Gdańskim“ rozprawa Wice-Dyrektora Instytutu „Polska i Gdańsk w dziejowym stosunku“ referowana na Międzynarodowym Kongresie Historyków w Warszawie.

Wreszcie port jako taki pociągał naszą uwagę; w tym wypadku można zanotować nietylko rozprawy o charakterze ogólnym („Problem portu morskiego“ i „Źródła rozwoju portów polskich“ w „Obronie Pomorza“), lecz też próbę szczegółowej analizy poszczególnych zagadnień portowych, jak też omówienie składowych części portu morskiego, jako specyficznego aparatu techniczno-gospodarczego, służącego zadaniom handlu zamorskiego. Próbą tą jest wydawnictwo zbiorowe „Aparat techniczno-handlowy miasta portowego“, którego pierwsza część, zawierająca 13 rozpraw, już się ukazała w druku, pod tytułem „Organizacja portów morskich“.

Trzeba stwierdzić, że gromadzenie materiału do tego wydawnictwa natrafiło na szczególne trudności, wykazując jednocześnie, jak bardzo tego rodzaju wysiłek był potrzebny. Był to bowiem nietylko wysiłek stworzenia gruntownego podręcznika do naszych praktycznych zagadnień portowych, ale też uzgodnienia poglądów blisko 30 autorów, zajmujących przeważnie odpowiedzialne stanowiska przy polskim warsztacie morskim. Dla zorientowania co do całości naszego zamierzenia podajemy ogólny plan wydawnictwa.

APARAT TECHNICZNO-HANDLOWY MIASTA PORTOWEGO

WSTĘP. PORTY MORSKIE I MIASTA PORTOWE

CZEŚĆ I. ORGANIZACJA PORTÓW MORSKICH

- Administracja portowa
- Kolejnictwo na terenie portu
- Służba celna w porcie
- Strefy i składy wolnocłowe

MATERJAŁY DOTYCZĄCE PORTÓW GDYNI I GDAŃSKA

- Administracja portu gdyńskiego
- Administracja portu w Gdańsku
- Urządzenia portu gdyńskiego
- Eksploatacja składów portowych w Gdyni
- Urządzenia portu gdańskiego
- Urządzenia kolejowe w Gdyni i w Gdańsku
- Rozwój służby celnej w porcie Gdyni
- Służba celna w Gdańsku

CZEŚĆ II. ORGANIZACJA TRANSPORTU TOWARÓW NA TERENIE PORTU

- Technika międzynarodowego przewozu towarów
- Spedytorstwo
- Maklerstwo
- Przedsiębiorstwa armatorskie
- Ubezpieczenia morskie
- Linje regularne i „trampy“
- Linje dowozowe i tranzytowe

MATERJAŁY DOTYCZĄCE STOSUNKÓW W GDYNI I W GDAŃSKU

- Firmy spedytorskie
- Firmy maklerskie
- Przedsiębiorstwa armatorskie w Gdyni
- Instytucje ubezpieczeniowe
- Linje żeglugowe

CZEŚĆ III. HANDEL, PRZEMYSŁ I FINANSE MIASTA PORTOWEGO

- Organizacja życia gospodarczego na terenie portu
- Działalność handlowa portu (firma eksportowa i importowa)
- Giełdy towarowe i aukcje publiczne
- Organizacja kredytu w porcie (finansowanie handlu — typowe umowy handlu zamorskiego)
- Zaopatrywanie okrętów
- Przemysł w miastach portowych

MATERJAŁY DOTYCZĄCE GDYNI I GDAŃSKA

- Firmy eksportowe i importowe
- Instytucje kredytowe
- Zakłady przemysłowe
- Zaopatrywanie okrętów
- Chłodnie

CZEŚĆ IV. POLITYKA PORTOWA W POLSCE

- Zdobywanie ładunków. Konkurencja portów. Taryfy kolejowe
- Polska procedura celna. Morskie preferencje celne
- Stosunek portów polskich do zaplecza. Opłaty portowe
- Żegluga morska jako instrument polityki gospodarczej
- Kwestja robotnika portowego
- Udział inicjatywy prywatnej w rozbudowie portu
- Opieka organów publicznych nad handlem zamorskim
- Polska polityka morska a porty

Jeden z problemów nowoczesnego portu przyciągnął szczególną uwagę — mianowicie uprzemysłowienie portu. Tej sprawie, w odniesieniu przedewszystkiem do Gdyni, poświęcił Instytut II konkurs, pragnąc przyciągnąć do opracowania możliwie większą ilość współzawodników, postarał się o wyznaczenie 2 wysokich nagród, mianowicie 10 i 5 tysięcy złotych. Warunki uczestniczenia w konkursie były bardzo starannie opracowane, wyjaśniające przytem, jakimi intencjami naukowymi i praktycznymi kierował się Instytut przy ogłoszeniu konkursu, jak też ustalono bardzo szczegółowo, jakie zagadnienia wchodziły w zakres tematu i upoważniono do odpowiedniego podziału zasadniczego na fragmenty, których opracowywanie mogło być traktowane narówni z opracowaniem całości. Pomimo udzielenia dłuższego czasu na opracowanie tematu (18 miesięcy), wpłynęły tylko 4 prace i żadna nie uzyskała nagrody. Jedna z prac została pochlebnie odznaczona i ukazała się w wydawnictwach Towarzystwa Ekonomicznego w Krakowie, przy pomocy finansowej Instytutu Bałtyckiego.

Razem więc zagadnieniom portowym poświęcił Instytut 20 rozpraw w 5 tomach *Pamiętnika*, 2 broszury w *Biblioteczce Bałtyckiej* i 19 numerów *Komunikatów* Działu Informacji Naukowej. Pozatem 3 prace, napisane pod auspicjami Instytutu, zostały ogłoszone poza wydawnictwami Instytutu.

d. Transport morski

Zagadnienia żeglugi morskiej są najslabiej reprezentowane w wydawnictwach Instytutu, jakkolwiek poświęca Dyrekcja niemało zabiegów w poszukiwaniu autorów i zachęcaniu ich do opracowania poszczególnych tematów. Jednak wynik tych usiłowań jest dotąd mierny; można wymieniç jedynie: jedną rozprawę w publikacji zbiorowej „Obrona Pomorza“ („Polska flota handlowa“), oraz jedną monografię, poświęconą ewolucji transportu morskiego. Coprawda w wydawnictwie, poświęconem zobrazowaniu aparatu portowego — w części II zostanie omówiona organizacja przedsiębiorstwa armatorskiego.

Z zagadnieniem transportu morskiego wiąże się ściśle zagadnienie przewozów kolejowych, tranzytu kolejowego oraz dróg wodnych i żeglugi rzecznej. Tym zagadnieniom poświęcono nieco więcej miejsca i to zarówno w *Pamiętniku* (świeżo ukazała się obszerna praca, poświęcona tranzytowi kolejowemu do Prus Wschodnich, pozatem rozpoczęto druk IV tomu „Polskiego Pomorza“ — obejmującego zagadnienia komunikacyjne na Pomorzu), — jak w *Biblioteczce* (Wisła Pomorska) oraz w *Komunikatach* (Nr. 79, 88 i 89 w serji II).

Jest to jednak wszystko razem zupełnie niewystarczające i świadczy o niedostatecznem opanowaniu właśnie tej dziedziny

gospodarki morskiej przez naszych ekonomistów zarówno pod względem teoretycznym jak i praktycznym.

e. Ogólna polityka morska

Trzy tomy prac zbiorowych „Obrona Pomorza“, „Światopogląd morski“ i „Aparat techniczno-handlowy“ wzięte w całości — mają za zadanie stworzyć podstawy naukowe dla programu polityki morskiej w Polsce. W szczególności zaś prace Kwiatkowskiego, Klarnera, Kamienieckiego, Konopczyńskiego, Wojciechowskiego i Bujaka, zarysowują zupełnie wyraźnie program morski. W tym punkcie stykają się zagadnienia gospodarcze z historycznymi i geograficznymi i dopiero z syntezy dociekań w tych wszystkich kierunkach może być stworzony wszechstronny program ekspansji morskiej Polski, jako państwa położonego nad Bałtykiem.

Publikacje Instytutu Bałtyckiego w tym zakresie stanowią tylko drobną cząstkę piśmienniczego dorobku polskiego, z którego przy dalszych badaniach trzeba zawsze sobie dokładnie zdawać sprawę. Toteż, chcąc się przysłużyć tej sprawie w sposób trwały i najbardziej odpowiadający zadaniom Instytutu, powstał już w pierwszym roku działalności projekt kompletnej bibliografii prac, dotyczących morza i Pomorza. Praca ta jest na ukończeniu i pierwszy tom tego wydawnictwa obejmujący właśnie zagadnienie dostępu do morza, już się drukuje. Zawiera on około 8 000 pozycji.

Dla ugruntowania wytycznych naszej polityki morskiej w powszechnej świadomości i stworzenia mostu między historją a przyszłością, uruchamia Instytut „Wypisy Morskie“, które dadzą wyciągi z różnych dzieł, poświęconych w całości lub częściowo stosunkowi Polski w sprawach morskich. Pierwszy tom poświęcony będzie historii politycznej, drugi geografji, trzeci zagadnieniom gospodarczego dostępu do morza. Tym też zadaniem szerzenia zrozumienia dla spraw morskich będzie służył „Słowniczek wyrazów morskich“, z przedmową prof. Al. Brücknera, który się ukaże w najbliższym czasie.

3. Działalność dydaktyczna

Pracę dydaktyczną, a więc odczyty, kursy, konferencje, wieczory dyskusyjne, traktowane są przez Instytut w dotychczasowej działalności jako zadanie uboczne i pomocnicze, realizowane głównie w celu zdobycia tą okólną drogą materiału naukowego, zawartego w odczytach. Zarówno moment terminowego przygotowania rękopisu, jak też udział audytorjum o wysokim poziomie inteligencji i oczekującego nowego oryginalnego podejścia do tematu — stwarzały sprzyjające warunki do realizacji tą drogą programu badawczego i wydawniczego.

We wszystkich dotychczasowych imprezach odczytowych — a więc w Toruniu 23 wykłady z cykli „Obrona Pomorza“, „Przeciw propagandzie korytarzowej“, oraz w Gdyni 15 wykładów z cyklu „Światopogląd morski“, jak też 4 wieczory dyskusyjne (Współpraca z Gdańskiem, Szkolnictwo handlowo-morskie, Archiwum morskie informacji gospodarczej) — na pierwszy plan wysuwały się tematy gospodarczo-morskie. Prace w tym kierunku zamierza się skoncentrować w przyszłości przy Oddziale w Gdyni i obok dotychczasowych form zainicjować stałe fachowe kursy z zakresu różnych specjalności gospodarczo-morskich dla poszczególnych grup słuchaczy (instruktorów oświatowych, nauczycieli szkół średnich, studentów-handlowców i ekonomistów i t. p.).

4. Naukowa Informacja Gospodarcza

Polski handel zagraniczny wskazuje rosnącą z roku na rok tendencję kierunkową ku m o r z u. Już dziś przeszło $\frac{2}{3}$ obrotów Polski z zagranicą odbywa się za pośrednictwem portów polskich. Na fakcie tym oparty jest rozwój narodowego portu polskiego — Gdyni. Dalsza rozbudowa miasta portowego Gdyni, jako miasta handlowego i przemysłowego, staje się wymogiem chwili, co podkreślali niejednokrotnie w swoich przemówieniach pp. Ministrowie Przemysłu i Handlu, przyczem akcentowano silnie wyjątkowe znaczenie i rolę inicjatywy prywatnej w tej rozbudowie.

Trzeba jednak stwierdzić, że inicjatywa prywatna zarówno w polskim handlu zamorskim, jak i w rozbudowie Gdyni, jako ośrodka przemysłu morskiego, natrafia na przeliczne trudności. Jedną z najpoważniejszych jest niedostateczna znajomość rzeczy, brak tradycji, ubóstwo materiału informacyjnego odnośnie do obcych rynków, a w szczególności innych portów morskich. Brak ten staje się poważnym hamulcem każdej większej ekspansji handlowej i wszelkich objawów przedsiębiorczości.

Nie jest to jednak niedomaganie, na które trudno byłoby znaleźć radę. Przeciwnie, widzimy z doświadczeń innych krajów, jak np. Niemcy, że skracały one bardzo znacznie drogę stopniowego rozwoju potęgi morskiej. Powołano tam do życia zorganizowany na podstawach naukowych aparat informacyjny, który stoi do usług sfer gospodarczych. Najbardziej znanymi placówkami tego typu są: Institut für Weltwirtschaft und Seeverkehr w Kilonji, Weltwirtschafts-Archiv w Hamburgu. Podobne instytucje naukowo-informacyjne znajdujemy w Rotterdamie i Antwerpii.

Kwestja naukowego informowania świata gospodarczego o konjunkturach handlowych zagranicą stała się aktualną już od dłuższego czasu i w Polsce. Instytucja tego typu, związana

blisko z pracą Izby Przemysłowo-Handlowej w Gdyni, byłaby zarazem praktycznym wyzyskiwaniem naukowych badań gospodarczych, rozproszonych po ośrodkach uniwersyteckich, bibliotekach, w prasie i publicystyce. Utrzymywanie tego rodzaju instytucji na terenie Gdyni odpowiadałoby najistotniejszym potrzebom nie tylko samego miasta portowego, ale też całego polskiego handlu zamorskiego, jako że w Gdyni i obok w Gdańsku koncentrują się już coraz bardziej nici stosunków gospodarczych z krajami bałtyckimi i zamorskimi.

Instytucja taka w postaci „Gospodarczego Archiwum Morskiego“ (względnie Biura Studiów Morskich) miałaby za zadanie:

- a) stworzenie biblioteki fachowej oraz archiwum materiałów informacyjnych w zakresie handlu morskiego, urzędów portowych i żeglugowych;
- b) obsługiwanie danym materiałem zainteresowanych sfer gospodarczych, drogą publikacji odpowiednich raportów i oświetlanie poszczególnych zagadnień;
- c) badanie zjawisk gospodarki morskiej w obcych krajach pod kątem widzenia praktycznych potrzeb handlu polskiego i żeglugi polskiej, jak też wytycznych polskiej polityki morskiej.

Narazie chodzi o to, aby pracę badawczo-informacyjną wogóle ruszyć z miejsca, rozbudowując ją następnie w miarę rosnącego zapotrzebowania sfer gospodarczych. Chwila obecna wydaje się odpowiednią, zważywszy różnorakie utrudnienia kontaktu z zagranicą, koszt zbierania bezpośrednich wiadomości z zagranicy, jak abonamentu pism, podróży informacyjnych i t. d.

Wydaje się zewszepochmiar wskazanem, aby nową instytucję połączyć z istniejącym już w Gdyni Oddziałem Instytutu Bałtyckiego. Pozwala to od razu na korzystanie z biblioteki tegoż Oddziału i jego lokalu. Zapoczątkowana już przez Instytut Bałtycki wymiana wydawnictw z licznymi stacjami naukowymi i informacyjnymi zagranicą jest odpowiednim gruntem pod dalszy rozwój biblioteki i archiwum.

Warunkiem należytego nastawienia programowego instytucji gdyńskiej jest konieczność ścisłej jej współpracy z polskim światem gospodarczym. Dlatego działalność jej organizowana być powinna na podstawie kontaktu z zainteresowanymi sferami gospodarczymi, a przedewszystkiem z Izbą Przemysłowo-Handlową w Gdyni. Tą drogą mają sfery gospodarcze ingerencję w program działalności instytucji, możliwość wyrażania dezyderatów oraz sprawowania kontroli. Podobną strukturę ma wymieniony Weltwirtschafts-Archiv w Hamburgu, w którym zarezerwowana jest ingerencja dla Izby Handlowej hamburskiej.

Projekt utworzenia Gospodarczego Archiwum Morskiego przy Oddziale w Gdyni został przedyskutowany na początku 1934 r. z zainteresowanymi Izbami Przemysłowo-Handlowymi i był przedmiotem rozważań Związku Izb Przemysłowo-Handlowych, który ustosunkował się życzliwie do wniosku Instytutu w tej sprawie. Niestety realizacja projektu musiała ulec zwłoce i dopiero, gdy ostatnio Instytut ponowił starania i umotywował potrzebę istnienia takiej placówki szczegółowym memorjałem, przedstawionym Panu Ministrowi Floyar-Rajchmanowi — sprawa ta została pomyślnie załatwiona na terenie Ministerstwa Przemysłu i Handlu i Instytut uzyskał osobną dotację na rozpoczęcie prac z dniem 1 lipca 1935 r.

5. Aparat wewnętrzny techniczno-naukowy

Wszystkie omówione wyżej działy pracy badawczo naukowej, wydawniczej, dydaktycznej i informacyjnej — wymagały odpowiedniego aparatu technicznego — przede wszystkim ludzi z odpowiednim ogólnym przygotowaniem naukowym i należytą erudycją w zakresie zagadnień gospodarczo-morskich, a poza tem pewnych urzędzeń techniczno-naukowych — księgozbiorów, czytelni, katalogów, kartotek, archiwum wycinków i odpowiedniego personelu technicznego.

Już w 1931 r. zdecydowano ogniskować pracę w tym zakresie w Gdyni i w tym celu założono tam oddział, w którym zdecydowano od początku stworzyć dwa działy: gospodarczy (polityki morskiej) oraz geograficzny. Na utrzymanie Oddziału udzielało Ministerstwo Przem. i Handlu dotacji przeciętnie w sumie 8 000 zł (1932/33 — 6 000 zł, 1933/34 — 9 000 zł, 1934/35 — 9 000 zł).

Tego rodzaju udotowanie przesądzało zgóry bardzo powolny rozwój działalności tej placówki i z konieczności zmuszało do oględności w przerzucaniu ciężaru pracy z Centrali na Oddział, w którym jedna osoba nie była w stanie podołać wszystkim tak rozległym zadaniom. Narazie Oddział w Gdyni posiada księgozbiór, składający się z dzieł treści gospodarczej oraz geograficznej.

Katalog biblioteki zawiera 740 pozycyji wydań książkowych (w tem $\frac{3}{4}$ dotyczy ekonomiki morskiej, przeważnie portów i krajów bałtyckich), 49 pozycyji kompletów wydawnictw statystycznych, w tem 23 zagranicznych oraz 81 perjodyków.

Celem skoordynowania gromadzenia dzieł i perjodyków z zakresu gospodarczo-morskiego i ułatwienia pracy naukowej na wybrzeżu, rozpoczęto opracowanie katalogu centralnego, któryby objął wszystkie księgozbiory znajdujące się w Gdyni.

W miarę zdobycia środków i zwiększenia personelu naukowego i technicznego w Oddziale gdyńskim — da się łatwo prze-

kazać z księgozbioru Centrali wszystkie dzieła treści ekonomicznej, oraz ześrodkować w Gdyni kolekcjonowanie wycinków gazety-
wych. Również w miarę rozszerzania się wymiany zagranicznej
na uruchamiany przez Instytut kwartalnik w języku angielskim
p. t. *Baltic Countries* — będą przekazywane do zbiorów w Gdyni
wszystkie czasopisma i recenzowane wydawnictwa treści ekono-
micznej i geograficzno-gospodarczej.

FELIKS HILCHEN

PROGRAM PRAC KOMISJI MORSKIEJ INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

Referat wygłoszony na posiedzeniu Komisji Morskiej
Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.

Wstępne uwagi

Opracowując program prac Komisji Morskiej, musimy wyjść z założenia, że Instytut Bałtycki, stosownie do § 2 swego statutu, ma na celu „naukowe badanie zagadnienia z uwzględnieniem potrzeb polskiej racji stanu“. W ramach więc ogólnych prac Instytutu, Komisja Morska musi zająć się pewnymi konkretnymi zagadnieniami, a mianowicie badaniem spraw gospodarczych i polityczno-gospodarczych, związanych z naszym dostępem do morza.

Musimy zdawać sobie sprawę z trudności, jakie ma praca Komisji w porównaniu do odpowiednich instytucji zagranicą, w państwach, które od wieków miały własne porty, własną żeglugę morską i własny handel zamorski, i mogą czerpać wiadomości i doświadczenia z ekspansji zamorskiej swego gospodarstwa narodowego. Szczególnie ważny był rozwój spraw morskich w wieku XIX i XX do czasu wielkiej wojny, a właśnie w tym czasie byliśmy pozbawieni własnej egzystencji państwowej, opartej na dostępie do morza. Jedynie więc wiekowe doświadczenie innych narodów, a nie własne, może być podstawą naszych badań.

Trzeba sobie uświadomić, że kierunek i potencja rozwoju zagadnień gospodarczych i politycznych, związanych z morzem, we wszystkich niemal państwach były uzależnione przede wszystkim od historycznych i geopolitycznych momentów, że tradycje, wypadki polityczne, specjalny układ stosunków handlowych i ludnościowych warunkował rozwój portów, żeglugi, handlu zamorskiego i ekspansji kolonialnej.

Nasze więc badania naukowe, będące zadaniem Komisji Morskiej, będą miały do przezwyciężenia duże trudności i będą pozbawione tych możliwości, jakie w innych krajach, w odniesieniu do gospodarstwa narodowego, posiadają.

Te nasze specjalne warunki muszą również zaważyć na charakterze i metodzie naszych prac. Program tej pracy podzieliłbym na trzy działy odrębne, jednak wzajemnie się uzupełniające:

1. prace naukowo-wydawnicze;
2. gromadzenie archiwum i zorganizowanie centralnej informacji o sprawach morskich, wraz z pracownią na miejscu dla studujących te zagadnienia;
3. urządzanie zjazdów, odczytów, wykładów i kursów, dotyczących spraw morskich.

1. Program prac naukowo-wydawniczy

W programie tym proponowałbym wprowadzenie trzech grup wydawniczych: a) m o n o g r a f i j z dziedziny przeszłości morskiej różnych narodów, b) a r t y k u ł ó w i r o z p r a w z dziedziny zagadnień aktualnych, głównie bałtyckich, i c) p o d r ę c z n i k ó w.

a. Monografje morskie

W literaturze fachowej różnych państw morskich znajdujemy sporą ilość tego typu monografij. Zdawałoby się więc, że dostatecznym byłoby zajęcie się ich zgromadzeniem i ewentualnym tłumaczeniem. Takie jednak ujęcie sprawy byłoby dla naszych celów niewskazane, gdyż otrzymalibyśmy materiał, czyto już przestarzały, czy też ograniczony omówieniem tylko części zagadnienia, zrozumiałego na tle już istniejących, wszystkim tam znanych warunków, co dla nas często byłoby mało zrozumiałe, a jeszcze częściej prowadziłoby do fałszywych wniosków. Uważam za konieczne opracowanie tych monografij samodzielnie w kraju, również i ze względu na wzbudzenie zainteresowania problemami morskimi.

Logicznie nasuwa się pytanie, kto będzie je opracowywał?

Wzorując się na przykładach podobnych instytucyj, istniejących zagranicą, widzimy, że współpracują one względnie są umieszczane przy wyższych zakładach naukowych, których profesorowie, asystenci i absolwenci stanowią kadry sił fachowych danego instytutu. Byłoby więc najbardziej wskazane, aby podobnie zorganizować pracę i w naszym Instytucie. W tym celu konieczne jest wejście w porozumienie z profesorami kilku wyższych uczelni w Polsce, np. z Wydziałem Ekonomiczno-Prawnym Uniwersytetów: Poznańskiego, Krakowskiego, Lwowskiego, Warszawskiego, ze Szkołą Nauk Politycznych w Warszawie, z Wyższą Szkołą Handlową w Warszawie, i po przedstawieniu odpowiednich tematów, o których będę mówił dalej, uproszenie profesorów, aby podsunęli je absolwentom, jako prace czyto doktorskie, czy seminaryjne.

Prace te, typu monograficznego, nadawałyby się w zupełności jako tematy dla absolwentów powyższych uczelni. Miałyby to jeszcze i ten dodatni wynik, że młodzież nasza, studjująca zagadnienia gospodarcze, zainteresowałaby się sprawami gospodarki morskiej, tworząc coraz szersze grono ludzi rozumiejących i studjujących te zagadnienia, jak to ma miejsce w innych krajach, mających również własny dostęp do morza.

Bardzo bowiem jest wątpliwe, czy ludzie, zajęci w żegludze, czy w administracji portowej, czy handlu zamorskim praktycznie, będą mieli i dostateczne przygotowanie, i czas dla zebrania materiału, potrzebnego do napisania źródłowej monografii danego tematu.

Ludzie, zajmujący się praktycznie sprawami, związanymi z morzem, muszą być użyty do innego celu, mianowicie do zbierania i opracowywania poszczególnych tematów, poruszających bieżące zagadnienia i bolączki swego życia codziennego, w postaci memorjałów, czy wniosków, dotyczących poprawy istniejących przepisów, czy instytucyj, w szczególności zaś tych spraw, bardzo ważnych, które codzienna praktyka w porcie, żegludze, w transporcie morskim, czy handlu zamorskim wysuwa, jako wymagające obecnie korektury.

O materiale, który powinni nadsyłać do Instytutu Bałtyckiego nasi praktycy morscy, pozwolimy sobie jeszcze wspomnieć przy rozpatrywaniu punktu 2, dotyczącego prowadzenia archiwum i informacji o sprawach morskich.

Korzystając więc z pracy naukowej naszej młodzieży, kończącej odpowiednie wyższe zakłady naukowe pod kierunkiem profesorów, i z pracy asystentów i docentów tych zakładów, możemy oprzeć badania naukowe Morskiej Komisji Instytutu Bałtyckiego na realnych podstawach.

Jako dopełnienie, trzeba sięgnąć również i po pracę już ukończonych ekonomistów, wyznaczając osobne honorarja za opracowane tematy.

Specjalnie cenne monografie musiałyby Instytut drukować, i tym sposobem zachęcałyby absolwentów do pisania tego rodzaju monografij, oszczędzając ich autorom kosztów druku w pracach magisterskich lub doktorskich, a gromadząc równocześnie w swych wydawnictwach ten tak cenny materiał dla dalszych studjów nad sprawami morskimi.

W tym tak krótkim referacie nie podaję tytułów potrzebnych nam monografij, uważając, że spis taki musiałyby być opracowany w porozumieniu z zainteresowanymi profesorami tych wyższych uczelni. Pozwolę sobie jednak przedstawić szemat ogólny, celem otwarcia nad nim dyskusji na posiedzeniu.

Przedewszystkiem uważam za konieczne ustalenie trzech typów monografij, dotyczących: portów, żegluga i handlu zamorskiego. Podaję nasuwające się tematy:

Porty

- a) historia powstawania i budowy, organizacji i administracji portów;
- b) specjalnie historyczne opracowanie powstawania i zmian zaplecza portów,
- c) oraz zwrócenie szczególnej uwagi na historję t. zw. portów rozdzielczych i zbierających towar.

Żegluga

- a) historia powstawania i budowy, organizacji i eksploatacji żeglug w danem państwie, jak również historia i rozwój powstawania najważniejszych towarzystw żeglugowych, ich sposobu pracy i organizacji;
- b) monograficzne ujęcie wszelkiego rodzaju porozumień żeglugowych, narodowych, międzynarodowych, poszczególnych konferencyj i poolów i t. p.;
- c) stosunek kapitału prywatnego i kapitału państwowego w rozbudowie żeglugi;
- d) budowa i eksploatacja stoczni w poszczególnych krajach;
- e) morska flota rybacka.

Handel zamorski

- a) poszczególne branże handlu zamorskiego, n. p. bawełna, kawa i t. p.;
- b) technika handlu zamorskiego i technika transportu morskiego;
- c) handel i przemysł rybny.

W tym trzecim dziale zwróciłbym szczególną uwagę na przedstawienie koordynacji wysiłków sfer gospodarczych z rządem w zdobywaniu zarówno rynków zbytu, jak i zakupna surowców.

Najbardziej byłyby wskazany podział na poszczególne towary czy surowce.

Rozbicie programu wydawniczego monografij na trzy grupy: porty, żegluga i handel zamorski, pozwala nam na stworzenie zaledwie szkicu, nie wyczerpując jednak całości tematu, gdyż wiele jest spraw łącznych i zależnych wzajemnie od siebie i prawdopodobnie trzeba by było dodatkowo, dla pełnego oświetlenia niektórych tematów, napisać kilka monografij, dotyczących

całości danego gospodarstwa narodowego, które w niektórych państwach ściśle się wiąże z zagadnieniem portów, żeglugi lub transportu morskiego.

Jako przykład może służyć węgiel w Anglii, geopolityczne położenie Norwegji, lub struktura gospodarcza Danji i t. p.

W kolejności wyboru poszczególnych monografij należałoby iść drogą od stopniowego oświetlenia najprostszych a najważniejszych tematów, jak n. p. monografji portów Antwerpji, Hamburga, Bremy, Szczecina, Londynu, Kopenhagi, Sztokholmu, Rygi, Lipawy i t. p., do coraz więcej złożonych, jak zmiana granic zaplecza portu Antwerpji w wieku XIX lub specjalny charakter tranzytowy portu Rotterdamskiego.

Trzeba również zacząć od krajów najwięcej nas interesujących i najbardziej związanych z naszą gospodarką morską, a dopiero potem przejść do innych, mniej dla nas ważnych, choć ciekawych w swym rozwoju żeglugi i handlu zamorskiego.

Muszę zwrócić uwagę, że mamy już dzięki Instytutowi Bałtyckiemu monografię początkowe, że wspomnę dla przykładu obecnie wydaną książkę o porcie w Kopenhadze¹. Podobnie przedstawiam sobie monografie innych portów, najwięcej nas obchodzących.

To nie wyklucza, że szcasiem może powstać kilka innych monografij, dotyczących specjalnych zagadnień, związanych z odrębnym charakterem portu kopenhaskiego. Np. oświetlenie wysiłków i prób Kopenhagi po wojnie, aby odciągnąć ruch z Hamburga na Kopenhagę.

W języku niemieckim mamy doskonałą monografię linii Hamburg—Ameryka (Hapag), co nie przeszkadza, że nasza monografia o powstaniu i działalności tego największego towarzystwa żeglugowego może być ujęta trochę inaczej, mianowicie, ze szczególnem uwzględnieniem wpływu emigracji słowiańskiej na rozwój towarzystwa żeglugowego linii Hamburg—Ameryka.

Jeżeli pozwalam sobie na powyższe przykłady, to jedynie celem podkreślenia, że nawet w tych już istniejących, opracowanych tematach, znaleźć można dużo zagadnień interesujących specjalnie naszą gospodarkę morską i pozwalających nam na wyciągnięcie odpowiednich wniosków dla naszej polityki morskiej.

b. Artykuły i rozprawy poświęcone „Morskiej Wspólnocie Bałtyckiej“

Drugą częścią naszego programu naukowo-wydawniczego byłyby kwestje, które pozwolę sobie nazwać mianem „Morskiej

¹ Leitgeber B.: Port Kopenhaski. *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego*. Tom XXIX. Toruń 1935.

Wspólnoty Bałtyckiej". Są to tematy o charakterze raczej politycznym, potencjonalne zagadnienia i nasze postulaty, związane z geopolitycznym położeniem Polski. Uważałbym, że nie nadają się one do opracowywania na seminarjach, czy przez absolwentów naszych szkół wyższych. Tutaj musimy zdobyć siły zupełnie inne do ich opracowywania.

Stosunki, jakie Instytut Bałtycki zawiązał ostatnio z uczonymi i politykami krajów bałtyckich i skandynawskich, wskazują, kto mógłby być autorem tych poszczególnych prac, o charakterze przeważnie polityczno-gospodarczym. Rozumiemy obecnie dobrze, że zagadnienie pewnej wspólnoty gospodarczej i morskiej państw, położonych wokół Bałtyku, istnieje raczej w potencji, aniżeli w rzeczywistości. Zdajemy sobie również sprawę ze znaczenia politycznego tego zagadnienia, na podłożu interesów nieraz czysto gospodarczych, jak węgiel, zboże, ruda, drzewo, wymiana tych surowców i wzajemne dopełnianie tej wymiany przez poszczególne gospodarstwa narodowe.

Wiadomo jednak również, że historia wymiany tych państw w wiekach XIX i XX szła nieraz odmiennymi drogami, aniżeli iść, zdawałoby się, powinna. Musielibyśmy niejednokrotnie stwierdzić, że zamiast wspólnoty gospodarczej państw, położonych nad Bałtykiem, w historii wytwarzały się, naodwrot, jakgdyby przeciwieństwa interesów gospodarczych.

Jeżeli obecnie, po wielkiej wojnie, powstały nowe możliwości, nowe warunki, to te możliwości są w gruncie rzeczy jeszcze dopiero potencjalne i dlatego prace naukowe w tym kierunku mogą jedynie wpływać i na opinię obywateli, i na posunięcia poszczególnych rządów. Sprawy te poruszam w formie tematu do dyskusji, gdyż uważam, że nadają się one jeszcze do dalszego przemyślenia i wymagają skryształizowania. Tem niemniej byłoby wskazane wziąć inicjatywę w swoje ręce, do czego Instytut Bałtycki zdaje się najlepiej nadawać.

Jako tematy początkowe nadawałyby się dwa zagadnienia:

1. współpraca żeglug handlowych państw bałtyckich¹;
2. wzajemna wymiana surowców: węgiel, ruda ze Szwecji.

Tak w jednym, jak i w drugim wypadku musimy szukać autorów nie tylko u nas, ale i w państwach temi sprawami zainteresowanych, i publikacje musiałyby być drukowane w dwóch językach. Zadanie to może być już częściowo urzeczywistnione przez kwartalnik, jaki Instytut Bałtycki zamierza obecnie wydawać w języku angielskim.

¹ Tu muszę podkreślić, że praktyka poniekąd wyprzedziła teorię, mamy już bowiem taką próbę pracy wspólnej, prowadzonej między żeglugą polską a finlandzką.

c. Podręczniki dla szkół wyższych

Trzecią częścią naszego programu wydawniczego powinno być przygotowanie kilku podręczników dla szkół wyższych i liceów specjalnych na temat:

- a) organizacji i administracji portów wogóle, a naszych w szczególności;
- b) organizacji i techniki naładunku i wyladunku w portach;
- c) żeglugi i transportu morskiego.

Podręczniki te musiałyby dać studującemu możliwość zdobycia zasadniczych wiadomości, które później ułatwiłyby mu pracę w zawodach, związanych z pracą w porcie, w maklerstwie, w spedycji morskiej i w administracji portowej, czy żeglugach.

Kto ma pisać te podręczniki?

Do tej pracy musimy nakłonić praktyków i naukowców, jak to się praktykuje w innych dziedzinach, gdzie koordynacja tych sił jest nieodzowna, aby uczący się miał prawdziwą korzyść z danego podręcznika.

Zdaje mi się, że Komisja Morska mogłaby podjąć i w tym kierunku inicjatywę i oddać tem wielką usługę naszej kształcącej się młodzieży, która bardzo narzeka na brak odpowiednich książek, z których możnaby było czerpać zasadnicze wiadomości, potrzebne jej później w życiu praktycznym.

2. Biuro studjów morskich

Drugim punktem programu prac Komisji Morskiej jest: gromadzenie archiwum i zorganizowanie centralnej informacji o książkach, pismach, wydawnictwach, artykułach i wszelkiego rodzaju publikacjach w sprawach morskich.

a. Morskie archiwum gospodarcze

Tego rodzaju centralne archiwum, gdzie każdy naukowiec, publicysta, czy nawet praktyk mógłby znaleźć nie tylko odpowiednią literaturę, ale również artykuły z czasopism fachowych i wycinki z prasy całego świata, dotyczące spraw morskich, oddałoby bardzo duże usługi tym wszystkim, którzyby chcieli opracowywać odpowiednie, wyżej wspomniane w programie wydawnictw naukowych, tematy.

Organizacja tego działu jest już w Instytucie zapoczątkowana, jednak będzie wymagać jeszcze dużego wysiłku, aby nie tylko dopełnić istniejące braki, ale również gromadzić bieżące publikacje.

Zdaje mi się, że do pewnego stopnia możnaby było wejść w kontakt z Instytutem w Kilonji i przez delegowanie na miejsce

kóregoś z chętnych a uzdolnionych absolwentów naszych wyższych uczelni starać się uzupełnić choćby tytułami nasze archiwum.

Praca ta o tyle jest ułatwiona, że istnieją w Europie specjalne instytucje, gdzie można zaabonować bieżące informacje. Chodziłoby zatem jedynie o dopełnienie dawnych publikacyj.

b. Pracownia naukowa

Istnienie archiwum łączy się ściśle z możliwością otwarcia przy Instytucie pracowni dla tych, którzyby chcieli na miejscu korzystać zarówno ze zgromadzonej literatury, jak i ze zbiorów archiwum.

Pracownia taka będzie również pożyteczna dla tych, którzy opracowywaliby monografie z naszego programu wydawniczego.

Jako dopełnienie do naszego archiwum publikacyj o sprawach morskich, uważałbym za konieczne, o czym wyżej wspominałem, postarać się również, aby związki interesantów poszczególnych branż, pracujących w portach, jak Związek Maklerów, Armatorów, Spedytorów, Interesantów Portu, i t. p., zechciały przesyłać do naszego archiwum memorjały te i uwagi, jakie im nasuwa życie bieżące w stosunku do istniejących przepisów i instytucyj w porcie.

Szczególnie cały szereg uwag, dotyczących „usance'ów” zwyczajowych, najciekawszych arbitraży z zatargów między armatorami i kupcami lub spedytorami, uwagi o stosunku władz portowych do okrętów, względnie spedytorów lub kupców.

Cały ten materiał spostrzeżeń opartych na rzeczywistości, może mieć duże znaczenie przy studjach nad poszczególnymi sprawami, a także jego zcentralizowanie może odegrać ważną rolę dla późniejszych publikacyj, dotyczących monografij na odcinku polskich spraw morskich.

Pracownia ta miałaby jeszcze większe znaczenie, gdybyśmy ją mogli połączyć z biurem informacyjnem, a więc możliwością piśmiennego informowania zainteresowanych publikacjami, dotyczącymi tego tematu, nawet wtedy, gdyby za te informacje była pobierana nieduża opłata, jak to jest w innych tego rodzaju instytucjach. Możliwość otrzymania piśmiennej informacji niejednemu ułatwiłaby pracę.

Pracownia nasza mogłaby oddać szczególnie wielkie usługi naszym publicystom, piszącym o sprawach morskich.

Widzimy obecnie, że w wielu pismach codziennych czy tygodniowych poświęca się co tydzień dość dużo miejsca tym sprawom w postaci specjalnych dodatków lub działów morskich. Z przykrością jednak trzeba stwierdzić, że w większości wypad-

ków publicyści nasi najwyraźniej nie rozporządzają źródłowym materiałem. Głównym źródłem ich informacji są albo dane zaczerpnięte z pism zagranicznych, albo są to nawet poprostu przedruki z tych czasopism.

c. Kontakt z publicystami

W częstych osobistych rozmowach na temat informowania publiczności o sprawach morskich, spotykałem się z narzekaniem, że trudno jest zdobyć dobry, pewny materiał i trzeba się wobec tego posługiwać tandetą informacyjną.

Jako klasyczny przykład niedokładnego lub tendencyjnego informowania publiczności o sprawach morskich, pomimo dobrej woli piszących, przytoczę sprawę obecnej budowy statku „Normandie“.

Towarzystwo francuskie, budujące ten statek, wydało ogromne sumy na reklamę w prasie nie tylko francuskiej, ale i całego świata. Stąd ten potok artykułów i opisów statku w prasie całego świata. Nasi publicyści, mając już gotowy materiał, czerpią z niego i przedrukowują. Niedawno, w jednym z pism warszawskich zjawił się entuzjastyczny artykuł bardzo poważnego pisarza o tem, że budowa „Normandie“ jest szczytem „genjuszu“ narodu francuskiego. Nie znalazłem jednak w naszej prasie obiektywnego przedstawienia tej sprawy z punktu widzenia transportu morskiego i usług, jakie taki statek oddaje gospodarstwu krajowemu.

Sprawa budowy „Normandie“, czy też obecnie będącego o ukończeniu statku „Queen Mary“ w Anglii, powinna być oświetlona przez publicystykę polską nie przez różowe okulary tych, którym zależy z innych względów na apoteozowaniu tego wyczynu, a obiektywnie, oceniając realne wartości takich statków-kolosów dla transportu morskiego, dla gospodarstwa narodowego, przede wszystkim zaś, poddając analizie stosunek kapitału na ich budowę wyłożonego, do usług, jakie te morskie kolosy oddają transportowi morskiemu i gospodarstwu narodowemu.

Byłoby więc wielce pożądanem, aby nasi publicyści czerpali materiały o statku „Normandie“ nie tylko z płatnych artykułów prasy, ale mogli na tym przykładzie informować publiczność o odwrotnej stronie medalu budowy podobnych kolosów.

Pozwoliłem sobie na ten przykład, aby podkreślić, jak bardzo jest potrzebna źródłowa informacja dla naszej publicystyki i jak wiele może ułatwić naszym dziennikarzom pracownia wraz z archiwum spraw morskich przy naszym Instytucie.

3. Praca dydaktyczna i propagandowa

Ostatnim punktem naszego programu byłaby: organizacja zjazdów, odczytów, wykładów, kursów specjalnych, poświęconych zagadnieniom portowym, żeglugowym, czy innym gałęziom transportu i handlu morskiego.

Tu chciałbym zwrócić uwagę na nasze uczelnie wyższe i nasze licea zawodowe nowego obecnie typu.

Byłoby bardzo wskazane, aby w porozumieniu czyto z zarządem danego liceum, czy też z dziekanem odpowiedniego wydziału, organizować co roku, przy każdym z tych zakładów kilka odczytów, poświęconych aktualnemu zagadnieniu morskemu.

Szczególnie, gdy jakaś sprawa jest na czasie i młodzież nasza zaczyna się nią interesować, możnaby to zainteresowanie wykorzystać i, poruszając temat aktualny, zaznajamiać ją z całością zagadnienia.

Jako przykład pozwolę sobie wysunąć następującą sugestię: We wrześniu r. b. odbędzie się pierwsza podróż pierwszego statku transatlantyckiego „O. M. Piłsudski“, jaki Polska zbudowała sama. Z okazji tej podróży, która bezwątpienia interesuje młodzież, można byłoby zorganizować w wyżej wspomnianych uczelniach odczyty na temat: „Wielkość statku w stosunku do jego użyteczności gospodarczej i opłacalności finansowej“.

Młodzież, która czytała cuda o „Normandie“, która za kilka miesięcy, z okazji puszczania na wodę drugiego kolosa angielskiego „Queen Mary“, będzie się spotykała z płatniami zachwyta mi prasy zagranicznej i znowu czytać będzie prędruki z nich w prasie polskiej, powinna otrzymać rzeczowe oświetlenie tej sprawy. Musi nauczyć się ani nie przeceniać naszego wysiłku, jak to się czasem zdarza, ale też równocześnie nie lekceważyć tego, co jest zdrowsze i realniejsze w naszych warunkach.

Dlatego zwracam uwagę na cykle odczytów dla młodzieży, gdyż nietylko jest to najwdzięczniejszy słuchacz, ale także chodzić nam powinno o wyrabianie nowych sił i zachęcanie młodzieży do interesowania się sprawami morskimi, aby już zawczasu nasiąkła duchem, tak zupełnie obcym naszym ojcom i dziadom, a tak koniecznym do należytego wykorzystania bogactwa, jakim jest posiadanie własnego dostępu do morza.

2. KOMISJA GEOGRAFICZNA

WALENTY WINID

PRACE INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO W DZIEDZINIE GEOGRAFJI I NAUK POMOCNICZYCH

Sprawozdanie przedłożone Komisji Geograficznej
Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.

Wstęp

Jedną z najstarszych publikacyj Instytutu Bałtyckiego w grupie wydawnictw badawczych, mianowicie I tom „Polskiego Pomorza“, ma podtytuł „Ziemia i ludzie“. To zestawienie oznacza geografję wszelkiej szkoły. Wskazuje ono bowiem na prace nad ziemią, jak dalece wywołuje ona skutki w odniesieniu do ludzi, jak również na prace nad człowiekiem, jak dalece jest on biernikiem oraz czynnikiem w odniesieniu do ziemi. Zatem w naszym wyrazie „ziemia“ mieści się pojęcie zarówno środowiska (szkoła amerykańska), krajobrazu (szkoła niemiecka) i wzajemnie przyczynowego zespołu przedmiotów geograficznych czyli krajobrazowych (geografja badająca jak jest w krajobrazie na powierzchni ziemi i dla czego tak jest). Naturalnie mieści się w naszym wyrazie „ziemia“ doskonale również wszelki rodzaj fizjografji (szkoła przyrodnicza).

Krótko mówiąc, wchodzi tutaj w rachubę praca nad tem, co występuje krajobrazowo na powierzchni ziemi, więc rzeźba i to co na niej się znajduje, rozmieszczenie tego oraz granice rozmieszczenia, ponadto wzajemny z sobą stosunek „ziemi“ i „ludzi“, czyli przyrody i człowieka. Obejmując dwa światy — przyrodniczy i humanistyczny — nauka geografji sięgać musi szeroko i głęboko po zdobycze innych dyscyplin; z drugiej strony wiele z innych dyscyplin tu i ówdzie wchodzi w dziedzinę geografji, albo też posługuje się metodami właściwemi tej nauce.

Kiedy chodzi więc o zdanie sobie sprawy z działalności Instytutu Bałtyckiego na polu geografji, uwzględnić musimy wszystkie prace tej instytucji, zarówno będące geografją

jak i służące geografji lub z niej korzystające, bez względu na to, czy pisał je geograf czy inny naukowiec. Zbyt wiele mamy przykładów na to, że rzetelną geografję uprawiali, a nawet tworzyli nie-geografowie a priori, co zresztą zdarza się i w innych naukach, zwłaszcza jeśli granice zasięgu przyczynowego i skutkowego wybiegają daleko poza właściwe pole danej dyscypliny.

Wynika z powyższego, że w sprawozdaniu naszym musimy uwzględnić: 1) prace istotnie geograficzne, 2) prace służące geografji w charakterze pomocniczym, i 3) prace posługujące się geografją, czy też tem, co nazywamy metodami geograficznymi.

1. Publikacje Instytutu Bałtyckiego

Instytut Bałtycki, zakład przedewszystkiem organizujący i koordynujący badania naukowe oraz publikujący wyniki tych badań, zajmuje się nauką stosowaną, mając „za cel — jak mówi statut instytucji — naukowe badanie zagadnień pomorskich i bałtyckich z uwzględnieniem potrzeb polskiej racji stanu“. Pamiętać to trzeba koniecznie, gdy chodzi o przedstawienie sobie naukowego dorobku Instytutu w stosunku do geografji.

Wynika z powyższego, że zakres zainteresowań Instytutu jest bardzo wielki, zwłaszcza że rozprzestrzenia się jednocześnie w obu zasadniczych kierunkach — poziomym i pionowym. Dlatego też publikacje Instytutu Bałtyckiego dają się podzielić na kilka działów, jednakże w ten sposób, że niektóre z rozpraw wydają się być wspólne więcej działom.

Działy są następujące:

- a) pomorzoznawczy, zmierzający do stopniowego objęcia narówni z Pomorzem i Prusami Wschodnimi innych wybrzeży bałtyckich;
- b) gospodarczo-morski;
- c) dydaktyczny i popularyzacyjny, obejmujący również szerzenie wiadomości w językach obcych;
- d) antyrewizjonistyczny, powołany do zwalczania wrogiej Polsce propagandy.

Do tych działów dodać należy jeszcze jeden rodzaj publikacji odrębny tak ze względu na rozmiar jak i formę. Jest to: dział informacyjno-naukowy.

Podział wyszczególniony wskazuje zarówno na zasięg regionalny jak i na zadania Instytutu Bałtyckiego; dlatego ułatwia zrozumienie sedna jego działalności naukowej oraz zakres geograficzny w tej działalności.

Przystępując do rozważania rozpraw, opublikowanych przez Instytut Bałtycki, zaznaczyć niech będzie nam wolno, że uwzględnimy tylko takie, które mogą interesować geografję.

a. Dział pomorzoznawczy, względnie bałtykoznawczy

Instytut Bałtycki opublikował dotąd dwa kompletne tomy i część agrarną tomu III pracy zbiorowej p. t. „Polskie Pomorze”. Pierwsze rozdziały tomu pierwszego, wydanego w 1929 r., przedstawiają morfologję, hydrografję, klimat i szatę roślinną, następne zaś zabytki przyrody i wartość turystyczną Pomorza. Morfologja, hydrografja i klimat zostały napisane przez geografa. Jeśli chodzi o szatę roślinną, to, by wykazać, iż jest to rozprawa geograficzna, wystarczy podkreślić, że autor przedstawia czynniki warunkujące życie roślinne, potem przechodzi do omówienia zbiorowisk roślinnych i wytyczenia krain; zatem ta rozprawa florystyczna jest wybitnie geograficzna.

Odnosnie tematu o zabytkach przyrody, nie ulega wątpliwości, że jak dotąd przyłącza się taki temat do geografji, zwłaszcza, gdy obejmuje on wspólnie zabytki geologiczne, botaniczne i zoologiczne, dodając do tego szkic morfologiczny, co wszystko znajdujemy w wymienionej rozprawie o zabytkach. Artykuł o wartości turystycznej Pomorza jest wybitnie krajoznawczy, czyli oprócz przyrodniczych faktów podaje także fakty człowiecze. Jest on więc z zakresu „krajoznawstwa”, ten zaś dział należy powszechnie do geografji.

Dalsze prace w tomie pierwszym „Polskiego Pomorza” są tego rodzaju, że pozostają w styczności z geograficznymi zagadnieniami, już to służąc geografowi, już też opierając się na zdobyczach geografów. Rozprawa „Zróznicowanie rasowe Kaszubów” zaczyna się „warunkami antropogeograficznymi Polski”, zaś „Zarys etnograficzny” przedstawieniem obszarów etnicznych, przyczem położono tam nacisk na przejściowość przestrzenną zjawisk. Omawiając kulturę materialną w dalszym ciągu tej rozprawy, autor przedstawia rzeczy, które bezpośrednio uwidoczniają się w krajobrazie i wyrażają zależność człowieka od „ziemi”, w końcowych zaś swych wnioskach, do których załączył mapkę podziału Pomorza na krainy etniczne, uwzględnia prawie tylko kulturę materialną, zasięg grup etnicznych, wpływy jakie one wywierają na inne i jakim same ulegają na skutek swego położenia. Są to więc zjawiska, które muszą interesować geografa, a które równocześnie są podane geograficznie.

Jeśli chodzi o następną rozprawę w omawianem dziele, mianowicie o „Nazwy geograficzne”, to wystarczy zaznaczyć, że onomastyka jest przez wielu geografów uważana za dział geograficzny; w każdym razie jest ona conajmniej przedmiotem pomocniczym dla geografji.

Tom kończy się „Przeglądem stosunków narodowościowych“, opracowanym przez wybitnego kartografa, będącego równocześnie geografem. Jest to więc praca geograficzna.

Zatem cały pierwszy tom „Polskiego Pomorza“ jest przeszło w połowie geografją, w drugiej zaś połowie jest pomocniczym dla geografji, albo też opiera się na zdobyczach geografji.

W drugim tomie „Polskiego Pomorza“ praca o „Siłach społecznych w walce o Pomorze“ roztrząsa jeden z najistotniejszych problemów geografji socjologicznej, bardzo ważny i w geografji politycznej, mianowicie stosunek społeczeństw do przestrzeni i do sąsiednich społeczeństw. W danym jednak razie nie jest to praca geograficzna, gdyż autor nie wiąże zjawisk i faktów z przyrodą; lecz praca należy do takich publikacyj, które geograf, przystępujący do ujęcia zjawisk socjologicznych, musi zgłębić, o ile ma naukowo powiązać w przyczynową całość człowieka z „ziemią“.

Prace pod tytułem „Struktura agrarna“ i „Rolnictwo pomorskie w zarysie geograficzno-gospodarczym“, będące pierwszymi opublikowanymi rozdziałami III tomu „Polskiego Pomorza“, nietylko posługują się metodami geograficznymi, lecz są w bardzo wielkiej mierze geografjami, i to jednymi z nielicznych rozpraw polskiej geografji agrarnej. Pierwsza praca bada wielkość, wygląd i rozmieszczenie gospodarstw, wkońcu zaś tendencje rozwojowe. Te wszystkie tematy należą do zakresu geografji, nawet ostatni; bo geograf musi znać tendencje rozwojowe, o ile ma dojść do praktycznych wniosków. Wogóle cała ta praca jest naszym zdaniem bardziej geograficzna, niżeli ekonomiczna, gdyż autor kładzie nacisk na wielkość powierzchniową omawianych kategorii, a nie na ekonomiczne warunki i przyczyny oraz skutki rzeczy opisywanych. Druga praca jest nawskroś geograficzna. Autor podaje czynniki przyrodnicze, potem strukturę gospodarstw, następnie dopiero, i to krótko, czynniki ekonomiczne (wartość, ceny, płace — również i te czynniki wiążąc z warunkami naturalnymi), potem przechodzi do omówienia charakteru i wielkości wydajności rolnej, by skończyć na podziale Pomorza na okręgi, podawszy przytem metodyczne rozważania — co jedno i drugie jest tylko geografją i finałem geograficznych badań regionalnych. Także wnioski są tylko geograficzne. Czytamy tam w zakończeniu (str. 99): „Człowiek i ziemia, ich ugoda i walka, oraz plany tej rozgrywki w postaci map i kartogramów są treścią prac geograficzno-gospodarczych. Podział regionalny jest podsumowaniem pozycji obu stron przez jednego z widzów tej rozgrywki“. Podkreślić trzeba, że w toku pracy autor stale dążył do wydzielenia regionów i zawsze dopatrywał się związku z przestrzenią, uwzględniając zarówno jej wielkość jak i warunki naturalne.

Do pomoroznawczych prac wybitnie geograficznych należy „Zarys morfologii północnych Kaszub“, opublikowany w zbiorowej pracy Instytutu Bałtyckiego pt. „Światopogląd morski“, wyd. w 1934 r. Wybitny charakter geograficzny jest w tem, że autor ma na uwadze krajobrazowe, a nie geologiczne formy rzeźby. W tem samym dziele jest artykuł geologiczny o regionie bałtyckim; lecz ułatwia on geografowi zrozumienie rzeźby regionu. Również dużą pomocą służyć mogą geografowi dwie etnograficzne rozprawy dzieła, omawiające „Stosunek Kaszub do Polski“ i zagadnienie nordyzmu. Tematem natomiast geograficznym, ale z zakresu tak modnej u Niemców geografii politycznej, jest rozprawa „Polska nad Bałtykiem“, w której autor obejmuje cały region bałtycki i rozważa problemy gospodarcze i kulturalne, opierając się na faktach z teraźniejszości i przeszłości. Dla głębszego podejścia do tematów geografii politycznej z regionu bałtyckiego, jako pomocnicze służyć mogą z pożytkiem historyczne rozprawy w „Światopoglądzie morskim“, mianowicie: „Słowianie Zachodni na Bałtyku“, „Dziejowy stosunek Polaków do morza“, „Kwestja bałtycka jako zagadnienie międzynarodowe w czasach nowożytnych“ i „Rozwój terytorjalny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski“.

Sięgając swemi badaniami poza Pomorze, Instytut Bałtycki zajął się najpierw Prusami Wschodnimi. Z prac gospodarczych nad tą ziemią ukazała się dotąd rozprawa „Osadnictwo niemieckie w Prusach Wschodnich“. Cała ta praca jest ważna dla geografii, traktuje geograficznie tematy we wstępie, gdzie jest mowa o położeniu krainy, i w rozdziale pierwszym, gdzie autor przedstawia stosunki demograficzne i geograrne znaczenie rolnictwa w Prusach Wschodnich.

Instytut Bałtycki przystąpił do wydawania *Monografii miast i wsi pomorskich*. Dotąd ukazała się praca „Osady holenderskie na nizinie sartawicko-nowskiej“. Praca ta jest właściwie ściśle geograficzną. Zaczyna się bowiem dokładną fizjografią krainy, naturalnie ze szczególnem uwzględnieniem tych przedmiotów krajobrazowych, które są ważne dla rolnictwa. Po zarysie historycznym o osadnictwie Holendrów i o powstaniu związku wałowego, autor przedstawia znów geograficzny problem, będący równocześnie gospodarczym i kulturalnym tematem, mianowicie strukturę społeczną i narodowościową. Potem podaje strukturę agrarną i następnie produkcję gospodarstw wiejskich, kończy zaś rozmieszczeniem przemysłu — co jest wyłącznie geograficznym zagadnieniem. Monografia ta jest niemal typową geografją agrarną.

Wśród wydawnictw Instytutu Bałtyckiego znajdujemy publikacje *Naukowych Zjazdów Pomoroznaw-*

c z y c h, jako że Instytut jest stałym biurem Zjazdów, prowadzi ich organizację i ogłasza drukiem wszelkie zjazdowe sprawy i prace. Pomijając pierwszy Zjazd Pomorzoznawczy, który w zasadzie był organizacyjnym, II Zjazd rozpatrywał problem narodowościowy na Pomorzu. Z 4 referatów, wygłoszonych na tym Zjeździe, dwa były geograficzne; mianowicie jeden przedstawił gęstość i narodowość zaludnienia wiejskiego, drugi zaś uwagi metodyczne i krytyczne o mapkach narodowościowych, jakie ukazały się w drugiej połowie ub. w. i w wieku bieżącym. III Zjazd Pomorzoznawczy badał stan posiadania ziemi na Pomorzu z punktu widzenia historycznego i prawniczego. Z referatów przygotowanych na ten Zjazd ważne są dla geografa prawie wszystkie historyczne, gdyż ułatwiają zrozumienie rozwoju obecnego stanu narodowościowego na wsi pomorskiej oraz przedstawiają pruską politykę i metody odnośnie osadnictwa. Z referatów tych dowiadujemy się wiele również na temat czysto geograficznych zagadnień osadniczych, na co rzucają światło i artykuły prawnicze, zwłaszcza gdy chodzi o antypolską politykę pruską. Jeden z referatów opracował geograf, przedstawiając własność ziemską na Pomorzu w roku utraty tej dzielnicy na rzecz Prus i z końcem ubiegłego wieku. Inny referat omawia krytycznie dotychczasowe prace naukowe nad opuszczaniem Pomorza przez Niemców po wojnie, przyczem autor uwzględnia także zawód opuszczających.

IV Zjazd Pomorzoznawczy, w dalszym ciągu poświęcony wsi, dzielił się na dwa działy: jeden geograficzny, drugi ekonomiczny. W pierwszym dziale dwie prace przedstawiły typy i rodzaje osiedli, jedna omawiając wieś ogólnie odnośnie skupienia, druga zaś układ gruntów i dróg rolnych. Dwie następane prace referowały stan posiadania ziemi pod względem narodowościowym, jedna badając wieś ogólnie, druga zaś wielką własność. Referat generalny, będący syntezą tematów geograficznych, podał rezultaty badań nad wsią pomorską pod względem krajobrazowym i narodowościowym. Dział ekonomiczny przedstawił 7 referatów. Z nich są istotnie ważne dla geografji Pomorza następujące prace: „Zagadnienia osadnictwa na Pomorzu ze stanowiska gospodarczego“, „Czynniki postępu osadnika pomorskiego“, „Drogi rozwoju rolnictwa na Pomorzu“ i „Uwagi o współczesnem osadnictwie na Pomorzu“. Wszystkie te referaty są nieodzowną literaturą dla agrarnych problemów geografji gospodarczej, zarówno jeśli chodzi o stan faktyczny rzeczy jak i o planowość. Dwa ostatnie wymienione referaty uwzględniają ponadto tematy geograficzne, mianowicie klimat, gleby, demografję, rodzaj i jakość produkcji oraz rynek zbytu. Ostatnia praca jest ważna także ze względu na zagadnienia narodowościowe. Obie wyszczególnione prace oraz kilka innych podają mapki i wykresy.

b. Dział gospodarczo-morski

W roku 1930 wydał Instytut Bałtycki zbiorową pracę p. t. „Obrona Pomorza“. Pierwsza jej rozprawa „Powrót Polski nad Bałtyk“, ogniskuje się na pojęciu „człowiek i cywilizacja“, ostatnim wyrazem obejmując również dobra materialne. Artykuł należy do tego rodzaju publikacji, bez znajomości których geograf nie może być przygotowanym należycie w geograficznych zagadnieniach, wynikających z dostępu społeczeństw do morza. Opierając się na przeszłości i teraźniejszości, autor wykazuje wymogi naszego życia oraz potrzeby jego kierunków rozwojowych.

Chociaż nie geograficzne, to również następne rozprawy dzieła należą do niezbędnej literatury geograficznej, jeśli chodzi o należyte zrozumienie morskich i portowych problemów geografii komunikacyjnej, handlowej i ogólnogospodarczej. Te problemy znajdzie geograf wytłumaczone, a conajmniej jasno naświetlone w artykułach: „Problem polskiego portu morskiego“, „Rola inicjatywy prywatnej w rozbudowie Gdyni“, „Źródła rozwoju portów polskich“, „Handel zamorski, jego istota i znaczenie dla Polski“, „Niezbędne warunki rozwoju handlu w Gdyni“, „Gospodarcze podstawy polskiego handlu zamorskiego“, „Konkurencja portów bałtyckich“, „Polska flota handlowa“ i „Niewyżyskane walory morza“, ponadto w oddzielnych publikacjach Instytutu Bałtyckiego: „Handel międzynarodowy na Bałtyku“, „Konkurencja węglowa polsko-brytyjska na rynkach skandynawskich“, „Transport morski a międzynarodowe porozumienie w żegludze“ i „Organizacja portów morskich“. Oprócz wprowadzenia geografa w istotę zagadnień przestrzennych i krajobrazowych z zakresu ekonomiki morskiej, wszystkie powyższe publikacje podają geografowi również bardzo wiele faktów i idei odnośnie handlu morskiego, techniki portowej i żeglugowej, konkurencji portów i roli człowieka wtrącającego się skutecznie w naturalny układ rzeczy przez politykę gospodarczą — kolejową, portową, żeglugową i handlową.

Podnieść należy, że problemy miast portowych są jednymi z ważniejszych tematów geograficznych, więcej niżeli handel i komunikacja, jako że chodzi o krajobrazowo wyrazisty „ośrodek“ skupienia osiedlenia, handlu, przemysłu i komunikacji. Właśnie Instytut Bałtycki kładzie wielki nacisk na badania w tym kierunku. Wspomniana ostatnio książka „Organizacja portów morskich“ jest częścią pierwszą pracy pomyślanej na wielką skalę, p. t. „Aparat techniczno-handlowy miasta portowego“. Część druga i trzecia przedstawia stronę komunikacyjną, handlową i przemysłową, czwarta zaś polityczną wraz potrzeby Polski. Podkreślić należy i ten szczegół, że o dziele tem traktuje się dokładnie aparat portowy Gdyni

i Gdańska, podając wiadomości niezbędne dla zrozumienia nawet faktów krajobrazowych w tych portach.

Lecz to jeszcze nie wszystko. Instytut Bałtycki ma wśród swych wydawnictw specjalną grupę, mianowicie monografie portów. Dotąd wyszły dwie prace: „Rozwój portu Gdańskiego“ i świeżo „Port Kopenhaski“. Pierwsza praca rozpatruje — pomiędzy innymi problemami — tak wybitnie geograficzne tematy, jak obszar ciężenia i połączenia z zapleczem i z zamorzem; ponadto przeprowadza ona szczegółową analizę komunikacyjną i handlową portu gdańskiego. Pracą bodaj nawskroś geograficzną jest „Port Kopenhaski“. Autor rozpatruje wybitnie geograficzne tematy, jak położenie regionalne i lokalne Kopenhagi, plan portu i możliwości rozbudowy, charakterystykę komunikacyjną i handlową portu, następnie urządzenia portowe i przemysł. Ponadto w pracy tej znajdujemy szczegóły odnośnie organizacji technicznej i handlowej portu i jego przedsiębiorstw oraz odnośnie problemów tranzytu.

Kiedy mowa o ekonomiczno-morskiej pracy naukowej Instytutu Bałtyckiego, zwrócić należy jeszcze uwagę na wymienione już dzieło „Światopogląd morski“. W swej całości zmierza ono do tego, by — jak mówi jego przedmowa — wnikać głębiej w zagadnienia polityki morskiej i jeszcze dalej rozglądać się „w nieskończonym krajobrazie zagadnień ekspansji morskiej“, między innymi wykazując znaczenie morza w życiu społeczeństw — temat, nad którym zastanawiali się już starożytni pisarze geograficzni, a nad którym szeroko i głęboko rozwodził się R a t z e l. Szczególnie należy nam zwrócić uwagę na rozprawę o kulturze morskiej w przeciwstawieniu do kultur lądowych. Autor wiąże tam przyczynowo człowieka z ziemią, przedstawia obszary i zasięg kultur, ponadto drogi, które idą i idą wpływy kulturalne.

c. Dział dydaktyczny i popularyzacyjny

Aby popularyzować wiedzę o morzu (głównie ze zwróceniem uwagi na stronę gospodarczą), oraz o Pomorzu, tak w kraju jak i zagranicą, Instytut Bałtycki wydaje *Biblioteczkę Bałtycką*. Składa się ona z małych tomów, publikowanych zazwyczaj w trzech językach oddzielnie. *Biblioteczka* dzieli się na trzy serie, z których właśnie pierwsza, nosząca tytuł „Ziemia i ludzie“, jest geograficzna. Serja ta wykazuje dotąd 7 publikacyj, w czym oryginalnych prac (czyli nie publikowanych we właściwym wydawnictwie Instytutu Bałtyckiego, jakim jest *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego*) jest 6. Są to prace następujące: „Elementy kultury polskiej“, napisane przez Amerykanina, „Stosunki narodowościowe na Pomorzu“, „Prusy Wschodnie“, „Toruń — Stolica Pomorza“ i „Przewodnik po dolinie dolnej Wisły“.

Serja ekonomiczna *Biblioteczki Bałtyckiej*, wykazująca 6 tomów, prawie cała musi interesować geografa. Są tam trzy prace oryginalne, mianowicie „Gdynia — Port Rzeczypospolitej“, „Wisła Pomorska“ i „Słowniczek Morski“, jakiego brak odczuwamy powszechnie w Polsce.

Do działu tego zaliczyć należy książkę, która ma się ukazać w *Pamiętniku*, a mianowicie „Wypisy Morskie“. Druga jej część jest geograficzna. Zadaniem tej publikacji jest szerzenie wiadomości o morzach i odległych krajach zamorskich na podstawie relacyj polskich podróżników i badaczy.

d. Dział antyrewizjonistyczny

Wśród celów Instytutu Bałtyckiego jest również naukowa walka z rewizjonizmem, ostrzem swoim skierowanym w Pomorze i dostęp Polski do morza; jest ona zrozumiała wobec wciągnięcia przez bojowników rewizjonizmu do swego rydwanu — nauki, i to przede wszystkim geografii.

Publikacja Instytutu, nosząca wyraźnie charakter walki z rewizjonizmem, to książka p. t. „Przeciw propagandzie korytarzowej“. W dziele tem znajdujemy artykuły treści politycznej, etnograficznej, lingwistycznej i prehistorycznej. Opierając się na faktach kulturalnych i gospodarczych, wykazują one odwieczny związek Polski z Pomorzem i Pomorza z Polską. Ponadto informuje to dzieło o metodach pracy niemieckiego rewizjonizmu i o stanowisku zagranicy wobec jego celów i tez.

Zaznaczyć należy, że cały dział antyrewizjonistyczny przedstawia się szczerze. Pochodzi to stąd, że, usiłując pozostać naukową organizacją, Instytut Bałtycki unikał angażowania się w cokolwiek, coby mogło wyglądać na pseudo-naukę i przez to obniżało wartość imienia instytucji. Zresztą dopomogło mu w tem to, że dzieła badawcze, jakie publikował, już swymi wynikami naukowymi wykazywały błędy wniosków i twierdzeń niemieckiej nauki. Podkreślić może należałoby tutaj całe przedsięwzięcie *Biblioteczki Bałtyckiej*. Tomiki w tej serji wydawnictw w językach obcych informują zwięźle i jasno o sprawach pomorskich i podają naukowe argumenty odnośnie stosunku i praw Polski do Pomorza i do morza. Znakomitym przykładem tego jest „Dziesięcioro o Pomorzu“, wydane w siedmiu językach. Jest to publikacja, która w swej całości wykazuje geograficzne, kulturalne i gospodarcze prawa Polski do morza, opierając się na faktach z przeszłości i teraźniejszości. Doskonałą też pracą jest rozprawa p. t. „Niemieckie zakusy podboju Pomorza“.

2. Podsumowanie pracy naukowo-wydawniczej

Biorąc statystycznie, dotąd opublikował Instytut Bałtycki drukiem 114 prac oddzielnych, czyli rozpraw. Otóż z tej liczby jest rozpraw geograficznych 32, a mianowicie:

- 8 prac z geografji fizycznej (ponadto jedna geologiczna),
- 9 „ „ „ politycznej, narodowościowej i demograficznej,
- 2 „ „ „ opisowej, syntetycznej („Prusy Wschodnie“, „Toruń“),
- 6 „ „ „ agrarnej,
- 4 „ „ „ kultury,
- 3 „ „ „ gospodarczej.

Z pozostałych publikacyj Instytutu mogą służyć pomocą wydatną geografowi wszystkie rozprawy gospodarczo-morskie i gospodarczo-bałtyckie, oraz przeszło połowa rozpraw etnograficznych i historycznych.

W dotychczasowych publikacjach Instytutu Bałtyckiego rozpatrzona jest najlepiej geografia fizyczna, gospodarczo-morska i geografia wsi pomorskiej, zwłaszcza osadnictwa. Natomiast brak rozpraw — by podnieść najważniejsze — z zakresu przedewszystkiem uprzemysłowienia, komunikacji i urbanistyki, które to tematy są pominięte wogóle w literaturze polskiej w odniesieniu do Pomorza. Dodać jednak można, że prace w tym zakresie, i to obejmujące całe Pomorze, są właśnie na warsztacie Instytutu. Pozostaje również do zrobienia z aktualnych tematów: geograficzno-ekonomiczna synteza wsi pomorskiej i podział regionalny Pomorza na obszary geograficzne. Każdy z tych tematów wymagałby jeszcze uzupełnienia i pogłębienia tu i ówdzie, lecz w każdym razie posiada należyte odbicie w materiałach, publikacjach i archiwum Instytutu.

Spodziewać się należy, że bardzo wiele tematów, a conajmniej materiałów i pomocy, da geografji V Zjazd Pomorzoznawczy, mianowicie odnośnie komunikacyjnego i handlowego zasięgu lądowego i morskiego naszych portów, następnie odnośnie polskiego handlu zamorskiego, gospodarczych i urbanistycznych warunków wybrzeża polskiego, a także odnośnie gospodarczego regionu bałtyckiego wraz z całym kompleksem faktów geograficznych. Prace zjazdowe oraz części następne „Aparatu techniczno-handlowego miasta portowego“ pozwolą stworzyć geograficzną syntezę naszego wybrzeża oraz dadzą maksimum materiału do kompletnej gospodarczej geografji morza.

Z rozważań naszych o wydawnictwach Instytutu Bałtyckiego poniekąd wynika, które rozprawy są oryginalne, a które syntetyczne; dlatego pominiemy tę sprawę. Lecz zaznaczymy jeden tutaj szczegół. Mianowicie rozprawy fizjograficzne w pierw-

szym tomie „Polskiego Pomorza“ mają ten szczególny walor, że po raz pierwszy podają szczegółowo fizjografię całego Pomorza.

Na zakończenie niech będzie wolno podnieść to, co zresztą staje się jasnym z poprzednich rozważań nad wydawnictwami Instytutu Bałtyckiego, mianowicie, jeśli chodzi o ocenę, to inaczej należy patrzeć na publikacje Instytutu na polu geografii, a to na skutek szczególnych nie tylko warunków pracy, ale przede wszystkim zadań instytucji. Instytut Bałtycki został obarczony nie jednym, lecz kilku zadaniami:

- a) danie należytych wiadomości szerszym warstwom własnego społeczeństwa;
- b) przyczynianie się do postępu badań naukowych;
- c) informowanie badaczy zagranicznych, i poza tem wszystkim —
- d) walka w płaszczyźnie naukowej z rewizjonizmem terytorjalnym.

3. Dział naukowo-informacyjny

Poza omówionymi wydawnictwami, Instytut Bałtycki publikuje *Komunikaty*. Biorąc pod uwagę dwie ostatnie serie publikowane drukiem, liczba komunikatów wynosi 128. W tej liczbie jest 18 komunikatów omawiających tematy antropogeograficzne, po 4 komunikaty o niemieckiej organizacji naukowej w geografii, o zarządzeniach niemieckich wobec nazw geograficznych i o fałszach w niemieckiej kartografii i książkach geograficznych, następnie 18 komunikatów omawiających morze pod względem gospodarczym, 11 innych gospodarczych, zaś 9 antyrewizjonistycznych a 7 politycznych i historycznych, które mogą dać wiele informacji geografowi. Zatem przeszło połowa *Komunikatów* Instytutu Bałtyckiego zawiera treść, która wyłącznie, albo też w dużej mierze jest geograficzną, lub wydatnie służyć może geografowi.

4. Aparat wewnętrzny

Biblioteka, archiwum, kontakt zewnętrzny

Warunki pracy Instytutu Bałtyckiego są wybitnie różne od warunków innych instytucji naukowych. Między innymi, nawet gdy sam Instytut inicjuje badania naukowe, co zresztą bywa prawie regułą, powierza je osobom stojącym zewnątrz instytucji. Dlatego musi prowadzić rozległą korespondencję, mieć kartoteki współpracowników — osób i instytucji — oraz gromadzić archiwum i specjalną bibliotekę.

Jeżeli jest mowa o zbiorach bibliotecznych, na które składają się rozprawy książkowe i broszurowe, perjodyki, statystyka i mapy, Instytut Bałtycki gromadzi je głównie w Toruniu,

w Gdyni natomiast znajduje się tylko to, co pozostaje w ścisłym związku z ekonomiką morską lub gospodarczymi zagadnieniami krajów bałtyckich. Gromadzi się więc tam wszelką statystykę i periodyki ekonomiczne oraz geograficzne. Zaznaczyć należy, że ze zbiorów bibliotecznych Instytutu Bałtyckiego, które wykazują razem w Toruniu i Gdyni około 5000 pozycji, co najmniej 40% jest z zakresu geografii (i to zwykle geografii gospodarczej, a co najmniej antropogeografii), lub też może służyć korzystnie geografowi.

Jeśli chodzi o współpracowników, to stwierdzić wolno, że niema w Polsce geografa, z którym Instytut Bałtycki nie nawiązałby kontaktu i nie usiłował ten kontakt utrzymać. W tym względzie Instytut sięgnął i poza Polskę, mianowicie do krajów nadbałtyckich i brytyjskich, utrzymując kontakt z 19 wybitnymi geografami w tych krajach.

5. Komisja Geograficzna

Jednym z objawów współpracy Instytutu Bałtyckiego z polskimi geografami była sprawa Komisji Geopolitycznej. Wobec potęgującego się udziału geografii niemieckiej w rewizjonizmie, w r. 1933 rzucił Instytut Bałtycki myśl stworzenia komisji geopolitycznej, działającej przy Instytucie. Latem 1933 odbyło się w Gdyni zebranie, w którym wzięli udział wszyscy profesorowie i docenci geografii w Polsce pod przewodnictwem prof. Romera. Zagajając zebranie, Dyrektor Instytutu zwrócił uwagę na zamierzenia Instytutu Bałtyckiego wobec geografii i na rolę, jaką jego zdaniem winna geografia spełniać wobec wzmaganą się aktywności niemieckiego rewizjonizmu i wobec potrzeb Polski, nad którymi pracuje instytucja. Konkretnie szło o stworzenie ośrodka pracy geograficznej w Oddziale Gdyńskim Instytutu Bałtyckiego pod opieką i kontrolą zespołu profesorów geografii uniwersytetów polskich. Obszerny referat prof. Smoleńskiego o przedstawił dokładny program, a dyskusja wykazała zgodność odnośnie celu i projektu. W rezultacie stworzono Komisję Geopolityczną i postanowiono założyć kwartalnik, dla którego wyznaczono redaktora. Brak funduszy na zrealizowanie kwartalnika wstrzymał działalność Komisji; trzeba przyznać, że jednak i inne fakty odegrały tutaj dużą, jeśli nie najważniejszą rolę. Mianowicie geografowie nasi byli zajęci przygotowaniem warszawskiego Międzynarodowego Kongresu Geograficznego, a Dyrektor Instytutu Bałtyckiego przygotowaniem IV Zjazdu Pomoroznawczego.

Obecnie gdy zasięg działalności Instytutu Bałtyckiego poszedł znacznie dalej i prądy rewizjonistyczne przybrały inne, może nawet bardziej niebezpieczne formy, przystępuje Instytut

do badań geograficznych nad całym regionem bałtyckim. Wszelkie sprawy Komisji Geopolitycznej, jakie przypadają miały jej zakresowi, przechodzą obecnie na Komisję Geograficzną.

Uwagi końcowe

Przedstawiając w krótkim sprawozdaniu dotychczasową działalność Instytutu Bałtyckiego na polu geografji i dla geografji, w zakończeniu niech będzie wolno zaznaczyć, iż w porównaniu z ubiegłymi latami, w zamierzeniach Instytutu odnośnie geografji zmieniło się o tyle, że zamierzenia znacznie rozszerzono i pogłębiono.

Geografja wysuwa się pomiędzy czołowe zadania Instytutu Bałtyckiego choćby dlatego, że instytucja wchodzi w nowe rejony, w Polsce mało znane.

Na końcu podnieść należy jeden charakterystyczny a bardzo ważny szczegół. Mianowicie Instytut Bałtycki wykazał przez swe publikacje: 1) życiowe czyli praktyczne znaczenie geografji, 2) powiązanie geografji z innymi naukami, i 3) znaczenie, jakie ma geografja dla innych nauk i, odwrotnie, znaczenie innych nauk dla geografji.

Ścisły związek między geografją a praktycznymi wymogami naukowymi polskiej „racji stanu“, która w naszym wypadku postawiła wobec Instytutu Bałtyckiego żądania konkretne — charakterystyczne przez trzy swe zagadnienia: pomorskie, morskie i bałtyckie — skłoniły Dyрекcję Instytutu Bałtyckiego, że ułokowała dział geograficzny w swym Oddziale Gdynskim, czyli wspólnie z działem polityki morskiej.

ANTONI WRZOSEK

GEOGRAFJA W DOTYCHCZASOWYCH PUBLIKACJACH INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

U w a g i w s t ę p n e

Praca naukowa i wydawnicza Instytutu Bałtyckiego, obracająca się zrazu około problemów dotyczących ściśle Pomorza oraz dostępu Polski do morza, rozszerzyła się z biegiem czasu także na sąsiednie Pomorzu tereny: Mazury, Prusy Wschodnie, a w ostatnim czasie objęła także zagadnienia krajów i ludów bałtyckich oraz skandynawskich. O ile można obserwować stałe rozszerzanie się terenu zainteresowań i wysiłków Instytutu, to równocześnie następuje pewne krystalizowanie się kierunków badań. Historia, geografia i ekonomika — wszystkie te trzy nauki w najszerszym zakresie — oto dziedziny ogniskujące koło siebie całokształt wysiłków Instytutu w sposób coraz wyraźniejszy. Geografia jest zatem — musimy to zaraz na wstępie podkreślić — jednym z punktów, na które Instytut zwraca szczególną uwagę.

Rozpatrując dorobek w zakresie tej nauki i pragnąc zdać sobie sprawę z jego charakteru, musimy zważyć, że Instytut Bałtycki nie jest placówką naukowo-badawczą o typie zakładów uniwersyteckich, że zatem analityczne prace podstawowe o wartości głównie teoretycznej, jak również rozwijanie metod badawczych, sposobu podchodzenia do problemów i metod wykładu nie należą do zakresu jego działalności. Na tem polu pracują i bogacą naukę przede wszystkim uniwersyteckie zakłady geograficzne, a wyniki badań są publikowane w czasopismach ściśle fachowych lub w serjach prac specjalnych. Na terenie Pomorza działa przede wszystkim Instytut Geograficzny Uniwersytetu Poznańskiego.

W wydanych przez siebie „Badaniach Geograficznych“ oraz w innych studjach pracowników, rozrzuconych po czasopismach fachowych, ogólnonaukowych i w specjalnych publikacjach, dostarczył on wielkiej ilości materiału naukowego.

Instytutowi Bałtyckiemu przypadło w udziale zajęcie się dostarczeniem przeglądów syntetycznych różnych problemów i zespołów zagadnień na podstawie istniejących i rozbudowanych gdzieindziej podstaw źródłowych. W wyjątkowych tylko wypadkach, gdy pewne zagadnienie potrzebne jest do ilustracji szczególnie aktualnych naukowych zagadnień, a niema opracowanych podstaw źródłowych, Instytut bierze na siebie również opracowanie tych podstaw.

Tem się tłumaczy, że nie wszystkie działy geografji są w wydawnictwach Instytutu równie dobrze reprezentowane, a niektóre nawet wcale nie figurują. I tak, geografja fizyczna, przy której wchodzi w grę przedewszystkiem prace ściśle badawcze, jest słabo reprezentowana. Natomiast znacznie silniej uwzględnianą była geografja człowieka, z niej przedewszystkiem gałęzie, mające szerokie zastosowanie praktyczne. Zagadnienia osadnicze, narodowościowe, komunikacyjne, ponadto problemy geografji politycznej i gospodarczej — oto gałęzie geografji w najszerszej mierze uwzględniane. Pozatem wchodzi w rachubę naukowe krajoznawstwo. Takie natomiast dziedziny, jak hydrografja, klimatologja, biogeografja, bywają przedmiotem rozważań tylko w związku z jakąś wielką rozpatrywaną całością zagadnień.

W różnych typach i serjach wydawnictw Instytutu Bałtyckiego zorientuje najlepiej osobne sprawozdanie, opracowane przez W. Kwiecińską (p. str. 175). Chcąc zreasumować działalność wydawniczą Instytutu w zakresie geografji, należy raczej podkreślić, że spotyka się kilka rodzajów prac, w zależności od charakteru publikacyj i od roli, jaką geografja w nich spełnia.

Co się tyczy treści, to przedewszystkiem musimy wyróżnić prace czysto geograficzne, pisane przez geografów, a przynajmniej z geograficznego punktu widzenia, gdzie moment geograficzny snuje się w ciągu całej treści. Te są oczywiście dla geografji najważniejsze. Ale prócz nich wiele jest prac bądźto ogólnych, bądź też ujętych z punktu widzenia innej nauki, które jednak mają wartość dla geografji, dostarczając jej materiału pomocniczego. I o takich pracach nie można zapominać.

Co się zaś tyczy rozmiaru i charakteru prac, można wyróżnić między wydawnictwami Instytutu następujące:!

- a) wielkie prace ściśle naukowe, stanowiące obszerne ujęcie jednego zagadnienia;
- b) większe rozprawy i artykuły, jako części monografij regionalnych, części oświetlenia pewnego problemu ze stanowiska różnych nauk, wreszcie jako popularne ujęcia szerszych problemów;

- c) krótsze referaty, nie przekraczające zwykle 20 stron druku. Są to albo teksty zgłaszane na zjazdy naukowe, albo też teksty odczytów i wykładów urządzanych przy rozmaitych okazjach;
- d) *Komunikaty* Działu Informacji Naukowej. Te, szczupłe rozmiarami publikacje mają za zadanie zwracać uwagę na interesujące aktualne problemy lub też ogłaszać notatki o ciekawszych prądach w nauce, recenzje wydawnictw i t. p.

Zamiast jednak klasyfikować dorobek geograficzny Instytutu między powyższe typy wydawnictw, sądzimy, że bardziej przejrzystym będzie, jeśli przejdziemy kolejno działy geografii, wspominając o pracach, które dla tych działów mają znaczenie.

1. Geografia fizyczna

W pierwszym tomie syntetycznej pracy regionalistycznej p. t. „Polskie Pomorze“ znalazła się praca J. M i k o ł a j s k i e g o i A. W o d z i c z k i „Zarys fizjograficzny Pomorza“. Zarys jest opracowaniem syntetycznym, opartym na dawniejszych badaniach podstawowych, obejmuje zaś opis morfologii, hydrografii, klimatu i szaty roślinnej.

Ścisłe geograficzną jest pozatem rozprawa B. Z a b o r s k i e g o „Zarys morfologii północnych Kaszub“ w cyklu odczytów „Światopogląd morski“. Opiera się ona na całokształcie dotychczasowej literatury, ale wnosi również dużo nowego materiału na podstawie własnych badań autora. Streszczenie tej pracy zostało ujęte w jednym z *Komunikatów* (Serja II, Nr. 37).

Pracą niegeograficzną, ale posiadającą szczególną wartość dla geografii fizycznej, jest tekst odczytu J. N o w a k a p. t. „Geologiczna przeszłość Bałtyku“, należący również do cyklu „Światopogląd morski“. Autor przedstawia tu w syntezie rozwój geologiczny obszaru zajętego dziś przez Bałtyk w łączności z terenami sąsiednimi, śledzi zapadnięcia i wypiętrzenia, transgresje i regresje morskie, informuje o procesach, które złożyły się na wytworzenie zakłęśłości zapełnionej dziś wodami Bałtyku.

2. Antropogeografia

Jak wspomnieliśmy, znacznie obfitszy jest dorobek wydawniczy Instytutu w zakresie antropogeografii.

Na pierwszym miejscu musimy tu potrącić o studjum F. B u j a k a p. t. „Kultury morskie i lądowe“ z cyklu „Światopogląd morski“. Aczkolwiek z równą słusnością można je uważać za pracę historyczną, równocześnie jednak jest ono

doskonałym przyczynkiem do antropogeografii ogólnej, przyczynkiem jednym z niewielu, jakie dotąd w literaturze polskiej posiadamy. Toteż zasługuje on na pełną uwagę ze strony geografów.

W zakresie osadnictwa mamy do zanotowania przedewszystkiem referaty zgłoszone na IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy w Krakowie.

Główny referat S. Pa w ł o w s k i e g o „Osiedla wiejskie na Pomorzu pod względem geograficzno-osadniczym“ oświetla wszechstronnie problem ze stanowiska geografji. Referat M. K i e ł c z e w s k i e j „Typy i rodzaje osiedli wiejskich na Pomorzu“ jest syntetycznem ujęciem obszerniejszej pracy badawczej, publikowanej przez autorkę w „Badaniach Geograficznych“ w Poznaniu. Referat B. Z a b o r s k i e g o „Osiedla wiejskie Pomorza“ analizuje przedewszystkiem kształty osiedli, układ pól, układ dróg i na tej podstawie wysnuwa wnioski genetyczne.

Na tem miejscu bodaj wymienimy także mapy B. Z a b o r s k i e g o z serji „Antropogeograficznego Atlasu Polski“ tegoż autora, które weszły w skład III t. „Polskiego Pomorza“ p. t. „Stosunki rolnicze na Pomorzu“. Mapy przedstawiają gęstość zaludnienia, dobroć gleby i narodowość mieszkańców na Pomorzu i w sąsiedniej części Poznańskiego, opracowane są gminami jednostkowemi w podziałce 1:300 tysięcy, ponadto każde zagadnienie uzupełniono syntetyczną mapką 1:1 000 000. W druku znajduje się dość obszerny tekst wyjaśniający do tych map.

Spośród prac niegeograficznych, dotyczących osadnictwa, niektóre mogą oddać znaczne usługi geografji. W serji wydawnictw „Monografie miast i wsi pomorskich“ ukazała się jako pierwszy tom praca Z. L u d k i e w i c z a: „Osady hollenderskie na nizinie sartawicko-nowskiej“. Monografia jest ekonomiczno-rolniczą, ale zainteresuje każdego antropogeografa. Wogóle odnosi się wrażenie, że cała projektowana serja „Monografij miast i wsi“ może dać ogromną ilość wartościowego materiału dla geografji, o ile tylko w dalszych tomach uwzględniany będzie moment geograficzny.

Referat historyczny K. G ó r s k i e g o z III Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego p. t. „Zarys dziejów osadnictwa na Pomorzu“ posiada dla geografji znaczenie cennej syntezy pomocniczej. Niejedną myśl ciekawą dla geografa znaleźć można także w referacie F. D z i e d z i c a p. t. „Uwagi o współczesnem osadnictwie na Pomorzu“ (Pamiętnik IV Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego w Krakowie).

Komunikaty D. I. N. uwzględniały również problemy osadnicze; z serji II można tu wymienić numery 27 i 92, z serji III — nr. 28.

Zagadnienia narodowościowe są przedmiotem kilku studjów geograficznych. Z referatów na II Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy przypomnimy tu prace J. Pastwy oraz B. Zaborzkiego. Pierwsza p. t. „Średnia gęstość zaludnienia i narodowości na wsi województwa pomorskiego“, daje syntezę szczegółowego opracowania autora, a równocześnie stanowi pewną próbę metodyczną. Druga p. t. „Przegląd szczegółowych map narodowościowych Pomorza oraz uwagi dotyczące metod ich sporządzania“ zawiera cenne wiadomości bibliograficzne i metodyczne dla badacza stosunków narodowościowych na Pomorzu.

Kwestje rozmieszczenia własności ziemskiej pod względem narodowym zostały rozpatrzone z geograficznego punktu widzenia w dwu referatach zgłoszonych na IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy. W. Winid przedstawił szczegółowo problem wielkiej własności („Wielka własność na Pomorzu pod względem narodowościowym“), A. Wrzosek dał obraz całokształtu problemu w porównaniu z innymi zjawiskami antropogeograficznymi („Własność ziemska na Pomorzu według narodowości“).

Ponadto w pierwszym tomie „Polskiego Pomorza“ znaleźć można jako dodatek do części drugiej, artykuł J. Wąsowicza „Przegląd stosunków narodowościowych Pomorza“, opracowany ze stanowiska geografji według spisu ludności z roku 1921.

Nie tak ściśle geograficznymi, ale bardzo pożytecznymi dla tej nauki są referaty K. Jeżowej: „Stan posiadania własności ziemskiej na Pomorzu w latach 1772 i 1894“, oraz R. Lutmana: „Emigracja Niemców z Pomorza w okresie powojennym“, oba drukowane w Pamiętniku III Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego. Na tem miejscu zanotujemy również popularne ujęcie L. Wasilewskiego: „Stosunki narodowościowe na Pomorzu“, zamieszczone w serji geograficznej *Biblioteczki Bałtyckiej* i drukowane w jęz. angielskim i francuskim. Z *Komunikatów* tyczących tego problemu wymienić można w serji II Nr. 58.

3. Geografja gospodarcza

Co się tyczy geografji gospodarczej, to rzecz dziwna — większych prac z tej dziedziny, pisanych przez geografów, dotychczas Instytut w dorobku swoim nie posiada. Najwięcej związków z geografją wykazują spośród prac tego typu dwie. Pierwsza, to „Rolnictwo pomorskie w zarysie geograficzno-gospodarczym“ Fr. Dziedzica, dość obszerne ujęcie z rolniczo-

ekonomicznego punktu widzenia, ale używające w niektórych częściach metod geograficznych i oparte w szerokim zakresie na pracach geograficznych. Drugim jest szkic M. Rybczyńskiego p. t. „Wisła Pomorska“ wydany w *Bibliotece Bałtyckiej* w jęz. polskim, angielskim i francuskim. Choć pisane przez specjalistę hydrotechnika, dziełko to jest interesujące z punktu widzenia geografji gospodarczej i komunikacyjnej.

Cokolwiek luźniejszy związek z geografją gospodarczą w ścisłym znaczeniu posiada szereg innych prac, choć i te zasługują na wzmiankę.

Przypomnieć wypada prace Cz. Klarnera „Śląsk i Pomorze jako symbole naszej niezależności“ i W. Olszewicza „Węgiel i morze“, obie wydane w cyklu odczytów „Światopogląd morski“.

Obszerna ekonomiczna monografia B. Leitgebera „Port Kopenhaski“ uwzględnia w dość szerokim zakresie momenty geograficzne i charakteryzuje trafnie ich wpływ na rozwój portu. J. Borowika „Gdynia — Port Rzeczypospolitej“ podaje w przystępnej formie najważniejsze dane dla charakterystyki roli gospodarczej naszego portu, zawiera również krótką charakterystykę miasta i najbliższej okolicy z uwzględnieniem czynników geograficznych. Wreszcie Z. Ludkiewicza „Struktura agrarna Pomorza“ nawiązuje pośrednio do spraw geograficzno-gospodarczych.

Komunikatów z tego zakresu jest cały szereg. Wymienimy numery w serji II: 57, 60, 82, 84, 86.

4. Geografja polityczna

Dział geografji politycznej nie wykazuje dotąd większej liczby poważnych pozycyj; jak się zdaje, zaważył tu na szali fakt słabej rozbudowy tej gałęzi geografji w Polsce wogóle. Z prac czysto geograficznych możnaby tu zaliczyć jedynie szkic „Prus Wschodnich“ S. Srokowskiego, który ukazał się w *Bibliotece Bałtyckiej* w jęz. angielskim i francuskim. Poza tem pewne przyczynki do geografji politycznej zawierają prace z dziedziny innych nauk.

I tak, odczyt W. Kamienieckiego „Polska nad Bałtykiem“ zawiera myśli ogólne na temat geograficznych podstaw łączności Polski z morzem. K. Stołyhwy „Zagadnienie rasy nordycznej w nauce i polityce“ przedstawia interesujące geografa wyjaśnienie rozwoju pojęcia rasy nordycznej, pojęcia tak często używanego i nadużywanego w publikacjach geograficznych i geopolitycznych. K. Tymienieckiego „Dziejowy stosunek Polaków do morza“ stanowi historyczno-socjologiczne uzupełnienie dla badań geograficznych związku Polski z Bałtykiem. Z. Wojciechowskiego „Rozwój tery-

torjalny Prus“, rzecz uzupełniona szeregiem poglądowych mappek, jest pracą historyczną, z której korzystać będzie z pożytkiem badacz podstaw geograficznych stosunków polsko-niemieckich. Wreszcie K. Smogorzewskiego „Propaganda korytarzowa zagranicą“ zapoznaje z nadużywaniem geografji politycznej i t. zw. „geopolityki“ dla celów doraźnej polityki.

Tematy geograficzno-polityczne są często poruszane w *Komunikatach* Działu Informacji Naukowej, co się tłumaczy koniecznością sygnalizowania przelicznych wydawnictw zagranicznych z tego zakresu i zapoznawania z rozbudową metod tego działu geografji, który przeszedł w ostatnich latach wiele zmian organicznych. Należą tu m. in. *Komunikaty* z serji II, nr. 3, 6, 12, 20, 36, 46, 73, 76, 90, 97.

5. Ludoznawstwo i krajoznawstwo

Niektóre wydawnictwa Instytutu z zakresu etnografji zasługują tu na wzmiankę. Na pierwsze miejsce pod tym względem wybija się duży tom X. Łęgi „Ziemia Malborska“. Choć główna treść jego etnograficzna, jest on zarazem cenną pomocą dla każdego geografa, zajmującego się prawem pobrzeżem dolnej Wisły. Dzieło zbiorowe p. t. „Kaszubi. Kultura ludowa i język“ zasługuje także na uwagę, a w niem szczególnie rozprawy F. Lorentza i A. Fischera. Pierwsza rzuca dużo światła na związek ludu kaszubskiego z zamieszkiwaną ziemią, druga stawia przed oczy przeliczne analogje kultury kaszubskiej z kulturą innych dzielnic Polski.

Akcja wydawnicza Instytutu nie pomija wreszcie dziedziny krajoznawstwa, słusznie cenionej wysoko w ostatnim czasie dla swych kształcących walorów. W zrozumieniu faktu, że dla rozbudzenia żywszego zainteresowania się Pomorzem koniecznym jest propagowanie jego poznawania, dołączono już do I tomu „Polskiego Pomorza“ szkic M. Orłowicza p. t. „Pomorze jako teren turystyczny“. Informuje on krótko o walorach turystycznych Pomorza, opisując ciekawsze atrakcje i dostęp do nich.

W ostatnim czasie *Biblioteczka Bałtycka* zaczęła również pracować dla krajoznawstwa, wprowadzając w poczet swych broszur kilka przewodników po miastach i szerszych okolicach kraju. Przewodniki po miastach mają za zadanie podać oprócz opisu położenia, charakteru i ważniejszych zabytków miasta, także wiadomości o najciekawszych miejscowościach i obiektach godnych widzenia w pobliżu opisywanego miasta. Dotąd ukazały się w druku przewodniki po Toruniu (Z. Knothego) i po Kopenhadze (B. Leitgebera).

W przygotowaniu przewodników, obejmujących szersze okolice, oparto się na zasadzie, że dzisiejszy turysta nie potrzebuje

i często nie lubi „wodzenia na pasku“, że zatem przewodniki nie powinny zagłębiać się zbyt w opis szczegółów drogi, zostawiając turystyce pewną swobodę i wolny wybór. Tem większą uwagę zwraca się zato na trafną charakterystykę mijanego krajobrazu, na podkreślenie jego cech istotnych i typowych oraz na wprowadzenie pierwiastka wyjaśniającego. Turysta poznający pewien krajobraz winien bowiem nie tylko zwrócić uwagę na typowe rysy, ale dowiedzieć się w sposób przystępny dlaczego krajobraz jest właśnie takim, jakie przyczyny uwarunkowały dzisiejszy jego wygląd. Z tej serji na ukończeniu znajduje się „Przewodnik po dolinie dolnej Wisły“, opracowany przez R. Galona. Zamierzone są ponadto przewodniki po Szwajcarii Kaszubskiej i po borach tucholskich.

Przy tej sposobności można wspomnieć również o pracy A. Wodniczki „Zabytki przyrody na Pomorzu“, włączonej do I tomu „Polskiego Pomorza“. Zawiera ona rejestr wszystkich ważniejszych osobliwości województwa pomorskiego w zakresie krajobrazu, przyrody martwej i żywej, podając dokładnie miejsce i bliższy opis każdego zabytku.

6. Inne publikacje

Wymienić tu możemy filologiczną pracę M. Rudnickiego p. t. „Nazwy geograficzne Pomorza“, wchodzącą w skład pierwszego tomu „Polskiego Pomorza“. Wyniki jej mogą być przy niejedynej sposobności wykorzystane w geografji.

Nie można wreszcie pominąć wzmianki o „Bibliografji Pomorskiej“, która uwzględni szeroko dział geograficzny i może być cenną pomocą w poszukiwaniach naukowych. Bibliografja za lata 1918—1932 w opracowaniu S. Wierczyńskiego ukaże się w najbliższym czasie, a dalszą bieżącą bibliografję zbiera Instytut bez przerwy.

Uwagi końcowe

Na zakończenie spróbujmy zdać sobie sprawę z dalszych możliwości uwzględnienia geografji w wydawnictwach Instytutu Bałtyckiego. Najważniejsze wydawnictwo, *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego*, na który składa się obecnie pięć seryj, jest organem publikującym przede wszystkim obszerniejsze prace czysto naukowe.

Trzeba od razu stwierdzić, że spomiędzy wszystkich tych seryj *Pamiętnika* niema ani jednej, któraby nie mogła zawierać w swym zakresie prac geograficznych, względnie któraby — jak „Bibliografja Pomorska“ — nie była użyteczną dla geografji.

I tak, serja „Dominium Maris“, poświęcona problemom ekspansji gospodarczej w kierunku morskim, mogłaby m. in. objąć prace geograficzno-gospodarcze, biorące za przedmiot

rozważań stosunki naszych portów z krajami zamorskimi, lub też porównawcze studja roli i znaczenia poszczególnych portów bałtyckich. Wobec zwiększonego w ostatnim czasie zainteresowania Instytutu problemami ogólnobałtyckimi, można nawet oczekiwać poważniejszego w tym kierunku dorobku, tem bardziej, że idzie o problemy ważne, a dotąd w nauce naszej prawie nieuwzględniane.

Serja „Balticum“, przewidziana dla publikowania regionalnych zagadnień naukowych z pobrzeży Bałtyku, a przede wszystkim z Pomorza i ziem sąsiednich, daje dla badań geograficznych jeszcze o tyle szersze możliwości, że w jej ramach mogą się mieścić prace ze wszystkich gałęzi geografji.

Serja „Zjazdy Pomorzoznawcze“ jest z natury swej przewidziana dla krótszych opracowań, przedkładanych jako referaty na poszczególne zjazdy. Niemal każdy temat zjazdu może dać okazję podejścia do problemu ze stanowiska geografji. Dowodem tego jest fakt, że na wszystkich dotychczasowych zjazdach były reprezentowane między innymi referaty geograficzne, a temat najbliższego przyszłego zjazdu (Gdynia) również tę możliwość dopuszcza.

Niedawno zainicjowana serja „Monografie miast i wsi pomorskich“ obejmuje narazie jeden tom ujęty ze stanowiska rolniczo-ekonomicznego. Niewątpliwie jednak daje ona również ponętne możliwości ogłaszania monografij geograficznych. Opracowanie monograficzne ciekawszych miast, czy też zespołu charakterystycznych wsi mogłoby się przyczynić do głębszego poznania struktury antropogeograficznej Pomorza, mając już w tym kierunku w dorobku geografji polskiej kilka dobrych wzorów.

Drugim większym wydawnictwem Instytutu jest *Biblioteczka Bałtycka*. Ujmuje ona ważniejsze zagadnienia związane z Pomorzem i dostępem Polski do morza w formie popularnonaukowej. Ciekawsze problemy geograficzne, ujęte syntetycznie i w sposób odpowiednio przystępny, znajdują możliwość pomieszczenia w serji geograficznej („Ziemia i ludzie“) tego wydawnictwa. Tutaj również trafiają przewodniki publikowane przez Instytut, w opracowaniu których bierze się w rachubę głównie geografów.

Na specjalną uwagę zasługuje podjęte ostatnio przez Instytut wydawnictwo kwartalnika w języku angielskim p. t. *Baltic Countries*. Pierwszy numer kwartalnika ukaże się w najbliższych tygodniach. Czasopismo to, wydawane przy współpracy uczonych krajów bałtyckich, będzie poświęcone przede wszystkim omawianiu zagadnień historycznych, geograficznych i gospodarczych, dotyczących państw bałtyckich. Geografja stanowi tu zatem znów jeden z głównych ośrodków zainteresowania.

Układ czasopisma przewiduje zarówno publikowanie większych rozpraw i artykułów oryginalnych, jak krótkich notatek, znaczna uwaga ma być również skupiona na dziale recenzyj i wzmianek bibliograficznych, któryby informował o wszystkich ważniejszych publikacjach ukazujących się w krajach bałtyckich (w szerokim znaczeniu) w zakresie historii, geografii i ekonomiki. Wszystko to sprawia, że czasopismo *Baltic Countries* może na siebie zwrócić uwagę geografów. Okoliczność, że jest ono publikowane w języku angielskim, powinna być nawet pewną atrakcją dla autorów, ponieważ w ten sposób prace ich będą dostępne na szerokim forum i rozszerzą zagranicą znajomość polskiego dorobku naukowego.

Co do *Komunikatów* Działu Informacji Naukowej nie trzeba bliższych wyjaśnień. Omawianie ważniejszych aktualnych wydawnictw, czy też rejestrowanie nowych prądów i znamiennejszych pojęć w nauce, znajdują w nich zawsze możliwość ogłoszenia.

JERZY SMOLEŃSKI

GEOGRAFJA W PROGRAMIE PRZYSZŁYCH PRAC INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

Referat wygłoszony na posiedzeniu Komisji Geograficznej
Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.

Uwagi wstępne

Referaty sprawozdawcze W. Winida i A. Wrzoska dają wyczerpujący przegląd dotychczasowej pracy i wydawnictw Instytutu Bałtyckiego w zakresie geografji i nauk pokrewnych. Stwierdzają one, że geografja w działalności Instytutu reprezentuje pozycję poważną i że rola jej w ostatnich czasach zwiększyła się, skutkiem czego i prace oraz publikacje geograficzne wysunęły się, obok historycznych i ekonomicznych, na miejsce naczelne. Jest to logicznem następstwem ustalenia się zadań i celów Instytutu; toteż każda próba wytyczenia kierunków dalszej działalności Instytutu Bałtyckiego z tą rolą geografji liczyć się musi. Liczą się z nią i obaj wspomniani referenci, podnosząc zgodnie konieczność nietylko kontynuowania dotychczasowej działalności Instytutu w zakresie geografji, lecz jej rozszerzenia, przyczem dostarczają cennych uwag dotyczących przyszłej pracy i wydawnictw. Powołanie się na te uwagi uwalnia mnie od obowiązku uzasadniania niektórych postulatów, jako bezpośrednio wiążących się z akcją już rozpoczętą. Inne dadzą się wyprowadzić z zadań, jakie przy obecnym stanie wiedzy stoją przed badaniami geograficznymi w zakresie ideowym i terytorjalnym, określonym celami Instytutu, — przyczem momentem zacieśniającym jest charakter organizacyjny Instytutu i środki, któremi może rozporządzać.

Praca geograficzna Instytutu Bałtyckiego odnosić się może do: 1) Pomorza, 2) morza Bałtyckiego z szczególnem uwzględnieniem związku z Polską, 3) regionu bałtyckiego. W tym zakresie dotyczyć ona musi głównie zagadnień antropogeograficznych. Tematy fizyko-geograficzne ustępują tu na plan dalszy, zarówno ze względu na luźniejszy ich związek z głównymi celami Instytutu, jak i dlatego, że Insty-

tut Bałtycki nie rozporządza warsztatem pracy nieodzownym do podejmowania badań w tym kierunku. Wobec działalności instytucyj (P. I. M., C. B. H., Obserw. Morskie etc.), zbierających systematycznie materiały i dokonywujących spostrzeżeń w zakresie klimatologii, hydrografji kontynentalnej i oceanografji, możliwość akcji Instytutu Bałtyckiego w tych działach jest skromna; ogranicza się do ew. pomocy finansowej przy powoływaniu do życia nowych placówek badawczych (stacje obserw.), których brak daje się odczuwać, do popierania nowych kierunków badań i do publikacji opracowań. Istnieje oczywiście i tu szereg zagadnień, do których rozwiązania Instytut Bałtycki mógłby się przyczynić przez rzucenie inicjatywy i zorganizowanie pracy oraz subwencjonowanie pracowników.

1. Geografja fizyczna

W zakresie klimatologii nasuwają się takie tematy, jak: klimat lokalny poszczególnych miejscowości na wybrzeżu i Pomorzu; klimat przelomu Wisły; oddziaływanie jezior na klimat lokalny; zasięg i rodzaj wpływu Bałtyku na klimat zabrzeża; pochodź pór roku w regionie bałtyckim (z wyzyskaniem spostrzeżeń fenologicznych) i t.

W zakresie hydrografji należałoby na Pomorzu kontynuować badania limnologiczne, nie ograniczając się do samej batymetrii, opracować stosunki odpływu na Pojezierzu, przeprowadzić studia nad wodami gruntowymi i ich stosunkiem do jezior, nad zlodzeniem wód Pomorza.

W zakresie oceanografji postulatem wysuwającym się na pierwsze miejsce jest kontynuowanie seryjnych pomiarów hydrograficznych na naszych wodach terytorjalnych i w ich sąsiedztwie (zatoka gdańska, środkowy Bałtyk). Wystarczy przypomnieć, do jak ciekawych wyników na podstawie opracowania tego rodzaju pomiarów, wykonanych na obszarze zatoki gdańskiej, doszedł J. Borowik¹. Badania te winny być uzupełnione pomiarami prądów. Czekają na realizację plan podjęcia — w kolaboracji ze Szwecją — okresowych pomiarów hydrograficznych na pełnym przekroju Bałtyku między wybrzeżem polskim a szwedzkim. Zjawiska dające się uchwycić na tym profilu decydują o stosunkach dynamicznych wschodniej do zachodniej części Bałtyku. Łatwiejszem do spełnienia zadaniem, bo wymagającym jednorazowego zebrania próbek, byłoby zbadanie składu osadów dna morskiego w zatoce gdańskiej i środkowej części Bałtyku przy pomocy sond rdzeniowych, wgłębianych, na wzór podobnych badań wykonanych w zach. części morza Bałtyckiego. Kilkudziesięciocentymetrowe profile warstw

¹ Borowik J.: Kilka przyczynków stwierdzających oddziaływanie Wisły na stosunki w Zatoce Gdańskiej. *Kosmos*. T. 55, zes. III-IV. Lwów 1931. To samo w odtbitce.

dennych, podając zmiany warunków sedymentacji, winny rzucić światło na dzieje tych części Bałtyku w okresie bezpośrednio poprzedzającym dzisiejsze stosunki.

Prac wyżej wymienionych nie może Instytut Bałtycki dokonywać we własnym zakresie działania. Leżą one zresztą poza właściwą sferą jego programowych zadań. Niemniej Instytut mógłby się przyczynić do ich — ze stanowiska naukowego pożądanej — realizacji przez uświadomienie o ich potrzebie, przez koordynowanie i subwencjonowanie badań.

To samo dotyczy zakresu geomorfologii. Głównym warsztatem naukowym, ogniskującym pracę badawczą geograficzną — a specjalnie geomorfologiczną — nad Pomorzem jest Zakład Geograficzny Uniwersytetu Poznańskiego. Tu z inicjatywy i pod kierunkiem prof. Pawłowskiego powstał już szereg studjów, mających podstawowe znaczenie dla poznania cech i genezy pomorskiego krajobrazu: z najnowszych dość wymienić niezwykle cenną rozprawę R. Galona nad doliną dolnej Wisły¹. Kontakt Instytutu Bałtyckiego z tym Zakładem jest w obecnych warunkach niemal nieodzownym warunkiem jego racjonalnego i skutecznego udziału w popieraniu rozwoju geografji Pomorza w ogólności, rozwoju geomorfologii tego obszaru w szczególności. Nie wyłącza to zresztą subwencjonowania badań i publikowania opracowań w tym zakresie, podejmowanych ze strony innych środowisk naukowych indywidualnie czy zbiorowo. Przypominam ogłoszoną w wydawnictwach Instytutu Bałtyckiego rozprawę B. Zaborzkiego o morfologii pn. Kaszub². Podkreślić trzeba, że tego rodzaju regionalne monografie geomorfologiczne, oparte na szczegółowych studjach terenowych, obejmujące poszczególne części bałtyckiego wybrzeża i zaborzeża (nie tylko w obrębie Polskiego Pomorza!) są bardzo pożądane. — Pozatem z tematów morfologicznych pomorskich wymieniam przykładowo jako ważne: pradoliny i zastoiska na Pojezierzu; terasy jeziorne (ich studjum mogłoby rzucić światło na ew. późne ruchy naziumu); ewolucja polodowcowa działów wodnych; zróżnicowanie typu petrograficznego erratyków wzdłuż pd. zaborzeża Bałtyku etc.

Naukowe badania zagadnień pomorskich i bałtyckich w zakresie fizykogeograficznym o tyle tylko odpowiadają podkreślanym przez statut Instytutu Bałtyckiego potrzebom polskiej racji stanu, że — o ile dotyczą terenu Polskiego Pomorza — są wyrazem duchowego, kulturalnego stanu posiadania w tym kraju, prowadzone zaś na terenie obcym

¹ Galon R.: Dolina dolnej Wisły. *Bad. Geogr. nad Polską płn.-zachodnią*. Zesz. 12—13. Poznań 1934.

² Zaborzki B.: Zarys morfologii północnych Kaszub. *Pam. I. B.* Tom XV. Toruń 1934. To samo w odbitce. Str. 56, 6 rycin, 1 mapka.

wzgl. neutralnym (Bałtyk) dowodzą aktywności polskiej nauki, jej zdolności do rywalizacji z obcymi na polu międzynarodowej pracy.

2. Antropogeografia

Badania antropogeograficzne przedstawiają ze stanowiska polskiej racji stanu wartość więcej bezpośrednią. Zadaniem ich bowiem jest nieraz prostowanie tendencyjnych poglądów o Polsce, zbijanie fałszywych opinii, znajdowanie argumentów naukowych, uzasadniających polskie prawa i dążności, dostarczanie rzeczowych podstaw dla racjonalnej polityki ludnościowej i gospodarczej. Dlatego w działalności programowej Instytutu Bałtyckiego — naukowej i wydawniczej — antropogeografia reprezentować musi poważną pozycję, tem bardziej, że w zakresie wszystkich niemal działów tej nauki znaleźć można odnośnie do Pomorza, Bałtyku i regionu bałtyckiego zagadnienia aktualne, oczekujące rozwiązania.

W zakresie demogeografii Pomorza należałoby — poza opracowaniem zmian gęstości zaludnienia na tle stosunków ekonomicznych — podjąć szczegółowe studia nad strukturą demograficzną (płeć, wiek etc.) a przede wszystkim ruchem naturalnym ludności wedle grup narodowych, wyznaniowych, społecznych. Zbadać skład (i pochodzenie) ludności poszczególnych miast i miasteczek pomorskich oraz wybranych wsi, i zmiany tego składu w czasie; wyświetlić charakter, kierunek i nasilenie migracji; zająć się procesem urbanizacji etc.

Sądzę, że zagadnieniom ludnościowym wartoby — ze względu na ich doniosłość — poświęcić specjalnie jeden z przyszłych Zjazdów Pomorzoznawczych, organizowanych przez Instytut Bałtycki.

Niedosć może ściśle określony kierunek badań geograficzno-kulturalnych ma przed sobą na Pomorzu Polskiem wdzięczne pole pracy. Należą tu takie tematy jak: stopa życiowa wsi, analiza czytelnictwa u ludu, udział w życiu społecznym, zregionalizowanie orientacji politycznej, ścieranie się wpływów kulturalnych niemieckich i polskich w obrębie różnych grup społecznych i zawodowych i in.

W zakresie geografii osadnictwa Instytut Bałtycki pochlubić się już może wydaniem cennych studiów nad osadnictwem wiejskim Pomorza (prace Kiełczewskiej, Pawłowskiego, Zaborskiego)¹. Studja te należałoby kontynuować, uwzględniając przy nich, poza

¹ Kiełczewska M.: Osadnictwo wiejskie Pomorza. *Bad. Geogr. nad Polską płn.-zachodnią*. Zesz. 14. Poznań 1934. Pawłowski S.: Osiedla wiejskie na Pomorzu. *Pam. I. B.* Tom XXIII. Toruń 1935. Zaborski B.: Osiedla wiejskie Pomorza. *Pam. I. B.* Tom XXIII. Toruń 1935. Idem: Uwagi o typach planów wsi na Pomorzu. *Wyd. Inst. B., IV Nauk. Zj. Pom.* Toruń 1934.

położeniem i kształtem osad, ich stopniem skupienia wzgl. rozproszenia i stosunkiem do pól oraz dróg, właściwości fizjognomiczne w ich zależności od podłoża i stosunków kulturalnych i gospodarczych (plany zagród, typ i materiał budynków etc.) Rozpoczęta serja wydawnictw Instytutu Bałtyckiego, poświęcona monografjom miast i wsi pomorskich¹, każe oczekiwać dalszych publikacyj w tym zakresie. Szczegółowe opracowania monograficzne miast czy wsi Pomorza stanowiąc będą pożądaną wzbogacenie literatury naukowo-pomorzoznawczej. Trzeba jednak, by prace te uwzględniały analizę geograficzną osady (położenie, plan, fizjognomja, funkcjonalność dzielnic) i jej cechy demograficzne, nie ograniczając się do strony gospodarczej, czy (jak najczęściej bywa) historycznej i zabytkowej. Spośród innych tematów wymienić można dalsze prace nad nową kolonizacją, jej warunkami i rozwojem (por. referat F. Dziedzica²) i opracowanie zasięgu oddziaływania (sfery wpływów) poszczególnych miast, jako centrów gospodarczych i kulturalnych.

W zakresie geografji komunikacji najmniej mamy prac naukowych, dotyczących Pomorza. Wartoby opracować ruch osobowy na poszczególnych szlakach kolejowych i jego wahania, wyznaczyć sfery dostępności stacyj (ekwidystancyj i izochrony), wyzyskać spostrzeżenia nad ruchem na drogach, opracować komunikację autobusową, zestawić nowe linje komunikacyjne (koleje, drogi) powstałe za rządów polskich, wykazać ich znaczenie dla ruchu lokalnego i tranzytowego. — Odrębnego opracowania wymaga ruch turystyczny i letniskowy na wybrzeżu. — Przypominam przy tej sposobności, że wszechstronne studja geograficzne nad naszym obszarem nadmorskim są szczególnie aktualne, jako niezbędna podstawa do stworzenia planu regionalnego, potrzebnego dla racjonalnego zagospodarowania i wyzyskania wybrzeża.

W zakresie geografji gospodarczej dotychczasowa działalność Instytutu Bałtyckiego dotyczyła głównie spraw agrarnych Pomorza (por. np. pracę F. Dziedzica³), kwestji portów, zagadnień handlu i komunikacji morskiej. Dalsze prace uwzględnić winny również stan i warunki rozwoju przemysłu i rękodziela na Pomorzu. Brak również opracowań handlu wewnętrznego. O ile chodzi o zagadnienia geograficzno-gospodarcze w obrębie całego regionu bałtyckiego, to tu oczywiście ilość zagadnień jest duża — o niektórych wspomnę później.

¹ L u d k i e w i c z Z.: Osady holenderskie na nizinie sartawicko-nowskiej. *Pam. I. B.* Tom XXI. Toruń 1934.

² D z i e d z i c F.: Uwagi o współczesnem osadnictwie na Pomorzu. „Osadnictwo polskie na Pomorzu“. *Pam. I. B.* Tom XVIII. Toruń 1934.

³ D z i e d z i c F.: Rolnictwo pomorskie w zarysie geograficzno-gospodarczym. „Polskie Pomorze“ t. 3. „Stosunki rolnicze na Pomorzu“. *Pam. I. B.* Tom XX. To samo w odbitce. Str. 108, 28 mapek i wykresów. Toruń 1934.

Co się tyczy programu prac w zakresie geografji politycznej, przedstawiłem go w r. 1933 na zebraniu Komisji Geopolitycznej Instytutu Bałtyckiego (zastąpionej obecnie przez powstałą w łonie Instytutu Komisję Geograficzną). Program ten pozostał nadal aktualny. W ramach działalności Instytutu Bałtyckiego zasługuje on na szczególne uwzględnienie, jego bowiem realizacja wiąże się najbardziej bezpośrednio z potrzebami i wytycznymi polskiej racji stanu.

3. Geografja historyczna

Pozostaje geografja historyczna. Istniejąca przy Instytucie Bałtyckim Komisja Atlasu Hist. Pomorza, wchodząca w skład Komisji Atlasu Hist. Polski przy Pol. Akademji Umiejętności, zbiera materiały dla map przekrojowych, przedstawiających obraz Pomorza w różnych okresach przeszłości. Szybszy postęp tej żmudnej pracy, prowadzonej przez J. B i e n i a s z a, wymaga większej ilości przygotowanych sił naukowych. Poza tem pożądane byłyby studia nad pierwotnym krajobrazem Pomorza, — dotychczasowe bowiem badania niemieckie kwestji tej bez reszty nie rozwiązują. Z innych tematów historyczno-geograficznych przypomnieć należy potrzebę opracowania pierwotnych planów miast pomorskich na wzór analogicznej pracy H. M ü n c h a¹, tyczącej miast Wielkopolski i zbadanie dziejów kartografji Pomorza. Zresztą liczne zagadnienia historyczno-geograficzne traktowane być muszą łącznie z programem badań historycznych, od których postępu rozwiązanie ich bezpośrednio zależy.

Obfitość znalezisk archeologicznych na Pomorzu nastęrcza możliwości wyzyskania ich w kierunku geografji prehistorycznej z użyciem metod stosowanych już na terenie Polski przez J. D y l i k a².

4. Atlas Polskiego Pomorza

Dotyczące Pomorza wyniki antropogeograficznych badań, ujęte kartograficznie, mogłyby częściowo wejść w skład „Antropogeograficznego Atlasu Polski“ Z a b o r s k i e g o, uzupełniając pierwszy, poświęcony pn.-zach. Polsce, zeszyt tego wydawnictwa — a niezależnie od tego złożyć się — wraz z mapami historycznymi i fizycznymi — na osobny Atlas Polskiego

¹ M ü n c h H.: Grundrissbildung der Grosspolnischen Städte im Mittelalter. IV. Congr. Sc. Hist. à Varsovie. — *Soc. Pol. d'Hist.* T. I. Warszawa 1933.

² D y l i k J.: Zur Einführung in die prähistorische Geographie. Congr. Archaeol. Balt. Riga 1930. Idem: Osadnictwo epoki kamiennej w przełomowej dolinie Warty pod Poznaniem. *Bad. Geogr. nad Polską płn.-zachodnią.* Poznań 1931.

Pomorza. Potrzeba takiego atlasu ze względów zarówno naukowych, jak propagandowych wydaje się niesporna. Należy jeszcze zaznaczyć, że wszechstronne opracowanie geograficzne terytorjum pomorskiego pozwoli wreszcie wyróżnić na niem jednostki naturalne i antropogeograficzne, który to postulat wysunął już w swym referacie W. Winid.

5. Prace nad regionem bałtyckim

Rozległe pole dla badań geograficznych — a specjalnie geograficzno-gospodarczych — otwarło się przed Instytutem Bałtyckim z objęciem przezeń całego regionu bałtyckiego w sferę zainteresowań i działalności naukowej. Z głównych zadań, poza kontynuowaniem rozpoczętego wydawnictwa monografij portów bałtyckich, wymienić należy: opracowanie całości regionu jako obszaru produkcji i konsumpcji, — udziału regionu bałtyckiego w gospodarce światowej, — zasięgu gospodarczego zaplecza Bałtyku i jego wahań. W związku z problemami komunikacyjnymi warto by poświęcić osobne studjum komunikacji przybrzeżnej na Bałtyku, — dać obraz izochron odbrzeżnych, — podjąć próbę cyfrowego i kartograficznego ujęcia przestrzennego zróżnicowania średniej „gęstości zaludnienia Bałtyku“, t. j. ilości ludzi znajdujących się w danym czasie na określonej powierzchni morza, jako rybacy, żeglarze, pasażerowie statków. Brak jeszcze wyznaczenia izochron światowych Gdyni i Gdańska. Z innych zagadnień interesujące byłoby studjum gęstości zaludnienia w pasie nadbrzeżnym i jego zmian, — przesuwanie się centrów ludności w obrębie regionu, — porównawcze studja demograficzne etc.

Zajęcie się problemami bałtyckimi w szerszym znaczeniu wymaga porozumienia i współpracy międzynarodowej. Zainicjowane to już zostało ze strony Instytutu Bałtyckiego przez wydawnictwo o międzynarodowym charakterze: *Baltic Countries*, podjęte w łączności z uczonymi innych krajów bałtyckich. Geografia regionu bałtyckiego ma być w dziale naukowym tego wydawnictwa specjalnie uwzględniona. Toteż opracowania szerszych — przedewszystkiem geograficzno-gospodarczych — zagadnień bałtyckich tu będą mogły najlepsze znaleźć pomieszczenie, podobnie jak dotyczące bałtyckich problemów geograficzno-politycznych wzgl. geopolitycznych.

6. Potrzeba pracowni antropogeograficznej w Instytucie Bałtyckim

Jak z uwag powyższych wynika, zespół (przykładowo wymienionych) tematów z różnych działów geografji, które jako zgodne z zakresem działania i celami Instytutu Bałtyckiego mogłyby wchodzić w plan jego przyszłej pracy, jest nader obszer-

ny. Zaznaczyłem na wstępie, że możliwości realizowania naukowych zamierzeń Instytutu w tym kierunku ograniczone są jego ramami organizacyjnymi i metodami działania, w znacznym stopniu zależnymi od środków będących do rozporządzenia. Formy organizacyjne instytucji żywej, nie skostniałej, dostosowują się do zmieniających się warunków i potrzeb. Instytut Bałtycki zdolność do tego wykazał: zmienił ostatnio statut, wyłonił specjalną Komisję Geograficzną, założył Stację Naukową i stworzył sobie w postaci wydawnictwa *Baltic Countries* niezmiernie cenny instrument międzynarodowej kolaboracji naukowej, także w zakresie geografji. Toteż ważniejsze są trudności wynikające z dostępnych metod i środków działania. Instytut może inicjować badania geograficzne, subwencjonować je, publikować ich wyniki, — w przeprowadzaniu ich jednak zdany jest prawie wyłącznie na obce warsztaty pracy, gdyż swojego nie posiada, te zaś, mając własne zadania, niezawsze mogą czynić zadość aktualnym potrzebom Instytutu. Stąd utrudnienie jego planowej akcji badawczej.

Byłoby jeszcze pół biedy, gdyby na Pomorzu istniała wyższa uczelnia, w której zakładach i pracowniach zajmowanoby się z natury rzeczy głównie problemami pomorskimi i bałtyckimi. Ale najbliższym ogniskiem uniwersyteckim jest Poznań, a choć Zakład Geograficzny Uniw. Pozn. od początku istnienia objął w sferę podejmowanych prac badawczych zagadnienia pomorskie i morskie i w zakresie tym wielkie posiada zasługi, w pierwszym rzędzie ciąży na nim obowiązek pracy nad bliższym terytorjum Wielkopolski, tak że dostosowywać swego programu badań do planów Instytutu Bałtyckiego nie może.

Trudnościom tym mogłoby — częściowo przynajmniej — zaradzić zorganizowanie i uruchomienie przez Instytut Bałtycki własnej pracowni antropogeograficznej, w której pod fachowem kierownictwem następowałoby planowe i systematyczne opracowywanie programowych zagadnień pomorskich i bałtyckich w oparciu o istniejącą bibliotekę Instytutu i gromadzone przezeń materiały naukowe. Taki „podręczny“ instrument roboczy, umożliwiający Instytutowi przeprowadzanie w własnym zakresie działania i bez każdorazowego ogłędania się za pomocą postronną studjów nad tematami narzucanemi przez potrzeby chwili, ułatwiłby niewątpliwie programową akcję naukową Instytutu Bałtyckiego w zakresie geografji i nauk pokrewnych. Dlatego założenie tego rodzaju własnej placówki badawczej uważam za ważny postulat, wiążący się bezpośrednio z programem prac geograficznych Instytutu Bałtyckiego.

3. KOMISJA HISTORYCZNA

JÓZEF BIENIASZ

PRACE INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO W ZAKRESIE BADAŃ HISTORYCZNYCH

Sprawozdanie przedłożone Komisji Historycznej
Instytutu Bałtyckiego w dniu 21 czerwca 1935 r.

Ogólna charakterystyka

Dotychczasowa działalność Instytutu Bałtyckiego w zakresie badań, jak też wydawnictw historycznych pomorskich i bałtyckich musiała przybrać nieco odmienną formę, aniżeli w innych dziedzinach badań wobec faktu, iż na tem polu spotkał się Instytut właśnie na terenie Pomorza z owocną działalnością kilku poważnych instytucyj naukowych, jak Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, wreszcie częściowo także Towarzystwo Miłośników Historji w Poznaniu. Trzy te Towarzystwa znaczną, jeżeli nawet nie przeważną część miejsca w swoich wydawnictwach naukowych („Roczniki Towarzystwa Naukowego“, „Rocznik Gdański“, „Roczniki Historyczne“) poświęcają publikowaniu rozpraw dotyczących zagadnień historycznych Pomorza oraz historycznych materiałów źródłowych z tego terenu. Z faktu tego wynikała konieczność zastosowania takiego podziału pracy między temi Towarzystwami a Instytutem, by nie wkraczać w dziedziny ogarnięte przez inną instytucję, a skierować cały wysiłek naukowy w kierunku pozostawionym dotąd odłogiem lub słabo tylko objętym badaniami.

Pozostawiając więc publikowanie źródeł historycznych oraz badania o charakterze analitycznym i przyczynkowym wspomnianym wyżej Towarzystwom, Instytut Bałtycki wziął na siebie zadanie opracowania na tej podstawie syntezy poszczególnych problemów czy kompleksów zagadnień na przestrzeni dziejów. Oceniając dotychczasowe wydawnictwa Instytutu z punktu widzenia historycznego, wyróżnić można wśród nich kilka rodzajów w zależności od charakteru publikacyj i od roli, jaką historia w ich opracowaniu spełnia.

1. Dział pierwszy stanowią z natury rzeczy prace sensu strictu historyczne o charakterze syntetycznym, jak W. Sobieskiego „Der Kampf um die Ostsee“, Leipzig 1933. Przedstawia się ten dział, jak dotychczas jeszcze dosyć skromnie, ale wzbogaci się on znacznie w przyszłości wobec zamierzeń Instytutu wydania szeregu wielkich publikacyj o charakterze syntetyczno-historycznym w rodzaju opracowywanych właśnie „Dziejów Prus Wschodnich“.

2. Do działu drugiego zaliczyć można publikacje o charakterze ogólnym, poświęcone całemu kompleksowi zagadnień, które przynależą do różnych dziedzin wiedzy. Różne zagadnienia krzyżują się tu i uzupełniają wzajemnie w celu stworzenia syntezy, która jest celem pracy. Historia spełnia tu, jak i inne nauki, tylko charakter pomocniczy. Przykład tego typu wydawnictw mogą stanowić takie prace jak „Polskie Pomorze“ czy „Światopogląd morski“.

3. Należą tu prace z różnych dziedzin o ujęciu monograficznym, których cała waga spoczywa na odpowiednio wyczerpującym zobrazowaniu danego problemu w czasach współczesnych, a tylko dla lepszego przedstawienia teraźniejszości podaje się również tło historyczne w zasadniczych liniach, jak np. B. Leitgebera „Port Kopenhaski“ lub W. Stopycka „Handel międzynarodowy na Bałtyku“.

4. Wydawnictwa o charakterze dydaktycznym mają za cel zbliżyć głównie młodzież na podstawie oryginalnych wyjątków z najważniejszych źródeł i prac do zasadniczych problemów z dziejów Pomorza i polityki morskiej.

5. Wydawnictwa o charakterze popularno-naukowym mają za zadanie zaznajamiać szersze sfery publiczności polskiej i obcej z zasadniczymi problemami z dziejów Pomorza i Bałtyku, dając je w odpowiednim ujęciu popularnym.

6. *Komunikaty* Działu Informacji Naukowej zawierają krótkie artykuły dotyczące ważnych a nieopracowanych dotąd zagadnień, by zwrócić na nie uwagę współpracowników Instytutu i szerszych sfer publiczności przez prasę, względnie podają recenzje najnowszych wydawnictw z zakresu zagadnień pomorsko-bałtyckich.

Według więc tych działów grupuję poniżej wydawnictwa Instytutu, zaopatrując je w potrzebne uwagi objaśniające.

1. Wydawnictwa historyczne

Do tego działu należą wydawnictwa o charakterze syntetycznym, poświęcone w całości problemom historycznym. Do nich należy praca Wacława Sobieskiego „Der Kampf um die Ostsee“, Leipzig 1933, odtwarzająca na przestrzeni

wieków aż do czasów współczesnych dzieje walki o utrzymanie ze strony polskiej dostępu do morza w oparciu o niezaprzeczalną nigdy polskość Pomorza. Tu też należy wymienić przygotowywane obecnie do druku 3-tomowe „Dzieje Prus Wschodnich“. Jest to praca zbiorowa, mająca zobrazować całokształt zagadnień historycznych, które miały miejsce na terenie Prus Wschodnich, oraz mająca przedstawić całość dziejowego stosunku tej ziemi do państwa polskiego. Praca ta jest zarazem dowodem, że Instytut Bałtycki objął swojemi badaniami i terytorja dziś wprawdzie nie należące do państwa polskiego, ale ongiś związane jakimkolwiek stosunkiem prawnym z organizmem dawnej Rzeczypospolitej. W układzie tego dzieła oraz w jego zakresie najlepiej zorientuje podany poniżej szczegółowy plan treści:

Tom I. Prusy Krzyżackie

1. Podstawy geograficzno-historyczne Prus Wschodnich (Dr. K. Buczek).
2. Prusy pogańskie (Prof. H. Łowmiański).
3. Misja polska w Prusiech i sprowadzenie Krzyżaków (Prof. K. Tymieniecki).
4. Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków (Prof. S. Zajączkowski).
5. Polityka bałtycka Zakonu Krzyżackiego (Dr. L. Koczy).
6. Opozycja pruska przeciw Zakonowi i powstanie w roku 1454 (Dr. K. Piotrowicz).
7. Geneza hołdu pruskiego (Dr. Wł. Pocięcha).
8. Ustrój Prus Krzyżackich do roku 1525 (Prof. Z. Wojciechowski).

Tom II. Prusy Książęce

1. Dzieje polityczne Prus Książęcych 1526—1621 (Dr. K. Lepszycy).
2. Dzieje polityczne Prus Wschodnich 1621—1772 (Dr. K. Piwarski).
3. Dzieje polityczne Prus Wschodnich 1772—1919 (Dr. J. Feldman).
4. Dzieje gospodarcze Prus Wschodnich do rozbiorów Polski (Prof. S. Arnold).
5. Upadek gospodarczy Prus Wschodnich od końca XVIII w. (J. A. Wilder).
6. Dzieje kościelne Prus Wschodnich (X. A. Mańkowski).
7. Życie kulturalne Prus Wschodnich na przełomie XVIII i XIX w. (Dr. A. Wojtkowski).
8. Dzieje wojenne Prus Wschodnich (Dr. J. Staszewski).

Tom III. Żywioł polski i polskie wpływy ustrojowo-kulturalne w Prusach Wschodnich

1. Warmja i Ziemia Malborska (X. A. Mańkowski).
2. Geneza i pierwsze wieki kolonizacji mazurskiej.

3. Rozwój osadnictwa i dzieje Mazurów w Prusach Wschodnich do wieku XVII.
4. Dzieje ludności mazurskiej w Prusach Wschodnich od XVII do XX w.
5. Wpływy ustrojowe Polski na Księstwo pruskie (Prof. A. V e t u l a n i).
6. Stosunki kulturalne między Polską a Księstwem pruskiem.
7. Wpływ polskiej sztuki na Księstwo pruskie.
8. Prusy Wschodnie a Polska na przestrzeni jej dziejów. Uwagi końcowe (Prof. Z. W o j c i e c h o w s k i).

Jeżeli jednak w pewnej dziedzinie zagadnień historycznych nie można się jeszcze pokusić o syntezę spowodu braku odpowiednich rozpraw i przyczynków analitycznych, Instytut nie uchyla się w takim wypadku od podjęcia się pracy od podstaw i stara się zachęcić badaczy do podejmowania badań źródłowych w tym zakresie, stwarzając odpowiedni dział wydawnictw. Tak się przedstawia sprawa z opracowaniem roli dziejowej miast i mieszczaństwa pomorskiego pod każdym względem. Syntezy tej jednak wcześniej nie można będzie ująć, dopóki ważniejsze przynajmniej miasta pomorskie nie doczekają się własnych monografii, opartych na materiale źródłowym drukowanym i archiwalnym. Temu też celowi ma służyć niedawno otwarty dział wydawnictw „Monografie miast i wsi pomorskich“, który jak dotychczas, przedstawia się jeszcze bardzo skromnie, ponieważ można tu wymienić tylko jedną pracę, a mianowicie *Żdzisława L u d k i e w i c z a* „Osady holenderskie na nizinie sartawicko-nowskiej“, Toruń 1934. Praca ta jednak w przeważnej mierze poświęcona jest odtworzeniu współczesnego stanu tych osad, a tylko rozdział drugi podaje zarys historyczny osadnictwa Holendrów, tak że nie posiada ona charakteru monografii historycznej.

2. Wydawnictwa ogólne

W wydawnictwach tego typu stawia się pewne rozległe zagadnienie, które musi być oświetlone najbardziej wszechstronnie w różnych dziedzinach i przez różne dyscypliny w przeszłości i teraźniejszości. Z natury rzeczy ujęcie przeszłości tego przedmiotu przypada historii, a ponieważ przeszłość w przeważnym stopniu warunkuje teraźniejszość, stąd znaczna ilość miejsca, jaką się ujęciu historycznemu w tego rodzaju wydawnictwach poświęca.

Taki charakter posiada zbiorowe wydawnictwo „Polskie Pomorze“ (t. I, Toruń 1929, t. II, 1931, III i IV tomy w druku), gdzie właśnie drugi tom został przeważnie poświęcony przeszłości Pomorza. Złożyły się na niego artykuły: *Kazimierza T y m i e n i e c k i e g o* „Rola Pomorza we wczesnych dziejach Polski“, *Władysława K o n o p c z y ń s k i e g o* „Historja polityczna

Pomorza od pokoju toruńskiego“, X. Alfonsa Mańkowskiego „Odrodzenie narodowe na Pomorzu w XIX i XX w.“, Florjana Znanieckiego: „Siły społeczne w walce o Pomorze“, Zygmunta Mocarskiego: „Kultura umysłowa na Pomorzu“, X. Tadeusza Glemmy: „Dzieje diecezji chełmińskiej“.

Podobny charakter posiada zbiorowe wydawnictwo „Światopogląd morski“ (*Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego* — Serja „Dominium Maris“, Toruń 1934) — które w szeregu artykułów z różnych dziedzin wiedzy (historji, geografji, filologii, antropologii i ekonomji) przedstawia czynniki, pod wpływem których ideologia morska kształtowała się w społeczeństwie polskiem i formy, w jakich się objawiała. Morska myśl historyczna, która w znacznym stopniu wyźłobiła drogi rozwoju współczesnej polskiej ideologii morskiej, znalazła tu odzwierciedlenie w artykułach: Franciszka Bujaka: „Kultury morskie i lądowe“, Józefa Widajewicza: „Słowianie Zachodni na Bałtyku“, Kazimierza Tymienieckiego: „Dziejowy stosunek Polaków do morza“, Władysława Konopczyńskiego: „Kwestja bałtycka jako zagadnienie międzynarodowe w czasach nowożytnych“, Zygmunta Wojciechowskiego: „Rozwój terytorjalny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski“. Szereg tych rozpraw ukazał się w odbitkach.

Podobnie sprawa przedstawia się ze Zjazdami Pomorzoznawczemi, z których II, III i IV były poświęcone szczegółowemu oświetleniu stanu posiadania ziemi na Pomorzu pod względem geograficznym, narodowościowym i ekonomicznym w historycznym rozwoju i w chwili obecnej. Zagadnienia historycznego rozwoju osadnictwa i rolnictwa pomorskiego znalazły wszechstronne oświetlenie w referatach zgłoszonych na III Zjazd Pomorzoznawczy, wydanych w XI t. *Pamiętnika I. B.* p. t. „Stan posiadania ziemi na Pomorzu“, Toruń 1933. Są to referaty: Karola Górskiego: „Zarys dziejów osadnictwa na Pomorzu“, X. Alfonsa Mańkowskiego: „O osadnictwie na Pomorzu w dobie wojen szwedzkich“, Kazimierzy Jeżowej: „Stan posiadania własności ziemskiej na Pomorzu w latach 1772 i 1894“, Andrzeja Wojtkowskiego: „Działalność pruskiej komisji kolonizacyjnej“ oraz referat generalny Kazimierza Tymienieckiego: „Koordynacja badań w dziedzinie osadnictwa i stanu posiadania ziemi pod względem narodowościowym na Pomorzu“.

3. Wydawnictwa monograficzne

W dziale tym, który, jak już wyżej wspomniano, obejmuje prace poświęcone poszczególnym zagadnieniom gospodarczym i kulturalnym, można wyróżnić dla lepszej przejrzystości kilka poddziałów w zależności od tego, do jakiej dziedziny zaliczyć można zagadnienie, które obejmuje dane wydawnictwo.

a. dzieje gospodarcze (porty i handel)

Wymienić tu należy prace: Kazimierza Świąteckiego: „Rozwój portu Gdańskiego, Toruń 1932; Bolesława Leitgeb-bera: „Port Kopenhaski“, Toruń 1935, których autorowie, jakkolwiek zajmują się przede wszystkim współczesnymi zagadnieniami portów, przedstawiają także historyczny ich rozwój dla tem lepszego zrozumienia współczesnego stanu. Nadto Wojciecha Stopczyka: „Handel międzynarodowy na Bałtyku“, Toruń 1928, gdzie cały pierwszy rozdział poświęca autor opracowaniu handlu zamorskiego w dobie przedrozbiorowej Rzeczypospolitej.

b. historia sztuki

X. Bolesław Makowski: „Sztuka na Pomorzu, jej dzieje i zabytki“, która szczegółowo przedstawia i klasyfikuje zabytki artystyczne Pomorza według epok ich powstania. Należy tu także wspomnieć o zainicjowanej przez Instytut rozprawie o ratuszu toruńskim, jako zabytku sztuki, w opracowaniu Gwidona Chmarzyńskiego, która jednak spowodu przeszkód różnej natury nie ujrzała dotąd światła dziennego.

c. atlas historyczny Pomorza

Należy wreszcie zwrócić uwagę na przedsięwzięcie naukowe Instytutu o charakterze do pewnego stopnia odrębnym w porównaniu z dotychczasowymi wydawnictwami, w którym historyczne materiały źródłowe stanowią całą podstawę pracy, jakkolwiek sama praca ma właściwie charakter geograficzny. Chodzi tu o prace nad Atlasm Historycznym Pomorza, który wejdzie jako część składowa do Atlasu Historycznego Polski, opracowywanego przez Komisję Atlasu Historycznego Polski przy Polskiej Akademji Umiejętności. Instytut Bałtycki wszedł tu w kontakt ścisły z wspomnianą wyżej komisją i pozostawiając całe kierownictwo naukowe i fachowe tego przedsięwzięcia przewodniczącemu Komisji Atlasu Historycznego prof. Władysławowi Semkowiczowi (jest on też przewodniczącym Pomorskiej Komisji Atlasu Historycznego, istniejącej przy Instytucie Bałtyckim), sam podjął się zgromadzenia dla tego Atlasu materiału źródłowego i stworzenia odpowiedniej kartoteki. Pracę tę, z ramienia komisji wykonuje pracownik Instytutu, który odbywa w tym celu podróże po wszystkich archiwach polskich, zawierających materiały źródłowe do Pomorza. Dotychczas zbadano w ten sposób archiwa we Włocławku, Pelplinie, Bydgoszczy oraz wszystkie w Warszawie. Na koszt Instytutu dokonął również w r. 1935 dr. Henryk Münch przekopjowania mapy Schröttera z l. 1796—1802 z Archiwum Państwowego w Berlinie; jest ona podstawową mapą dla prac nad Atlasm Pomorza.

4. Wydawnictwa o charakterze dydaktycznym

Odmienny charakter, bo przystosowany do celu dydaktycznego, posiadają przygotowywane obecnie do druku „Wypisy Morskie” w 3 częściach (część I — historyczna, cz. II — geograficzna, cz. III — gospodarcza). Wypisy te, przeznaczone dla starszej młodzieży szkolnej (gimnazjalnej), a więc głównie do użytku szkolnego, mają dać na podstawie najbardziej charakterystycznych wyjątków z publikacji źródłowych, naukowych, publicystycznych i beletrystycznych obraz stosunku narodu polskiego do zagadnień morskich w ciągu dziejów i w chwili obecnej. Chodzi tu o to, by młodzież zetknęła się bezpośrednio z poglądami na zagadnienia morskie ludzi, którzy w różnych epokach dziejów byli wyrazicielami myśli i woli narodu polskiego.

Część I „Wypisów Morskich” obejmuje wyłącznie teksty historyczne; praca przygotowawcza nad gromadzeniem i kolacją odpowiednich tekstów trwa już od paru lat i jest bliska ukończenia. Redakcję I-go tomu „Wypisów” obejmie prawdopodobnie dr. Aleksander C z o ł o w s k i.

5. Publikacje popularno-naukowe

Przechodząc do wydawnictw historycznych o ujęciu naukowo-popularnym, ukazujących się w serji historycznej *Biblioteczki Bałtyckiej*, trzeba zaznaczyć, że przy doborze tematów i przy ich opracowywaniu kierowano się nie tylko potrzebą przedstawienia zasadniczych zagadnień, które wywarły doniosły wpływ na dzieje Pomorza, polską politykę morską i ukształtowanie obecne stosunków politycznych nad Bałtykiem oraz koniecznością spopularyzowania tych problemów wśród szerszych warstw społeczeństwa polskiego, ale także względami na czytelnika obcego, ponieważ szereg z tych rozprawek przetłumaczono na języki angielski i francuski.

Naturalną jest rzeczą, że tak rozmiary *Biblioteczki Bałtyckiej*, jak też jej charakter popularny pozwalają na przedstawienie danego zagadnienia tylko w najważniejszych jego przejawach w rozwoju dziejowym. Z serji historycznej ukazały się dotąd: — Stanisława Ż a j ą c z k o w s k i e g o „Zarys Zakonu Krzyżackiego”, Toruń 1934 (również w tłumaczeniu na język ang.), Józefa F e l d m a n a: „Antagonizm polsko-niemiecki w dziejach”, Toruń, 1934, w druku zaś znajdują się Władysława K o n o p c z y ń s k i e g o: „Polska a Szwecja” (ukaze się również w jęz. ang.), Józefa W i d a j e w i c z a: „Słowianie Zachodni na Bałtyku” (w jęz. ang.), Zygmunta W o j c i e c h o w s k i e g o: „Rozwój terytorjalny Prus” (w jęz. ang.). Z zagadnieniami historycznymi wiąże się także częściowo rozprawa A. O s b o r n a: „Własność ziemska na Pomorzu” (wyd. w jęz. ang. i franc.), Paryż, 1934, oraz Z. K n o t h e’go: „Toruń — Stolica Pomorza” (przevodnik), Toruń, 1934.

6. Komunikaty Działu Informacji Naukowej

Blisko 40 *Komunikatów* Działu Informacji Naukowej zostało poświęconych zagadnieniom historycznym pomorsko-bałtyckim. W formie krótkich artykułów naukowych czy recenzji, zawsze w opracowaniu możliwie najlepszych fachowców, mają one za zadanie zwracać uwagę tak sfer naukowych, jak też i społeczeństwa, za pośrednictwem prasy na pewne problemy czy kwestje, ważne z punktu widzenia historycznego, dotąd szczegółowiej nieopracowane, względnie informować o przedsięwzięciach czy pracach w tej dziedzinie dokonanych.

Na parę z nich warto zwrócić uwagę dla przykładu. Są to: Kazimierza Tyszkowskiego: „Polska i Moskwa na Bałtyku“ (kom. nr. 17, serja III), Juljana Niecia: „Związki Wołynia z Bałtykiem“ (kom. nr. 23, serja III), Mikołaja Rudnickiego: „Pomorska myśl polityczna — katastrofa zachodniej Słowiańszczyzny“ (kom. nr. 24, serja III), Andrzeja Niesiołowskiego: „Paweł Włodkowic — pierwszy ideolog Pomorza (kom. nr. 26, serja III), Stanisława Bodnia: „Ordynacja dla kaperskiej floty Polski z r. 1571“ (kom. nr. 27, serja III).

Uwagi końcowe

Gdyby chodziło obecnie o zdanie sobie sprawy w oparciu o powyższe zestawienie, jak się przedstawia dorobek wydawniczy Instytutu w odniesieniu do poszczególnych dziedzin historii, a więc historii politycznej, gospodarczej, ustroju, kultury i t. d., bez trudności będzie można stwierdzić, że najlepiej pod tym względem przedstawia się historia polityczna, najslabiej zaś historia ustroju.

Fakt ten znajdzie łatwo wytłumaczenie, jeśli się weźmie pod uwagę okoliczność, że dotychczasowa działalność Instytutu, zmierzająca do ugruntowania w społeczeństwie polskim ideologii morskiej i uświadomienia nierozzerwalności węzłów łączących Pomorze z resztą dzielnic polskich wymagała użycia argumentów przede wszystkim z zakresu historii politycznej. Toteż szereg zasadniczej natury problemów dla dziejów Pomorza i dostępu Polski do morza został tu w pełni uwzględniony, a książka prof. Sobieskiego: „Der Kampf um die Ostsee“ odegrała ważną rolę również w urabianiu opinii obcej odnośnie praw polskich do Pomorza.

Niemniej jednak doczekały się w dostateczny sposób uwzględnienia również problemy z zakresu historii gospodarczej, choćby wymienić tylko oświetlenie dziejów osadnictwa na Pomorzu w referatach III Zjazdu Pomorzoznawczego, lub zagadnienia historii sztuki we wspomnianej pracy X. B. M a k o w-

skiego. Obecnie, prócz historii politycznej, na szerszą skalę uwzględnione zostaną w programie wydawniczym także inne dziedziny historii, o czym świadczy chociażby będące w opracowaniu wydawnictwo p. t. „Dzieje Prus Wschodnich“, gdzie zagadnienia gospodarcze, kościelne i ustrojowe doczekają się opracowania wyczerpującego w odrębnych artykułach, jak również opracowywany od września 1934 roku Atlas Historyczny Pomorza.

ZYGMUNT WOJCIECHOWSKI

**PROGRAM PRAC KOMISJI HISTORYCZNEJ
INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO
NA NAJBLIŻSZĄ PRZYSZŁOŚĆ**

Referat wygłoszony na posiedzeniu Komisji Historycznej
Instytutu Bałtyckiego w dniu 21 czerwca 1935 r.

**1. Towarzystwa naukowe na Pomorzu.
Podział pracy**

Program prac Instytutu Bałtyckiego na najbliższą przyszłość winien wynikać z porównania ze sobą dwu kwestyj: jedną z nich są bezwzględne potrzeby polskiej nauki historycznej w zakresie zagadnień bałtyckich, drugą współistnienie obok Instytutu Bałtyckiego innych zrzeszeń naukowych, poświęcających główną, jeżeli nie wyłączną swą uwagę sprawom bałtyckim. W rzędzie tych zrzeszeń na pierwszym miejscu wymienić należy zasłużone Towarzystwo Naukowe w Toruniu, posiadające piękną tradycję na polu badań historyczno-pomorzoznawczych, tem chlubniejszą, że Towarzystwo to potrafiło trzymać sztandar nauki polskiej w Toruniu w czasach dla Pomorza najcięższych—bo w okresie rządów prusko-niemieckich. Jest rzeczą oczywistą, że wszelka konkurencja między Instytutem a Towarzystwem byłaby niecelowa.

Drugim zrzeszeniem jest młode Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, wykazujące wiele inicjatywy i zapału w pracy. Szeroki rozwój tego Towarzystwa leży niewątpliwie na linii polskich interesów nietylko naukowych, ale i narodowo-państwowych w najszerszym tego słowa znaczeniu. Nie jest przecież rzeczą obojętną, że właśnie w Gdańsku istnieje i działa polskie zrzeszenie naukowe. Rzecz ta oczywiście nie domaga się większego uzasadnienia.

Na trzecim miejscu wymienićby należało towarzystwa naukowe, skupiające się w Poznaniu. Z nich najbardziej regionalny charakter posiada Towarzystwo Miłośników Historji, poświęcające swą uwagę zagadnieniom ziem zachodnich, a w tym zakresie oczywiście w dużej mierze i Pomorzu. Obok niego w dziedzinie tej wykazuje działalność i Towarzystwo Przyjaciół Nauk, co jest zrozumiałe, zważywszy, że prace naukowe historyków

poznających z natury rzeczy obracają się dokoła zagadnień historii północno-zachodnich ziem dawnej Rzplitej.

Z tego przeglądu wynika jasno, że zorganizowana działalność Instytutu Bałtyckiego w dziedzinie historycznej nie obejmie monograficznych prac z zakresu różnych problemów pomorskich. Prace zatem tego typu, które ukazują się często w „Rocznikach Towarzystwa Naukowego w Toruniu“, czy w „Roczniku Gdańskim“, czy w „Rocznikach Historycznych“ wydawanych przez Towarzystwo Miłośników Historji w Poznaniu, pozostawić należy tym zreszeniom naukowym, i nietylko nie podejmować inicjatywy w tym względzie, ale gdyby nawet poszczególny z autorów zwrócił się do Instytutu z propozycją wydania pracy tego typu, należałoby go skierować do jednego z poprzednio wymienionych towarzystw, czy redakcyj.

Nie trzeba zresztą obawiać się przeładowania nauki monograficznymi pracami z zakresu historii Pomorza. Gdy się zważy zaniedbania polskie w tej dziedzinie, czy porówna ilość lokalnych zreszeń historycznych niemieckich z ilością zreszeń polskich, uderzy nasze ubóstwo i pod tym względem. Zresztą w nauce nigdy nie jest za mało pracy monograficznej i dla jej rozwoju lokalne zreszenia historyczne mają wielkie znaczenie. Trzeba przypomnieć, że wielka synteza, przedstawiona w ostatnich latach przez Dopscha w jego dziele o ciągłości rozwoju kulturalnego od czasów Cezara po Karola Wielkiego, została oparta na wynikach drobnych poczynań naukowych, przedsięwziętych przez poszczególne lokalne towarzystwa niemieckie. Dopsch uznał za stosowne poświęcić swoje dzieło tym właśnie zreszeniom („Den deutschen Altertums- und Geschichtsvereinen gewidmet“).

Niemniej jednak, dla lepszego podziału pracy, troskę o typ prac monograficznych pozostawić należy istniejącym już zreszeniom naukowym. Dążyć one winny przytem do tego, by działalność swą, obracającą się dokoła zagadnień lokalnych, a zatem mogącą zainteresować szersze koła miłośników historii, oprzeć materialnie na członkach, tak jak to widzimy w różnych zreszeniach naukowych niemieckich.

2. Czasopismo dla historii Pomorza

Ale i w tej dziedzinie byłoby pole dla inicjatywy Instytutu Bałtyckiego. Historjografia pomorska, aczkolwiek rozkwitła w ostatnich latach, nie posiada do tej chwili jeszcze ważnego narzędzia pracy, jakim jest specjalne czasopismo naukowe. Rola takiego czasopisma nie polega na ogłaszaniu rozpraw i przyczynków. Jeżeli daje ono rozprawę, to winna mieć ona charakter bądź syntetyczny, bądź krytyczny, bądź informacyjny, a nie być jeszcze jednym monograficznym przyczynkiem naukowym.

Główne zaś zadanie czasopisma naukowego polega na bogatym dziale rezenzyjnym, informacyjnym i krytycznym, rejestrującym i oceniającym całość dorobku naukowego w dziedzinie historii Pomorza, dalej na dziale bibliograficznym itp. Nie są dotąd takim czasopismem „Zapiski“ wydawane przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu, gdyż jest to dotąd raczej zbiór luźnych przyczynków, jakieś w osobną szatę bibliograficzną ubrane Miscellanea, a nie czasopismo historyczne. Nie jest też takim czasopismem „Rocznik Gdański“, kładący nacisk na publikację rozpraw, „Roczniki Historyczne“ zaś z natury rzeczy uprawiają historię Pomorza między innymi, a nie jako zadanie główne. Potrzebne jest zatem czasopismo historyczne typu niemieckich „Altpreussische Forschungen“, czy typu ostatnio zainicjowanej „Ziemi Czerwieńskiej“ (organ oddziału Towarzystwa Historycznego we Lwowie).

Na sposobie pracy Towarzystwa Naukowego w Toruniu zaciążyły dość silnie zasady techniczne, przyjęte przez towarzystwa naukowe wschodnio-niemieckie. I tak, jak w Szczecinie wydawano rocznik w postaci „Baltische Studien“ i zbiór przyczynków w postaci „Monatsblätter“, jak we Wrocławiu wydawano zbiór rozpraw w postaci „Zeitschrift“ obok zbioru przyczynków w „Schlesische Geschichtsblätter“, jak w Gdańsku wydawano zbiór rozpraw w postaci „Zeitschrift“ i przyczynków w „Mitteilungen“, tak i w Toruniu wydawano „Rocznik“ i „Zapiski“. W międzyczasie „Roczniki“ się wyemancypowały spod rygoru rocznego, stały się serją osobno wydawanych prac (nader słusznie), „Zapiski“ zaś w zasadzie utrzymały swój dawny charakter. Nieco inną ewolucję przeszły zrzeszenia naukowe niemieckie, wyżej opisane. Tam wydawnictwo prac powierzono osobnym komisjom naukowym, dawne zaś towarzystwa poczęły kłaść nacisk na czasopiśmienniczy charakter swych publikacji. Tak jest dzisiaj w Szczecinie, czy Wrocławiu, w Królewcu zaś powołano osobne czasopismo w postaci wzmiankowanych już „Altpreussische Forschungen“. Podobnie stać się musi i w Polsce, jeżeli mamy dotrzymać tempa w rozwoju naukowym naszym sąsiadom. W szczególności „Roczniki“ winny zachować swój charakter dotychczasowy, a w czasopismo winny zostać przekształcone albo „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu“, albo gdyby uznano, że potrzebny jest ich dotychczasowy charakter, gdyż „Roczniki“ nie mogą zamieszczać luźniejszych i pomniejszych prac i przyczynków, winno powstać osobne czasopismo, poświęcone historii Pomorza. Czasopismo takie musiałoby otrzymać swego fachowego redaktora historyka i winnoby się zajmować całokształtem polskiej i niemieckiej (jak i innych narodów) twórczości naukowej w dziedzinie historii Pomorza. Sądzymy tedy, że do planu prac Instytutu Bałtyckiego możnaby

zaliczyć w dziedzinie historii szczegółowej Pomorza podjęcie conajmniej inicjatywy, a ew. i jej wykonanie w odniesieniu do czasopisma naukowego z historii Pomorza.

Cała Polska winna zostać usiana siecią takich czasopism i istnienie ich jest wyrazem rozwoju kultury naukowej danego narodu. Gdyby zatem obok „Ziemi Czerwieńskiej“ powstało i czasopismo dla historii Pomorza, „Roczniki Historyczne“ w Poznaniu położyłyby główny nacisk na sprawy Wielkopolski, tak jak znów poznańska „Slavia Occidentalis“ zajmuje się Słowiańszczyzną zachodnią sensu stricto.

3. Wydawnictwa źródeł z Archiwum. Atlas Historyczny

Wspomniano przed chwilą o ew. współdziałaniu Towarzystwa Naukowego w Toruniu z Instytutem Bałtyckim w sprawie czasopisma. Działanie to rozciągnąć należałoby na inną jeszcze dziedzinę. Niezmiernie ważnem pozostaje nadal uruchomienie archiwum miejskiego w Toruniu, zawierającego skarby źródłowe do historii Pomorza w ogólności i Torunia w szczególności. Byłoby pożądanem, by Instytut Bałtycki i ze swej strony dopilnował uruchomienia archiwum, a następnie wraz z Towarzystwem Naukowym w Toruniu zastanowił się nad sprawą wydawnictwa źródeł z Archiwum toruńskiego. Wydaje się bowiem, że w programie najbliższych prac archiwum leżeć będą, obok inwentaryzacji zasobów archiwum (i jej publikacji), także wydawnictwa źródeł, o których na tem miejscu nie można szczegółowo pisać, podkreślić jeszcze tylko należy, że w dziedzinie tej współinicjatywa i współdziałanie Instytutu byłyby bardzo potrzebne. Organizacyjnie mogłoby to polegać na wyłonieniu Komisji porozumiewawczej dla spraw Archiwum pomiędzy Archiwum, Instytutem Bałtyckim, Towarzystwem Naukowym w Toruniu i ew. Książnicą im. Kopernika.

Wydawnictwo czasopisma i współdziałanie w edycji źródeł z archiwum toruńskiego nie wyczerpują jednak sprawy prac Instytutu nad historją Pomorza. Wiadomo, że Instytut podjął się ważnej roli organizatora prac nad Atlasem Historycznym Polski w stosunku do Pomorza gdańskiego. O tem na tem miejscu pisać nie będziemy, jako że program prac w tej dziedzinie jest już wytyczony. Można tylko przyklasnąć tej inicjatywie; ale chodzi o inny jeszcze typ prac szczególnych.

4. Pomorze zachodnie

Nie trzeba wszak zapominać, że zagadnienie Pomorza nie ogranicza się do Pomorza gdańskiego; że przecież przez cztery wieki historii polskiej w cza-

sach piastowskich nie schodzi z porządku dziennego sprawa związania z Polską Pomorza zachodniego, że jest to jeden z głównych punktów programu piastowskiego. Zrealizowany przez Mieszka I, postawiony pod znakiem zapytania w czasie wojen Bolesława Chrobrego, jest przedmiotem stałej troski wszystkich następców Chrobrego aż po Krzywoustego, który ponownie złączył Pomorze szczecińskie z Polską. Miałem niedawno na innym miejscu sposobność wskazania, że tak, jak w opisie granic pod nazwą *Dagome iudex*, Pomorze zachodnie tworzy integralną część państwa Mieszka I, tak w dwa wieki później, u początku rządów Kazimierza Sprawiedliwego, Pomorze jest częścią Polski. A także, gdy w wieku XIV Polska poczęła się jednoczyć po okresie rozbitcia, sprawa Pomorza zachodniego weszła na porządek dzienny polityki polskiej, zrazu w systemie sojuszków Łokietka, później, bardzo już wyraźnie, w poczynaniach politycznych Kazimierza Wielkiego, uwieńczonych decyzją zawartą w jego testamencie. Właściwie tedy niema różnicy między polityką w stosunku do Pomorza zachodniego Kazimierza Odnowiciela i Kazimierza Wielkiego; jest ten sam cel polityczny — przywrócenie związku Pomorza zachodniego z Polską po okresie rozluźnienia budowy państwowej.

Dlatego też jest wielkim błędem, jeżeli badania nasze nad historją Pomorza ograniczamy do Pomorza gdańskiego. W takiej mierze bowiem, w jakiej dzieje Górnego Śląska nie dadzą nam wyobrażenia o znaczeniu problemu śląskiego w dziejach Polski, podobnie też i historja Pomorza gdańskiego nie pouczy nas o roli zagadnienia pomorskiego w latach 693—1370.

I tutaj już sprawa przedstawia się inaczej. Tutaj Instytut Bałtycki nie ma „konkurencji“ ze strony innych towarzystw naukowych, gdyż żadne z nich nie uprawia szczegółowo historii Pomorza zachodniego. W tym zakresie mógłby tedy Instytut podjąć się zorganizowania i pieczy nad pracami ściśle monograficznymi. Jakiego zaś typu mogłyby być to prace wykazują ostatnie publikacje doc. J. W i d a j e w i c z a z Poznania, badającego w szeregu swoich studjów sprawę stosunku Pomorza zachodniego do Polski w czasach Mieszka I. Ale to nie wyczerpuje stosunku Pomorza zachodniego do Polski; pozostaje do rozpatrzenia kapitalne zagadnienie wpływów ustrojowych polskich na Pomorzu zachodnim. Przerzucając kodeks dyplomatyczny Pomorza zachodniego, w szczególności dokumenty z drugiej połowy XII wieku i pierwszej XIII, spotykamy cały szereg urządzeń typowo piastowskich. Nic w tem dziwnego, gdyż Krzywousty, objawszy władzę nad Pomorzem zachodnim, niewątpliwie wprowadził na jego terytorjum ustrój administracyjny polski. Ale my na to nie zwracamy uwagi, Niemcy tego nie rozumieją i tak ta rzecz z pokolenia na pokolenie przechodzi niespostrzeżona.

Z rzędu wielkich zagadnień wymienić należy też sprawę polityki Łokietka i Kazimierza Wielkiego w stosunku do Pomorza zachodniego, obok szeregu innych kwestyj szczegółowych i bardziej wewnętrznych. Jednak wszystkie te sprawy winny być zbadane przez naukę polską. Winniśmy znać dzieje Pomorza zachodniego w XIII i XIV wieku, tak jak znamy dzieje poszczególnych księstw dzielnicowych w XIII wieku, czy dzieje Mazowsza w XIV wieku. A tymczasem sprawy te pozostawiliśmy bezapelacyjnie nauce niemieckiej, która bada je, ale na swój sposób, t. zn. pod kątem widzenia historii żywiołu niemieckiego. O Polakach wogóle się nie mówi: są tylko Wendowie, lub Słowianie.

Trudno mi osądzić, czy ramy Instytutu, jego bardziej „praktyczny“ charakter odpowiadałyby podjęciu takich prac. Ale powiedzieć napewno można, że gdyby Instytut decydował się na zainicjowanie prac monograficznych, to w historii Pomorza zachodniego znalazłby znakomity materiał dla tych prac. Gdyby zaś Instytut na to się nie decydował, natenczas dokonałby rzeczy bardzo pożytecznej, gdyby inicjatywą swą przyczynił się do podjęcia tych prac przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Tem bardziej, że fachowców już dziś nie brak. Wymieniliśmy nazwisko dr. J. Widajewicza. Nie sposób nie wspomnieć też o dużych kwalifikacjach, które w tej dziedzinie posiada doc. dr. Leon K o c z y.

5. Ziemia lubuska

Sprawę historii Pomorza zachodniego należałoby potraktować — z punktu widzenia terytorjalnego — jeszcze szerzej. Sądzymy, że należałoby wraz z niem uwzględnić i ziemię lubuską, kraik przejściowy pomiędzy Pomorzem zachodnim, Wielkopolską, Śląskiem i Weletami. Ze względu na swój węzłowy geograficzny charakter ziemia ta posiadała ogromne znaczenie dla Polski tak długo, jak dzieje jej wiązały się z Odrą. Byłoby bardzo pożądanem, by ziemi tej ze strony polskiej poświęcono osobną monografię, obejmującą — na początku — czasy do roku 1248/9, t. j. do chwili wcielenia ziemi lubuskiej do marchji brandenburskiej. Wcielenie ziemi lubuskiej do marchji stało się następnie podstawą dalszych zaborów marchji w tych stronach, skierowanych w szczególności ku Pomorzu zachodniemu, gdańskiemu i Wielkopolsce.

Rzecz jasna, że dzieje ziemi lubuskiej, podobnie jak i dzieje Pomorza zachodniego, byłyby objęte programem czasopisma o którym była wyżej mowa. W ten sposób czasopismo to odebrałoby monopol prac, jaki w dziedzinie czasopiśmienniczej posiadają dla spraw Pomorza zachodniego „Baltische Studien“, czy inne im podobne wydawnictwa niemieckie.

6. Duża historia Pomorza

Jeżeli Instytut nie zamierza podjąć prac analitycznych z historii Pomorza gdańskiego, to jednak nie uchyla się i na przyszłość uchylać się nie może od przedsięwzięcia prac syntetycznych, obejmujących całość historii Pomorza. Przedsięwzięcie takie przekracza naogół możliwości lokalnych towarzystw, tak z uwagi na środki, jak i też i rozmiar pracy organizacyjno-naukowej, o którą stosunkowo łatwiej Instytutowi.

W zrozumieniu tego rodzaju zadania, ciążącego na sobie, podjął się Instytut wydania kilkutomowej pracy p. t. „Polskie Pomorze”. Ma ona jednakowoż charakter głównie popularyzacyjny i nie może zastąpić naukowej syntezy, jakiej domagają się od strony Polski dzieje Pomorza.

Kiedy Bobrzyński przygotował czwarte wydanie swoich „Dziejów Polski”, stwierdził, że naukowe przedstawienie całości dziejów Polski nie będzie możliwe dopóty, dopóki nauka polska nie przedstawi w osobnych dziełach szczegółowej historii dzielnic zachodnich, t. j. Śląska i Pomorza. Postulat ten w ostatnich latach z wolna począł się spełniać i to najpierw w odniesieniu do Śląska, którego dziejami zajęła się osobna wielotomowa „Historja Śląska”, podjęta przez Polską Akademię Umiejętności z inicjatywy wojewody śląskiego dr. Michała Grażyńskiego. Jeżeli inicjatywa taka mogła pojawić się ze strony województwa śląskiego, to zawdzięczać to należy niewątpliwie temu, że wojewodą na Śląsku jest zawodowy historyk, który, piastując obecnie funkcje polityczne i zdając sobie sprawę z wagi oświecenia kwestji śląskiej w przeszłości dla potrzeb dzisiejszej rzeczywistości polskiej Śląska, tem łatwiej mógł taką inicjatywę podjąć. Zapewne takie warunki personalne, t. j. połączenie godności politycznej z wykształceniem zawodowo-historycznym są naogół rzadkie. Ale skoro raz na tamtym gruncie stworzony został przykład, możnaby i w innych dzielnicach polskich, a oczywiście w pierwszej mierze na Pomorzu, przystąpić do przygotowania podobnego dzieła syntetycznego przy dominującej pomocy finansowej czynników administracji państwowej i samorządowej.

„Historja Śląska” podzielona została na szereg okresów, a z nich pierwszy sięga do końca XIV wieku. Materiał rozłożono na trzy tomy: polityczno-ustrojowy, poświęcony sztuce, i zagadnieniom społeczno-gospodarczym. Jeżeli chodzi o Pomorze, to nasuwałyby się różne daty. Przyjęcie jednej z nich zależy będzie od podstawy terytorjalnej, którąby wzięto dla szeroko przygotowanej historii Pomorza. W ślad zatem co poprzednio powiedziałem mniemam, że taką podstawą mogłyby być dla czasów piastowskich tylko dzieje Pomorza zamkniętego pomiędzy Odrą i Wisłą, gdyż przez cały ciąg dziejów pia-

stowskich nie zmienia się stosunek polityki polskiej do zagadnienia zachodnio-pomorskiego. Sądźmy tedy, że aczkolwiek dla dziejów Pomorza gdańskiego bardziej nadawałaby się data 1309 roku, t. j. zajęcia Pomorza przez Krzyżaków, byłoby właściwszem, gdybyśmy, obejmując w pierwszej części dzieła całość Pomorza, dali datę 1370 r., t. j. śmierci Kazimierza Wielkiego i jego testamentu.

W tych ramach możnaby przyjąć dalszy podział za wzorem śląskim. Możliwy też w obrębie poszczególnych podziałów przeprowadzić dalsze zróżnicowania na dzieje Pomorza zachodniego i Pomorza wschodniego.

Tak zakresłone dzieje Pomorza być może uczyniłyby zbędnymi niektóre z prac monograficznych, które wskazaliśmy poprzednio, jako potrzebne w odniesieniu do dziejów Pomorza zachodniego. Same prace takie jednakowoż w zasadzie mogłyby i mimo tego ukazywać się, zważywszy, że nasze zainteresowania dziejami Pomorza zachodniego nie mogą zakończyć się wraz z rokiem 1370.

Zosobna należałoby się zastanowić, jaką trzebaby przyjąć granicę czasową dla następnej części dziejów Pomorza i czy w tej następnej części ograniczać się tylko do dziejów Pomorza gdańskiego. Zdaje się, że ograniczenie byłoby dla czasów późniejszych wskazane, zważywszy na zmianę zagadnienia pomorskiego w dobie popiastowskiej i zważywszy, że dalsze obejmowanie ramami historii Pomorza i historii Pomorza zachodniego przeładowałoby dzieło szczegółami, nie mającemi już związku z historją Polski. Poszczególne z takich kwestyj możnaby opracować w osobnych monografiach.

7. Rozmiar problemu pomorskiego

Zagadnienie „Pomorza“, t. j. ziemi „po morzu“ (tak jak „Polesie“, „po lesie“, ob. Brückner, „Słownik etymol.“, str. 423), nie ogranicza się oczywiście w historii Polski do Pomorza. „Po morzu“ leżały w dziejach jej także Prusy, jako Prusy Krzyżackie lenne, Prusy Książęce, następnie brzeg litewski morski. Taki w istocie zasięg ma polska kwestja „pomorska“. I historia jej to walka państwa polskiego o szerokie oparcie się o Bałtyk, w tem podświadomem czy świadomem przeświadczeniu, że tylko takie oparcie da państwu istotną suwerenność. Do końca czasów piastowskich jest to program oparcia się o Bałtyk na wybrzeżu, od ujścia Odry po ujście Wisły. Po okresie piastowskim, w szczególności po upadku zarządzenia testamentowego Kazimierza Wielkiego i po objęciu rządów przez dynastję andegaweńską, a potem jagiellońską, problem po-

morski przesuwają się wydatnie ku północnemu wschodowi. Połączone państwo dąży do oparcia się o Bałtyk od zachodnich granic Pomorza gdańskiego po północno-wschodnie kresy Żmudzi, a później bieg tego wybrzeża przesuwają jeszcze głębiej ku północnemu wschodowi. I to jest podstawą potęgi nowego państwa, a jej inauguracją wygrana wojna z Krzyżakami, nieestety z połowicznym zakończeniem, które w ich rękach pozostawiło Prusy, niebawem Książęce, dziś Wschodnie.

8. Prusy Wschodnie

Rzecz tedy jasna, że „pomorski“ program Instytutu Bałtyckiego musi objąć także historię Prus Wschodnich. Nauka polska do podjęcia tej pracy nie jest dostatecznie przygotowana. W ostatnich latach działalność rozwinął w tej materji ś. p. prof. Sobieski z gronem swych uczniów, ale można to uznać dopiero za początek. Niewiadomo też w jakiej mierze po śmierci prof. Sobieskiego prace te będą systematycznie kontynuowane przez ten ośrodek naukowy, w którym powstały.

Dlatego też dla Instytutu wylaniają się pod tym względem znakomite warunki pracy. Nie będzie też dla niego ten teren nowością, gdyż właśnie współcześnie Instytut znajduje się w toku przygotowania trzypomowej monografji Prus Wschodnich. Nie może ona oczywiście wyczerpać zainteresowań Instytutu zagadnieniem wschodnio-pruskim; ma charakter popularno-naukowy (w pewnym podobieństwie do „Polskiego Pomorza“) i zadanie jej polega na wprowadzeniu umysłowości polskiej w sprawę Prus Wschodnich. Potem dopiero przyjść muszą szczegółowe badania.

Będą to oczywiście badania monograficzne, które można będzie ująć w osobną serję. Znow na pierwszym planie tak pomyślanego programu robót znajdują się prace nad historją żywiołu polskiego.

Badania takie nie dadzą się pomyśleć bez osobnego czasopisma, które musi prowadzić szczegółową rejestrację prac naukowych niemieckich, prowadzonych w tej dziedzinie (dziś żywszych niż kiedykolwiek), i w szeregu artykułów informacyjnych musi zestawiać dotychczasowe wyniki i poglądy nauki niemieckiej na poszczególne okresy w dziejach Prus, czy poszczególne zagadnienia.

Wyżej mówiąc o sprawie czasopisma, wyraziliśmy pogląd, że nie byłoby wykluczeniem zmienienie dotychczasowego charakteru „Zapisek Towarzystwa Naukowego w Toruniu“ na regularnie wydawane czasopismo; wskazaliśmy jednak i na drugą ewentualność, t. j. pozostawienie „Zapisek“ przy ich dotychczasowym charakterze, a stworzenie obok nich przez In-

stytut Bałtycki osobnego czasopisma naukowego, poświęconego historii Pomorza w jego granicach pomiędzy Odrą i Wisłą. Otóż gdyby w sprawie czasopisma nastąpiło pierwsze rozwiązanie, natenczas trzeba by utworzyć czasopismo poświęcone specjalnie Prusom Wschodnim, ew. w dodaniu i ziemi chełmińskiej w tytule. Gdyby zaś Instytut miał zająć się i sprawą czasopisma dla Pomorza, należałoby mu dać charakter czasopisma poświęconego sprawom Pomorza i Prus Wschodnich wraz z ziemią chełmińską.

Na dalszym planie możnaby następnie myśleć o szczegółowej historii Prus Wschodnich w typie omówionym przed chwilą w stosunku do Śląska i do Pomorza.

9. Niemcy, Polska, Rosja

Wspomnieliśmy poprzednio, że zagadnienie pomorskie było i jest w historii polskiej kwestją istotnej suwerenności państwa polskiego. Polska położona pomiędzy blokiem niemieckim na zachodzie i rosyjskim na wschodzie, nieoparta mocno o Bałtyk, byłaby tak w przeszłości, jak i w teraźniejszości, albo przedpołem ekspansji niemieckiej na wschód, albo bastjonem obronnym Słowiańszczyzny wschodniej przeciw światu niemieckiemu. Do takich rozmiarów zredukowano kwestję polską w czasie rozbiorów, tak ją traktowały Niemcy, tak i Rosja. A i dzisiaj oświadczenia polityków niemieckich, że za głównego swego przeciwnika uważają Rosję, podobnie, jak i starania Rosji w kierunku uzyskania sojuszników przeciw Niemcom, świadczą, że w umysłowości zarówno niemieckiej, jak i rosyjskiej nie dość jasno tkwi fakt istnienia Polski jako kraju dzielącego Rosję i Niemcy. Jednym się wydaje, że poprzez ściankę polskiego Pomorza, poprzez Prusy Wschodnie i poprzez Litwę będzie kiedyś można rozpocząć pochód na północny wschód, drugim, że na takiej drodze można będzie zostać napadniętym.

10. Charakter prac pomorskich

Toteż opisana powyżej działalność Instytutu Bałtyckiego, o ile dotyczy historii Pomorza i Prus Wschodnich, będzie miała na celu badanie tendencji polskiej do związania się z wybrzeżem i rolę tego wybrzeża dla wielkości państwa, jak również ocenę tych wszystkich poczynań, które ją od brzegu odwracały. Tutaj jeszcze lepiej uwydatnia się podział pracy pomiędzy Instytutem Bałtyckim a lokalnymi towarzystwami, o których poprzednio była mowa, które to zagadnienie badać mogą na szczególnym odcinku, podczas gdy Instytut musi brać pod uwagę całość, oraz nie będzie kładł nacisku na lokalne zagadnienia wewnętrzne.

11. „Bałtyckie spojrzenie“ Instytutu

Instytut musi jednak iść jeszcze dalej. Musi nam pokazać, jak wyglądało pod względem bałtyckim oparcie Polski o morze. Jakie stąd wynikały koneksje polityczne i stosunki handlowe. Inne one były, gdy Polska opierała się o Pomorze zachodnie (wtedy ważnem zagadnieniem jest stosunek Danji do Polski), inne, gdy jej wybrzeże przesunęło się bardziej ku wschodowi i ku północnemu wschodowi.

Na tem tle wyrosną specjalne prace „bałtyckie“ Instytutu, na tem tle powstać winna specjalna historia bałtycka Polski i pod tym też kątem patrzenia winno zostać ujęte czasopismo, o którem poprzednio była mowa. Powinno ono stać się ilustratorem dążeń polskich do morza i następstw, jakie to dążenie wywoływało, względnie tych następstw, które szły za brakiem takiego dążenia. Byłoby to „Czasopismo Bałtyckie“ z podtytułem: „poświęcone historii Pomorza i Prus Wschodnich, ich związkom z Polską i poprzez nie Polski ze światem“.

* * *

W tem świetle dopiero uwypukla się właściwa rola Instytutu Bałtyckiego, który powinien zogniskować z jednej strony historję działań i historję polskiej myśli politycznej bałtyckiej, z drugiej zaś winien się stać propagatorem tej myśli w Polsce współczesnej i świecie zagranicznym.

4. KOMISJA ARCHEOLOGICZNA

JACEK DELEKTA

PRACE INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO W ZAKRESIE ARCHEOLOGJI PRZEDHISTORYCZNEJ

Sprawozdanie przedłożone Komisji Archeologicznej
Instytutu Bałtyckiego w dniu 21 czerwca 1935 r.

U w a g i w s t ę p n e

Dotychczasowa działalność Instytutu Bałtyckiego w zakresie archeologii przedhistorycznej przedstawia się skromnie, jakkolwiek i na tem polu Instytut ma już pewien dorobek naukowy tak w dziedzinie wykopalisk, jak i publikacyj z dziedziny prehistorji. Przedewszystkiem wymienić należy prace wykopaliskowe na terenie Pomorza, przeprowadzone w porozumieniu i wedle wskazówek profesora archeologii przedhistorycznej Uniwersytetu Poznańskiego, dr. J. Kostrzewskiego, i Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych, prof. dr. Z. Zakrzewskiego.

Wykopaliska te, przeprowadzane w kilku miejscowościach Pomorza, dostarczyły cennego materiału zabytkowego, przyczyniającego się do lepszego poznania poszczególnych problemów, związanych z pradziejami ziemi pomorskiej. Wyniki prac wykopaliskowych opublikowano częściowo w pismach fachowych i w prasie codziennej.

1. P u b l i k a c j e

Jeżeli chodzi o wydawnictwa prehistoryczne Instytutu, to posiadają one, ze względu na brak opracowań całokształtu pradziejów Pomorza, ujęcie syntetyczne. Należy tu wymienić dwie prace prof. J. K o s t r z e w s k i e g o: „Kultura przedhistoryczna województwa pomorskiego“, „Polskie Pomorze“ t. I., Toruń 1929, w której autor daje rzut oka na całość pradziejów Pomorza w sposób zwięzły i treściwy, oraz „Pradzieje Pomorza“ („Przeciw propagandzie korytarzowej“, Toruń 1930), w której autor rozprawia się rzeczowo z odmiennem, często tendencyjnym traktowaniem przez uczonych niemieckich niektórych zagadnień odnośnie do pradziejów Pomorza. Wreszcie

Również w zakresie opieki nad zbiorami przedhistorycznymi w Muzeum Miejskim w Toruniu, nad którymi Instytut sprawował pieczę, doprowadzono do systematycznego uporządkowania zabytków przedhistorycznych, udostępniając je w ten sposób publiczności i badaczom.

2. Prace terenowe

Ponieważ pomyślny rozwój archeologii przedhistorycznej uzależniony jest przede wszystkim od jaknajwiększej ilości metodycznie zebranego materiału rzeczowego, Instytut Bałtycki wspomagał finansowo wykopaliska przedhistoryczne w następujących miejscowościach:

W Gostkowie w pow. toruńskim, na terenie osady Folsung rozkopano częściowo cmentarzysko zawierające groby ciałopalne, popielnicowe „łużyckie“ z wczesnego okresu żelaznego; groby jamowe, należące do późnego okresu lateńskiego, i groby szkieletowe, należące do okresu rzymskiego.

W Chylonji w pow. morskim rozkopano kilka kurhanów z zawartością grobów, zbudowanych z płaskich płyt kamiennych w kształcie kwadratowej skrzyni. Na podstawie ceramiki i analogji z cmentarzyskiem w Cisowej w pow. morskim, cmentarzysko w Chylonji należy do wczesnego okresu lateńskiego.

W Cisowej w pow. morskim zbadano drugie cmentarzysko kurhanowe, typu wyżej opisanego.

W Obłuzu-Kolonji w pow. morskim rozkopano cmentarzysko z wczesnego okresu lateńskiego, należące do kultury grobów skrzynkowych.

W Obłuzu Starem w tymże powiecie rozkopano kilka grobów „łużyckich“, należących przypuszczalnie do późnej epoki brązu.

W Oksywiu w pow. morskim zbadano grodzisko wczesno-historyczne, położone tuż nad brzegiem morza. Całą powierzchnię grodziska przekopano rowami we wszystkich kierunkach; w samym środku grodziska natrafiono na ślady studni.

W Żalnie w pow. tucholskim odkryto osadę z młodszej epoki kamiennej i z osady wczesno-historycznej.

W Gródku w pow. świeckim przeprowadzono badania na cmentarzysku „łużyckim“. Popielnice z cmentarzyska tego wiążą się dość blisko pod względem typologicznym z podobnymi popielnicami z kurhanów „łużyckich“ z IV okresu brązu na wyżynie kaszubskiej. Cmentarzysko „łużyckie“ w Gródku w pow. świeckim jest dla znajomości prehistorji Pomorza niezwykle ważne, gdyż wypełnia przerwę, jaka zdawała się istnieć między cmentarzyskami „łużyckimi“ IV okresu brązu w ziemi chełmińskiej i na wyżynie kaszubskiej. Na północny wschód od

wsi Gródek znaleziono bruk kamienny, złożony z dużych głazów granitowych. Pod brukiem rozpościerała się czarna, okrągła warstwa piasku, przemieszana z drobniotkami węgielkami drzewnymi i drobniotkami przepalaniem kostkami ludzkimi. Grób ten należy do późnej fazy kultury grobów skrzynkowych, stwierdzonej po raz pierwszy na Pomorzu.

W Słupach w pow. tucholskim badał Państwowy Konserwator Zabytków Prehistorycznych, prof. U. P. dr. Z. Zakrzewski kurhan z okresu rzymskiego. Pod kurhanem znaleziono kilka drobnych zabytków, bez wyraźniejszych znamion charakterystycznych.

W Łążyńcu w pow. toruńskim rozkopano osadę z okresu lateńskiego. W osadzie natrafiono na zarysy kwadratowych śpichlerzy ziemnych i ślady chaty.

W Unieradzach w pow. kartuskim rozkopano 5 czworokątnych mogił wczesno-historycznych. Mogiły te dostarczyły niezwykle cennych odkryć, jak warkocz dziewczyny i grób rzemieślnika (szewca) z XI w.

Oprócz prac wykopaliskowych przeprowadzono szereg badań powierzchniowych, przedewszystkiem w najbliższej okolicy Torunia, które dostarczyły cennego materiału naukowego, zwłaszcza w odniesieniu do okresu wczesno-historycznego.

Wszystkie zabytki pochodzące z badań tych zostały złożone w Dziale Prehistorycznym Muzeum Miejskiego w Toruniu, gdzie poddano je konserwacji i rekonstrukcji.

3. Komisja Archeologiczna

W trosce o pomyślny rozwój badań prehistorycznych na Pomorzu powołano do życia na początku 1932 r. Komisję Archeologiczną Instytutu Bałtyckiego w Toruniu.

Zadania i cele Komisji streszczają się w trzech zasadniczych kierunkach:

1. Ocena prac z zakresu archeologii, przeznaczonych do druku w wydawnictwach Instytutu Bałtyckiego, oraz ustalenie programu badań w tym zakresie.

2. Opieka nad zbiorami przedhistorycznymi w Muzeum Miejskim w Toruniu.

3. Inicjowanie prac terenowych.

Jak wynika z tych trzech kierunków wytycznych, Komisja Archeologiczna ma dla Instytutu Bałtyckiego charakter opiniodawczy w odniesieniu do wszelkich poczynań w dziedzinie badań archeologicznych. Przez członków swych utrzymuje Komisja kontakt z niektórymi ośrodkami uniwersyteckimi w Polsce i z Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie.

W okresie sprawozdawczym odbyło się 5 zebrań Komisji Archeologicznej. Na zebraniu ostatniem, w dniu 24 listopada 1934 r., charakter Komisji uległ pewnej zmianie i to w tym kierunku, że otrzymała ona, zgodnie z nowym statutem Instytutu Bałtyckiego, większą samodzielność, a jej obecne zamierzenia mają pójść w kierunku pogłębiania w Polsce zainteresowań sprawami badań archeologicznych na Pomorzu i w kierunku zadzierzgnięcia kontaktu z krajami bałtyckimi przez kooptację członków spośród uczonych krajów bałtyckich w porozumieniu z najwybitniejszymi uczonymi polskimi.

PROGRAM PRAC KOMISJI ARCHEOLOGICZNEJ INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

Referat wygłoszony na posiedzeniu Komisji Archeologicznej
Instytutu Bałtyckiego w dniu 21 czerwca 1935 r.

1. Zakres działania Komisji

Komisja Archeologiczna Instytutu Bałtyckiego została powołana na początku 1932 roku przez Dyрекcję Instytutu jako organ doradczy w sprawach związanych z działalnością na tem polu Instytutu Bałtyckiego. Cele Komisji Archeologicznej zostały dokładnie określone w czterech punktach, a mianowicie: 1. Ocena i kontrola prac I. B. dokonywanych w zakresie archeologii przedhistorycznej; 2. Kwalifikowanie do druku publikacji przedsiębranych przez I. B. w zakresie archeologii; 3. Opracowywanie programu prac i budżetu Pracowni Archeologicznej I. B.; 4. Opiniowanie spraw personalnych Pracowni Archeologicznej I. B.

Przy rozpatrywaniu dotychczasowej działalności Komisji Archeologicznej I. B. musimy mieć na względzie przede wszystkim tę okoliczność, że Komisja Archeologiczna była tylko organem doradczym Dyrekcji I. B. i że posiedzenia jej były zwoływane przez Dyrektora Instytutu. Poza tak określonym zakresem działania Komisji Archeologicznej niektórzy z jej członków utrzymywali bezpośredni kontakt z Instytutem, bądź nadsyłając komunikaty, bądź osobiście omawiając sprawy badań, czy innych prac.

2. Zadania kierownika Pracowni Archeologicznej

Działalność Komisji Archeologicznej ograniczała się głównie, a właściwie niemal wyłącznie, do omawiania spraw Pracowni Archeologicznej, a w pierwszym rzędzie do decydowania spraw personalnych. Związanie personalne kierownictwa Pracowni Archeologicznej I. B. ze stanowiskiem kustosza działu przedhistorycznego Muzeum Miejskiego uważam za pomyślnie rozwiązanie. Przyczyna rozbieżności poglądów na działalność kierownika Pracowni Archeologicznej leży, jak mi się zdaje, w braku dokładnie i fachowo opracowanego regulaminu dla kierownika

Pracowni Archeologicznej, w odmienności metod pracy i potrzeb głównego, że się tak wyrażę, kierunku i nastawienia I. B. (dział Wydawniczy, dział Informacji Naukowej i dział Polityki Morskiej), i ściśle wypracowanego na innym terenie, a odmiennego charakteru wszelkich prac archeologicznych.

Zdaje się, że pogląd wszystkich członków Komisji Archeologicznej na charakter tej pracy był zgodny, a mianowicie, że podstawą i punktem wyjścia dla wszystkich poczynań kierownika Pracowni Archeologicznej I. B. są przede wszystkim następujące prace: a) uporządkowanie zbiorów przedhistorycznych w Muzeum Miejskim i ich udostępnienie zarówno dla badaczy (materiał naukowy), jak i dla szerszego ogółu (materiał propagandowy — rzeczowy); b) gromadzenie materiałów naukowych drogą systematycznych badań, mających na celu uzupełnianie luk zarówno w zbiorach muzealnych, jak i w zakresie zagadnień prehistorji Pomorza; c) ratowanie w porozumieniu z Państwowym Konserwatorem Zabytków Przedhistorycznych obiektów zagrożonych natychmiastowem zniszczeniem przy pracach ziemnych i w innych okolicznościach; d) prace i poszukiwania inwentaryzacyjne zabytków przedhistorycznych zarówno w terenie, jak i w pracy biurowej na podstawie literatury, zbiorów i t. p. Do wykonywania normalnego tych prac potrzebne jednak są: a) środki na badania; b) niekępowanie formalnościami biurowymi; c) swoboda ruchów. Przytem praca w wielu razach odbywać się winna poza obrębem Instytutu: prace wykopaliskowe, prace muzealne, gromadzenie materiałów do inwentarza naukowego na podstawie literatury i in.

3. Działalność Komisji Archeologicznej

Natomiast działalność popularyzatorsko - propagandowa (opracowania naukowe o charakterze syntetycznym, czy polemicznym) winna była spoczywać wyłącznie na barkach członków Komisji Archeologicznej I. B. Do tego rodzaju prac bowiem potrzebne jest wpracowanie się w teren, w materiał i w zagadnienia danego obszaru, do czego prowadzą wyłącznie prace przygotowawcze, wymienione powyżej w pp. a do d, oraz zupełne opanowanie metodyczne tego rodzaju pracy naukowej. Powyższy podział pracy odbywał się w rzeczywistości, chociaż tylko jeden z fachowych członków, a mianowicie Prezes Komisji Archeologicznej prof. J. Kostrzewski, rozwijał działalność w tym kierunku przez napisanie kilku prac i komunikatów.

Prace archeologiczne, przeprowadzone przez kierownika Pracowni Archeologicznej, oraz przez Prezesa Komisji prof. J. Kostrzewskiego i członka Komisji, Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych prof. Z. Zakrzewskiego, przyniosły wiele materiału naukowego, który rzuca w licznych

wypadkach nowe światło na poszczególne zagadnienia prehistorji Pomorza. Również badania powierzchniowe, przeprowadzone przez kierownika Pracowni Archeologicznej mgr. J. Delektę w okolicy Torunia, dostarczyły wiele cennego materiału naukowego i w dodatku przyczyniły się do poznania pewnego małego odcinka Pomorza pod względem prehistorycznego osadnictwa.

4. Program prac na przyszłość

Na posiedzeniu Komisji Archeologicznej w dniu 24 listopada 1934 r., na wniosek Dyrektora Instytutu, uchwalono zmienić zakres działania tej Komisji. W myśl nowego statutu I. B. Komisja powinna zyskać większą samodzielność. Komisja Archeologiczna powinna opinjować prace archeologiczne, przeznaczone do druku I. B. Następnie ma być z ramienia I. B. ciałem doradczem dla Komisji Zbiorów w Toruniu w zakresie archeologii. Powinna się zająć, w większym niż dotychczas stopniu, pogłębianiem zainteresowań archeologicznych na Pomorzu. Wreszcie powinna nawiązać kontakt z uczonymi krajów położonych dokoła Bałtyku, a przedewszystkiem z tymi prehistorykami, którzy interesują się zagadnieniami prehistorji krajów nadbałtyckich. To ostatnie zadanie ma na celu pogłębienie znajomości i opracowanie poszczególnych zagadnień prehistorji ziem otaczających Bałtyk i poznanie ich wzajemnego stosunku w biegu pradziejów.

a. Współpraca prehistoryków regionu bałtyckiego

W celu należytego zorganizowania pracy w tym kierunku należy, mojem zdaniem, wykonać następujące prace organizacyjne: zaprosić do współpracy spośród uczonych prehistoryków krajów nadbałtyckich tych, którzy zajmują się przedewszystkiem wzajemnym stosunkiem kultur i ludów, zamieszkujących wybrzeża Bałtyku od czasów najdawniejszych, aż do czasów wczesnośredniowiecznych włącznie. Sądzę, że nie można ograniczać się do jednej osoby z poszczególnych krajów. Wobec różnicowania metod badania i specjalizacji, rozwijającej się coraz bardziej, jest pożądane dobranie kompletu takich osób, które ujmowałyby swemi zainteresowaniami możliwie całość kształt tych zagadnień. Narazie można się ograniczyć do powołania po jednym przedstawicielu z poszczególnych państw, a w przyszłości, gdy praca okaże się owocna, rozszerzyć ramy i dokooptować nowych członków zagranicznych w celu wypełnienia luk. Na początek proponowałbym następujących kandydatów na członków zagranicznych: Finlandja: prof. Talgren; Szwecja: doc. dr. Birger Nerman; Estonja: prof. Moora;

Łotwa: prof. Balodis; Litwa: narazie nikt. Prusy Wschodnie: dr. C. Engel, prof. Instytutu Herdera w Rydze; Danja: dr. Broholm; Norwegja: prof. J. Bronsted; Anglja: prof. Gordon Child; Niemcy: prof. Schwantes z Kilonji.

Praca Komisji Archeologicznej, tak szeroko ujętej w myśl życzeń Dyrektora I. B., mogłaby iść w kierunku opracowania wzajemnych stosunków poszczególnych krajów, ludów i kultur, zamieszkujących w ciągu prawieków wybrzeża Bałtyku, powiedzmy, wszystkie „Pomorza“ bałtyckie. Nie wiem jednak, czy wprzęgnięcie tak szerokiego koła pracowników da odrazu pozytywny efekt, w znaczeniu oryginalnej pracy, przeprowadzonej przez wymienionych specjalistów i mającej za temat owe wzajemne stosunki. Bez wątpienia jednak współpraca taka da pozytywne wyniki po upływie niecóż dłuższego czasu.

b. Archiwum Pomorskich Zabytków Przedhistorycznych

Jeżeli Komisja Archeologiczna I. B. ma na celu zbliżenie naukowe prehistoryków, zajmujących się zagadnieniami bałtyckimi, oraz dostarczanie sobie wzajemne materiałów i danych, dotyczących poszczególnych zagadnień prehistorji bałtyckiej, to musimy uświadomić sobie, że do takiej pracy jest potrzebny aparat pomocniczy w postaci Archiwum Pomorskich Zabytków Przedhistorycznych¹ z rejestrem opisowym i fotograficzno-rysunkowym materiałów, pochodzących z Pomorza. Inne kraje posiadają w poszczególnych muzeach centralnych i regionalnych takie zbiory materiałów i jest zawsze dość łatwo do nich dotrzeć. W Polsce natomiast nie posiadamy podobnych spisów dla Pomorza. Jeżeli więc Komisja Archeologiczna I. B. zechce sama korzystać z takich materiałów od obcych, to musi i u siebie zorganizować podobne archiwum, by w razie zapytania móc dać możliwie wyczerpującą odpowiedź. Zorganizowanie jednak takiego rejestru wymaga czasu, środków i pracownika fachowego stale zatrudnionego. Materiały bowiem należy zebrać najpierw na podstawie publikacyj i materiału muzealnego, a następnie stale go uzupełniać na podstawie rocznych przybytków muzealnych i prac drukowanych. W przeciwnym razie placówka taka, nieuzupełniana przez lat kilka, straci swą aktualność i stanie się przestarzałą. W pierwszym rzędzie jest to temat do dyskusji na zebraniu Komisji Archeologicznej.

Bez zorganizowania tego rodzaju archiwum naukowego wzajemne udzielanie sobie materiałów i informacji napotkałoby na znaczne trudności i wykazywałoby niesprawność funkcjono-

¹ P. 1, § 2 Statutu I. B.

wania takiej placówki informacyjnej u inicjatorów tej koncepcji. Nie uważam za wskazane wkładania takiej pracy na barki poszczególnych członków Komisji Archeologicznej. Każdy z nich ma dużo innej roboty, bardzo absorbującej, a w dodatku niekażdy rozporządza odpowiednim, mniej lub więcej pełnym materiałem dla poszczególnych zagadnień. Z drugiej strony utworzenie takiego archiwum, które już zostało zapoczątkowane przez byłych kierowników Pracowni Archeologicznej I. B., przyczyni się znacznie do opracowania poszczególnych zagadnień prehistorji pomorskiej. Archiwum takie byłoby podobne do istniejącego już w I. B. Działu Informacji Naukowej, byłoby tylko bardziej specjalne i posiadałoby ściśle naukowy charakter. Rzucając tu pomysł, podaję także ogólny projekt jego realizacji.

Archiwum Zabytków Przedhistorycznych Pomorza składa się z szeregu kartotek. Dzieli się na trzy szeregi. Pierwszy szereg, zasadniczy, składa się z kartoteki, w której każde wykopalisko zostaje opisane w całości. Na kopercie dużego formatu jest wypisana nazwa miejscowości, powiat, kultura i okres. Wewnątrz znajduje się szczegółowy opis samego zabytku, jako całości (np. cmentarzysko, grodzisko i t. p.) oraz poszczególnych jego składników: grobów czy ziemianek, warstw i t. p. Każda taka jednostka składowa otrzymuje osobną kartę, na której znajdują się wyobrażenia (rysunki lub fotografie) wszystkich przedmiotów znalezionych w tej jednostce, jej budowa, rozplanowanie i t. p. zasadnicze dane naukowe. Poza to dane o miejscu przechowania okazów i dane bibliograficzne. Kartoteka ta jest ułożona kulturami.

Drugi szereg, to kartoteka mniejsza w układzie alfabetycznym. Każda karta ma nazwę miejscowości i powiatu, a poza to wyszczególnienie sumaryczne wszystkich zabytków, jakie zostały w tej miejscowości znalezione z odesłaniem po szczegóły do kart pierwszego szeregu.

Wreszcie trzeci szereg to kartoteka poszczególnych typów zabytków. Karta ma na czele wypisany typ i okres, a poniżej wykaz tych miejscowości, w których dany typ został znaleziony i przy każdej miejscowości odwołanie do kartoteki szeregu głównego z podaniem takiego szczegółu, który ułatwi odszukanie danej wiadomości (podanie nr. grobu lub ziemianki i t. p.).

Archiwum takie będzie mogło łatwo dawać odpowiedzi na pytania, nadsyłane z zagranicy, czy z kraju. Poza to będzie to niejako pierwsze, surowe opracowanie materiału naukowego dla prac syntetycznych, będzie to pierwsza segregacja materiału pomorskiego, segregacja dokonana jednak przez fachowca i poprawiana przez specjalistów, zwłaszcza w szeregu trzecim.

Archiwum takie stać się może, a właściwie powinno początkiem obszernego opracowania syntetycznego prehistorji Pomorza.

5. KOMISJA KULTUROZNAWCZA

X. WŁADYSŁAW ŁĘGA

DZIAŁALNOŚĆ INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO W ZAKRESIE BADAŃ ETNOGRAFICZNYCH

U w a g i w s t ę p n e

Etnografią zajmowano się na Pomorzu bardzo mało i niefachowo. Przeważnie trudnili się tą gałęzią nauki u nas nie uczeni lecz amatorzy — dyletanci. Dlatego cały dorobek etnograficzny z czasów zaborczych określić trzeba jako znikomy i niewystarczający ani w przybliżeniu do syntetycznego ujęcia jakiegobądź zagadnienia etnograficznego na Pomorzu, lub do zobrazowania kultury ludowej choćby jednego odcinka regionalnego. Przedewszystkiem należy skonstatować fakt, że etnografowie zwracali uwagę niemal wyłącznie na Kaszuby, pozostawili zaś na uboczu bory tucholskie, ziemię chełmińską, michałowską i inne części Pomorza.

Ale nawet obszar kaszubski bynajmniej nie jest dostatecznie opracowany. Coprawda zebrano sporo materiału w „Gryfie“, w „Mitteilungen des Vereins für Kaschubische Volkskunde“, dużo szczegółów przekazali nam G u l g o w s k i w pracy „Von einem unbekanntem Volk in Deutschland“, G o ł ę b i e w s k i w swych „Obrazkach Rybackich“, Ł ę g o w s k i w rozprawie „Kaszuby i Kociewie“ oraz T r e i c h e l w licznych notatkach w „Zeitschrift für Ethnologie“. Ale wszystko to nie wystarcza do zbudowania pełnej syntezy o kulturze materialnej, duchowej i społecznej ludu kaszubskiego. Przecież Gulgowski przeważnie podaje materiał tylko z Wdzydz i z okolicznych wsi powiatu kościerskiego, a nieraz, jak np. przy materiale ilustracyjnym, wcale nie cytuje miejscowości. Widocznie nie był dostatecznie świadom tych różnic i odcieni, które istnieją między północną i południową Kaszubszczyzną oraz na pograniczu ku Kociewiu i ku borom tucholskim. Również określenia Łęgowskiego „w okolicy Kartuz“, „na Kociewiu“ mogą budzić zastrzeżenia. Spowodu braku nastawienia geograficznego, nie można zatem na podstawie tych prac sporządzić mapy rozmieszczenia takiego lub innego zwyczaju lub sprzętu, jak to widzimy np. u M o s z y ń s k i e g o w jego „Kulturze ludowej

Słowian“. A właśnie geograficzne ujęcie umożliwia — bodajże jedynie — wykreślenie granic pewnych zasięgów kulturalnych i ściśle wyodrębnienie pewnych grup etnograficznych.

Jeżeli chodzi o obszary pozakaszubskie, to uczeni tak polscy jak niemieccy zawodzą. Można tu jedynie wymienić B e h r e n d a, który przekazał nam podania pomorskie w formie zresztą popularnej i mocno stylizowanej. Już za czasów polskich ogłosił X. Ł ę g a w „Gryfie“ „Opowiadania ludowe z Gruczna pod Świeciem“, a X. M a ń k o w s k i w „Zapiskach Towarzystwa Naukowego w Toruniu“ „Zwyczaje i wierzenia w Złotowie pod Lubawą“. Poza temi krótkimi zresztą notatkami, dotyczącymi małego odcinka kultury duchowej i społecznej, nie zebrano żadnego materiału z południowych części Pomorza czy po lewej, czy po prawej stronie Wisły.

Taki był stan rzeczy w chwili, gdy na widownię wystąpił Instytut Bałtycki. Zgodnie z swoim programem Instytut w r. 1929 wydał swój pierwszy *Pamiętnik*. Obok rozpraw geograficznych, przyrodniczych, archeologicznych, antropologicznych i lingwistycznych znalazła się tu także rozprawa etnograficzna, p. t. „Zarys etnograficzny woj. pomorskiego“, napisana przez A. F i s c h e r a. Za tą pierwszą pracą z zakresu etnografii poszły inne. Wnet jednak zorientowano się, że publikacje muszą być poprzedzone badaniami terenowymi, czyli że trzeba wprzód szukać i zbierać materiał. W zasadzie więc działalność Instytutu pod względem etnograficznym wyraża się w dwóch kierunkach: w ogłaszaniu drukiem prac naukowych i w poszukiwaniach materiału. Jeśli zaś uwzględnimy, że publikacje są zróżnicowane na większe prace, referaty i komunikaty, otrzymamy następujące działy: 1. rozprawy; 2. referaty; 3. komunikaty; 4. poszukiwania.

1. Rozprawy

Pierwszą większą pracę z zakresu etnografii pomorskiej wydał Instytut Bałtycki w r. 1929 w zbiorowym dziele „Polskie Pomorze“ t. I. „Ziemia i ludzie“. Była to wspomniana już rozprawa A. F i s c h e r a „Zarys etnograficzny“. Jest to praca syntetyczna, objętości 50 stron druku, streszczająca dotychczasowy dorobek naukowy tak polski jak niemiecki odnośnie do kultury ludowej województwa pomorskiego. W pięciu rozdziałach daje nam autor pogląd na grupy etniczne, kulturę materialną, społeczną, duchową i wynikające stąd wnioski. Praca uświadamia czytelnikowi różnorodność pierwiastków etniczno-kulturalnych Pomorza, wyróżniając cztery zasadnicze grupy: Pomorzan, Kujawian, Wielkopolan i Mazurów, omawia choć krótko wszystkie ważniejsze zjawiska kultury ludowej na Pomorzu, a w wnioskach stwierdza polsko-słowiański charakter pomorskiej kultury ludowej, nie negując wszakże penetracji rów-

niez pierwiastków obcych, jak bałtyckich i germańskich. Jako przejęte od Baltów ustala np. czapkę uszată, technikę plecionkową i ewentualnie śparogi.

Praca A. Fischera ma — jak to sam autor podkreśla — ten zasadniczy brak, że prawie wyłącznie uwzględnia obszar kaszubski, ponieważ materiał etnograficzny z innych części Pomorza do czasu wydania tej rozprawy nie był zebrany.

W r. 1933 wyszła praca B. Stelmachowskiej „Rok obrzędowy na Pomorzu“. Rozprawę tę możnaby określić jako monografię tematową czy zagadnieniową, przedstawiającą nam wszystko, co związane jest z zwyczajami dorocznymi na obszarze całego Pomorza. Materiał zebrano głównie zapomocą kwestjonariusza rozesłanego do różnych sfer społeczeństwa pomorskiego. Do sprawy tej powrócimy przy omawianiu poszukiwań. Autorka część główną pracy podzieliła na trzynaście rozdziałów, zestawionych według dat kalendarzowych i okresów, w których występują poszczególne zwyczaje ludowe. Są tu pokolei opisane zwyczaje, poczawszy od Bożego Narodzenia i Nowego Roku, poprzez okres Trzech Króli, Wielkanocy, Zielonych Świąt i t. d., a skończywszy na Zaduszkach, św. Barbarze i św. Mikołaju. Materiały są ugrupowane w poszczególnych rozdziałach regjonalnie, według powiatów.

Autorka ujawnia dużo szczegółów mało albo wcale nieznanymi dotychczas z zakresu zwyczajów dorocznych na Pomorzu, stwierdza największe nasilenie zwyczajów na Kaszubach, które zajmują stanowisko dominujące na Pomorzu w wszystkich przejawach zwyczajowych i zdają się wywierać wpływ na inne części województwa. Główna wartość pracy B. Stelmachowskiej polega jednak na tem, że po raz pierwszy uwzględniono tu równomiernie wszystkie grupy etniczne Pomorza, że systematycznie zebrano materiał z wszystkich zakątków Pomorza, oraz że umiano zaprząć do tej pracy kilkuset ludzi mieszkających przeważnie długie lata na miejscu i obeznanych z terenem.

Monografią jednej grupy etnicznej jest praca X. Łęgi „Ziemia malborska. Kultura ludowa“, wydana w 1933, czyli w tym samym roku co poprzednia. Autor stara się zobrazować całokształt kultury tej grupy, więc zarówno kulturę materialną, społeczną, jak też duchową. W dość obszernych wiadomościach wstępnych poświęcono sporo miejsca geografji, topografji, historii, demografji i lingwistyce ziemi malborskiej. Materiał etnograficzny, podany w rozprawie, zebrany jest niemal wyłącznie przez samego autora, co daje większą gwarancję autentyczności, aniżeli metoda ankietowa. Wywody autora są uzupełnione licznymi rycinami (rysunkami) w ilości 180 oraz dziesięcioma mapkami, przedstawiającymi geografję obszaru omawianego, rozprzeżstrzenie niektórych zjawisk kulturalnych, demograficznych, narodowościowych i t. p.

Dzięki temu, że autor rozpatruje wszystkie działy kultury ludowej i zestawia poszczególne zjawiska kulturalne w ziemi malborskiej z innymi obszarami, sięgając do analogij europejskich i pozaeuropejskich, historycznych i przedhistorycznych, jest on w możności wysnuć cały szereg wniosków ogólnych, n. p. umie wykazać w kulturze ludowej ziemi malborskiej niektóre pierwiastki staropruskie i holenderskie, elementy indoeuropejskie i słowiańskie, pogańskie i chrześcijańskie, średniowieczne i nowoczesne, kaszubskie i mazurskie, wielkopolskie i kujawskie. Między innymi udowadnia również oddziaływanie kultury polskiej na kulturę niemiecką tych okolic.

Monografią tego samego typu co poprzednia jest opublikowana w 1934 r. rozprawa uczonego niemieckiego F. L o r e n t z a „Zarys etnografii kaszubskiej“. Ogłoszona w jednym tomie z pracami A. F i s c h e r a i T. L e h r - S p ł a w i ń s k i e g o, jest ona dowodem współpracy naukowej, niemiecko-polskiej. Na 137 stronicach omawia w niej autor kulturę materialną, społeczną i duchową Kaszubów, nie ograniczając się do województwa pomorskiego, ale sięgając niejednokrotnie do Pomorza dziś niemieckiego. Opierając się na wszystkich wydanych dotychczas dziełach dotyczących Kaszub, jak H a k e n a, L o r k a, T e t z n e r a, Ł ę g o w s k i e g o, G o ł ę b i e w s k i e g o, G u l g o w s k i e g o i innych oraz na własnych badaniach, zestawia i precyzuje autor wszystkie zasadnicze przejawy kulturalne Kaszub a niejednokrotnie przytacza szczegóły dotąd nieznanne. Wywody swe objaśnia autor, — szczególnie, gdy mówi o budownictwie, o chatach i piekarnikach, — ilustracjami w liczbie 19 oraz sześcioma melodjami pieśni kaszubskich. Autor stwierdza prawie zupełną zgodność kultury duchowej Kaszubów i Polaków i wielkie podobieństwo zwyczajów i obrzędów, natomiast w dziedzinie kultury materialnej ogranicza się do analogij co do chaty kaszubskiej i polskiej, przypisując nowsze zdobycze kulturalne na Kaszubach Niemcom i równając Kaszuby w zakresie kultury materialnej z sąsiednimi terytorjami niemieckimi. Znając wielką ilość zagadnień etnograficznych, autor pisze w zakończeniu, że niedostatecznie znamy kulturę kaszubską jak i polską i że „czeka nas jeszcze ogrom pracy zanim będziemy mogli powiedzieć, że znamy naprawdę kulturę kaszubską“.

Rozprawa A. F i s c h e r a „Kaszubi na tle etnografii Polski“, objętości 110 stron, różni się od wszystkich dotychczas omówionych wydawnictw etnograficznych Instytutu specjalnem nastawieniem na temat łączności Kaszub z Polską. Słusznie dodano podtytuł: „Studjum porównawcze“. Analogje między kulturą kaszubską a polską są istotnie bardzo liczne. Autor uporządkował materiał, według przyjętego trójdziału, na kulturę materialną, społeczną i duchową. W tych ramach charaktery-

zuje autor pokrótce wszystkie pierwiastki kultury kaszubskiej, jak rybołówstwo, łowiectwo, rolnictwo, budownictwo, obrzędy, zwyczaje, wierzenia, pieśni i podobne zjawiska oraz przytacza zawsze odpowiedniki w kulturze ludowej, polskiej. Te niezliczone wprost porównania doprowadzają go do wniosku, że „kultura ludowa kaszubska w niczem nie jest różna od polskiej, bo jest polska“, i że „szczególnie silnie łączą się Kaszuby z Kujawami, Wielkopolską, Śląskiem i Małopolską“. Niektóre tylko dziedziny wykazują łączność z Mazowszem oraz z kręgiem bałtyckim. Te wyniki dowodzą, iż między Bałtykiem a Krakowem istniał szlak, który poprzez Wielkopolskę i Śląsk dostarczał wzorów kulturalnych na Kaszuby. Rozprawa A. Fischera, jak i cała monografia o Kaszubach, ukazała się w 1935 r., staraniem Instytutu Bałtyckiego, w przekładzie angielskim p. t. „The Cassubian Civilization“ nakładem znanej firmy Faber and Faber w Londynie.

Monografią tego samego typu co praca B. Stelmachowskiej jest drukująca się rozprawa Ł. Kamińskiego „Pieśni ludu pomorskiego. Serja I. Pieśni z Kaszub Południowych“. Praca ta objętości 350 stron zawiera 17 stronicowy wstęp p. t. „Objaśnienie metody“, gdzie są omówione zasady pisowni muzycznej i gwarowej oraz 285 melodjy i tekstów pieśni ludowych z obszaru południowych Kaszub, mianowicie z 18 wsi powiatu kościerskiego i chojnickiego. Pieśni są uporządkowane według miejscowości, w których je zebrano. Na końcu jednak znajdujemy spis według treści. Wynika z niego, że w książce są zgromadzone pieśni obrzędowe, opowieści, pieśni liryczne, żartobliwe i satyryczne, zawodowe i kościelne. Teksty podane są z zachowaniem właściwości gwarowych.

Obfitość materiału była tak wielka, że autor musiał go podzielić na kilka seryj. Ta wielka ilość pieśni zebrana z małego obszaru Pomorza jest rewelacją dla etnografów. Utarło się bowiem zdanie: *Pomerania non cantat*. Ten mylny pogląd całkowicie obala praca Ł. Kamińskiego, wysuwając odrazu Pomorze na jedno z czołowych miejsc w dziedzinie pieśni ludowej w Polsce.

Wymienić tu jeszcze należy prace, które, aczkolwiek poświęcone głównie sprawom gospodarczym i rolniczym, jednak poruszają także zagadnienia etnograficzne. Są to rozprawy Z. Łukiewicza „Osady holenderskie na nizinie sartawicko-nowskiej“ i F. Dziedzica „Rolnictwo pomorskie w zarysie geograficzno-gospodarczym“. Szczególnie ważne dla etnografa są tu opisy osiedli i typów budownictwa ludowego, ilustrowane poczęści fotografjami.

Pozatem chciałbym tu wskazać na kilka prac, które rozpatrują pokrewne kulturze ludowej działy. W r. 1931 wyszła w zbiorowym dziele „Polskie Pomorze. II“ rozprawa F. Żnanińskiego „Siły społeczne w walce o Pomorze“ objętości 29 str. Tenże autor wydał w 1934 r. w cyklu *Biblioteczka Bałtycka* tomik p. t. „Siły społeczne na Pomorzu“, w języku angielskim 60 stron, w języku francuskim 56 stron.

W r. 1932 opublikował X. B. M a k o w s k i w serji „Balticum“ rozprawę „Sztuka na Pomorzu“. Praca obejmuje stron 256 + XVIII, 78 rycin i 20 tablic. Jest tu scharakteryzowana sztuka pomorska od epoki romańskiej i gotyckiej poprzez renesans, barok i rokoko aż do najnowszych czasów. Między innymi spotykamy tu także opisy kościołów drewnianych, chat wiejskich i domów mieszczańskich, hafciarstwa, ceramiki i wyrobów skórzaných.

Jako tomik *Biblioteczki Bałtyckiej* wyszła w 1935 r. w języku angielskim praca P. S u p e r a, generalnego dyrektora Y. M. C. A. w Polsce p. t. „Elements of Polish Culture as seen by a Resident Foreigner“, gdzie na 76 stronach omówione są pokrótce elementy kultury polskiej artystycznej, duchowej, indywidualnej, socjalnej, politycznej, szkolnej, bibliotecznej i naukowej.

2. Referaty

Referaty różnią się od rozpraw mniejszym rozmiarem oraz treściwem uwypukleniem spraw bardziej aktualnych i interesujących szerszy ogół. Są to odczyty wygłoszone w cyklach „Przećiw propagandzie korytarzowej“, „Światopogląd morski“ i na Zjazdach Pomorzoznawczych. Z pierwszej grupy pochodzi dziewięciostronicowy referat A. F i s c h e r a: „Związek etnograficzny Pomorza z Polską“. Są tu w skrócie podane analogje między kulturą pomorską a polską, jak to w znacznie rozszerzonej formie widzieliśmy w omówionej powyżej rozprawie tegoż autora „Kaszubi na tle etnografji Polski“. W cyklu „Światopogląd morski“ wygłosiła referat B. S t e l m a c h o w s k a: „Stosunek Kaszub do Polski“. Na 29 stronach są tu omówione „kwestja kaszubska“, język Kaszubów i kultura ludowa. Ta część ostatnia, etnograficzna, charakteryzuje krótko kulturę materjalną Kaszub, nieco szerzej zwyczaję rybackie i doroczne, podkreślając łączność tych zjawisk z Polską.

Na Zjazdach Pomorzoznawczych niejednokrotnie poruszano tematy, które mogą zainteresować etnografa. Szczególnie wymienić należy odczyt B. S t e l m a c h o w s k i e j „Badania etnograficzne na Pomorzu“, wygłoszony na II Zjeździe Pomorzoznawczym. Wykazawszy znikomą dorobek naukowy na Pomorzu pod względem etnograficznym, proponuje autorka uruchomienie przy Instytucie Bałtyckim pracowni etnograficznej, kierowanej przez fachowca. Zadaniem jej byłoby inwentaryzowanie i zbieranie wszystkich przejawów kultury ludowej na Pomorzu polskim i niemieckim oraz w Prusach Wschodnich, badania terenowe, komasacja rozproszonych zbiorów etnograficznych i t. p. Propozycje te, poczęści zresztą zrealizowane przez Instytut, zachowały swą aktualność po dzień dzisiejszy.

Poruszają sprawy etnograficzne także inni prelegenci IV Zjazdu Pom., np. B. Z a b o r s k i w odczycie: „Osiedla wiejskie Po-

morza“ oraz M. K i e ł c z e w s k a w referacie: „Typy i rodzaje osiedli wiejskich na Pomorzu“. Omawiane tu typy wsi pomorskich interesują oczywiście etnografów.

3. K o m u n i k a t y

Pierwsze sprawozdanie o badaniach etnograficznych na Pomorzu ukazało się jako załącznik w wydawnictwie Instytutu „Pięć lat pracy Instytutu Bałtyckiego (1927—1932)“. Na stronie 31—33 wydrukowane jest tam wspomniane sprawozdanie, napisane przez J. M a n u g i e w i c z a. Autor przeprowadzał studia nad kulturą materialną Pomorza głównie na obszarze borów tucholskich. Wraz z sąsiednią Kaszubszczyzną są to najbardziej zakonserwowane okręgi na Pomorzu. Spodziewać się tu trzeba wpływów kulturalnych wielkopolskich, kujawskich, mazowieckich, kaszubskich, kosznajderskich i brandenburskich. Aby się zorientować w tych prądach, autor badał wsie nie tylko w borach tucholskich, ale także na południowych Kaszubach i na Kosznajderji. Głównie jednak pracował na terenie zachodnim borów tucholskich. Poza tem przestudjował autor muzea Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Tow. Krajoznawczego w Pucku, zbiory w Kartuzach, Kościerzynie i we Wdzydzech. Autor stwierdza w tych muzeach bezplanowość w gromadzeniu eksponatów, brak metryk i właściwego zakonserwowania. Autor proponuje wobec tego stanu rzeczy koncentrację zbiorów etnograficznych w jednym muzeum wojewódzkim, gdzieby można je otoczyć należytą opieką. Tamże znajdujemy załącznik drugi o ankiecie B. S t e l m a c h o w s k i e j, omówionej poniżej.

Pozatem Instytut Bałtycki informuje fachowców o różnych aktualnych sprawach naukowych zapomocą *Komunikatów*. Kilka z nich dotyczy zagadnień etnograficznych. *Komunikat* nr. 1 serji III o „wspólnocie kulturalnej ludów bałtyjskich i słowiańskich nad Bałtykiem“, napisany przez M. R u d n i c k i e g o, określa ważne dla etnografa daty wyodrębnienia się Bałto-Słowian z języków wschodnio-europejskich na lata 5000—3000 przed narodzeniem Chrystusa. Koniec wspólnoty bałto-słowiańskiej podany jest tu na czas około 1500 przed Chr. Według autora *Komunikatu* lud bałto-słowiański utworzył się w dorzeczu dolnej Wisły. Wpływy słowiańskie na Bałtów, szczególnie wpływy polskie na Staroprusów były bardzo znaczne. Ślady wspólnoty cywilizacyjnej staroprusko-polskiej, jak też później polsko-litewskiej i łotewskiej są bardzo poważne. Nie potrzebuję chyba podkreślać, że szukanie i stwierdzenie tych związków w dziedzinie kultury ludowej może być bardzo wdzięcznem polem dla badań naukowych.

Nr. 12 serji III przynosi „Badania etnograficzne w borach tucholskich“. Dowiadujemy się, iż z ramienia Instytutu Bałtyckiego zbierali materiały w borach J. M a n u g i e w i c z,

B. Stelmachowska, Ł. Kamieński, L. Zabrocki i B. Nagel. Ten ostatni przeprowadził dokładniejsze poszukiwania terenowe i ankietowe. Jako najbardziej charakterystyczne pierwiastki kultury Borowiaków wysuwają się, według *Komunikatu*, smolarstwo, bartnictwo, budownictwo drzewne i meblarstwo.

Nr. 39 teŝże serji zapoznaje nas z bajkami łotewskimi. Autor, prof. Krzyŝanowski, stwierdziwszy wzrost badań folklorystycznych w Europie, opisuje dokładniej bogaty dorobek nauki łotewskiej w tym zakresie. Szczególnie scharakteryzowane są zbiory „Państwowego Archiwum Folkloru“, gdzie się znajduje 10 789 wariantów pieśni oraz 51 905 odmian opowiadań. Omówione są tu wydawnictwa folklorystów łotewskich szczególnie pomnikowa praca Šmitsa, która obejmie zapewne 12 tomów bajek.

4. Poszukiwania w terenie

Przygotowanie prac naukowych z zakresu etnografii natrafiało na trudności z tego powodu, że bardzo mało zebrano dotychczas materiału o kulturze ludowej Pomorza, czyli że brak było podstawy do prac syntetycznych. Prof. Fischer stwierdził to zaraz w pierwszej pracy etnograficznej, wydanej przez Instytut Bałtycki. Wobec takiego stanu rzeczy Instytut począł organizować akcje, która miała na celu gromadzenie materiałów etnograficznych. Mianowicie wysyłał Instytut specjalistów-etnografów na obszary dotychczas niezbadane i polecał im sporządzać opisy różnych przejawów kultury materialnej, społecznej i duchowej ludu pomorskiego, dokonywać zdjęć, ustalać melodje i t. p. Drugim sposobem były ankiety. Takich poszukiwań, subwencionowanych przez Instytut Bałtycki, był cały szereg.

W r. 1928 przeprowadził badania nad kulturą materialną Pomorza J. Manugiewicz, dyrektor Muzeum Etnograficznego w Łodzi. Wybrał on obszar najmniej zniwelowany, mianowicie powiaty kościerski, chojnicki i tucholski. Wprzód przewędrował on pas od Czarska przez Karsin, Borsk, Wdzydze Tucholskie aż do Wdzydz Kiszewskich, stwierdzając, że tu niepodzielnie panuje budownictwo drzewne, a obok tego są szczątki chat podcieniowych. Okolice Kościerzyny i Kartuz używają często pruskiego muru. Manugiewicz szukał dalej na obszarze zamieszkałym przez Kosznajdrów, w wsiach Silno, Ostrów i Piastoszyn. Występuje tu zwarta grupa budownictwa podcieniowego. Większą część studjów poświęcił Manugiewicz Borowiakom, badając Tucholę, Cekcyn, Krzywogonice, Wielkie Budziska, Małe Gacno, Mikołajskie, Zalesie, Kowalskie Błota i Łosiny. W przeciwieństwie do Kosznajderji istnieje tu tylko jedna chata podcieniowa, dominuje zaś typ dwuizbowy z wnęką pośrodku ściany dłuższej. Dorobek ilustracyjny całej tej wyprawy wynosi

kilka planów budynków i 22 zdjęć fotograficznych, użytkowanych w pracy A. Fischera „Zarys etnograficzny“ w I tomie „Polskiego Pomorza”.

B. Stelmachowska zbierała materiał o roku obrzędowym. Sporządziła ona kwestjonariusz obejmujący 153 pytań, podzielonych na 17 grup według okresów kalendarzowych. W pytaniach ujęte były wszystkie ważniejsze zjawiska zwyczajów ludowych w ciągu roku. Kwestjonariusz wysłano za pośrednictwem władz przełożonych do księży, nauczycieli, wójtów, przodowników policji, częściowo nawet do osób wojskowych. Odpowiedzi wpłynęło 576. Owocem tych poszukiwań była omówiona poprzednio rozprawa „Rok Obrzędowy na Pomorzu”.

Na Warmji przeprowadzał badania etnograficzne A. Steffen. Mianowicie spisywał on pieśni ludowe wśród ludności polskiej okolic Olsztyna w Prusach Wschodnich. Wydał je następnie w odrębnej książce.

Jak już wiemy z *Komunikatu*, w borach tucholskich pracował L. Zabrocki, badający gwarę Borowiaków. Na szerszą skalę były zorganizowane poszukiwania B. Nagla z Bydgoszczy, operującego ankietami, jak też osobistymi badaniami w terenie. Bogaty plon tej wyprawy, szczególnie z zakresu kultury materialnej, nie jest jeszcze dotychczas opublikowany.

Ankieta ułożona przez B. Nagla zawiera 150 pytań obejmujących zagadnienia kultury materialnej, społecznej i duchowej. Pytania są uszeregowane w 19 grup. Są to: 1. Wieś jako całość, 2. Rybołówstwo, 3. Łowiectwo, 4. Zbieractwo, 5. Poszczególne zagrody, 6. Hodowla zwierząt, 7. Uprawa roli, 8. Zwyczaje domowe i przeróbka surowców, 9. Obrzędy gospodarcze, 10. Pożywienie, 11. Ubiór, 12. Życie towarzyskie, 13. Prawo ludowe, 14. Obrzędy doroczne, 15. Gry i zabawy, 16. Obrzędy rodzinne, 17. Czary, 18. Wiedza i liczenie, 19. Sztuka ludowa. Najobszerniej jest potraktowana grupa piąta, która podzielona jest na pododdziały: rozplanowanie zagrody, budownictwo i chata zewnątrz, wewnątrz chaty i zabudowania gospodarcze. Ogółem jest tu 52 pytań dotyczących zagrody. Jaki był wynik ankiety wysłanej, o ile mi wiadomo, do nauczycielstwa, dotychczas nie ogłoszono.

W r. 1932 zbierał melodie i teksty pieśni ludowych Ł. Kamiński, profesor Uniwersytetu Poznańskiego. Pracował on głównie na Kaszubach i materiały tam zgromadzone zamierza wydać w kilku serjach. Melodie są utrwalone najnowszą metodą, mianowicie zapomocą fonografu i materiału wałkowego. Wszystkie fonogramy w ilości kilkuset są zdeponowane w Regionalnym Archiwum Fonograficznym przy Zakładzie Muzykologicznym Uniwersytetu Poznańskiego. Niewielką tylko ilość pieśni ustalono bez fonografu. Teksty spisane są w transkrypcji fonetycznej.

Mapka dodana do I serji unaocznia nam, że prof. Kamiński zbadał przedewszystkiem niezamożne i odległe wsie naokoło jeziora wdzydzkiego, a stąd pas osiedli ku granicy niemieckiej.

Materiał etnograficzny z wszystkich trzech działów począł w 1935 r. zbierać X. Łęga z obszaru ziemi chełmińskiej. Dotychczas objęły te badania zastępujące wsie: w pow. toruńskim: Bierzgłowo, Łązyn, Młyniec i Papowo; w pow. chełmińskim: Czyste; w pow. wąbrzeskim: Elgiszewo i Królewska Nowawieś; w pow. grudziądzkim: Białdwór i Szembruk. Ziemia chełmińska okazuje się jako najbardziej zniwelowany obszar kultury ludowej. Jedynie wsie biedniejsze, jak Białdwór lub Elgiszewo, zachowały więcej prymitywnych pierwiastków ludowych. Owocem tej wyprawy było kilkadziesiąt rysunków i fotografii zabytków kultury ludowej oraz opisy zwyczajów i wierzeń. Część zabytków nabyła na własność Muzeum Miejskie w Grudziądzu.

W styczniu i lutym 1935 r. przeprowadził W. Jagiełło ze Lwowa badania etnograficzne z zakresu rybołówstwa, mianowicie na obszarze borów tucholskich, we wsiach: Rudzki Most, Płazowo, Świt, Kowalskie Błota, Nowe Suminy, Nadolna Karczma, Dziekcz, Zapędowo, Bładowo, Kielpin, Woziwoda, Raciąż, Rzepiczna, Krąg i Płaskocz, oraz na jeziorach Wielkomędomierskiem, Miało i innych. Studja obejmowały rybołówstwo rzeczne i jeziorne, letnie i zimowe, sposoby łowienia ręczne, jak też zapomocą niewodu i t. p. W. Jagiełło sporządził szereg fotografii i rysunków dotyczących rybołówstwa na Pomorzu.

W lecie 1935 r. przebywał M. Małeck i z Krakowa przez ośm tygodni na Kaszubach i przygotowywał materiał do słownika kaszubskiego. Badał on gwary kaszubskie na obszarze pow. morskiego i kartuskiego, zapisując wszystkie wyrazy z terminologii różnych działów życia tamtejszej ludności. Odwiedzając także wsie niemieckie, ustalił, że olbrzymia większość zapożyczeń niemieckich w tamtejszych okolicach jest pochodzenia dolno-niemieckiego, czyli wywodzi się od osadników fryzyjsko-holenderskich, a nie z literackiego języka niemieckiego.

Wszyscy wymienieni badacze korzystali z zasiłku Instytutu Bałtyckiego i uzgadniali program badań z Dyrekcją Instytutu.

Końcowe uwagi

Działalność Instytutu Bałtyckiego w zakresie etnografii uwydatniła się najsilniej przez monografie, które były poświęcone albo pewnym grupom etnicznym, albo też pewnym zagadnieniom. Z grup najwięcej opracowań poświęcono Kaszubom, pozatem jedno dotyczy ziemi malborskiej. Próba syntezy całego Pomorza, podjęta przez A. Fischera, jest w zasadzie również monografią Kaszub, bo tylko kilka wzmianek jest poświęconych innym częściom Pomorza. Zebrano materiał z grupy borowiackiej, zaczęto go zbierać z ziemi chełmińskiej.

Monografij poświęconych jednemu zagadnieniu, ale obejmujących obszar całego Pomorza, wydano dwie — o zwyczajach dorocznych i o pieśniach ludowych. W tym zakresie pozostaje dużo pola do badań i opracowań, bo problemów zasługujących na ujęcie monograficzne jest kilkadziesiąt.

Zainteresowanie dla etnografji pomorskiej rozbudziły odczyty wygłaszane w kilku cyklach w Toruniu i Gdyni i na Zjazdach Pomorzoznawczych. Były to próby popularyzacji głównych zagadnień pomorskich, w których potrącano również o zagadnienia kultury ludowej.

Za najcenniejszy dorobek pracy Instytutu uważałbym zorganizowanie poszukiwań, niezależnie od tego czy były one przeprowadzane drogą kwestjonariusza, czy też przez osobisty kontakt fachowców z ludem pomorskim. Jest to bowiem zadanie bardzo dziś pilne wobec zanikania i modernizowania się kultury ludowej na Pomorzu. Te poszukiwania są prosto ratownictwem zagrożonych wartości kultury ludowej.

W związku z temi uwagami chciałbym wysunąć następujące postulaty w stosunku do etnografji pomorskiej.

1. Naczelnem hasłem etnografji pomorskiej winna być ochrona, ratownictwo i gromadzenie zabytków kultury ludowej tak w zakresie kultury materialnej, społecznej, jak duchowej. W tym celu należałoby: a) zebrać w muzeach jaknajwięcej sprzętów, narzędzi, haftów i podobnych zabytków; b) spisać jaknajwięcej pieśni, podań, bajek, przysłów i zagadek; c) zebrać opisy obrzędów i zwyczajów; d) zebrać fotografie i rysunki zabytków i zwyczajów.

2. Dla gromadzenia i przechowywania materiału etnograficznego należałoby założyć archiwum etnograficzne, analogicznie do archiwum prehistorycznego, uchwalonego przez Komisję Archeologiczną Instytutu Bałtyckiego. Zaczątkiem takiego archiwum mogłyby być materiały zebrane przez ankiety i poszukiwania terenowe, subwencionowane przez Instytut.

3. Podtrzymując dotychczasowy kierunek badań naukowych Instytutu Bałtyckiego, należałoby dążyć: a) do opracowań kultury ludowej borów tucholskich, ziemi chełmińskiej, michałowskiej i lubawskiej; b) zachęcić specjalistów do przygotowania monografij problemów etnograficznych tego typu, jak obrzędy doroczne i pieśni ludowe. Aktualne byłyby n.p. takie tematy, jak rybołówstwo na Pomorzu, budownictwo, rolnictwo, obrzęd weselny, podania historyczne i t. p.

II.

WALNE ZGROMADZENIE

1. Sprawozdanie Zarządu I. B.
2. Protokół Komisji Rewizyjnej I. B.
3. Zamknięcie rachunkowe
4. Sprawozdania Przewodniczących Komisyj Naukowych
5. Wnioski Zarządu
6. Władze I. B.
7. Przemówienie Prezesa Zarządu I. B.

Sprawozdanie Zarządu Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.

przedłożone na Walnem Zgromadzeniu członków I. B.
przez Dyrektora I. B. Józefa Borowika

Na ostatniem zwyczajnem Walnem Zgromadzeniu, odbytem w maju 1934 r., Prezes Zarządu w swem przemówieniu sprawozdawczem zarysował w zasadniczych liniach najważniejsze prace i zadania, które stanęły przed Instytutem Bałtyckim w jego działalności zewnętrznej, a to w wyniku działania 3 czynników:

1. potrzeb naukowo-kulturalnych Pomorza,
2. kontaktów z krajami bałtyckimi w związku ze zmianą sytuacji politycznej w stosunkach polsko-niemieckich,
3. wreszcie coraz większego rozwoju prac w samym Instytucie.

Ze względu na to, iż niektóre z przedsięwzięć wtenczas zarysowanych stanowią prace o zakresie tak obszernym, że realizację ich trzeba rozłożyć na szereg lat, pozwolę sobie z ramienia Zarządu przypomnieć je pokrótce, a nadto wymienić inne, które ubiegły rok wysunął na porządek dzienny, jak n. p. odbyty w jesieni IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy.

Wyższa Uczelnia na Pomorzu

Stwierdzono z różnych stron i przez osoby najbardziej powołane, że Pomorze jest dzielnicą najbardziej upośledzoną i zaniedbaną pod względem pracy kulturalnej i oświatowej. Zarząd Instytutu Bałtyckiego wypowiedział w tej sprawie opinię, że jedynie własne duże ognisko naukowe — w postaci wyższej uczelni — pozwoli skutecznie zaradzić dotychczasowym niedomaganiom¹. Poczawszy też od pamiętnego zebrania Kuratorjum i Zarządu w styczniu 1934 r., Instytut prowadzi planową akcję w kierunku realizacji rzuconych wtenczas śmiałych pomysłów. W szczególności w okresie sprawozdawczym poświęcał Instytut w dalszym ciągu baczną uwagę sprawie założenia na Pomorzu wyższej uczelni. Nim jednak będzie można przystąpić do osta-

¹ P. uchwałę Kuratorjum i Zarządu Instytutu Bałtyckiego na str. 162

tecznej realizacji tego doniosłego przedsięwzięcia, należy całą sprawę gruntownie i w najdrobniejszych szczegółach przepracować, by pod żadnym względem nie budziła wątpliwości. Nie poprzestając więc na opracowanym przez nas memoriale, przedłożonym p. Wojewodzie Pomorskiemu w dn. 11 kwietnia 1934 r. przy okazji zawiązania w Toruniu Rady Zrzeszeń Naukowych, Artystycznych i Kulturalnych (p.str.155), staraliśmy się tę sprawę poruszać na różnych polach naszej działalności, by skupić na tem doniosłym zagadnieniu uwagę nie tylko czynników rządowych, lecz też sfer naukowych, oraz społeczeństwa.

Sprawą założenia Wszechnicy na Pomorzu zajmował się w końcu 1934 r. IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy, wyrażając swoją jednozgodną opinię w rezolucji¹. Na początku marca 1935 r. Dyrektor Instytutu poruszył tę sprawę w przemówieniu przed mikrofonem Rozgłośni Pomorskiej — na temat: „Toruń — siódme miasto uniwersyteckie“, podchodząc do zagadnienia ze stanowiska geografji kulturalnej². P. Wojewoda Pomorski, który jest gorącym zwolennikiem idei Wszechnicy Pomorskiej, ufundował 1 000 zł za najlepszą pracę, uzasadniającą potrzebę wyższej uczelni na Pomorzu. Rada Zrzeszeń Naukowych, Artystycznych i Kulturalnych ogłosiła już w tej sprawie konkurs.

Pod znakiem tej samej idei odbyła się większość zebrań Komisji Naukowych w ramach obecnego Zgromadzenia, obrady nasze zresztą zamkną się też odczytem prof. dr. J. Kostrowskiego na temat „Potrzeby i zadania Wszechnicy Pomorskiej“ (p. str.135), którego dziś wieczorem wysłuchamy. Jak więc Panowie widzą — myśli o tej sprawie poświęcamy dużo wysiłku i sprawa sama posuwa się kolejnymi etapami powoli naprzód.

Baczone oko na Zachód

Rok temu, podkreślając korzystne strony świeżo zawartego porozumienia polsko-niemieckiego, zaznaczył w swem przemówieniu Prezes Zarządu naszą niezmienną wolę trzymania ręki na pulsie doniosłych zjawisk, odbywających się po tamtej stronie granicy. Śledząc baczenie ukazujące się publikacje, wyrobiliśmy trzeźwy sąd o niewątpliwej przemianie, która nastąpiła w traktowaniu przez Niemców Polski, a w szczególności zagadnień pomorskich. Mianowicie, przestano lekceważyć nasz wysiłek i nasze zdolności twórcze. Ale nie stwierdziliśmy, niestety, żeby myśl o rewizji granic została zaniechana — nawet w okresie rozejmu — jedynie został przekształcony i udoskonalony aparat akcji rewizjonistycznej, odpowiednio do nowego nastawienia politycznego. Ostatnie cztery *Komunikaty* Instytutu (Nr. Nr. 28, 29,

¹ P. tekst rezolucji IV Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego na str. 162.

² „Siódme miasto uniwersyteckie w Polsce“. *Dzień Pomorski* Nr. 62, 1935, dodatek „Kultura i Sztuka“.

30, 31, serja III) są poświęcone omówieniu publikacji, które się świeżo ukazały pod egidą niemieckich instytutów badawczych w Królewcu i Wrocławiu. Świadczą te wystąpienia dobitnie, że na Pomorzu i Śląsku spoczywa w dalszym ciągu pożądlive oko sąsiada; zmieniły się jedynie metody i trzeba jednak otwarcie powiedzieć, że ta nowa, udoskonalona edycja rewizjonizmu jest bardziej niebezpieczna od dawnej i wymaga z naszej strony daleko silniejszego i bardziej rozwiniętego aparatu naukowego, jeżeli pragniemy, żeby przeciwdziałanie było skuteczne. Już to jednak, że uświadamiamy sobie niebezpieczeństwo i orjentujemy się w nowym kierunku niemieckich badań, podjętych istotnie na szeroką skalę, jest świadectwem, że Instytut Bałtycki spełnia swoje zadanie stacji ostrzegawczej.

W tych warunkach trzeba przyznać, że jedyną radą przy naszym skromnym uposażeniu i niemożności przeciwdziałania własnymi tylko siłami — pozostaje zupełnie naturalne dążenie — przyciągnięcia do szerszej współpracy z Instytutem wszystkich, którzy są przyjaciółmi pokoju, którzy potępiają metodę ciągłego wzajemnego podkopywania się, którzy wypowiadają się za utrzymaniem obecnego status quo nad Bałtykiem.

Jesteśmy przekonani, że nic tak nie ugruntuje zgodnego współżycia, jak dobra, wzajemna znajomość, pozwalająca na pogłębianie tego, co łączy i unikanie tego, co by prowadziło do nieporozumień. To był punkt wyjścia do nawiązania przez Instytut Bałtycki bliższych kontraktów z uczonymi i z zakładami naukowymi w krajach bałtyckich.

Kontakty naukowe z krajami bałtyckimi

Sprawę naukowego i kulturalnego zbliżenia z krajami bałtyckimi udało się nam w 1935 r. pchnąć walnie naprzód. Zainicjowanie z naszej strony kwartalnika angielskiego *Baltic Countries* wywołało bardzo duże zainteresowanie w sferach naukowych krajów bałtyckich, a na apel nasz ofiarowało swoją współpracę w czasopiśmie cały szereg uczonych z krajów bałtyckich, zasilając obficie pierwsze numery czasopisma artykułami i recenzjami. Unaoznici to pierwszy numer *Baltic Countries*, który ukaże się już z początkiem sierpnia 1935 r. Węzły naukowe z krajami bałtyckimi zacieśniamy i na innej drodze. Z zamierzonych prac nad portami bałtyckimi ukazały się z druku: B. Leitgebera — Port Kopenhaski — oraz A. Jałowickiego: „Konkurencja węgłowa na rynku skandynewskim“, jak też broszura prof. W. Konopczyńskiego p.t. „Polska a Szwecja“. Badania nad innymi portami bałtyckimi (Szczecin, Ryga, Göteborg, Malmö) są w pełnym toku.

Zjazdy Pomorzoznawcze

IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy, odbyty w Krakowie w dn. 11 i 2 listopada 1934 r., należy zaliczyć do najbardziej udanych i najliczniej obesłanych z dotychczasowych Zjazdów Pomorzoznawczych. Świadczy o tym udział 145 uczestników oraz około 50 instytucyj naukowych, państwowych i społecznych, reprezentowanych na Zjeździe. IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy był doskonałym uzupełnieniem i zarazem zakończeniem prac badawczych w wielkiej dziedzinie zagadnień, związanych z wszechstronnem oświeteniem stanu posiadania ziemi na Pomorzu pod względem geograficznym, narodowościowym i ekonomicznym w historycznym rozwoju i w chwili obecnej. Dorobek tego Zjazdu wraz z materiałem, pozostawionym przez II i III Zjazdy, poświęcone zasadniczo tym samym problemom, stanowi pewną zamkniętą całość.

Przygotowania do V Zjazdu, który odbędzie się we Lwowie w jesieni 1936 r. są w pełnym toku. Dla pomocy centralnemu Komitetowi Zjazdów utworzono dwa komitety lokalne w Gdyni i we Lwowie. Komitet gdyński odbył posiedzenie, wysuwając na niem program, który został przedyskutowany na ostatnio odbytem zebraniu Komitetu Wykonawczego w tem samym miejscu w dniu 21 czerwca 1935 r.

V Zjazd zostanie poświęcony wszechstronnemu oświeteniu Gdyni, jako portu narodowego i bałtyckiego oraz jej urbanistycznemu rozwojowi — i jak z dotychczasowych kroków wstępnych wynika — zapowiada się bardzo interesująco.

Zmiany statutowe

W okresie sprawozdawczym zostały przeprowadzone zmiany statutowe, zapowiadane na Walnem Zgromadzeniu 1934 r. Nowy statut, uchwalony na Nadzwyczajnem Walnem Zgromadzeniu członków Instytutu w dn. 21. XI. 1934 r., nadaje Instytutowi szersze podstawy naukowe, wysuwając w jego organizacji pracowników naukowych na plan pierwszy, członkom-korespondentom zaś przyznaje przy układaniu programu prac formalne i praktyczne prawa w odnośnych Komisjach Naukowych przy kontrolowaniu działalności naukowej Instytutu. Dalsza istotna zmiana dotyczy wprowadzenia do Kuratorjum z urzędu stałego przedstawiciela Rządu w osobie Wojewody Pomorskiego. Poza tem wchodzi do Kuratorjum członkowie honorowi, wybierani spośród osób szczególnie zasłużonych dla spraw pomorskich i Instytutu. Inne zmiany są raczej wynikiem uzgodnienia statutu z wymogami nowej ustawy o stowarzyszeniach, lub wyjaśniają kwestje wątpliwe w poprzednim statucie. Omówione powyżej zmiany statutowe świadczą wyraźnie o dążeniu władz Instytutu

Bałtyckiego do przekształcenia stopniowego Instytutu w stowarzyszenie par excellence naukowe, mogące stanowić jeden ze zrębów przyszłej Wszechnicy Pomorskiej.

Oddział Instytutu w Gdyni

Rok 1935 stanowi szczęśliwą datę w rozwoju Instytutu Bałtyckiego w Gdyni. Rozwój ten należy zawdzięczać szczególnie życzliwemu poparciu w tej sprawie Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Dzięki pozyskaniu na kierownika Oddziału fachowego geografa w osobie dr. W. Winida, można było skupić tam cały dział geograficzno-ekonomiczny zagadnień pomorsko-bałtyckich i zastosować racjonalny podział pracy między centralą a jej oddziałem.

Odpowiednio też do rozszerzonych zadań Oddziału tworzy się odpowiedni aparat pomocniczy, zwłaszcza w postaci biblioteki, która ma zgromadzić szcześnie możliwie największy komplet prac geograficzno-ekonomicznych z zakresu pomorsko-bałtyckiego.

Oddział w Gdyni ulegnie dalszej rozbudowie w najbliższym czasie, w związku z przychylnym nad wyraz stanowiskiem Ministerstwa Przemysłu i Handlu, które zaaprobowало projekt utworzenia Morskiego Archiwum Gospodarczego przy Oddziale w Gdyni. Instytucja ta, współpracująca z Izbą Przemysłowo-Handlową w Gdyni i z podobnymi instytucjami w całej Polsce, będzie miała za zadanie skupić w sobie całokształt badań w zakresie gospodarki morskiej polskiej i zagranicznej, dotychczas rozproszonych po różnych zakładach i ośrodkach uniwersyteckich, w celu obsługiwanania odpowiednim materiałem informacyjnym zainteresowane sfery urzędowe oraz gospodarcze, drogą odpowiednich rozpraw, publikacyj, raportów i artykułów.

Muzeum Ziemi Pomorskiej

Ofiarowaliśmy też całym sercem współpracę w innym wielkim dziele — mianowicie w budowie Muzeum Ziemi Pomorskiej, które rozumiemy jako najbardziej istotną podwalinę przyszłej Wszechnicy, gdyż da ono schronienie, oprócz zbiorów muzealnych, również bogatym księgozbiorem toruńskiego Archiwum. Dzięki żelaznej energii p. Wojewody S. Kirtiklisa, realizacja tego doniosłego przedsięwzięcia dokonuje się w całej pełni. Sprawa budowy Muzeum Pomorskiego, tego przepięknego łącznika między „dawnymi i nowymi laty“ znalazła stuprocentowy oddźwięk we wszystkich sferach społeczeństwa pomorskiego, co jest dowodem, że całe Pomorze posiada pełne zrozumienie dla swych potrzeb kulturalnych. Przez budowę Muzeum mamy nie tylko oddać wielką przysługę nauce i kul-

turze ziemi pomorskiej, ale także mamy spełnić ślub uczyniony w chwili śmierci największego ze współczesnych Synów Narodu Polskiego — ś. p. Marszałka Józefa Piłsudskiego.

W powyższych uwagach naszkicowane zostały, jak o tem już wspomniałem na początku, tylko najważniejsze zadania i problemy, raczej natury zewnętrznej, którym służył Instytut Bałtycki w ubiegłym okresie. Obok tych zasadniczych posunięć — biegła wartkim strumieniem codzienna praca badawcza, wydawnicza i organizacyjna, wewnętrzna i zewnętrzna. Wyniki tej pracy są zestawione w drukowanym sprawozdaniu Dyrekcji, które zostało rozdane uczestnikom Walnego Zgromadzenia wraz z odbitkami zamknięcia rachunkowego na rok 1934 i preliminarza na rok 1935.

Protokół

Komisji Rewizyjnej Instytutu Bałtyckiego w Toruniu

Komisja Rewizyjna Instytutu Bałtyckiego w składzie: naczelnika Wydziału Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu p. dr. Dominika Bogocza, p. dyr. Antoniego Antczaka i p. dr. Józefa Kolanowskiego, oraz w obecności pracowników Instytutu: p. radcy Wiktora Jagalskiego i p. M. Pawłowiczówny zbadala w piątek, dnia 11 stycznia 1935 r., w Starostwie Krajowym Pomorskiem, przy ul. Mostowej 11 dowody i księgi kasowe Instytutu Bałtyckiego w Toruniu, w szczególności księgę główną, wszystkie dowody rozchodowe, oraz zamknięcie rachunkowe za 1934 r., stwierdziła ich prawdziwość i zgodność z budżetem na 1934 r.

W wyniku przeprowadzonej rewizji Komisja Rewizyjna stwierdziła:

1. że rachuba jest prowadzona przejrzysto i w należyтым porządku oraz według zasad i form przyjętych w księgowości,
2. że sposób zarządzania i użytkowania majątku jak i administrowania urządzeniami Instytutu jest dobry,
3. że wszelkie dowody, stanowiące podstawy poszczególnych wydatków, są podpisane przez skarbnika i kierownika kasy, oraz przez Dyrektora Instytutu p. J. Borowika względnie jego zastępcę p. dr. R. Lutmana.

Remanent wydawnictw Instytutu Bałtyckiego w Toruniu na dzień 1 stycznia 1935 r. obejmuje 60 212 egz. wydawnictw Instytutu i przedstawia wartość szacunkową — 126 506,— zł.

Księgozbiór Instytutu Bałtyckiego, obejmujący obecnie około 4 000 tomów, oraz urządzenia biurowe, są ubezpieczone od ognia (polisa Nr. 493 076 z dnia 18. IV. 1931 r.) w Zakładzie Ubezpieczeń w Toruniu na kwotę 8 500,— zł.

Na podstawie powyższego Komisja Rewizyjna wnosi na Walne Zgromadzenie o udzielenie Zarządowi absolutorjum.

Toruń, dnia 11 stycznia 1935 r.

Podpisy:

(—) Dr. Dominik Bogocz (—) Antoni Antczak
(—) Dr. Józef Kolanowski

ZAMKNIĘCIE RACHUNKOWE NA DZIEŃ 1 STYCZNIA 1935 R.

PRZYCHÓD

ROZCHÓD

I. Organizacja Badań	24 983.75 zł	I. Organizacja Badań	26 047.60 zł
Zjazd	5 000.—	Zjazd	3 331.—
		Zasiski	2 100.—
II. Wydawnictwa	55 468.42 „	II. Wydawnictwa	52 750.18 „
Biblioteczka Bałtycka	20 000.—	Pamiętnik	22 863.42
Sprzedaz	9 222.86	Biblioteczka Bałtycka	24 553.53
III. Oddział w Gdyni	12 833.09 „	III. Oddział w Gdyni	14 735.61 „
IV. Dział Inform. Naukowej	14 929.14 „	IV. Dział Inform. Naukowej	11 731.84 „
		Biblioteka	2 155.97
		Bibliografia	1 300.30
V. Administracja	12 234.99 „	V. Administracja	12 306.43 „
			117 571.66 zł
Pozostałość z r. 1933	23 070.03 „	Saldo na 1. I. 1935 r.	25 947.76 „
Razem	143 519.42 zł		143 519.42 zł

SPRAWOZDANIA PRZEWODNICZĄCYCH KOMISYJ NAUKOWYCH

Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego w dniu 21 czerwca 1935 r.

przedłożone na Walnem Zgromadzeniu członków I. B. przez Przewodniczącego Komisji prof. Józefa K o s t r z e w s k i e g o

Zadania Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego, powołanej do życia na początku 1932 r., streszczają się w trzech zasadniczych kierunkach: 1) ocena prac z zakresu archeologii, przeznaczonych do druku w wydawnictwach Instytutu Bałtyckiego, oraz ustalenie programu badań w tym zakresie; 2) opieka nad zbiorami przedhistorycznymi w Muzeum Miejskim; 3) inicjowanie prac terenowych.

Pierwszy kierunek nie przedstawia się może dotychczas zbyt obficie pod względem ilościowym, jak dorobek innych Komisji, niemniej jednak prace wykonane w tym zakresie objęły najważniejsze zagadnienia z dziedziny pradziejów Pomorza — choćby wspomnieć tylko pracę prof. Uniw. Poznańskiego dr. Józefa K o s t r z e w s k i e g o: „Kultura prehistoryczna“, „Polskie Pomorze“, tom I.

W zakresie opieki nad zbiorami przedhistorycznymi w Muzeum Miejskim doprowadzono do systematycznego uporządkowania zabytków przedhistorycznych, udostępniając je w ten sposób publiczności i badaczom.

Jeżeli chodzi o badania terenowe, to przeprowadzono je w kilku punktach Pomorza, publikując częściowo ich wyniki w prasie i w pismach fachowych.

Na posiedzeniu Komisji uchwalono jednogłośnie 3 następujące rezolucje:

1. Na wniosek dyr. dr. R. Jakimowicza uchwalono utworzyć Archiwum Pomorskich Zabytków Przedhistorycznych przy Instytucie Bałtyckim, by ułatwić tym sposobem orientowanie się w materiale prehistorycznym badaczom pradziejów Pomorza.

2. Na wniosek prof. dr. J. Kostrzewskiego przeszła uchwała tej treści: „W interesie nawiązania ściślejszej współpracy z prehistorykami państw nadbałtyckich, Komisja Archeologiczna Instytutu Bałtyckiego uważa za pożyteczne przeprowadzenie na Pomorzu systematycznych prac wykopaliskowych na jakimś cmentarzysku lub osadzie prehistorycznej i zaproszenie do udziału w tych badaniach któregoś z prehistoryków skandynawskich lub wschodnio-bałtyckich w charakterze gości“.
3. Wreszcie mgr. Józef Bieniasz, asystent Instytutu Bałtyckiego, przedłożył wniosek w sprawie konieczności przeprowadzenia prac wykopaliskowych na terenie Starego Torunia, w celu rozświetlenia spornego dotychczas problemu początków miasta.

Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Historycznej Instytutu Bałtyckiego w dniu 21 czerwca 1935 r.

przedłożone na Walnem Zgromadzeniu członków I. B. przez Przewodniczącego Komisji X. Alfonsa Mańkowskiego

Komisja Historyczna, która obradowała w dniu 21 czerwca, stwierdziła w całej pełni konieczność zrealizowania postulatów wysuniętych przez prof. Z. Wojciechowskiego w referacie programowym w zakresie badań historycznych (p. str. 81). Uznała więc za konieczne, by, prócz samego Pomorza Polskiego w jego dzisiejszych granicach politycznych, poświęcał Instytut Bałtycki baczną uwagę zagadnieniom historycznym Prus Wschodnich, Pomorza zachodniego, ziemi lubuskiej, oraz północno-wschodnich obszarów, które niegdyś wchodziły w skład dawnej Rzeczypospolitej. Badania te znajdują swój wyraz w przedsięwziętych przez Instytut na wielką skalę opracowaniach, na wzór wydawanych właśnie „Dziejów Prus Wschodnich“.

Palącą potrzebą jest przystąpienie do wydawania wielkiej „Historji Pomorza Polskiego“, na wzór wydawanej obecnie przez Polską Akademię Umiejętności „Historji Śląska“.

Projekt referenta stworzenia specjalnego czasopisma historycznego na terenie Pomorza o charakterze informacyjno-naukowym, któreby obejmowało nie tylko całe wybrzeże bałtyckie, ale także ilustrowało związki między Polską a państwami skandynawskimi w ciągu dziejów, znalazło swój wyraz w jednogłośnie uchwalonej przez Komisję rezolucji tej treści:

Komisja Historyczna Instytutu Bałtyckiego uznaje sprawę czasopisma bałtyckiego za nader pilne zadanie nauki polskiej, za ważne narzędzie jej pracy w zagad-

nieniach pomorskich i zwraca się do Towarzystw Naukowych, zamujących się zagadnieniami pomorskimi, a w pierwszym rzędzie do Towarzystwa Naukowego w Toruniu, aby podjęły tę inicjatywę i przeprowadziły jej realizację.

Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Morskiej Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.

przedłożone na Walnem Zgromadzeniu członków I. B. przez Przewodniczącego Komisji prof. Stefana Rosińskiego

Dnia 22 czerwca 1935 r. przedpołudniem odbyło się zebranie Komisji Morskiej Instytutu Bałtyckiego w lokalu własnym w Toruniu przy ul. Żeglarskiej 1. W zebraniu wzięli udział: dyrektor Dep. Morskiego Min. Przem. i Handlu p. L. Możdżeński; zastępca naczelnika Wydz. Wschodniego Min. S. Z. dr. Jan Starzewski; profesor Uniw. Pozn. dr. S. Rosiński; dyrektor Archiwum lwowskiego prof. dr. A. Czołowski; dr. F. Hilchen; dyrektor Instytutu Śląskiego dr. R. Lutman; dyrektor Instytutu Bałtyckiego J. Borowik oraz kierownik Oddziału Gdyńskiego Instytutu Bałtyckiego dr. W. Winid.

Dyr. Borowik zagał zebranie i poprosił na przewodniczącego prof. Rosińskiego. Po przyjęciu sprawozdania dyr. Borowika z dotychczasowej działalności Instytutu Bałtyckiego na polu naukowych zagadnień, wynikających z posiadania przez Państwo Polskie dostępu do morza, wysłuchano obszernego referatu dr. Hilchena (p. str. 31). Program prac Instytutu Bałtyckiego w zakresie jego naukowych zadań wobec problemów, wynikających z posiadania przez Polskę dostępu do morza, podzielił referent na trzy kategorie.

Pierwszą kategorią prac, jakie winien dać Instytut Bałtycki zdaniem dr. Hilchena, jest przygotowanie i publikowanie monografij historycznych o portach, żegludze i handlu zamorskim, następnie opracowywanie i ewentualne publikowanie tematów z dziedziny aktualnych zagadnień polityczno-gospodarczych z zakresu morskiej wspólnoty bałtyckiej, ponadto przygotowanie podręczników szkolnych wyższego typu.

Druga kategoria zadań Instytutu Bałtyckiego leży w tem, by Instytut gromadził w swem archiwum wszelkie materiały mogące służyć zarówno pracownikom naukowym tematów wymienionych w kategorii pierwszej zadań Instytutu Bałtyckiego, jak i sferom gospodarczym publicznym i prywatnym w formie informacji, podawanej im przez Instytut na żądanie.

Trzecia kategoria zadań Instytutu Bałtyckiego należy do działu zarówno pedagogicznego jak i dydaktycznego. Mianowicie Instytut Bałtycki winien urządzać zjazdy i wykłady,

pojedyncze i seryjne. Tutaj podniósł referent szczególną konieczność odczytów w wyższych zakładach naukowych dla ekonomistów kończących studia. Wykłady te winny oświetlać aktualne problemy, np. warunki i znaczenie posiadania przez naszą flotę handlową takich statków, jak „Piłsudski“ i „Batory“.

W wyniku żywej dyskusji w której brali udział wszyscy zebrani, uchwalono trzy następujące rezolucje:

1. Komisja Morska zwraca się z apelem do instytucyj i zakładów badawczych wyższych szkół akademickich o rozpoczęcie prac nad realizacją badań w zakresie programu przedstawionego przez dr. F. Hilchena, omówionego oraz zaakceptowanego przez zebranie Komisji Morskiej Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.
2. Komisja Morska zwraca się do zrzeszeń zawodowych ekonomistów oraz publicystów gospodarczych o naukową współpracę z Instytutem Bałtyckim w zakresie przygotowań V Naukowego Zjazdu Pomoroznawczego, poświęconego Gdyni jako portowi narodowemu.
3. Komisja Morska uznaje za konieczne przyciągnięcie organizacji Ligi Morskiej i Kolonjalnej do bliższej współpracy w zakresie dydaktycznych i pedagogicznych zadań w szkołach wyższego typu w stosunku do aktualnych zagadnień morskich.

Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Geograficznej Instytutu Bałtyckiego w dniu 22 czerwca 1935 r.

przedłożone na Walnem Zgromadzeniu członków I. B. przez Przewodniczącego Komisji prof. Bogdana Z a b o r s k i e g o

Dnia 22 czerwca 1935 r. w godzinach południowych odbyły się obrady Komisji Geograficznej Instytutu Bałtyckiego w lokalu własnym w Toruniu przy ul. Żeglarskiej nr. 1. Zebranych przywitał Dyrektor Instytutu, p. Borowik i zaproponował na przewodniczącego prof. Zaborskiego z Warszawy.

Po przyjęciu sprawozdań, w których dr. Winid i dr. Wrzosek omówili dotychczasową działalność Instytutu Bałtyckiego na polu geografji, profesor U. J., dr. Smoleński wygłosił obszerny referat programowy (p. str. 64). Zdaniem referenta Instytut Bałtycki winien być zarówno bodźcem i pomocą w pracach badawczych innych instytucyj i osób, jak i sam podejmować prace naukowe w zakresie geografji, jak to zresztą czynił dotąd.

W szczególności prof. Smoleński zwrócił uwagę na badania klimatyczne z regionu Pomorza i Bałtyku, podobnie na

badania nad stosunkiem jezior do ich sąsiedztwa, na badania nad terasami i budową dna Bałtyku. Odnosnie klimatu, prof. Smoleński uzasadnił potrzebę założenia całego szeregu zwyczajnych stacji obserwacyjnych wszędzie na Pomorzu, w którym to celu Instytut Bałtycki winien kupić odpowiednie instrumenty, podobnie jak i dla badań nad dnem Bałtyku. Bezpośrednio ma Instytut podjąć się badań nad problemami antropogeograficznymi. Tutaj uwzględnił prof. Smoleński zagadnienia z historycznej geografii w zakresie osadnictwa i krajobrazu, następnie tematy z demografii i osadnictwa, dalej drogi i ruch na nich, plan regionalny wybrzeża, gospodarcze fakty z rolnictwa, przemysłu i handlu, również problemy geopolityczne i, ostatecznie, podział na regiony w każdym problemie badawczym. Wszystkie te prace winny w swym rezultacie dać szczegółowy „Atlas Pomorza“, którego opublikowanie jest bardzo aktualne.

Następnie wskazał prof. Smoleński na potrzeby prac geograficznych po stronie Instytutu Bałtyckiego nad regionem bałtyckim i nad zapleczem naszych portów, a raczej nad ich zasięgiem.

W dłuższej dyskusji zabierali głos prof. Zaborski, dyr. Borowik, dr. Winid i mgr. Bieniasz, ostatni zwracając uwagę na tematy z pogranicza historii i geografii. Szczególny nacisk położono w dyskusji na sprawę atlasu. Pozostawiając inne sprawy dalszemu omówieniu między instytucjami geograficznymi, tymczasowo uchwalono rezolucję następującą:

Z uwagi na konieczność przeprowadzenia szczegółowych opracowań Pomorza i ziem sąsiednich, Walne Zgromadzenie członków Instytutu Bałtyckiego na posiedzeniu w dniu 22 czerwca 1935 r. zwraca się z gorącym apelem do Dyrekcji Głównego Urzędu Statystycznego, aby przy opracowywaniu, tak ręcznym jak maszynowym cyfr z II-go powszechnego spisu ludności, z 9. XII. 1931 r., uwzględnione zostały dane statystyczne dla poszczególnych gmin i gromad wiejskich, nie zaś tylko dla powiatów.

Walne Zgromadzenie członków Instytutu Bałtyckiego zwraca się z usilną prośbą, aby, w zrozumieniu doniosłości sprawy, Gł. U. St. zechciał przyspieszyć szczegółowe opracowanie wymienionych powyżej danych statystycznych ze spisu z 1931 r.

Wniosek Zarządu I. B. w sprawie nadania godności członka honorowego Bernardowi Chrzanowskiemu

Imię Bernarda Chrzanowskiego, jednego z Kuratorów Instytutu w ubiegłej kadencji, pierwszego Kuratora Okręgu Szkolnego Poznańskiego, byłego posła do Parlamentu Rzeszy — jest znane każdemu, kto się stykał z zagadnieniem ziem zachodnich Polski. Jest On jednym z niewielu „odkrywców“ wybrzeża polskiego przed wojną, w okresie najwcześniejszego zainteresowania się Polaków z głębi kraju sprawą kaszubską. Propagator idei morskiej, wierny sługa wzniosłych idei, wielki i bezinteresowny przyjaciel i obrońca Instytutu, nie mający innego narzędzia wpływów — oprócz siły własnego przekonania. Imię

Bernarda Chrzanowskiego

obok imienia wielkiego jałmużnika Antoniego Osuchowskiego, Józefa Wybickiego, Eugenjusza Kwiatkowskiego winno być legitymacją Instytutu Bałtyckiego, że przyciągnął do swojej pracy najlepszych obywateli Rzplitej. Pragniemy udział Bernarda Chrzanowskiego w tej pracy odznaczyć i Jego udział w Kuratorjum utrwalić przez nadanie Mu godności członka honorowego.

Wniosek Zarządu I. B. w sprawie nadania godności członka honorowego Dr. Ottonowi Steinbornowi

W chwili ofiarowania po raz pierwszy godności członka honorowego Instytut Bałtycki nie posiadał żadnego dorobku oprócz statutu; miał jedynie jasno wytkniętą linię postępowania i skupiał pod swym sztandarem grono osób zapalonych do sprawy morskiej, gotowych dla niej do największych poświęceń.

Minęły lata, Instytut Bałtycki porósł w pióra, nie materialnego dobrobytu, lecz dorobku naukowego i wydawniczego. Spełniły się marzenia tych, którzy pierwsi stanęli do walki o prawdę, stanęli bez środków, jedynie z ideą i wiarą. Sprawa pomorska i idea bałtycka stały się najbardziej atrakcyjnymi i popularnymi w Polsce problemami. Pod sztandarem Instytutu gromadzą się liczne zastępy naukowców, dziesiątki tomów wydawnictw i setki rozpraw drukują się pod jego egidą.

W tej chwili nietylko prawem, ale prawdziwym obowiązkiem jest spojrzeć wstecz i złożyć hołd tym, którzy, pracując w naczelnych władzach Instytutu od pierwszych najtrudniejszych chwil, złożyli dowód wytrwałości i ofiarnej pracy.

Niestety ubyli z szeregów tych pierwszych bojowników jeden za drugim waleczni rycerze i dziś, gdy wypadło nam zrobić rachunek, widzimy w tem gronie tylko jednego

Dr. Ottona Steinborna

który dziś, jak dawniej, z młodzieńczym zaiste zapalem oddaje Instytutowi ofiarnie i bez zastrzeżeń myśl Swoją i Swoje siły. Wszyscy wiedzą czem jest dla Torunia i Pomorza działalność Dr. Ottona Steinborna. Toteż uważamy, że zaofiarowanie Mu członkostwa honorowego Instytutu Bałtyckiego jest nietylko okazaniem Mu należnej od nas czci, lecz też zapisaniem na sztandarze Instytutu imienia, które nam samym zaszczyt przynosi.

**Władze Instytutu Bałtyckiego wybrane na Walnem Zgromadzeniu
członków Instytutu w dniu 22 czerwca 1935 r.**

Kuratorjum :

Do Kuratorjum wchodzi z urzędu:

Wojewoda Pomorski Stefan Kirtiklis jako Delegat Rządu
oraz członkowie honorowi Instytutu:

Minister Eugenjusz Kwiatkowski

Kurator Bernard Chrzanowski

Dr. Otton Steinborn

Pozatem zostali wybrani:

Biskup Chełmiński Ks. Dr. Stanisław Wojciech Okoniewski

Gen. Dyw. Mieczysław Norwid-Neugebauer, Inspektor Armji

Minister Józef Kozuchowski, Prezes Ligi Morskiej i Kol.

Minister Czesław Klarner, Prezes Izby P.-H. w Warszawie

Minister Kazimierz Stamirowski, Prezes Państw. Banku Roln.

Zarząd :

Wincenty Łącki, Pomorski Starosta Krajowy

X. Prałat Alfons Mańkowski, Prezes Towarzystwa Nauko-
wego w Toruniu

Dr. Michał Pollak, Kurator Okręgu Szkolnego Poznańskiego

Leonard Możdżeński, Dyrektor Depart. Morskiego Min.

Przem. i Handlu

Dr. Kazimierz Esden-Tempski

Dr. Stanisław Pawłowski, Profesor Uniw. Poznańskiego.

Pozatem w skład Zarządu wchodzi z urzędu:

Dyrektor Instytutu Józef Borowik.

Komisja Rewizyjna :

Członkowie czynni :

Zastępcy :

Naczelnik Dr. Dominik Bogocz

Dyrektor Czesław Wojciechowski

Dr. Józef Kolanowski

Dyrektor Kazimierz Sobolewski

Mgr. Stefan Preibisz

Dyrektor Dr. Michał Rozeń

Przemówienie Prezesa Zarządu Instytutu Bałtyckiego na Publicznym Posiedzeniu członków Instytutu w dniu 22 czerwca 1935 r. w Ratuszu Toruńskim

Czcigodni Zgromadzeni!

Posiedzenia publiczne członków Instytutu Bałtyckiego znaczą poszczególne etapy rozwoju naszej organizacji i przyciągają zwykle skupioną uwagę całego społeczeństwa. Któż nie pamięta odczytu Ministra Kwiatkowskiego, gdy w 1930 r. przystąpił Instytut do ugruntowania w społeczeństwie polskim naukowych pojęć o roli Pomorza w gospodarczym i politycznym bycie Państwa Polskiego. A potem wystąpienie prof. Znanickiego, socjologa i filozofa o wszechświatowej sławie, albo przed dwoma laty w tej samej sali odczyt prof. Kamienieckiego o Polsce, jako państwie bałtyckim. Każde z tych wystąpień znamionowało zwrócenie uwagi przez Instytut na inną obszerną połąć zagadnień, która wówczas znajdowała się na warsztacie pracy Instytutu.

Taksamo znamionem dla ostatniego okresu prac Instytutu jest zwrócenie uwagi na zagadnienie wyższej uczelni na Pomorzu.

Odbyte wczoraj i dzisiaj zebrania Komisij Naukowych i przed chwilą zakończone posiedzenie administracyjne Walnego Zgromadzenia stwierdziły duży, nie obawiam się powiedzieć — imponujący rozmiar prac dokonany przez Instytut Bałtycki w rozmaitych kierunkach wiedzy.

Żeby w tych krótkich słowach dać Państwu obraz tego dorobku, wystarczy przytoczyć tych kilka zasadniczych cyfr:

1. W ciągu ostatniego półrocza wydał Instytut 5 tomów *Pamiętnika*, rozpoczął publikację 3 następnych, wydał 6 książeczek *Biblioteczki Bałtyckiej* i 16 oddzielnych rozpraw z wymienionych tomów *Pamiętnika*. Razem w tym krótkim czasie ukazało się spod prasy 1760 stron druku, nie licząc *Komunikatów*, których ukazało się 10.

2. Ogólny dorobek naukowy zamyka się w tej chwili 22 tomami zakończonymi *Pamiętnika*, 10 będącymi w druku i 36 książeczkami popularno-naukowymi oraz 5 zeszytami sprawozdań.

W opracowaniu tego dorobku brało udział 114 uczonych, a sam koszt druku i papieru pochłonął przeszło 150 000 zł. Drugie tyle kosztowało doprowadzenie tych prac do druku.

Prace Instytutu Bałtyckiego znamionuje dotychczas stały wzrost w górę, pomimo spotykanych na drodze trudności. Jednak teraz stajemy wobec tak zasadniczej sprawy, że potrzebne jest odwołanie się do ogólnej światłej opinii społeczeństwa.

Wszystkie prace były dotychczas dokonane w oparciu o odległe, czasem bardzo dalekie warsztaty badawczo-naukowe, w uniwersytetach polskich. Dalszy normalny rozwój nie może być, bez szkody dla sprawy i bez zbytnich kosztów, prowadzony dotychczasową metodą. Należy pracę Instytutu Bałtyckiego oprzeć o własny wyższy zakład akademicki, któryby skupiał w sobie nie tylko całość pracy badawczej, w pierwszym zaś rzędzie badania historyczne, geograficzne i ekonomiczne, ale też, któryby stał się ogniskiem kulturalno-wychowawczym dla całego dużego regionu pomorskiego i ziem pozakordonowych. Z doniosłości tej sprawy nie tylko pod względem naukowym, ale także narodowym i politycznym, musimy zdać sobie w pełni sprawę przede wszystkim my Pomorzanie, — którym dzieje powierzyły trzymać straż nad dostępem Polski do morza. W chwili, gdy naukowa i kulturalna ofensywa niemiecka na Pomorze przybrała nowe, głębsze formy i coraz bardziej wzmaga się, w chwili, gdy ostatnie wydawnictwa Instytutu Gospodarstwa Wschodnio-europejskiego w Królewcu, jak też „Osteuropa-Institutu“ we Wrocławiu, całą wagę swoich badań położyły ostatnio na zagadnienia zachodnich i północnych ziem polskich, gdy na pograniczu Pomorza powstają wyższe ośrodki naukowe niemieckie, które ostrzem swej pracy badawczej i wychowawczej godzą w Pomorze, czas najwyższy pomyśleć o skutecznej przeciwwadze z naszej strony.

Musimy stworzyć na Pomorzu odpowiednio zorganizowany i uposażony bastion kultury i nauki, któryby nie tylko skupił w sobie badania w zakresie spraw Pomorza, Prus Wschodnich, krajów bałtyckich i wychowywał młodych badaczy i naukowców, ale któryby szerzył tu i w całej Polsce znajomość walorów i potrzeb Ziemi Pomorskiej, szczerzył i krzewił ducha kultury polskiej i torował drogę gospodarstwu polskiemu przez szerokie wrota dostępu do morza, słowem — musimy zdobyć się na nowy, wielki wysiłek — musimy przystąpić do tworzenia wyższej uczelni na Pomorzu i dlatego właśnie ten nowy etap pracy Instytutu znaczy na dzisiejszem Zebraniu Publicznem — odczyt prof. dr. J. K o s t r z e w s k i e g o — jednego z organizatorów Uniwersytetu Poznańskiego, na temat „Potrzeby i zadania Wszechnicy Pomorskiej“ (p. str. 135).

III.

SPRAWA WYŻSZEJ UCZELNI NA POMORZU

1. J. Kostrzewski: „Potrzeby i zadania Wszechnicy Pomorskiej“.
2. B. Chrzanowski: „O potrzebach kulturalnych Pomorza“.
3. J. Borowik: „Uwagi na temat organizacji szkolnictwa wyższego na Pomorzu“.

JÓZEF KOSTRZEWSKI

POTRZEBY I ZADANIA WSZECHNICY POMORSKIEJ

1. Dotychczasowe zaniedbanie kulturalne Pomorza

Kiedy jesienią 1918 r. kładliśmy podwaliny pod Uniwersytet Poznański, Naczelna Rada Ludowa, reprezentująca wówczas władzę najwyższą b. dzielnicy pruskiej, objawiała silną skłonność do wybrania jako siedziby organizującego się uniwersytetu historycznej stolicy Pomorza: Gdańska zamiast Poznania. Dopiero usilne zabiegi prezesa Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu Poznańskiego, prof. dr. Heljodora Święcickiego, skłoniły Naczelną Radę Ludową do odstąpienia od tego projektu i przyznania pierwszeństwa Poznaniowi. Na decyzję tę wpłynęła zapewne z jednej strony niepewność co do przyszłych losów Gdańska i brak swobody ruchów na terenie Pomorza, które przecież dopiero w półtora roku później, w początku 1920 roku, przyłączone zostało do Polski, a z drugiej strony brak odpowiednich sił naukowych w Gdańsku, które mogłyby były rozpocząć pracę nad organizacją uniwersytetu. W każdym razie te zamierzenia, jakkolwiek niezrealizowane, świadczą wymownie o tem, jak żywe było w pierwszych chwilach po odzyskaniu niepodległości odczucie potrzeby stworzenia ośrodka uniwersyteckiego na Pomorzu.

W ciągu 16 lat, które upłynęły od założenia Uniwersytetu Poznańskiego, problem Wszechnicy Pomorskiej nie stracił nic ze swej aktualności, przeciwnie, można śmiało powiedzieć, że rozwój stosunków w latach ostatnich wykazuje coraz wymowniej potrzebę, ba bezwzględną wprost konieczność założenia uniwersytetu na Pomorzu.

Jeżeli spojrzymy na to zagadnienie z punktu widzenia interesów i potrzeb samego Pomorza, to stwierdzimy, że dwie trzecie obszaru tej dzielnicy, t. j. 11 powiatów z 700 000 mieszkańców znajduje się, jak to wykazał w swym wykładzie radiowym w dn. 1 marca 1935 r. Dyr. Borowik, poza 150 km linją zasięgu dwóch najbliższych uniwersytetów polskich w Warszawie i Pozna-

niu, zatem w położeniu podobnym, jak większa część Polesia, północno-zachodnie okręgi Wołynia i znaczna część województwa białostockiego, w stosunku do uniwersytetów w Wilnie, Warszawie, Lublinie i Lwowie. A przecież nikomu chyba do głowy nie przyjdzie stawiać narówni kulturalnie i gospodarczo wysoko rozwiniętą, gęsto zaludnioną, w 90% polską dzielnicę nadmorską, której posiadanie rozstrzyga wprost o naszej pozycji mocarstwowej, z ubogimi i zacofanymi gospodarczo, opóźnionymi w rozwoju kulturalnym, słabo zaludnionymi kresami wschodnimi, mającymi w dodatku silną przewagę obcojęzycznej ludności.

Te dwie tak różne krainy tylko w tym jednym zakresie: w oddaleniu od ośrodków wyższych studjów, okazały się, jak mówi trafnie Dyr. Borowik, „równie wydziedziczone i upośledzone“. Bo czyż nie jest to wyraźnem upośledzeniem Pomorza, jeżeli mieszkaniec wybrzeża do najbliższego uniwersytetu w Poznaniu ma drogę kolejową, wynoszącą od 334 (Gdynia) do 410 km (Hel), a do Warszawy nawet od 411 do 487 km? Czyż takie odległości w dzisiejszych czasach kryzysowych nie są ogromną zaporą, utrudniającą korzystanie synom tej dzielnicy ze źródeł wiedzy w ośrodkach kultury polskiej, czyż wysokie koszty dalekiej podróży w wielu wypadkach wprost nie uniemożliwiają młodzieży pomorskiej studjów wyższych? Czyż dalej, takie odcięcie od krynic nauki i kultury polskiej tej dzielnicy, która przez tak długi czas podlegała bardzo intensywnym wpływom obcej kultury, która żyła przez wieki w pewnem odosobnieniu kulturalnem, a nawet rasowem, nie przeszkadza wprost ściślejszemu złączeniu się duchowemu Pomorza z resztą Polski, tem więcej, że te obce wpływy działają nadal, że tuż o miedzę, w Gdańsku, znajduje się silne ognisko kultury niemieckiej, nastawione wyraźnie na promieniowanie na Pomorze?

Oto pytania, na które niestety można odpowiedzieć tylko twierdząco. A przecież w interesie naszym narodowym i państwowym leżeć powinno jaknajsilniejsze przenikanie na Pomorze wpływów polskiej kultury, złamanie dotychczasowego kulturalnego monopolu Gdańska, ułatwienie młodzieży pomorskiej dostępu do studjów wyższych, celem wytworzenia jaknajlichnijszej warstwy rodzimej inteligencji, która mogłaby sprostać niezwykłe ważnym zadaniom gospodarczym i kulturalnym, jakie przypadły w udziale tej dzielnicy. Tych zadań nigdy nie spełnią istniejące uniwersytety polskie, nietylko ze względu na znaczną ich odległość, ale przede wszystkim dlatego, że nie są one dostosowane do specjalnych potrzeb Pomorza. Tego zadania podjąć się może tylko Wszechnica Pomorska w Toruniu, która — rzecz oczywista — nie może być tylko jeszcze jednym, siód-

mym z rządu uniwersytetem polskim, lecz powinna mieć specjalny charakter, dostosowany do odrębnych potrzeb dzielnicy nadmorskiej i do roli, jaką Pomorze odgrywa w Polsce.

2. Potrzeba własnego ogniska naukowego

Uniwersytety mają, jak wiadomo, cel podwójny. Z jednej strony, mają one dostarczyć życiu praktycznemu dobrze przygotowanych przedstawicieli zawodów t. zw. wyzwolonych, a więc lekarzy, prawników, ekonomistów, profesorów gimnazjalnych, rolników, leśników, duchownych, z drugiej strony zaś wychowywać mają młody narybek naukowy i przyczyniać się w ten sposób do rozwoju nauki. Otóż dla Wszechnicy Pomorskiej conajmniej równie ważnym zadaniem, jak ułatwianie studjów młodzieży pomorskiej na miejscu, byłaby jej misja naukowa, polegająca na wytworzeniu silnego ośrodka studjów pomorzoznawczych oraz na przygotowywaniu młodych naukowców, specjalizujących się w problemach pomorskich. W dziedzinie badań nad Pomorzem mamy do odrobienia poważne, długoletnie zaniedbania. Mimo wysiłków ofiarnych, godnych uwagi i uznania, miejscowych badaczy w czasach niewoli, dorobek naukowy polski stanowił cyfrowo przed wojną tylko drobny ułamek ogółu prac, dotyczących tej dzielnicy, w olbrzymiej przewadze niemieckich. Po odzyskaniu niepodległości stosunki uległy znacznej zmianie na lepsze, lecz wciąż jeszcze pracownik naukowy polski, pragnący poinformować się o jakimś zagadnieniu z historii, czy pradziejów Pomorza, z dziejów sztuki w tej dzielnicy, czy jej przyrody, zmuszony jest w wielu wypadkach korzystać z opracowań niemieckich, nieraz tendencyjnych. I wciąż jeszcze bieżąca produkcja naukowa niemiecka, dotycząca Pomorza Polskiego, jest wcale pokaźna i stanowi nieproporcjonalnie duży odsetek wśród pozycji bibliografii naukowej tej dzielnicy. Tłumaczy się to poprostu tem, że Niemcy posiadają na naszym pograniczu cały sztab wykwalifikowanych pracowników naukowych, skupiających się przy politechnice i innych instytucjach naukowych w Gdańsku, a z naszej strony badaniami naukowymi na Pomorzu zajmuje się poza garstką uczonych miejscowych, mogących często tylko dorywczo poświęcać się nauce, niewielka liczba pracowników spoza granic województwa pomorskiego.

Całe dotychczasowe doświadczenie Instytutu Bałtyckiego wykazuje, jak trudno jest wyszukać i pozyskać dla współpracy odpowiednich autorów dla opracowania poszczególnych zagadnień pomorskich, jak mało jest nawet poza Pomorzem specjalistów, znających dokładnie teren działania Instytutu z autopsji, nietylko z literatury. Właśnie teraz, kiedy Instytut

Bałtycki ma już duży dorobek wydawniczy poza sobą, coraz wyraźniej wykazują się też ogromne luki w stanie naszej wiedzy o Pomorzu.

Doceniając w całej pełni znaczenie owocnej i ofiarnej działalności Towarzystwa Naukowego w Toruniu, oraz ogromne zasługi naukowo-wydawnicze Instytutu Bałtyckiego, drukującego obecnie XXXI tom swych wydawnictw, trzeba sobie jednak otwarcie powiedzieć, że tylko zebranie na Pomorzu samym większej ilości ścisłych fachowców z najrozmaitszych dziedzin nauki, skupionych w uniwersytecie pomorskim, zdoła stworzyć konieczną przeciwwagę działalności niemieckiej, rozniecić żywy ruch naukowy w dziedzinie badań nad Pomorzem i wychować młodych pracowników, którzy pracę rozpoczętą poprowadzą dalej. Posiadanie Pomorza nakłada na nas obowiązki wszechstronnego poznawania i badania dziejów, ludności, kultury i przyrody tej dzielnicy i jeżeli tego obowiązku sami nie spełnimy, to wyręczą nas w tem usłudze sąsiedzi, ku naszemu wstydkowi i szkodzie niepowetowanej. Mogły, i z konieczności nawet musiały wystarczać półśrodki w okresie niewoli i w pierwszych latach naszej niepodległości, obecnie jednak widzimy coraz wyraźniej, że dla odrobienia długoletnich naszych zaniedbań w dziedzinie twórczości naukowej, jedynym rozwiązaniem jest stworzenie silnego ogniska naukowego na Pomorzu, promieniującego na województwo pomorskie i ziemie przyległe.

W nauce, jak w życiu, nie można żyć wyłącznie z pożyczek, trzeba samemu tworzyć nowe wartości. „Nauka — jak to słusznie zaznaczył Stefan Żeromski — nie może być wyżebrana, podpatrzona, przemycana, musi być polska“. Prawda ta nabiera szczególnego znaczenia w odniesieniu do naszego Pomorza, a stworzenie poważnego ogniska nauki polskiej na Pomorzu możliwe jest tylko w oparciu o istniejący w tej dzielnicy uniwersytet, skupiający wybitnych specjalistów z różnych dziedzin nauki.

3. Położenie nad Bałtykiem obowiązuje

Posiadanie Pomorza, jako dzielnicy nadmorskiej, nakłada jednak na Polskę jeszcze inne obowiązki. Dzięki odzyskaniu Pomorza, Polska stała się ponownie państwem nadbałtyckim, nawiązała stosunki handlowe i kulturalne z krajami skandynawskimi i wschodnio-bałtyckimi, a zatem musi z konieczności interesować się problemami bałtyckimi, zarówno współczesnymi, jak i dotyczącymi dalszej lub bliższej przeszłości.

Bałtyk, jako morze stosunkowo małe i zamknięte, już od czasów przedhistorycznych raczej łączył niż dzielił mieszka-

jące nad nim ludy, które utrzymywały z sobą ożywione stosunki. Stwierdzone przez naukę najazdy skandynawskie na południowe i wschodnie wybrzeże Bałtyku, liczne przykłady wymiany handlowej i wzajemnych wpływów kulturalnych, poczynając od środkowej epoki kamiennej, są wymownym dowodem tej wspólnoty nadbałtyckiej, którą w dalszym ciągu śledzić możemy w czasach historycznych.

Jeżeli w szczególności chodzi o Polskę i jej związki z krajami nadbałtyckimi, to Warmja i ziemia malborska należały do Polski od r. 1466 do 1772, czyli przeszło trzy wieki, a także Pomorze szczecińskie i Prusy Wschodnie wchodziły przez kilka wieków w skład państwa polskiego, pierwsze w X, XI i XII w., drugie jako lenno od r. 1466 do 1660. Kurlandja należała do Polski od r. 1561 do trzeciego rozbioru, pozyskane w tymże roku województwo inflanckie, należące obecnie do Łotwy, straciliśmy dopiero w pierwszym rozbiorze w roku 1772, a przez jedno stulecie (od r. 1561—1660) także reszta dzisiejszej Łotwy pozostawała pod panowaniem polskim. Z Estonją i Finlandją łączy nas wspomnienie wspólnych losów, za czasów niewoli, bardzo ożywione były nasze stosunki ze Szwecją, z którą mieliśmy wspólną dynastję Wazów, a następnie wiodliśmy długoletnie zacięte walki o panowanie na Bałtyku. Różnorakie związki łączyły państwo polskie z Danją, szczególnie w zaraniu państwa piastowskiego, a następnie za wojen szwedzkich. Wreszcie z zniemczonemi dziś, ongiś zachodniosłowiańskimi obszarami Niemiec północnych na zachód od Odry, łączyło nas pobratymstwo krwi i języka i wspólne walki z nawałą niemiecką.

Przypominam te znane fakty historyczne dlatego, żeby lepiej uprzytomnić rozległość i rozmaitość związków, łączących Polskę z państwami, okalającymi morze Bałtyckie, oraz z zamieszkującymi je dzisiaj i ongiś ludami. Wchodząc w skład kompleksu bałtyckiego i stanowiąc w nim, mimo wąskiego dzisiaj skrawka wybrzeża, którem stykamy się z Bałtykiem, ogniwo jedno z ważniejszych, mamy obowiązek interesowania się zagadnieniami bałtyckimi i twórczej współpracy w tej dziedzinie. Chodzi tu nie tylko o problemy ściśle naukowe: historyczne i przyrodnicze, jak o przeszłość geologiczną Bałtyku i jego wybrzeży, o faunę i florę morza Bałtyckiego, o dzieje i kulturę państw i ludów nadbałtyckich i nasze z nimi stosunki dziejowe, lecz także o zagadnienia aktualne, jak o możliwość gospodarczej ekspansji polskiej w tych krajach, i o nawiązanie wymiany kulturalnej z krajami wschodnio-bałtyckimi i Skandynawją. Praca nad temi zagadnieniami, zapoczątkowana przez Instytut Bałtycki, która znalazła swój wyraz m. i. w stworzeniu czasopisma *Baltic Countries*, winna być rozbudowana

jaknajszerszej w interesie wzmocnienia naszej pozycji na Bałtyku. Tylko dokładne poznanie kraju i ludzi umożliwi nam nawiązanie przyjaznych stosunków z krajami nadbałtyckimi, przenikanie do nich wpływów kultury polskiej, rozszerzanie naszych rynków zbytu w tych krajach. I tutaj znowu stworzenie Wszechnicy Pomorskiej odda nieocenione usługi, jeżeli program tej uczelni, co uważam za bezwzględnie konieczne, uwzględni w dostatecznej mierze zagadnienia bałtyckie.

Jeżeli rozejrzemy się wśród szkół wyższych w państwach, otaczających Bałtyk, stwierdzimy, że w 7 państwach istnieje ogółem 19 szkół wyższych wszelkiego rodzaju, do czego dochodzi jeszcze jako 20-ta politechnika w Gdańsku. Dania posiada w Kopenhadze uniwersytet połączony z politechniką oraz oddzielnie istniejącą wyższą szkołę handlową, Estonia uniwersytet w Tartu i politechnikę w Tallinnie, Finlandja 3 szkoły wyższe w Helsinkach, mianowicie: uniwersytet z językiem wykładowym fińskim i szwedzkim, politechnikę i wyższą szkołę handlową, a pozatem uniwersytet dwuwydziałowy czysto fiński w Turku (Åbo). Litwa ma uniwersytet z dołączonym doń wydziałem technicznym w Kownie i akademię rolniczą w Dątnowie (Dotnuva), Łotwa uniwersytet połączony z politechniką w Rydze. Niemcy dysponują na wybrzeżu Bałtyku trzema uniwersytetami: w Kilonji, Gryfji oraz Królewcu, i wyższą szkołą handlową w ostatnim z tych miast. Szwecja wreszcie posiada nad Bałtykiem trzy uniwersytety: w Upsali, Sztokholmie i Lundzie, a pozatem wyższą szkołę handlową w stolicy. Pomijamy tu oczywiście uniwersytet i W. S. H. w Göteborgu oraz liczne uniwersytety niemieckie, niepołożone nad Bałtykiem. Natomiast do wymienionych tu wyższych szkół naukowych dochodzą jeszcze, na terenie Niemiec i Łotwy, zakłady naukowe specjalne, częściowo przyłączone do uniwersytetów, częściowo istniejące odrębnie, np. „Nordisches Institut“ i „Institut für Finlandkunde“ uniwersytetu w Gryfji, „Institut für osteuropäische Wirtschaft“ w Królewcu i „Institutum Herderianum“ w Rydze, które uzupełniają działalność uniwersytetów i torują drogę niemieckim wpływom kulturalnym i niemieckiej ekspansji gospodarczej w krajach wschodniobałtyckich i w Skandynawji.

4. Placówki niemieckie nad Bałtykiem

Jeżeli ograniczymy się tylko do uniwersytetu w Królewcu, który ma być rozbudowany jako specjalna Państwowa Wszechnica Wschodnia („Reichsuniversität im Osten“), zobaczymy, że znaczna część jego działalności już dzisiaj ma na celu zaznajamianie młodzieży niemieckiej z problemami wschodnimi

i przygotowywanie ekspansji niemieckiej ku wschodowi. Program wykładów i ćwiczeń uniwersytetu królewskiego na semestr letni 1935 r. obejmuje dwanaście pozycji, odnoszących się do Polski (historja, literatura, język, gospodarka i t. d.), 21 pozycji, dotyczących krajów bałtyckich i Rosji, oraz 8 tematów poświęconych Prusom Wschodnim, ogółem zaś mamy tu 41 tematów, związanych z kompleksem nadbałtyckim.

Do tego zaś dochodzą jeszcze liczne wykłady i ćwiczenia, traktujące przedmioty charakterystyczne dla obecnego reżimu w Niemczech, jak historja uświadomienia politycznego, prawo mniejszościowe, małe praktykum biologji rasowej, niemieckie tereny kolonizacyjne w Europie wschodniej, geologiczne podstawy obrony kraju („Wehrgeologie“) i in. Organizacją tych wykładów zajmuje się specjalna komisja senacka dla spraw wschodnich, przy pomocy różnych instytutów, do których należy Instytut Nauk Politycznych, Instytut Wschodniopruski, Instytut Krajoznawczy („Institut für Heimatforschung“), Instytut dla biologji rasowej, wreszcie wspomniana wyżej „Institut für osteuropäische Wirtschaft“.

W innych wszechnicach niemieckich i w uniwersytetach innych krajów nadbałtyckich istnieje również duża ilość katedr, odnoszących się do rozmaitych zagadnień bałtyckich, zarówno z zakresu nauk humanistycznych (historja, prehistorja, etnografja, historja literatury, języki nordyjskie i bałtyckie, historja sztuki i t. d.), jak z zakresu nauk przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych. Katedry te są zajęte częstokroć przez bardzo wybitnych uczonych, stanowiących uznane powagi w danych zagadnieniach. Np. najbliższą mi dyscyplinę: archeologję przedhistoryczną wyklada w uniwersytetach nadbałtyckich 15 profesorów i docentów, a w tej liczbie są tak znani uczeni, jak Åberg w Sztokholmie, Tallgren i Äyräpää-Europaeus w Helsinkach i Balodis w Rydze.

Warto też zwrócić uwagę na stosunkowo liczne katedry sławistyki w uniwersytetach nadbałtyckich. I tak w Lundzie działa prof. Sigurd Agrell, który np. w r. ub. wykladał o „Panu Tadeuszu“ Mickiewicza, w Upsali katedrę sławistyki zajmuje prof. Richard Ekblom, który w r. ub. wykladał m. in. język polski dla początkujących, oraz docent Gunnarson, który w r. ub. traktował polską gramatykę historyczną, a w seminarjum prowadził ćwiczenia nad językiem staropolskim; dalsze katedry, wzg. docentury sławistyki istnieją w Kopenhadze (prof. Anton Karlgren), w Dorpacie (prof. Kieckers), w Rydze (prof. Stan. Kolbuszewski i doc. Anna Abele), w Helsinkach (doc. Eino Nieminen, który w r. b. wyklada m. in. historję literatury polskiej) oraz w Królewcu (prof. Paul Rost, który również wykladał w r. ub. historję literatury polskiej

i doc. Arseniew), a do tego dochodzą jeszcze lektoraty języka polskiego, rosyjskiego i innych słowiańskich. Na szczególną uwagę zasługują też wśród wykładów w uniwersytetach bałtyckich wykłady, dotyczące spraw morskich i kolonialnych (w Göteborgu istnieje nawet osobna katedra oceanografji), języków, literatur i etnografji Azji Mniejszej, Egiptu, Indyj i Dalekiego Wschodu, świadczące o dalekich zainteresowaniach narodów, związanych od wieków przez morze z całym światem.

Widzimy stąd, że wysoki mur wiedzy uniwersyteckiej otacza basen Bałtyku, a jedyny wyłom w tym murze stanowi obszar Polski, nieposiadającej ani jednej szkoły wyższej, nietylko już na wybrzeżu, lecz wogóle na Pomorzu. W innych zaś uniwersytetach polskich zagadnienia bałtyckie i nordyjskie traktowane są po macoszemu i żaden uniwersytet nie daje w tym zakresie nawet w przybliżeniu tego, czego może nauczyć chociażby uniwersytet w Królewcu. Wystarczy stwierdzić, że nie mamy ani jednej katedry historii skandynawskiej, ani jednej katedry zachodniej Słowiańszczyzny, o którą Uniwersytet Poznański stara się od lat wielu napróżno, że nie posiadamy katedry języków i literatur nordyjskich, ani katedry języków ugrofińskich, do których należą m. in. języki estoński i fiński, że wspomnę tylko o kilku najbardziej rażących brakach. Nie ulega wątpliwości, że jest to stan niegodny wielkiego narodu, mającego ambicję do odegrania jakiejś roli na Bałtyku, że jest na dłuższą metę niedopuszczalnym, żeby w naukowej społeczności nadbałtyckiej, gdzie stają do współpracy mała Estonja, Łotwa i Litwa, tylko trzydziestotrzymilionowa Polska świeciła nieobecnością.

A nie należy zapominać o jeszcze jednej ważnej sprawie, że poza obecną granicą polsko-niemiecką pozostały na zwartym obszarze etnograficznym, na zachód i wschód od Pomorza, duże masy ludności polskiej we wschodniej Pomeranii, na t. zw. Pograniczu („Grenzmark Posen-Westpreussen”), w Wolnem Mieście Gdańsku, na Powiślu, na Warmji i na Mazowszu Pruskiem. Wszechnica Pomorska, uwzględniająca w swym programie historję, pradzieję, etnografję, gwary i nazwy topograficzne tych obszarów, miałyby niewątpliwie dużą siłę atrakcyjną dla rodaków z tych dzielnic, pozostałych poza granicami Rzeczypospolitej, a zarazem spełniłyby ciężący na nas obowiązek naukowego opracowania ziem pogranicznych, zamieszkałych przez Polaków, jakkolwiek odciętych od Polski. Programem uniwersytetu pomorskiego należałoby objąć wreszcie nietylko przyległe tereny etnograficzne polskie, lecz dzielnice sąsiednie, dziś zgermanizowane, związane z Polską historycznie, a więc całe Pomorze szczecińskie i całe Prusy Wschodnie, a niewątpliwie także tereny

zachodniej Słowiańszczyzny, włączając do programu wykładów dzieje naszych pobratymców najbliższych, język, ustrój, wierzenia i historję germanizacji Słowian zachodnich.

5. Jaką ma być Wszechnica na Pomorzu

Z powyższych wywodów wynika już dość wyraźnie zarówno nieodparta potrzeba założenia uniwersytetu na Pomorzu, jak i jego najogólniejszy charakter. Uniwersytet potrzebny jest na Pomorzu nasamprzód ze względu na ułatwienie studjów ludności Pomorza, oddzielonego zbyt wielkimi przestrzeniami od dwóch najbliższych uniwersytetów polskich w Poznaniu i Warszawie, a wystawionego na silne oddziaływanie niemieckiego ośrodka naukowego w Gdańsku. Dalej Wszechnica Pomorska jest konieczna jako ośrodek prac naukowych nad Pomorzem, który skupi w swych murach najlepszych znawców zagadnień pomorskich. Następnie rola Polski, jako państwa bałtyckiego, wymaga stworzenia uniwersytetu jako centrum studjów problemów bałtyckich, a wreszcie przemawia za tem obowiązek nasz wobec rodaków pozostałych pod panowaniem niemieckiem i wobec przeszłości Słowian zachodnich.

Co do charakteru i zakresu Wszechnicy Pomorskiej, to jedni pragnęliby stworzenia normalnego uniwersytetu, chociaż nie od razu ze wszystkimi wydziałami. Otóż to założenie uważam za błędne, bo w okresie, kiedy znaczna część absolwentów dotychczasowych uniwersytetów skazana jest na przymusowe bezrobocie, kiedy myśli się nawet o likwidacji niektórych wydziałów, trudno byłoby uzasadnić potrzebę zakładania jeszcze jednego wyższego zakładu naukowego o typie normalnego uniwersytetu, produkującego inteligencję zawodową: profesorów gimnazjalnych, prawników, ekonomistów i t. d. Zupełnie inaczej wygląda sprawa, jeżeli główny nacisk położymy na zadanie naukowo-badawcze nowej uczelni, nadając jej od początku raczej charakter zbliżony do typu instytutów badawczych. Zadania jej ograniczyłyby się do wymienionych wyżej obszarów i tematów, a zatem do badań nad Pomorzem, sąsiednimi obszarami etnograficznie polskimi lub historycznie z Polską związanemi; pozatem nad zachodnią Słowiańszczyzną i krajami bałtyckimi.

Wobec ujawniających się u nas tendencyj do popierania specjalizacji poszczególnych uniwersytetów i wobec niewątpliwych wielkich korzyści, jakie dałaby taka specjalna uczelnia pomoroznawczo-bałtycka, stworzenie tak pojętego wyższego zakładu naukowego na Pomorzu nie powinno natrafić na większe trudności. Takie małe paruwydziałowe uniwersytety o charakterze specjalnym istnieją zagranicą i spełniają doskonale

swe zadanie. Pomijając prowincjonalne uniwersytety angielskie i liczne uniwersytety francuskie, do tego typu należą np. uniwersytety szwedzkie w Sztokholmie i Göteborgu. Pierwsza wszechnica ma tylko trzy wydziały: matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny i prawno-ekonomiczny, druga posiada tylko jeden wydział o charakterze przeważnie humanistycznym z dodaniem kilku katedr ekonomicznych i przyrodniczych. Mimo dużego nacisku na stronę badawczo-naukową wyższego zakładu naukowego, mającego powstać na Pomorzu, nie przemawiam jednak za tem, żeby był on w ścisłym znaczeniu tego słowa instytutem badawczym. Praca naukowo-badawcza może wprawdzie być prowadzona w ostateczności bez uniwersytetu, ale nie ulega wątpliwości, że rola audytorjum i seminarjów jest bardzo ważna dla rozwoju nauki. Żadna nauka młodzież może być nieraz silnym bodźcem naukowym dla pracy jej mistrzów, a z drugiej strony, co już starożytni Rzymianie wiedzieli, *docendo discimus*, ucząc innych uczymy się sami, zmuszeni jesteśmy do ściślejszego formułowania pewnych zagadnień i w czasie wykładu czy ćwiczeń seminaryjnych niespodziewanie nieraz dochodzimy do pewnych rozwiązań interesujących nas problemów.

Jakże więc w szczegółach przedstawiałaby się organizacja uniwersytetu pomorskiego? Niewątpliwie najważniejszym wydziałem, od którego należałoby rozpocząć tworzenie nowej uczelni, byłby wydział humanistyczny. Zgodnie z nakreślonym wyżej ogólnie programem winien on posiadać kilka katedr historii, przedewszystkiem katedrę historii Pomorza, dalej katedry zachodniej Słowiańszczyzny, krajów wschodnio-bałtyckich i Skandynawji. Katedra języka polskiego musiałaby się zajmować specjalnie gwarami północno-polskimi, a więc kaszubską, warmijską i mazurską oraz wymarłemi językami grupy lechickiej. Katedra literatury polskiej powinna się zająć bliżej literaturą polską a szczególnie kaszubską na Pomorzu oraz literaturą gdańską. Poza tem niezbędne są katedry języków i literatur krajów wschodnio-bałtyckich (litewskiej, łotewskiej, estońskiej i fińskiej), oraz skandynawskich (przynajmniej szwedzkiej i duńskiej). Nie mogłoby oczywiście zabraknąć etnografji, która obejmowałaby nietylko kulturę ludową pomorską i warmijsko-mazurską, lecz także etnografję ziemczonych już terytorjów zachodnio-słowiańskich z szczególnem uwzględnieniem licznych przeżytków słowiańskich w kulturze materialnej i duchowej dzisiejszej ludności Niemiec wschodnich. Musiałaby też być reprezentowana prehistorja, której przedstawiciel zajmowałby się badaniami terenowemi w celu wyjaśnienia spornych zagadnień z najdawniejszej przeszłości Pomorza, w szczególności jej rzekomego wielowiekowego zaludnienia przez szczepy

germańskie, dalej kwestją najazdów wikińskich i wogóle najdawniejszych stosunków słowiańsko-germańskich. Wreszcie niezbędną byłaby katedra historii sztuki z szczególnem uwzględnieniem sztuki pomorskiej, a przydałaby się także filozofja i pedagogika. Czy byłoby celowem dodanie do wymienionych tu katedr jeszcze innych, np. socjologii, romanistyki, anglistyki i t. d., nie chcę przesądzać, ale specjalny charakter uniwersytetu pomorskiego nicby na braku tych katedr nie ucierpiał.

Natomiast nie do pomyślenia byłoby pominięcie nauk przyrodniczych, szczególnie takich, które ściśle łączą się z zakresem wyżej zadaniem tej wszechnicy. Mogłyby więc ew. nie być reprezentowane w Toruniu: fizyka, chemja, matematyka, mineralogja i paleontologja, natomiast bezwzględnie pominąć nie można takich dyscyplin jak botanika i zoologja, ewentualnie w połączeniu z ochroną przyrody, bo w zakresie tych nauk mamy do odrobienia na Pomorzu długoletnie zaniedbania, dalej konieczną jest katedra geologii, która miałaby wdzięczne zadanie zajęcia się badaniami nad dyluwjum, dalej trzeba by stworzyć katedrę geografji w połączeniu z geopolityką, wreszcie bardzo pożądaną byłaby katedra antropologii, której przedstawiciel musiałby badać m. i. podstawy naukowe i przejawy t. zw. ruchu nordycznego, nie zaniebując oczywiście badań nad składem rasowym ludności Pomorza i terenów sąsiednich. Dla kompletu należałoby może dodać jeszcze biologję, konieczną dla studentów botaniki i zoologii.

Nie czuję się kompetentnym do oceny, czy byłoby celowem tworzenie w Toruniu wydziału prawnego, przygotowującego przedewszystkiem pracowników administracyjnych dla Pomorza, wydziału teologicznego oraz studjum handlowego z naciskiem na sprawy transportowe morskie. Mam jednak wrażenie, że sprawy handlowe należałoby zarezerwować raczej dla miasta portowego, jakim jest Gdynia. Natomiast dwuwydziałowy narazie, — a po ew. dołączeniu wydziału prawnego czy teologicznego — trzywydziałowy uniwersytet pomorski w takim ujęciu, jak wyżej naszkicowano, nietylko ułatwiłby studja wielu studentom pomorskim, ale dawałby słuchaczom z całej Polski wspaniałą możność specjalizacji w zakresie pomorzoznawstwa i zagadnień bałtyckich, mimo że nie obejmowałby wszystkich katedr, istniejących normalnie na wydziałach humanistycznym i matematyczno-przyrodniczym. Taki uniwersytet o charakterze specjalnym nie konkurowałby z innymi uniwersytetami i nie pomnażałby liczby uczelni wyższych, produkujących bezrobotną inteligencję. Skupiając w gronie profesorskiem najlepszych znawców spraw pomorskich i bałtyckich, przyciągałby nietylko młodzież polską, interesującą się temi zagadnieniami,

ale niewątpliwie także pewną ilość cudzoziemców, pragnących opracować jakiś problem lub pogłębić swe wiadomości w dobrze zaopatrzonych specjalnych bibliotekach i pracowniach uniwersyteckich. Z studentów polskich spoza Pomorza uczęszczałiby oczywiście na uniwersytet pomorski przedewszystkiem starsi słuchacze, kończący studia i opracowujący tematy pomorskie, którzy zaznajamialiby się tutaj z danymi zagadnieniami w terenie, np. historycy sztuki, prehistorycy, etnografowie i większość przyrodników, i zbieraliby materiały do swych prac, korzystając zarazem z kierownictwa i rad wybitnych specjalistów oraz z doskonałych pomocy naukowych w postaci pracowni, zbiorów i bibliotek poszczególnych instytutów uniwersyteckich.

Ideąłem byłoby oczywiście, gdyby wszyscy słuchacze uniwersytetów polskich, uczęszczający na wydziały humanistyczny i matematyczno-przyrodniczy, mieli ustawowy obowiązek spędzenia w Toruniu przynajmniej jednego trymestru, aby zetknąć się z zagadnieniami pomorskimi i poznać osobiście Pomorze. Jakże inaczej wyglądałaby wówczas u nas znajomość spraw morskich, jak wzrosłoby zrozumienie obowiązków, jakie nakłada na nas posiadanie Pomorza i fakt, że jesteśmy mocarstwem bałtyckim. Gdyby ten postulat nie dał się zrealizować, już sam fakt istnienia uniwersytetu pomorskiego przyczyniłby się ogromnie do zwiększenia zainteresowania morzem i Pomorzem, do ożywienia badań naukowych nad tą dzielnicą, nad zagadnieniami morskimi i bałtyckimi oraz nad zachodnią Słowiańszczyzną. Gdyby się wreszcie w organizacji uniwersytetu zastosowało niektóre zasady przejęte ze szkolnictwa wyższego w Ameryce, to niewątpliwie Wszechnica Pomorska łatwiej niż każdy inny uniwersytet polski mogłaby przyciągnąć młodzież polską z największego naszego skupienia emigracyjnego, jakim są Stany Zjednoczone Północnej Ameryki.

6. Siedziba Uniwersytetu

Mówiąc o siedzibie przyszej wszechnicy, brałem pod uwagę jedynie Toruń, stolicę województwa pomorskiego, i niewątpliwie też ogromna większość osób, zajmujących się sprawą uniwersytetu pomorskiego, wypowiada się w tym samym kierunku, mimo pewnych głosów przemawiających za Gdynią czy Bydgoszczą. Toruń jest nie tylko ośrodkiem władz administracyjnych, ale i ważnym punktem węzłowym, w którym zbiegają się liczne linje komunikacyjne, a najbliższa okolica Torunia w promieniu 60 km wraz z bogatemi Kujawami i ziemią chełmińską reprezentuje jedno z najgęstszych skupień ludności w Polsce, obejmując około miliona mieszkańców. Decydującym dla wyboru Torunia jest jednak inny wzgląd, mianowicie istnie-

nie w Toruniu instytucyj, które mogą stanowić oparcie dla działalności uniwersytetu. Toruń posiada więc, po skomasowaniu bibliotek miejscowych, pokaźny księgozbiór w postaci Książnicy imienia Kopernika, który może stanowić podstawę Biblioteki Uniwersyteckiej, posiada dalej bogate zbiory muzealne i zasobne archiwum, które będą wielką pomocą przy organizacji uniwersytetu.

Nie należy też zapominać, że władze miejskie przy układaniu planów rozbudowy Torunia zarezerwowały zgóry pewien kompleks terenów pod budowę gmachów uniwersyteckich, co pozwoli na planowe rozmieszczenie budynków. Właśnie miasta niezbyt wielkie dają młodzieży i profesorom bez porównania lepsze warunki pracy i studjów, niż wielkie gwarne rowiska ludzkie, jak to wykazuje przykład wszechnic niemieckich w takich małych i średnich miastach, jak Gryfja, Getynga, Marburg, Jena i Rostoka. Mimo wszystko praca organizacyjna może początkowo natrafić na trudności, z których jedną z najważniejszych będzie brak narazie odpowiednich budynków na pomieszczenie biur, sal wykładowych i zakładów uniwersyteckich. Ale przy dobrej woli ta trudność nie będzie mogła stanąć na zawadzie realizacji projektu.

Przy organizacji Wszechnicy Pomorskiej niewątpliwie nie poskąpią swej pomocy starsze nasze uniwersytety, przedewszystkiem dwa najbliższe w Warszawie i Poznaniu, podobnie jak to uczyniły uniwersytety Krakowski i Lwowski przy tworzeniu uniwersytetów: Warszawskiego, Poznańskiego i Wileńskiego. Bliska współpraca innych wszechnic z nową uczelnią wyższą w Toruniu będzie zapewne potrzebna jeszcze po zorganizowaniu tej placówki. Może niewszystkie katedry będzie można obsadzić od razu w braku odpowiednich sił, i w pewnych wypadkach trzeba będzie posługiwać się profesorami z Poznania i Warszawy, którzy będą musieli dojeżdżać z wykładami do Torunia, dopóki nie wykształci się odpowiednia młoda siła naukowa. Do wymienionych wyżej innych względów, przemawiających za wybraniem Torunia jako siedziby Wszechnicy Pomorskiej, dochodzi więc jeszcze dalszy argument, mianowicie doskonała komunikacja z dwoma ośrodkami uniwersyteckimi, które w początkach istnienia Wszechnicy Pomorskiej będą musiały objąć pewien rodzaj opieki nad nią.

Uniwersytet toruński będzie ukoronowaniem wysiłków Polski, mających na celu silniejsze związanie Pomorza z Polską i wykorzystanie go jako drogi łączącej nas ze szerokim światem. W dziedzinie gospodarczej wybiliśmy olbrzymim, planowym wysiłkiem państwa i całego narodu Polsce okno na świat w postaci portu i miasta Gdyni, obecnie przychodzi kolej na szeroko zakrojoną akcję kulturalną. Akcja ta zapoczątkowana została

przed kilku laty tak pomyślnie dokonaną komasacją zbiorów bibliotecznych i muzealnych, dalszem jej ogniwem jest pobudowanie radjostacji w Toruniu i projektowana budowa gmachu Muzeum Ziemi Pomorskiej im. Marszałka J. Piłsudskiego, mającego godnie pomieścić cenne zbiory pamiątek przeszłości, duszące się oddawna w obecnych ciasnych ubikacjach w ratuszu, a zarazem stworzyć miejsce dla cennej, stale rozrastającej się Książnicy im. Kopernika, bogatego, niedostatecznie wykorzystanego Archiwum Miejskiego oraz Instytutu Bałtyckiego.

Uwieńczeniem tej akcji będzie jaknajrychlejsze stworzenie w stolicy województwa Wszechnicy Pomorskiej, skupiającej w swych murach najlepszych znawców spraw pomorskich i bałtyckich i promieniującej nietylko na Pomorze i całą Polskę, lecz ogarniającej swemi wpływami wszystkie kraje nadbałtyckie, związane z Polską wspomnieniami przeszłości i wspólnymi interesami, a przede wszystkim przyległe obszary etnograficzne polskie, pozostałe pod obcym panowaniem.

BERNARD CHRZANOWSKI

O POTRZEBACH KULTURALNYCH POMORZA

I.

Pomorze z wybrzeżem jest ziemią nam potrzebną, dla nas ważną, a nawet konieczną i niezbędną. Zrozumieliśmy to narazcie; stało się to już nienaruszalną podstawą naszych rozumowań, że Pomorze jest najcenniejszym klejnotem naszych ziem.

Teza ta nie może pozostać czczym słowem. Wszelkie wynikające z niej następstwa musi Rzplita ponieść. Winna otoczyć Pomorze szczególną opieką. Nikt przecież w rodzinie nie weźmie za złe, jeżeli tego, od kogo zależy byt rodziny wesprze się w chwili potrzeby, jeżeli będzie on przed innymi członkami rodziny uprzywilejowany. Stanie się to przecież w jej własnym interesie. Tutaj, gdy chodzi o Pomorze, stałoby się to tak w jego, jak i w Rzeczypospolitej potrzebie.

II.

Potrzeba ta istnieje. Józef Szuj ski postawił twierdzenie o „młodszości“ naszego cywilizacyjnego rozwoju. Nauka je przyjęła. Spośród ziem i ludów Polski wysuwa się znów swą „młodszością“ cywilizacyjną na czoło — Pomorze.

Nawet przed Śląskiem. Tam polskość długo, mimo niemiecczenia się książąt, trwała. Śląsk był, mówi historyk literatury¹, czołem polskiej kultury w średniowieczu w każdym kierunku. Piszę skrótami, przytaczam tylko kilka przykładów. Ze Śląska pochodzi pierwsze zapisane zdanie polskie, zanotowane przez księżę Henrykowską w w. XIII: „daj aż ja pobruszę (pomieję) a ty poczywaj“. Na soborze konstancjskim polskie poselstwo otrzymuje pomoc od śląskich legatów w poczuciu jedności z Macierzą! Wpływ to pobliza Krakowa. Duch polski nie przestaje działać na Śląsku nawet i za Habsburgów; odzywa się w Boehmem i w Opeciu w XVII w.; w Aniele

¹ Tadeusz Grabowski: Literatura Śląska. — *Front zachodni*. — 1933, Nr. 20.

Ślązaku badacze niemieccy przypisują jego nadwrażliwość polskiemu pochodzeniu. W XVII wieku pisze też W. R o z d z i e Ń s k i swój tak ciekawy poemat o hutnictwie¹. Stąd też duch ten falą olbrzymią się budzi w końcu XIX i w początku XX wieku. Leje się krew ofiarnie. Po odzyskaniu niepodległości jawią się zaraz Morcinkowie.

Inaczej na Pomorzu. Takiego żywotnego twórczego ducha tam dotychczas nie widzimy. Nie z winy ludności, lecz spowodu jej niezawinionych losów. Mowa jej części, od naszej odrębna, jest narzeczem naszej. Nasza tylko na dwór książąt kaszubskich w końcu XIII w. się dostała. O innym wpływie kulturalnym Polski na Pomorzu w średniowieczu mówić trudno. Widne tam tylko przebłyśki odczucia niebezpieczeństwa niemieckiego w oddaniu Pomorza Przemysłowi. Zaraz jednak potem dostaje się ono pod jarzmo potężnej kultury krzyżackiej. Dopiero też po pokoju toruńskim w XV w. można myśleć o wpływie kultury polskiej. Odrodzenie humanizmu w Polsce w wieku XVI natrafiło jednak na Pomorzu na grunt dla niego nieprzygotowany. Na Polskę przyszło ono — podług historyków² — za wcześnie, a coś dopiero w Prusach Królewskich! Prawda, że znać w XVI w. zasięg wpływów polskich — na południu Pomorza, szczególnie w literaturze reformacyjnej, lecz w literaturze pięknej, polskiej trwale zapisuje się, jak pisze historyk umysłowości Pomorza³, jedynie R y b i ń s k i w Toruniu. W piśmiennictwie polskim XVII wieku pozostały Prusy Królewskie liczne ślady, lecz wiek ten przesuwają już ich centrum kulturalne stanowczo na korzyść Gdańska. Promieniowanie Krakowa nie sięga tu i nie działa tak jak na Śląsku, bo też Kościerzyna tak prawie jest od Krakowa oddalona jak Mohilew! A wiek XVIII jest już stuleciem ofania się wstecz polskiego piśmiennictwa z Pomorza, a więc i polskiej kultury. Ono jest przecież zawsze jej obrazem. Żadnego też Pomorze nie wydało za dawnej Polski nietylko wielkiego pisarza, lecz wogóle naprawdę wielkiego Polaka, — oczywiście prócz Kopernika, wychowanego i wykształconego jednak we Włocławku, Krakowie i Włoszech. W historii literatury czy kultury o Pomorzu głucho.

Nadszedł czas ciężkiej niewoli. Opór przeciw germanizacji był na Pomorzu na każdym polu może i nieco słabszy niż w Wielkopolsce, bo był też na niem nacisk o wiele, wiele silniejszy, czyto na polu posiadania ziemi, kupiectwa i przemysłu, czy na polu stowarzyszeń wszelkiego rodzaju, spółdzielczych i kulturalnych. Liczby głosów oddanych przy wyborach do par-

¹ Officina Ferrara albo Huta i Warsztat z kuźniami — wydał prof. Roman Pollak. — Poznań 1934 r.

² Stanisław Dobrzycki: Tragiczny wiek literatury polskiej. — Kraków 1907.

³ Zygmunt Mocarski: Kultura umysłowa na Pomorzu. *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego*. T. V. Toruń 1931 r.

lamentu wykazują też powolny wzrost na korzyść niemczyzny Dwory polskie zanikały; na całym wybrzeżu był na początku XX w. już tylko jeden jedyny dwór! Miasta się niemczyły. Chłop uratował z uporem i z miłością swą mowę; wielka to jego zasługa. Poczucie łączności z Warszawą czy Krakowem, chęć poznania ich kultury nie była jednak zbyt silną. Nawet inteligentny Pomorzanie nie odczuwał czasem, w zaufaniu do siebie, tęsknoty za nią, ani dla siebie, ani dla Pomorza. Naturalnie było i inaczej, były i tęsknoty wzruszające, nawet u chłopca i rzemieślnika; łączność przytąliła się gdzieś w głębi.

Dzisiaj po 15 latach niepodległości niewiele lepiej. Przykładów choć kilka. Upada uniwersytet ludowy na wzór Grundwiga w Zagórzcu. Chwieje się jedyny poważny kwartalnik literacki „Gryf”. Charakterystyczny szczegół: zapowiadzanego zbioru kaszubskich poezyj nie wydano, bo zgłosiło się aż — dziesięciu abonentów! A przecież folklor mógłby stać się tu dziś takim samym źródłem rozwoju kultury, jak na nowej kowieńskiej Litwie¹. Czujny działacz i pisarz² woła też na trwogę: „Co robi na prowincji inteligencja, księża, lekarze, prawnicy, profesorowie? Gdzie są przywódcy oświaty, dyrektorowie gimnazjum, profesorowie, inspektorowie szkolni?”. Oto brak im kulturalnych towarzyszy! Mało inteligencji. Jest osamotniona! — Na posiedzeniu poważnej instytucji padają słuszne słowa jednego ze zwierzchników tej dzielnicy: „Radzimy tu o potrzebach Pomorza, lecz nie widzę tu synów Pomorza samego”. Dziwny brak żywotności ducha. Niema tu takiego żywego kulturalnego ruchu, jak na bogatym — cprawda — Śląsku.

III.

Jak temu zaradzić, rozbudzić tego ducha. W r. 1922 pisałem w szkicu „Troska o wybrzeże”²:

„Trzeba tu schemat powszedni przekroczyć i tworzyć ponad codzienną miarę. Wyjątkowy to przecież ziemi kawał... Wszystko winno być tutaj lepsze, potężniejsze, jedyne... Szkoły i zewnętrznie wyposażone i w bogate biblioteczki wyposażone i najlepszymi nauczycielami obsadzone, nauczycielami-apostołami, niosącymi między dzieci nadmorskiego ludu i między ten lud... umiłowanie polskiej mowy i dobrą nowinę o oświacie, o cnocie i o Polsce....“

¹ Władysław Burkath: Dążenie kulturalne młodej Litwy — *Czas* — czerwiec 1934 r.

² Władysław Pniowski: Potrzeba obrony duchowej Pomorza — *Gryf* — 1933 Nr. 3. Ze stanowiskiem W. Pniowskiego polemizował J. Borowik w artykule: „O kulturę regionalną Pomorza”. — *Dzień Pomorski*, dodatek „Kultura i Sztuka” 16 i 23 lipca 1933 r.

³ Bernard Chrzanoski: Troska o wybrzeże — *Strażnica Zachodnia* — 1922 — Nr. 1.

W tej samej myśli prosimy dzisiaj o przyspieszenie otwarcia, ustawą już dla zachodnich województw przyznanego, pedagogjum, wyższego instytutu kształcenia nauczycieli. Niechby jaknajśpieszniej czynność swą rozpoczęło, niechby nauczyciele w niem wykształceni promieniowali na wszystkie okolice Pomorza.

Trzebaby przytem uzupełnić ich wpływ reformą oświaty pozaszkolnej dla Pomorza, nie dlatego, aby prowadzono ją tam nieodpowiednio, gdyż robi się co tylko się da i dobrze, lecz że nakład na nią jest za mały. Chodzi o jej rozszerzenie, zwiększenie, pogłębienie i urozmaicenie. Winna być zupełnie wyjątkowa. W zasadzie należeć ma wprowadzić do państwa tylko szkoła, a oświata poza szkołą do społeczeństwa. Tu jednak na Pomorzu musi jeszcze przez długi szereg lat także i tą oświatą, i to prawie całą, zajmować się państwo, odnosząc się z serdeczną życzliwością do ludności. A więc liczne wykłady popularne z przeźrociami czy z filmem, uniwersytety ludowe na sposób Grundwiga, wycieczki i młodych i starszych do ognisk kulturalnych Polski taniem pociągami, wydawnictwo popularnego, ilustrowanego a taniego tygodnika, biblioteki ludowe z najpiękniejszymi wydaniem książek, teatr wędrowny, wystawy obrazów, koncerty ze śpiewami i objaśnieniami i t. d. i t. d. Wydatki na tę oświatę dla Pomorza musiałyby przekraczać kilkakrotnie i dzisiejszy budżet i budżety innych kuratorów.

Po trzecie — powinnyby Pomorzu być przywrócone własne osobne kuratorjum. Zniesienie jego, zniesienie w tej części Polski, dla której ono może najpotrzebniejsze, jest oszczędnością źle zastosowaną, poprostu szkodliwą. Jest dowodem braku zrozumienia ważności tej przymorskiej ziemi dla Polski.

Pociągnie to wzrost wydatków na Pomorze, lecz słowa „Troski o wybrzeże“ brzmia dalej:

„Niech nikt się nie uśmiecha... Wyjątkowy kawał ziemi wyjątkowych wymaga zarządzeń... niech tu na wybrzeżu, a raczej na całym Pomorzu będzie wzorem wszystko. A najoszczędniejszy minister skarbu niech się tu nigdy nie zawaha i grosza nie odmówi“.

IV.

To jednak tylko część programu oświatowego. Uzupełnieniem dalszem winno być usprawnienie studjów uniwersyteckich młodzieży.

A więc najpierw ułatwienie młodzieży pomorskiej, udającej się na te studia, odbywania ich w ośrodkach kulturalnych Polski przez ufundowanie, — jedynie dla niej — licznych a zasobnych stypendjów, w Warszawie, Poznaniu, Krakowie i t. d., aby zbliżyła się tam do polskiej kultury, poznała jej zabytki historyczne,

gmachy, zbiory, muzea, jej sztukę i literaturę, jej teatr, ducha tej kultury, wszelką wielkość Polski i zadzierzgnęła węzły przyjacielni z młodzieżą całej Polski!

Powtóre stworzenie na Pomorzu i dla jego młodzieży, i dla inteligencji, conajmniej jakiej ostoji czysto naukowej, placówki uniwersyteckiej, nazwijmy ją instytutem humanistycznym. Składałby się on z trzech czy czterech profesorów historii, literatury, geografji, przyrody, a istniałby w celu skupienia się koło tego ośrodka, czerpania — prócz z kuratorjum okręgu szkolnego, położonego niestety za daleko — także i stąd informacji w sprawie oświaty pozaszkolnej, wreszcie wogóle w celu podniety do pracy naukowej dla wszystkich. Byłby to początek przyszłego uniwersytetu. Może w Toruniu, a może w Gdyni.

Wszystko to — powiększona oświata pozaszkolna, stypendja dla Pomorzan przy uniwersytetach, założenie instytutu humanistycznego, winno być przeprowadzone zaraz, nie wywołując uśmiechu u ministra skarbu, bo to wydatki konieczne a dzisiaj możliwe; nie są to bowiem wydatki miljonowe, jak na uniwersytet.

V.

Później dopiero, po wykonaniu tych prac, po przygotowaniu na Pomorzu i duchowego gruntu pod uniwersytet, i dostatecznej ilości pomorskiej młodzieży dla niego, nastąpiłoby założenie uniwersytetu. Powtarzam założenie, gdyż przygotowywać je można i należy już teraz, dostosowując poszczególne części, na które się rozkłada program realizacji, do tego wielkiego, oddalonego planu założenia uniwersytetu, tak jak wszystko, co winno być na Pomorzu, wzorowego. A więc z odpowiedniami gmachami i urządzeniami, z profesorami nietylko prawdziwymi uczonymi, lecz także umiejętnymi nauczycielami, słowem uniwersytetu przyciągającego w przyszłości swą wiedzą, umiejętnością i pracą tak młodzież, jak i uczonych z całej Polski.

Założenie takiego uniwersytetu w tej chwili wymagałoby obecnie za wielkich na dzisiaj sum i mogłoby, — gdy dla oszczędności maleje liczba nauczycieli szkół powszechnych, gdy w nich jeden nauczyciel, obarczony nauczaniem około siedemdziesięciu dzieci, z wielką trudnością może podołać nauczaniu choćby już tylko dobrego czytania i pisania, — podciąć jeszcze znacznie i osłabić jeszcze więcej podwaliny szkolnictwa powszechnego dla zbudowania — szczytów.

Uniwersytet ten musiałby nakonieć przyciągać do siebie także swem środowiskiem i otoczeniem. A więc — mówmy szczerze, Toruń nie wystarczałby. Jest on i za mały, i niewiele dający, prócz może biblioteki. Nie mogą tu służyć przykładem uniwersytecka niemiecka Heidelberga, czy Getynga, czy Jena, bo tam istnieje i tradycja, i przyroda. Środowiskiem odpowiednim na Pomorzu mogłoby być jedynie miasto większe, wpraw-

dzie bez tradycji, lecz w przyszłości potężne i bogate, przyciągające całą Polskę swem stanowiskiem światowem, bo swą przy-morskością, mogłaby być jedynie — Gdynia! Obok siedlisk naukowych innych państw bałtyckich stanąłby jej uniwersytet, jako poważny rywal na polu wiedzy, dopełniając znaczenia Pomorza dla Polski.

VI.

Ma Pomorze swoistą szlachetną dumę; ludzie tej ziemi mają swój odrębny charakter; jak za czasów niewoli walczyli sami, tak i dziś sami sobie wystarczają; jak gdyby nie odczuwali jeszcze dostatecznie potrzeby silniejszej duchowej łączności! A jednak istnieje ona we wspólnym interesie — Pomorza i Polski. Niech więc Pomorze organizuje swą „obronę duchową“, lecz niech pozwoli, aby i Polska w tem uczestniczyła.

P o z n a ń , w maju 1935.

JÓZEF BOROWIK

UWAGI NA TEMAT ORGANIZACJI SZKOLNICTWA WYŻSZEGO NA POMORZU

1. Dlaczego wyższa uczelnia na Pomorzu jest niezbędna?

Cały szereg bardzo ważkich argumentów przemawia za potrzebą uruchomienia na Pomorzu uczelni wyższego typu. Nie mówimy narazie o uniwersytecie, jakkolwiek w końcu procesu rozwojowego każdego normalnie zorganizowanego szkolnictwa Wszechnica powinna powstać na terenie, który posiada pewną ambicję pielęgnowania właściwości regionalnych; rzadko zaś która z dzielnic Rzeczypospolitej posiada równe jak Pomorze dane dla pielęgnowania swoistych cech, oddzielczonych w wyniku krzyżowania się wpływów słowiańskich, bałtyckich i germańskich. Przytem żadna z dzielnic polskich nie jest w takiej mierze upośledzona pod względem zaopatrzenia w warsztaty pracy umysłowej i ogniska kultury jak właśnie Pomorze, a jednocześnie bardziej narażona na oddziaływanie obcych i wrogich wpływów kulturalnych. Gdyby nie było żadnych innych argumentów na rzecz wyższej uczelni na Pomorzu, to już ten jeden — potrzeba ogniska pracy umysłowej, bastjonu kultury przeciwko zależności od obcych prądów — byłby wystarczający.

W równej, jednak jeżeli nawet nie większej mierze przekonywujące są argumenty na korzyść uczelni ze stanowiska potrzeb i ambicji ogólnopństwowych, naszej pozycji kulturalnej i naukowej w zespole państw bałtyckich. Z uniwersytetami rozsianymi po wybrzeżach bałtyckich w Kopenhadze, Kilonji, Gryfji, Gdańsku, Królewcu, Rydze, Dorpacie, Leningradzie, Helsinkach, Sztokholmie, Lundzie i znów nad Sundem — w Göteborgu — żaden z uniwersytetów dotychczas zorganizowanych w Polsce nie potrafi współpracować ani współzawodniczyć naukowo.

Polska odrodzona jest państwem bałtyckiem; na każdym kroku w życiu gospodarczem, politycznym i kulturalnym wysuwają się wielkie problemy, jak też zwykle, codzienne kwestje, związane z ekspansją morską, z charakterem nadbałtyckim naszego kraju, z jego bałtycką przeszłością. Spotykamy się co krok z potrzebą najbliższego współżycia i współpracy z ludami i państwami tuż w sąsiedztwie nad Bałtykiem leżącymi. Tymczasem nasze doświadczenia i nasza wiedza w tej dziedzinie wykazują niezwykle ubóstwo — a nasze studia, szczególnie uniwersyteckie, jaknajmniej uwzględniają dotąd kardynalną zmianę, która nastąpiła w położeniu i zadaniach w odrodzonym państwie.

Idea Wszechnicy Pomorskiej posiada długie wieki tradycji; pierwszy dokument confirmacyjny Akademii Chelmińskiej pochodzi z XIV wieku. Niestety Pomorze nie miało szczęśliwych warunków dla zrealizowania tej idei. Spory, zarówno narodowościowe, jak polityczne, a wkońcu religijne paraliżowały tyle razy zamiary, zdawało się czasami już niespo-

tykające na swojej drodze żadnych przeszkód ku urzeczywistnieniu. Dziejom tych wysiłków poświęcone są obszernie opracowania X. Alfonsa Mańkowskiego i Dr. Stanisława Tynca¹.

Jeżeli chodzi o stanowisko czysto naukowe oraz aktualne potrzeby nauki polskiej na Pomorzu, znajdujemy w oświadczeniach szeregu fachowców stwierdzenia niezbędności specjalnego ośrodka naukowego na Pomorzu w charakterze szkoły akademickiej o najszerszym zasięgu działania pod względem tematowym. Grono przyjaciół Wszechnicy Pomorskiej w sferach akademickich stale się zwiększa. Spotykamy się z oświadczeniami archeologów, historyków i filologów, antropologów i biologów, ekonomistów i rolników. Oświadczenia ludzi nauki w tej sprawie stanowią już dzisiaj zbiór, a są to opinie nie zdawkowe, lecz wypowiedziane z dużym przekonaniem i z pełną świadomością odpowiedzialności.

Zgromadzony dotychczas materiał pozwala już dzisiaj uznać za dojrzałą sprawę wznowienia wysiłków organizacji wyższej uczelni na Pomorzu, któraby przejęła starodawne tradycje Akademii Chełmińskiej. Przystępujemy więc do omówienia w sposób bardziej dokładny, jak należałoby zrealizować te śmiałe plany. Przedtem jednak, niż przystąpimy do zarysowania planów, zmierzających do położenia podwalin pod przyszłą Wszechnicę Pomorską, pragniemy zdać sobie sprawę, czem się tłumaczy zwłoka w praktycznym postawieniu zagadnienia wyższego szkolnictwa na Pomorzu oraz jakie szczególne względy przemawiają za pilnością tej sprawy; potem należy zastanowić się nad sprawą, czy uruchomienie nowej uczelni nie przyczyni się do pomnożenia bezrobotnej inteligencji. Dopiero po rozgrzeszeniu siebie z wszystkich wątpliwości można będzie zastanowić się nad samym programem szkolnictwa wyższego na Pomorzu i jego organizacją, która z natury szkolnictwa winna być rozłożona na etapy, zarówno pod względem czasu jak też pod względem realizacji poszczególnych zadań w stosunku do ich pilności i łatwości wykonania.

2. Skąd powstała zwłoka w uruchomieniu Wszechnicy na Pomorzu?

Zastanowić może każdego pytanie, dlaczego sprawa organizacji na Pomorzu ośrodka naukowego typu akademickiego powstaje jako zagadnienie realne, dopiero w 15-ym roku po przyłączeniu Pomorza do Macierzy? Niewątpliwie zaciążył nad całością życia umysłowego i kulturalnego na Pomorzu fakt oderwania od tej dzielnicy Gdańska, w którym ześrodkowane były najważniejsze „centra dyspozycji kulturalnej” całej dotychczasowej prowincji: wyższe uczelnie, muzea, księgozbiory, towarzystwa naukowe i t. p. i co najważniejsza w tej dziedzinie — określone, trwałe tradycje i formy pracy naukowej, kulturalnej i pedagogicznej. Nic z tego całego wiekowego dorobku, w którym materialnie i umysłowo partycypowało w głównej mierze Polskie Pomorze, — nie potrafiliśmy rewindykować, nie było więc na całym Pomorzu nigdzie odpowiedniego jądra, naokoło którego mogłaby drogą naturalnej regeneracji uformować się i rozwinąć właściwa komórka naukowa i kulturalna.

Drugim fatalnym dla stosunków kulturalnych na Pomorzu momentem było pozostawienie poza obrębem województwa pomorskiego — okręgu nadnoteckiego z jego stolicą — dużym miastem przemysłowo-

¹ Stanisław Tynec: Szkolnictwo Torunia w ciągu jego dziejów. (Odbitka z pracy zbiorowej „Dzieje Torunia”). Toruń 1934. X. Alfons Mańkowski: Dzieje myśli uniwersyteckiej na Pomorzu — *Roczniki Tow. Naukowego w Toruniu*, rocznik 32, r. 1925.

handlowem, Bydgoszczą. Powstała tu w 1920 r. Akademia Rolnicza posiadała pierwszorzędną zespół sił proforserskich, lecz po paru latach musiała wywędrować na Śląsk, wobec niechętnego ustosunkowania się czynników lokalnych. Tu się znalazł szeroko pomyślany i dobrze urządzony wyższy zakład naukowo-badawczy w dziedzinie rolnictwa; przejęty i uruchomiony przez polskich uczonych zakład ten — jako Instytut Naukowo-Rolniczy, mógł się stać wzorowym i jedynym zakładem tego typu. Niestety, oderwany od Pomorza granicą administracyjną, znajdujący się w sferze ambitnych oddziaływań Poznania, zmierzającego do rozbudowy własnego wydziału rolnego na uniwersytecie, Instytut ten, zamiast pełnić swoje odpowiedzialne zadanie ośrodka intelektualnego i promotora różnych poczynań na polu gospodarczym po 15 latach stałego pomniejszania i likwidowania przedstawia smutny obraz kompletnego zaniedbania, będąc w przededniu zamknięcia.

W tym tragicznym upadku dużej instytucji naukowej najdziwniejszym i zniechęcającym do dalszych prób organizacji życia umysłowego mógłby się wydawać fakt kompletnego obojętności lokalnego społeczeństwa oraz korporacji miejskich i samorządowych wobec procesu rozkładu i zaniku ośrodka naukowego takiej miary. Prawdziwym curiosum w historii ruchu umysłowego w tej części kraju były projekty usunięcia Instytutu Rolniczego z zajmowanych przez rządowych gmachów celem uruchomienia tam instytucji użyteczności publicznej. Nie bez znaczenia jest też i taki szczegół: ostatecznego rozgromienia tej naukowej placówki w 1931 r. dokonał Pomorzanie dr. A. Janta-Połyński, sprawując urząd Ministra Rolnictwa.

Niewątpliwie zupełnie inny układ sił jak też orientacji nastąpiłby w tej samej Bydgoszczy w razie dołączenia jej do województwa pomorskiego, od pierwszej chwili jego utworzenia i stworzenia tam centrum, jeżeli nie administracyjnego i kulturalnego, to chociażby gospodarczego, powołanego do obsługiwanego całego Pomorza. Lecz nawet w tak wyjątkowo trudnych warunkach, pozbawione dotychczasowych „centrów dyspozycji umysłowej” oraz wszelkich zasobów kulturalnych, zgromadzonych przez poprzednie generacje, mogłoby jednak zdobyć się Pomorze na wytworzenie własnego centrum kultury i nauki w którymś z małych miasteczek prowincjonalnych, gdyby nad tą dziedziną życia i nad całą zresztą dzielnicą nie zaciążyła zhora ciągłych jątrzeń, wynikających z gwałtownej propagandy t. zw. „korytarzowej”, uprawianej przez Niemcy. W wyniku wypowiedzianej przez Niemcy wojny celnej oraz w związku z ciągłymi nieporozumieniami i sporami na terenie Gdańska, szczególna uwaga społeczeństwa została zwrócona na zjawiska gospodarcze i w pierwszym rzędzie na rozbudowę Gdyni.

Inter arma silent musae! Jeżeli Wileńszczyzna tłumaczy najrozmaitsze niedociągnięcia w swojej organizacji faktem, że stan naprężenia i walki trwał tam o 2 lata dłużej niż na innych ziemiach — musimy powiedzieć, że na Pomorzu ten stan trwał aż do ostatniego roku, gdy w wyniku zawartej umowy o nieagresji następuje wreszcie dawno pożądane odprężenie. Przez 15 lat sprawa Pomorza była najistotniejszą sprawą Rzeczypospolitej i uwaga całego społeczeństwa koncentrowała się na granicy pomorskiej, wszystkie siły naukowe i kulturalne istniejących uniwersytetów składały się na wspólny wysiłek na terenie odległego Pomorza. Sprawa kultury i nauki pomorskiej była sprawą ogólnopolską. Przeżyliśmy wspólnie okres powszechnej mobilizacji na rzecz obrony Pomorza.

O ile w tych warunkach trudno było istotnie uzasadnić nagłość rozpoczęcia budowy fundamentów własnego gmachu monumentalnego pomorskiej szkoły wyższej, o tyle dzisiaj, w pierwszej chwili odprężenia politycznego, należy wysunąć ten problem jako najbardziej nagły i najbardziej istotny na Pomorzu. Trzeba bowiem liczyć się z naturalnym faktem odpiływu zainteresowań naukowych i kulturalnych Pomorzem

ze strony istniejących odległych centrów umysłowych Polski. Pomorze będzie musiało wystarczyć sobie, winno mieć własny ośrodek pracy kulturalnej, musi mieć własne ogniska pracy umysłowej, musi wytwarzać własne bogactwa duchowe — jednym słowem, musi mieć własną kuźnię idei i własne laboratorium mózgowe. Musi mieć własny uniwersytet, nie tylko jako zamknięcie systemu szkolnictwa na terenie dużego swobodnego regionu, lecz przede wszystkim jako centrum kultury i ośrodek nauki, powołany do szlachetnego współzawodnictwa z szeregiem uniwersytetów i szkół wyższych i żeby stanąć w pierwszym rzędzie wśród placówek promieniujących na wybrzeżu bałtyckim, we wszystkich krajach bałtyckich.

Wielkie Pomorze, łączące rozległe nadmorskie ziemie dawnej Rzeczypospolitej — poza właściwym Pomorzem, również ziemie chełmińską, ziemię nadnotecką i Kujawy, zarówno co do powierzchni, jak co do ludności mało czem ustępować będzie krajom bałtyckim, jak Litwa, Łotwa i Estonia, z których każdy posiada swój uniwersytet i żywo pulsujące życie intelektualne, z których każdy ma swoje uzasadnione aspiracje wniesienia swego udziału do ogólnego dorobku cywilizacji ludów bałtyckich. Pomorze Polskie winno brać udział w tym ruchu kulturalnym bałtyckim i utrzymać jaknajszersze kontakty. Tego wymagają nie tylko życie umysłowe i ambicja polityczna; również codzienne, praktyczne sprawy gospodarcze domagają się najszybszego nawiązania kontaktów kulturalnych.

Wśród najrozmaitszych zadań i aspiracji, które posiada i rozwija Państwo Polskie — problem współżycia z narodami nad Bałtykiem jest, jeżeli nie jednym z największych, to w każdym razie jednym z najmniej dotąd pogłębionych. Jeżeli przed wszechnicami w Poznaniu i Krakowie powstają duże zagadnienia kultury zachodniej — przed Lwowem i Wilnem — kultury wschodniej — to przed przyszłą wszechnicą na Pomorzu powinien w całej rozciągłości powstać problem kultury bałtyckiej. Jeżeli tego zadania nie podejmiemy Pomorze — staniemy ręką wzięci wobec faktu zaspakajania naszych potrzeb — produkcją najbliższych ośrodków uniwersyteckich po obu stronach Pomorza: Królewcą, Gryfii, Gdańską i Kilonji. Nie chodzi tu zresztą o polityczny punkt widzenia — trzeba zdawać sobie sprawę z kulturalnego znaczenia faktu stałego oddziaływania niemieckich centrów naukowych, promieniujących na Pomorze ze wszystkich stron.

3. Niemiecki napór kulturalny na Pomorze

Mówiąc o sile naporu kulturalnego niemieckiego na Pomorze, należy uwzględnić poza samą organizacją sił wprzęgniętych, kierunkiem pracy oraz pobudkami ożywiającymi całokształt zamierzeń — jeszcze dwa bardzo ważne momenty:

1. istnienie tuż w sąsiedztwie Polskiego Pomorza dużych i dawnych niemieckich ośrodków uniwersyteckich, z którymi polskie ośrodki kulturalne i naukowe na Pomorzu nie wytrzymują żadnego porównania;
2. niewspółmierne większą zdolność do wysiłku finansowego i intelektualnego, stosowanego względem zagadnień Prus Wschodnich i pomorskich, ze strony różnych odległych centrów, a przede wszystkim stolicy Niemiec, w porównaniu do tego, co jesteśmy w stanie w najlepszym wypadku zapewnić Pomorzu z naszej strony.

Na jeden i drugi moment nie zwrócono dotychczas należytej uwagi. Tymczasem trudno jest myśleć o organizacji pracy kulturalnej bez oparcia się o pracowników kulturalnych i naukowych, jak też o pewien ośrodek kultury umysłowej — a tych nie wytworzą ani urzędy, ani instytucje gospodarcze, ani drobne placówki kulturalne, ani nawet szkoły średnie.

Rachunek jest prosty. Z jednej strony liczne i bogato zaopatrzone zakłady naukowe o poziomie uniwersyteckim, bezpośrednio zainteresowane problemami bałtyckimi, pomorskimi oraz prusko-wschodnimi —

mamy na myśli: uniwersytety w Królewcu, Gryfji i Kilonji, politechnikę w Gdańsku, instytut rolniczy w Landsbergu, instytuty bałtycki i skandynawski w Gryfji, imponujący na skalę europejską instytut handlu międzynarodowego i komunikacji morskiej w Kilonji, Już same te duże miasta, będące ożywionemi centrami kultury niemieckiej, jak Królewiec, Gdańsk, Szczecin, Kilonja, w których skupia się około miljona ludności, mówią za siebie. A z naszej strony drobne ośrodki miejskie takiego kalibru, jak Toruń, Gdynia lub Grudziądz, wspomagane przez Bydgoszcz, lub polski Gdańsk, leżący poza obecnemi granicami administracyjnemi Pomorza; ściśle rzecz biorąc, są to drobne miasta głęboko prowincjonalne, pozbawione instytucji o poziomie akademickim, posiadające każde najwyższej kilkanaście osób zdolnych do podjęcia się szerszych zadań w dziedzinie pielęgnowania i organizowania regionalnego ruchu kulturalnego.

Nawet przy najbardziej skrupulatnem notowaniu objawów życia kulturalnego na Pomorzu, najbardziej życzliwej ocenie tych objawów, są to z natury rzeczy zjawiska, zarówno ilościowo, jak też pod względem napięcia i poziomu, które nie wytrzymują żadnego porównania z podobnemi zjawiskami po tamtej stronie granicy. W tym wypadku żaden zapał nielicznych jednostek i żadna organizacja nie zmienia istoty sprawy — i nie zastąpią braku na miejscu uniwersyteckich ośrodków kultury oraz nie zmienia liczebności sił intelektualnych i nie pomnożą naszego dorobku umysłowego. Przy ocenie sił istniejących i działających na rzecz kultury polskiej na Pomorzu — należy wziąć w rachubę jeden wysoce niesprzyjający moment, który wynika stąd, że Pomorze zostało pozbawione nawet tych nielicznych instytucji kulturalnych o szerszym zasięgu, które obsługiwały ten region przed wojną. Wraz bowiem z Gdańskiem, Kwidzynie, Elblągiem i Bydgoszczą, pozostały poza granicami dotychczasowego województwa pomorskiego większe instytucje oświatowe i kulturalne, które poprzednio oddziaływały na teren dzisiejszego Pomorza. Poza poczynaniami lokalnemi poszczególnych miast, i to w skali bardzo drobnej — Pomorze dotąd nie posiada ani zorganizowanego na szerszych podstawach muzeum, ani dostępnych dla systematycznej pracy większej ilości badaczy księgozbioru i archiwum, ani jakiegokolwiek, zakrojonej na szerszą skalę instytucji o charakterze publicznym, poświęcającej się szerzeniu oświaty, pielęgnowaniu sztuki lub nauki. Istniejące na Pomorzu instytucje kulturalne i społeczne nie uzyskują ze strony rządu lub samorządu i miast takich dotacji, któreby umożliwiły utrzymanie liczniejszego stałego personelu, pozwalającego na rozwinięcie szerszej akcji kulturalnej. Trzeba stwierdzić w tym wypadku nietylko, że Pomorze jest dzielnicą ubogą w urzędzenia kulturalne, ale że poza tem, istniejące potrzeby kulturalne — skromnie reprezentowane, były szczególnie po macoszemu traktowane przez pierwsze dziesięć lat państwowości polskiej.

Czynnikiem, wyrównującym poniekąd straty, wynikłe z przedstawionego co tylko stanu rzeczy — jest zainteresowanie sprawą Pomorza szeregu instytucji i organizacji, mających ogólnopolski teren działania. Należy tu wymienić Polski Związek Zachodni, Ligę Morską i Kolonialną, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze oraz szereg ogólnopolskich instytucji społecznych przysposobienia wojskowego i sportowych. Centrale tych wszystkich instytucji mieszczą się w Warszawie, doceniając jednak zagadnienie pomorskie w całokształcie żywotnych dla całego Państwa spraw — kładą wszyscy nacisk na pracę na tym terenie oraz szerzą zrozumienie i znajomość spraw pomorskich na innych terenach, co niewątpliwie ma swoje korzystne wpływy i odgłosy na samem Pomorzu. Wszystko to powiększa w znacznym stopniu rezerwar sił i środków, któremi rozporządza Pomorze, co się przyczynia do ułatwienia poczynañ kulturalnych na tym terenie. Ale rzecz jasna — nie można porównać tych korzyści z temi, które płyną na granicznych terenach Prus Wschodnich i Zachodniego Pomorza, ze stolicy Niemiec i innych ośrodków życia

kulturalnego Niemiec, szczególnie takich jak Wrocław, Lipsk, Stuttgart, Kilonja, a nawet i Hamburg.

Z dotychczasowych prób stawiania ze strony polskiej oporu niemieckiej ofensywie naukowej i kulturalnej na Pomorze, należy niewątpliwie zanotować, obok prac Towarzystwa Naukowego w Toruniu i T-wa Przyjaciół Nauki w Gdańsku, także działalność Instytutu Bałtyckiego w Toruniu. Koncepcja przez nas stosowana w organizowaniu tego wysiłku polegała na tem, że szukaliśmy szermierzy do akcji kulturalnej i naukowej na rzecz Pomorza poza samem Pomorzem, w pierwszym rzędzie w naszych wszechnicach — i to nie tylko w najbliższej — w Poznaniu, ale także w bardziej licznych i zasobnych placówkach naukowych uniwersytetów w Krakowie, Warszawie, a nawet we Lwowie i Wilnie. Wystarczy przejrzeć sprawozdania nadsyłane na Naukowe Zjazdy Pomorzoznawcze przez różne zakłady, instytucje i osoby ze wszystkich centrów umysłowych Polski; wystarczy przejrzeć listy członków Komisji Naukowych Instytutu oraz listę współpracowników — żeby się przekonać, że na blisko 150 autorów i badaczy przyciągniętych przez Instytut w tej lub innej formie do opracowywania naukowych najrozmaitszych zagadnień pomorskich i bałtyckich oraz do udziału w poczynaniach naukowych i kulturalnych na terenie Pomorza, przypada zaledwie kilka osób na teren Pomorza — resztę stanowią naukowcy ściśle związani z zakładami akademickimi, poświęcający się studjom pomorskim i bałtyckim przeważnie przypadkowo i przejściowo.

Trzeba sobie zdawać sprawę, że jest to praca poboczna tych ludzi powołanych do zupełnie innych zadań; wysiłek badawczy sprowadza się wkońcu do poznania pewnego drobnego odcinka zagadnień pomorskich, które w danej chwili uważane są za bardziej aktualne. Ma to niewątpliwie swoje znaczenie dla organizacji pracy naukowej na Pomorzu, ale nie daje ciągłości wysiłków — no i posiada bardzo małe znaczenie dla rozwoju kulturalnych stosunków na Pomorzu. Te ostatnie zostawiają dużo do życzenia i dały powód do alarmującego opinję społeczną wystąpienia¹ sprzed 2 lat dr. W. P n i e w s k i e g o w „Gryfie“, jak też jednocześnie ogłaszanych uwag wielce zasłużonego znawcy spraw pomorskich B. C h r z a n o w s k i e g o (p. str. 149).

Zaradzić tej głębokiej apatii do spraw kulturalnych może jedynie zwiększenie ilości pracowników umysłowych o głębszej kulturze — o wyższych kwalifikacjach — zdolnych do wytwarzania nowych wartości — a nie zwykłych rzemieślników z patentami akademickimi, trudniących się zawodową pracą nauczycielską lub urzędniczą. Takich pracowników kulturalnych mogą dostarczyć jedynie większe ogniska naukowe — toteż jedynie skutecznym krokiem w organizacji odporu wobec niemieckiej akcji naukowej i kulturalnej — winno być powołanie do życia wyższego zakładu naukowego na Pomorzu.

4. Toruń, siódme miasto uniwersyteckie w Polsce

Mówiąc o potrzebie wszechnicy na Pomorzu i widokach jej istnienia, należy uwzględnić, poza innymi, 2 momenty geograficzne: sprzyjające położenie Pomorza i odległość od innych uniwersytetów.

Pragnę zwrócić uwagę na okoliczność wciąż jeszcze niedostatecznie docenioną, a jednak tak istotną, że Toruń zawdzięcza jej wszystko, co miał w swem istnieniu szczególnie ważnego. Jest nią wyjątkowe położenie miasta, które leży na skrzyżowaniu gościńców światowej miary,

¹ „Potrzeba obrony duchowej Pomorza“. *Gryf* Nr. 3. 1933. Wystąpieniu dr. P n i e w s k i e g o poświęciłem obszerniejsze omówienie w artykule „O kulturę regionalną Pomorza“ (*Dzień Pomorski* 16 i 23 lipca 1933), podkreślając niezbędność szkolnictwa wyższego na Pomorzu, jako jedyne go a radykalnego rozwiązania potrzeb kulturalnych.

prowadzących z Polski do jedyne go wylotu nad Bałtyk oraz z Pragi, Wrocławia, Berlina i wogóle z zachodu do Prus Wschodnich, Litwy i krajów bałtyckich.

Od czasów rzymskich do naszych przy tych ożywionych gościńcach osiedla się ludność, rzadkie siedziby zmieniały się w miasta i miasteczka, a najbliższa okolica Torunia przedstawia dziś jedno z najgęstszych skupień ludności w Polsce. Ludność powiatów, graniczących bezpośrednio z powiatem toruńskim wraz z ludnością Grudziądzka i Włocławka, leżących w promieniu 60 km od Torunia — wynosi około 1 miliona, t. j. dorównywa ludności, otaczającej inne wielkie miasta, jak Kraków, Lwów, Łódź i Lublin, jedynie Warszawa pod tym względem wyprzedza Toruń; natomiast Poznań i Wilno pozostają daleko w tyle poza Toruniem.

Przy rozwiniętej sieci komunikacji kolejowej i autobusowej, jaką posiada Toruń — można być pewnym, że słuchacze, rekrutujący się z tej milionowej ludności, otaczającej Toruń, będą korzystali z dobrodziejstw uczelni wyższej, zamieszkując u siebie w domu. Posiada to doniosłe znaczenie gospodarcze i podniesie znakomicie atrakcyjność nowej uczelni wobec warstw, które spowodu oddalenia szkół wyższych były pozbawione możliwości kształcenia się.

W Polsce mamy dotąd 6 miast uniwersyteckich: Kraków, Lwów, Wilno, Warszawa, Poznań i Lublin. Każdy z tych ośrodków kultury i nauki ma pewien naturalny zasięg oddziaływania i przyciągania; promień tego zasięgu zależny jest od odległości danego centrum uniwersyteckiego od drugiego sąsiedniego uniwersytetu. Cały szereg momentów atrakcyjnych: — możliwość specjalizacji, wyjątkowe urządzenia zakładów, szczególnie bogate księgozbiory, wybitne siły profesorskie, a szczególnie ciesząca się uznaniem wzniosła atmosfera akademicka i zapas do studiów mogą pociągać słuchaczy również z bardziej odległych terenów, nawet z innych krajów, ale przeciętnie biorąc, mieszkańiec Lwowa lub Wilna i okolic nie jedzie zwykle na studia do Warszawy bez jakichś wyraźnych powodów; jeszcze rzadziej mieszkańiec Warszawy odbywa studia w Krakowie lub Poznaniu.

Jeżeli ustalimy odległości między poszczególnymi miastami uniwersyteckimi w Polsce i obliczymy przeciętną — to tak obliczony promień zasięgu miasta uniwersyteckiego w Polsce wyniesie około 150 km. Proszę teraz wyobrazić sobie mapę Polski z zakreślonym tym promieniem polami zasięgu: cała Polska niemal będzie pokryta płaszczyzną tych kręgów, niektóre uprzywilejowane miejscowości znajdą się w zasięgu 2 a nawet 3 uniwersytetów. Jednak dwie obszerne połacie kraju znajdą się poza tak zakreślonym zasięgiem działania szkół wyższych: — na zachodzie — cała północna część Pomorza i na wschodzie większa część Polesia i niektóre okręgi Wołynia, jak też województwo białostockie.

Dwie krainy, jakże różne co do położenia geograficznego, poziomu kulturalnego, standardu życiowego, gęstości zaludnienia, w tym jednym tylko zakresie okazały się równie wyziedziczone i upośledzone. Naogół mało wpatrujemy się w mapę i rzadko analizujemy zjawiska kulturalne w oparciu o wykładniki geograficzne i gospodarcze; zdaje się jednak, że mało komu przyjdzie do głowy stawiać w jakiejkolwiek dziedzinie na równym poziomie — Pomorze i Polesie — i uzależniać w równym stopniu realizację najpilniejszych potrzeb kulturalnych i naukowych obu tych dzielnic — od „poprawy konjunktury gospodarczej“. Sądzę, że obraz 11 powiatów Pomorza, w tem jedyne go polskie go miasta portowe go Gdyni — razem blisko 700 tys. ludności, czyli dwie trzecie obecnego Pomorza — znajdujących się poza linią 150 km zasięgu najbliższych miast uniwersyteckich Poznania i Warszawy jest dostatecznie wymowny.

Nad fatalnemi dla ogólnego poziomu kultury na Pomorzu skutkami tego stanu często i poważnie się dyskutuje i to nietylko na Pomorzu. Jeszcze w 1923 r. pisał w tej sprawie Artur G ó r s k i — „Ziemia“ — luty 1923, nr. 2:

Dostęp do morza.

„Aby jednak Pomorze zaczęło myśleć o sobie, potrzeba na to, aby jedno z jego miast dorosło do tej roli kierowniczej, nietylko w prowincjonalnym, ale i w narodowym znaczeniu tego słowa. Czy Toruń będzie zawsze centralą władz politycznych, to rzecz wątpliwa, zanedbto leży on na peryferji, co w rzeczach administracyjnych jest zawadą. Jeżeli natomiast weźmiemy pod uwagę sferę wpływów kulturalnych i podzielimy Polskę na zachodnią, środkową i wschodnią, to Toruń grać będzie rolę węzła, łączącego północ i zachód Polski z jednej strony, a środek jej z drugiej. Nadaje się do tego zwłaszcza dzięki swemu stylowemu charakterowi, powadze murów średniowiecza, pięknu przedmieść, rozłożonych w parkach i ogrodach, co razem wzięte, uczynić zeń może warsztat pracy kulturalnej.

Wreszcie uniwersytet. W olbrzymiej polaci polskiej między Poznaniem, Warszawą i Wilnem niema ani jednego uniwersytetu. Na miasto uniwersyteckie Toruń nadaje się. W miastach wielkich młodzież politykuje i rozprasza się umysłowo. Tu w Toruniu ma cichą wymowę wieków, ma zdrowie fizyczne i moralne środowisko, a ponadto ma tradycję kopernikowską, która ją podźwignąć może ku sobie. Nam brak właśnie miast o atmosferze akademickiej, jakie znaleźć można w Anglii, w Niemczech, we Włoszech. Ma tę atmosferę Kraków, ma na nią warunki Toruń“.

Później niejednokrotnie powracano przy różnych okazjach do tego zagadnienia. Ostatnio została ta sprawa wznowiona w styczniu 1934 r. na zebraniu Kuratorium i Zarządu Instytutu Bałtyckiego, na którym powzięto następującą uchwałę, otwierającą nowy okres zabiegów o szkołę wyższą na Pomorzu:

„Dnia 19 stycznia 1934 r. zebrani w Instytucie Bałtyckim w Toruniu członkowie Kuratorium i Zarządu w obecności przedstawicieli Władz Państwowych omawiali szczegółowo propozycje Dyrekcji Instytutu co do ożywienia ruchu umysłowego na Pomorzu. Myśl założenia Wszechnicy na Pomorzu wszyscy zebrani gorąco poparli i następujące postanowienie powzięli:

- Stare tradycje myśli akademickiej na Pomorzu,
 - ambicje uczestniczenia w dorobku kulturalnym społeczeństw sąsiednich krajów bałtyckich oraz
 - najżywotniejsze wymagania życia umysłowego na Pomorzu,
- nakazują wysunąć sprawę szkolnictwa wyższego na pierwszy plan wśród codziennych potrzeb i trosk życia publicznego na Pomorzu.

Upoważnia się wobec tego Dyrekcję Instytutu, żeby weszła w styczność ze sferami akademickimi oraz instytucjami naukowymi i kulturalnymi, zebrała niezbędne materiały, dotyczące organizowania szkolnictwa wyższego na Pomorzu i celowo dążyła do wytworzenia zainteresowania tą sprawą wśród czynników miarodajnych.

Jednocześnie zebrani apelują do Pana Wojewody Pomorskiego jako Przedstawiciela Rządu we władzach Instytutu Bałtyckiego, żeby zechciał poprzeć starania Instytutu Bałtyckiego, a sprawę Wszechnicy, jako naturalnego ośrodka życia umysłowego na Pomorzu, traktować narówni z najpilniejszymi sprawami państwowymi“.

Ostatnio sprawa Wszechnicy Pomorskiej weszła na szersze forum, mianowicie odbyły w listopadzie 1934 r. w Krakowie IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy, który zgromadził około 150 przedstawicieli świata naukowego z całej Polski, uchwalił jednogłośnie na wniosek rektora uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, profesora Witolda Staniawicza rezolucję następującej treści:

„IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy wyraża opinię, że sprawa uruchomienia na Pomorzu wyższej uczelni posiada znaczenie nietylko kulturalne, ale i gospodarcze, w szczególności dla przygotowania ludzi

zdolnych do podjęcia i rozwiązania zadań gospodarczych i przodownictwa społecznego. Nie przesądając w niczem ani charakteru, ani form organizacyjnych przyszłej uczelni, IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy podkreśla tem silniej naglącą potrzebę możliwie szybkiego jej uruchomienia¹.

Należy życzyć, żeby przyszła Wszechnica Pomorska posiadała w ujęciu swego programu edukacyjnego niektóre cechy charakterystyczne, będące dla studujących atrakcją, która przyciągnie nie tylko słuchaczy z Pomorza, ale z różnych stron Rzeczypospolitej, a nawet i spoza jej granic. Mamy mianowicie na myśli uwzględnienie w programie studjów w pierwszym rzędzie zagadnień naukowych i wychowawczych, wiążących się z zagadnieniem dostępu do morza oraz z kulturą i gospodarką krajów bałtyckich i skandynawskich. Poza tem, mając na widoku zaspokojenie Polonji amerykańskiej w zakresie szkolnictwa wyższego, sądzimy, że należałoby się liczyć z zastosowaniem w samej organizacji szkoły wyższej na Pomorzu, niektórych zasad i doświadczeń anglosaskich. Te programowe zagadnienia jednak są zbyt rozległe, nowe i odległe, żeby je można wyczerpać obecnie; muszą one z natury rzeczy stanowić osobny temat.

5. Czy nie za dużo produkujemy bezrobotnych umysłowych?

Przedtem, niż przystąpić do zbadania zarysu organizacji i programów szkolnictwa wyższego na Pomorzu, należy jeszcze odpowiedzieć na zapytanie, o ile jest uzasadniona potrzeba wogóle wyższych szkół o typie akademickim. Akcentowany jest bowiem powszechnie nadmiar inteligencji, wzrasta stale ilość osób z dyplomami uniwersyteckimi, pomnażających kadry bezrobotnych umysłowych.

Ale jednocześnie też spotykamy się stale i wszędzie z narzekaniami na brak odpowiednich kandydatów do pracy właśnie w tych działach pracy, w których spotykamy się z rzekomym nadmiarem podaży. Trzeba wobec tej sprzeczności stwierdzić, że w wyniku szeregu niesprzyjających okoliczności wyższe uczelnie dotychczasowe nie spełniają właśnie swych zadań i że wśród tych okoliczności najważniejszą jest przeludnienie uniwersytetów, które muszą być jaknajprędzej odciążone od nadmiaru słuchaczy.

Nie wchodząc w tej chwili w szczegółowe rozważania niedomagań obecnych studjów uniwersyteckich w Polsce, wystarczy jeżeli zanotujemy kilka miarodajnych opinij, wypowiedzianych przez czołowych przedstawicieli sfer akademickich, odnośnie najliczniejszej warstwy dyplomowanej młodzieży, kończącej studia prawnicze.

Znakomity uczony i polityk, prof. Władysław Leopold J a w o r s k i, w odpowiedzi na ankietę komisji dla usprawnienia administracji, pisał: „Pragnąłbym bardzo, aby Komisja przyjęła za podstawę swych rozważań prawdę, że olbrzymia większość absolwentów opuszcza prawo z bardzo słabemi wiadomościami teoretycznemi, a z jeszcze słabszemi wiadomościami obowiązującego prawa“¹.

Jeszcze bodaj dosadniej określa stan rzeczy prof. J. P a n e j k o: „Obecnie studia prawnicze czynią z młodzieży w pewnej mierze manekinów życiowych, zatumanionych formalistów, niezdolnych do twórczej inicjatywy“².

Również bardzo kategorycznie oświadcza się przy innej okazji prof. Juljusz J. M a k a r e w i c z:

„Ktokolwiek styka się z ukończonymi słuchaczami prawa, ba, nawet „Doktorami praw“ w życiu praktycznym — zdumiewa się nad

¹ „Zagadnienia Urzędnicze“ (str. 40). *Materiały Komisji dla usprawnienia administracji publicznej*. Tom II. Warszawa 1929.

² *Ibidem* (str. 166). Tom X. Warszawa 1933.

wynikami obecnego systemu nauczania. Z każdego — fragmenty; brak opanowania jakiegokolwiek działu wiedzy prawniczej. Takich nieuków wychodzi z uniwersytetu 20 procent”¹.

Albo surową ocenę stanu szkolnictwa podaje znów świeżo prof. Maurycy Jaroszyński, przewodniczący komisji dla usprawnienia administracji:

„W olbrzymiej większości wypadków urzędnik dzisiejszy, jeśli posiada poważne walory teoretyczne i praktyczne, zawdzięcza je z reguły innym czynnikom, a nie studjom uniwersyteckim. Pomimo wszystkich usiłowań uniwersytety nasze, a zwłaszcza wydziały prawa i „umiejętności politycznych” — dotychczas główni dostawcy kandydatów na urzędników — były tylko producentami masowych dyplomów”².

Na ten „tandetny” charakter studjów uniwersyteckich i jego groźne niebezpieczeństwa wskazuje specjalista z innej dziedziny, nasz wybitny anglista i myśliciel prof. Roman Dybowski, który mówi:

„Nasz system szkolny w Państwie Polskim, sklecony z konieczności według wzorów przedwojennych, trzeszczy pod tym naporem (głodnych wiedzy tłumów studentów), groźnym dla nauki i instytucyj naukowych. Poziom wykładanej nauki przy fabrycznej skali, na jaką pracują zakłady naukowe, nieuchronnie się obniża”³.

To są opinie, zebrane bez dłuższych poszukiwań z rozmaitych terenów za ostatnie 15 lat; można je mnożyć bez końca. Że nie straciły one wcale na aktualności i na znaczeniu, lecz przeciwnie, że wywierają zgubny wpływ na najbardziej istotne zjawiska życia, najlepiej świadczy ogłoszona w tomie „Nauki Polskiej” opinja wybitnego uczonego filologa, prof. Jana Otrębskiego o niedomaganiach twórczości naukowej na wszechnicach polskich:

„Faktem jest, że twórczość naukowa polska nietylko nie pogłębia się, ale poprostu marnieje; rośnie może wszędy, ale nie wgląd, bierze na siebie łatwiejsze zadania, unika trudniejszych. Różne przyczyny na to się złożyły. Wymienić można m. in. następujące: brak odpowiedzialnej atmosfery w szkołach akademickich; upodobały się one do szkół powszechnych i średnich o tyle, że profesor bywa normalnie nie uczonym, lecz pedagogiem; przepiętnienie szkół akademickich i związane z tem uwielokrotnienie obowiązków nauczycielskich profesorów”⁴.

Z tego wynika niezbicie, że liczne rzesze dyplomowanych pracowników umysłowych pozostają bez pracy nietylko spowodu kryzysu lub spowodu nadprodukcji inteligencji, lecz przede wszystkim spowodu braku gruntownego przygotowania oraz pewnej niezaradności życiowej. Przeciwnie, jesteśmy krajem ubogim w zasoby przodującej w życiu praktycznym inteligencji. Bardzo liczne placówki nie znajdują odpowiednio przygotowanych pracowników.

W żadnej może dziedzinie nie zaznacza się tak ostro dysproporcja między zapotrzebowaniem życia a ilością należycie przygotowanego materiału ludzkiego, jak w dziedzinie handlu zagranicznego, gdzie właściwym terenem działania nie są jedynie nasze porty w Gdyni i Gdańsku, ale wszystkie porty świata, z którymi utrzymujemy stosunki handlowe.

¹ „Reforma metody nauczania prawa” (str. 113). *Przegląd Prawa i Administracji*. 1919

² „Problemy personalne w administracji publicznej” (str. 166). *Materiały Komisji dla usprawnienia administr. publicznej*. Tom X. Warszawa 1933.

³ „Nauka a oświata pozaszkolna” (str. 6). *Zagadnienia Oświatowe*. — *Biblioteka Polskiej Oświaty Pozaszkolnej* Nr. 1. Warszawa 1924.

⁴ „Uzasadnienie potrzeby nagród za działalność naukową” (str. 87-8). *Nauka Polska*. T. XVI. Warszawa 1932.

Powszechne są utyskiwania kierowników życia gospodarczego na brak odpowiednich kadr pracowników młodszych. Nie wchodząc bliżej w analizę programów wyższych szkół handlowych, wystarczy stwierdzić, że język angielski jest w nich nieobowiązkowy, a języka hiszpańskiego nie przewidują programy żadnej ze szkół. To samo należy powiedzieć o takich przedmiotach, jak organizacja transportów morskich lub aparat techniczno-handlowy miasta portowego, finansowanie handlu morskiego, ubezpieczenie morskie i t. p.

Bardzo charakterystycznym w związku z powyższym jest omiwanie naszych szkół handlowych przez młodzież żydowską, np. w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie w roku szkolnym 1932/33 na 1 248 słuchaczy było 94 żydów, albo do Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego we Lwowie z 434 osób przyjętych w roku szkolnym 1934/35 na żydów przypada tylko 31 osób. Wymowę tych cyfr można zrozumieć, gdy się zaznaczy, że udział żydów na uniwersytecie w tej samej Warszawie wynosi 25,7%, czyli jest blisko 4-krotnie wyższy. Jednocześnie z tem należy zestawić inny, bardzo ciekawy fakt, że w Instytucie Handlowym w Antwerpji w 1933 r. na 143 Belgów kształciło się aż 62 obywatele polskich, w tem znaczny odsetek żydów, którzy nawet z województw wschodnich Polski wędrują do Belgji. Zdobywają tam to, czego im nie może dać szkoła handlowa polska, a więc praktyczne wiadomości z dziedziny morskiej, gdyż właśnie w Instytucie Handlowym w Antwerpji istnieje możliwość specjalizacji w dziedzinie zagadnień morskich¹.

Niezbędna reforma studjów w szkolnictwie wyższym winna więc iść jednocześnie w 2 kierunkach: drogą systematycznej selekcji młodzieży, która ma dotrzeć do wyższej uczelni, a jednocześnie zwiększeniem ilości personelu profesorskiego oraz sił pomocniczych, zarówno na terenie dotychczasowych uczelni, jak też przez stworzenie nowych. To ostatnie musi mieć zastosowanie albo w wypadku stwarzania zupełnie nowych kierunków, albo w wypadku niezbędności zapewnienia określonym regionom własnego ośrodka kultury i nauki. Właśnie w stosunku do Pomorza obie te okoliczności znajdują pełne zastosowanie.

6. Trzy etapy realizacji Wszechnicy Pomorskiej

Tak duże i odpowiedzialne zadanie, jak stworzenie nowej uczelni wyższej, nie da się zrealizować odrazu. Czynności realizacyjne trzeba rozłożyć na dłuższy okres lat, trzeba przytem przyciągnąć do pracy większy zastęp ludzi całkowicie oddanych idei utworzenia uniwersytetu pomorskiego, przedewszystkiem zaś trzeba wytworzyć i ugruntować w społeczeństwie głębokie i jednolite przekonanie nie tylko co do samej niezbędności przedsięwzięcia, ale również co do zupełnej realności projektu. W warunkach dotychczasowego zaniedbania tej dziedziny na Pomorzu, jak też wobec szerzącej się atmosfery nieufności w stosunku do samej idei wykształcenia uniwersyteckiego należy przystępować do sprawy z najdalej posuniętą ostrożnością.

Z tych względów wydaje się wskazanem rozdzielić okres prac organizacyjnych na trzy etapy. Pierwszy etap prac wstępnych polegać winien na zgromadzeniu na Pomorzu większej ilości osób, uznających potrzebę uniwersytetu i ześrodkowania ich przy jednym lub paru warsztatach pracy naukowej, albo pedagogicznej. Jednym z najważniejszych momentów w tym zakresie winno być uruchomienie na Pomorzu Pedagogjum, pomyślanego według nowej ustawy, jako ośrodek wyższego typu dla kształcenia elity nauczycielskiej szkół powszechnych oraz kierowników tych szkół. Odpowiedni dobór ciała nauczycielskiego do tego Pedagogjum

¹ *Annuaire de l'Institut Supérieur de Commerce d'Anvers* (str. 118), 1934.

ze znacznym odsetkiem osób habilitowanych i wciągniętych do pracy twórczo-naukowej nad zagadnieniami pomorsko-bałtyckimi oraz posiadających nerw społeczno-kulturalny pozwoli mieć nadzieję, że po paru latach działania tej szkoły w społeczeństwie pomorskiem idea uniwersytecka zostanie gruntownie i na zawsze zaszczerpiona. Należałoby więc dołożyć wszelkich wysiłków, żeby Pedagogjum zostało powołane do życia na Pomorzu jaknajwcześniej i posiadało jaknajszersze podstawy finansowe, obejmujące swoim zasięgiem możliwie szerszy teren. Najważniejszą jest przytem sprawa odpowiedniej selekcji kandydatów do ciała nauczycielskiego pod kątem widzenia właśnie przygotowania do pracy naukowo-twórczej oraz posiadania aspiracji zdobycia katedry w organizowanym w przyszłości uniwersytecie.

Drugim etapem realizacji idei wszechnicy jest stopniowe uruchomienie zakładów i studjów wyższych o typie akademickim, lecz o zasięgu możliwie węższym, jednocześnie jednak najbardziej praktycznym; miałyby to być zakłady naukowe tego rodzaju, żeby podejmowały zadania ogólnopolskie, oraz żeby potrzeba powołania ich do życia była rzeczywista, a jednocześnie wydatki związane z powołaniem ich mieściły się w ramach naszej skromnej możliwości budżetowej. Po przeprowadzeniu badań na różnych terenach uniwersyteckich w kraju i zagranicą oraz w środowiskach życia praktycznego ustaliliśmy, że wymaganiom tym odpowiadałby którykolwiek z zaprojektowanych niżej trzech zakładów, które zresztą mogłyby zostać powoływane też stopniowo jeden za drugim, wzajemnie się uzupełniając:

1. Pomorska Szkoła Nauk Politycznych
2. Wyższa Szkoła Gospodarcza
3. Akademia Prawa Administracyjnego.

Dopiero, gdy którakolwiek z tych koncepcyj zostałaby zrealizowana, możnaby myśleć o ostatnim etapie — rozbudowie danej szkoły w wielo-wydziałową Wszechnicę Pomorską.

A. P o m o r s k a S z k o ł a N a u k P o l i t y c z n y c h miałyby służyć przedewszystkiem specjalizacji w zagadnieniach pomorskich i bałtyckich. Ogólny zarys oraz szczegółowe komentarze odnośnie niezbędności tych właśnie dwóch kierunków studjów — bałtyckiego i pomorzoznawczego — są podane w dalszym ciągu niniejszych uwag. Sprawa powołania do życia tej placówki wydaje się nam pilną — a jednocześnie zupełnie realną, szczególnie przy uwzględnieniu zasady stopniowej realizacji etapami. Ze stanowiska chwili dzisiejszej wydaje się nam celowem nie wdawać się w teoretyczne rozważanie co do charakteru i całkowitego zasięgu tej szkoły, ograniczając się jedynie do uwag nad potrzebą i możliwością realizacji Studjum Bałtyckiego i Studjum Pomorzoznawczego, jako pierwszych etapów na drodze realizacji szkolnictwa wyższego. Studja te, jako zaczątek Pomorskiej Szkoły Nauk Politycznych, można byłoby oprzeć o Instytut Bałtycki, na wzór Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Europy Wschodniej w Wilnie, z tą różnicą, że większy nacisk kładłoby się na zagadnienia humanistyczne oraz na sprawy bałtyckie. Pozatem organizacyjnie różnica polegałaby na tem, że podjęcia się wykładów nie mógłby dokonać Instytut Bałtycki przy pomocy samych sił lokalnych, właśnie wobec braku na miejscu uczelni wyższej.

B. W y ż s z a S z k o ł a G o s p o d a r c z a dla kształcenia pracowników do instytucyj handlowych i transportowych, działających na terenie portów morskich. Szczególny nacisk kładłoby się w tej szkole na zagadnienia obsługi handlu zamorskiego i transportów morskich.

Jakkolwiek istnieją w Polsce 4 uczelnie handlowe o charakterze akademickim oraz szereg „Instytutów nauk politycznych i gospodarczych“, żadna z tych uczelni nie daje możliwości specjalizacji w dziedzinie

handlu zagranicznego z krajami zamorskimi, jak też w dziedzinie techniki handlowo-transportowej morskiej. Jest to swojego rodzaju paradoksem, że przy zorientowaniu naszej wymiany towarowej z zagranicą w $\frac{3}{4}$ na porty morskie, nie znajdujemy w spisie wykładów ubezpieczeń morskich, finansowania handlu morskiego, zaopatrywania okrętów — te zasadnicze działy aparatu techniczno-handlowego portów morskich nie są traktowane w którejkolwiek z uczelni istniejących jako przedmioty główne. Również w żadnej z uczelni handlowych język angielski i hiszpański, niezbędne w praktyce handlu zamorskiego, nie są traktowane jako obowiązkowe.

Pomorze, posiadające w Gdyni i w Gdańsku pierwszorzędną zespół sił fachowych, stojących na czele dużych instytucji, obsługujących wymianę towarową drogą morską, jest w stanie doskonale obsłużyć szkołę tego szczególnego typu miejscowymi siłami nauczycielskimi. Wystarczyłoby dla uruchomienia tego najbardziej niezbędnego na Pomorzu zakładu naukowego powołanie jedynie 5 (pięciu) profesorów, posiadających teoretyczne przygotowanie w dziedzinie organizacji przedsiębiorstw handlowych i komunikacji, towaroznawstwa, geografii gospodarczej oraz arytmetyki handlowej i księgowości. Niema trudności w wymianieniu kandydatów, posiadających niezbędne kwalifikacje dla objęcia tych katedr.

C. Akademia prawa administracyjnego dla kształcenia urzędników w administracji politycznej, samorządowej, skarbowej i społecznej oraz w służbie konsularnej i dyplomatycznej, szczególnie w krajach bałtyckich.

Akademia prawno-administracyjna miałaby przygotować kandydatów na urzędników państwowych I-szej kategorii w służbie administracyjnej, politycznej, gospodarczej oraz skarbowej i celnej, jak też urzędników samorządowych i w instytucjach ubezpieczeń społecznych. Oprócz wymienionych w planie przedmiotów przewidywane są seminarja oraz przedmioty dodatkowe z zakresu specjalizacji (postępowanie administracyjne, sądownictwo administracyjne, prawo hipoteczne, wymiar podatków, demografia i t. p.).

Sprawa reformy dotychczasowych studjów prawniczych ostatecznie już dojrzała. Szereg pierwszorzędnych znawców wypowiedział się przeciwko dotychczasowej metodzie zbyt powierzchownego kształcenia prawników, studjujących jednocześnie wszystkie zasadnicze dziedziny prawa i nie znających żadnej w szczególności (prawo cywilne, karne administracyjne).

Akademia prawa administracyjnego nie ma coprawda tak silnego związku z terenem Pomorza, jak to posiadają poprzednio wymienione zakłady. Wysiunięciu jednak tej koncepcji, dostosowanej do oddawna wypowiedzianych dezyderatów odnośnie reformy studjów prawniczych w dziedzinie administracji — odpowiada wymogom życia i rokuje powodzenie wobec przepełnienia wszystkich wydziałów prawnych ponad wszelką miarę. Przyciągnięcie na Pomorze sił profesorskich z dziedziny prawniczej i ekonomicznej ułatwiłoby też realizację innych poczynań i bez większych kosztów doprowadziłoby do stworzenia jeszcze jednego z głównych zrębów szkolnictwa wyższego.

W dalszym ciągu naszych uwag zatrzymamy się bliżej jedynie nad potrzebą i możliwością realizacji pierwszej z wysuniętych koncepcyj — mianowicie — Pomorską Szkołą Nauk Politycznych.

7. Pomorska Szkoła Nauk Politycznych

Pomorze stanowi nie tylko dostęp Polski do morza, ale i bramę wypadową na Bałtyk; nie ulega wątpliwości, że Państwo Polskie ma do odegrania dużą rolę na Bałtyku. Dyplomacja polska oddawna zwraca uwagę na zagadnienia bałtyckie i stara się wyznaczyć państwu czynną

rolę w układzie stosunków bałtyckich. Jednak działalność nasza w tej dziedzinie nie może ograniczać się jedynie do posunięć politycznych na terenie międzynarodowym; chcąc znaleźć dla siebie trwałe oparcie i podstawę na Bałtyku, należy uczynić z zagadnień bałtyckich jedną z naczelnych idei wychowawczych całego społeczeństwa polskiego.

Dotąd stosunek społeczeństwa do Bałtyku był tylko defenzywny, to znaczy, ograniczał się do obrony dostępu do morza, zagrożonego przez propagandę rewizjonistyczną. Z chwilą, kiedy polityka państwa zaczyna na odcinku bałtyckim odgrywać czynną rolę, należy i całe zagadnienie uczynić bardziej aktywnem dla społeczeństwa. Jednem słowem — należy sprawy bałtyckie przybliżyć i udostępnić społeczeństwu.

Właśnie szkolnictwo wyższe na Pomorzu winno posiadać zupełnie wyraźną specjalizację w kierunku zagadnień bałtyckich, a za jedno ze swych głównych zadań musi uznać międzynarodową współpracę intelektualną i badawczą przy poznaniu języka, kultury, stosunków przyrodniczych i gospodarczych — poszczególnej krajów i ludów regionu bałtyckiego. Są to dziedziny, w których Polska liczy najmniej specjalistów i w których wiedza może być pielęgnowana i rozwijana jedynie zbiorowym wysiłkiem wszystkich społeczeństw bałtyckich. Zadanie to miałyby w pierwszej fazie spełnić Pomorska Szkoła Nauk Politycznych, powołana do życia jako pierwszy krok w zakresie organizacji szkolnictwa wyższego na Pomorzu.

Uruchomienie projektowanej uczelni powinno nastąpić etapami, przyczem ośrodkiem organizacyjnym może się stać Instytut Bałtycki, na terenie którego uruchomione byłyby stopniowo te czy inne pracownie i zakłady. Instytut Bałtycki posiada nie tylko pewne doświadczenie w organizowaniu prac naukowych i dydaktycznych, ale też bardzo obszerne kontakty naukowe zarówno w kraju, jak i zagranicą, szczególnie w krajach bałtyckich i skandynawskich; poza tem przy Instytucie działają już obecnie różne urzędy, które ułatwią znacznie powstawanie specjalnych zakładów naukowych i seminarjów.

Program Pomorskiej Szkoły Nauk Politycznych, wzorowany na podobnej szkole w Wilnie przy Instytucie Europy Wschodniej, obejmowałby uruchomienie systematycznych wykładów oraz seminarjów dla dwóch kategorii słuchaczy: rozpoczynających studia wyższe w dziedzinie humanistycznej, prawnej i ekonomicznej, oraz dla osób, zaawansowanych w studiach, a nawet posiadających dyplomy z ukończenia szkół wyższych na wydziałach humanistycznych oraz prawno-ekonomicznych; przewidywana byłaby dla tej ostatniej grupy specjalizacja w zakresie zagadnień politycznych (dla służby dyplomatycznej i konsularnej) oraz kulturalnych (nauczyciele, działacze społeczni, publicyści).

Jednem z podstawowych zadań powołanych do Pomorskiej Szkoły Nauk Politycznych profesorów, byłoby prowadzenie studjów nad zagadnieniami bałtyckimi, oraz aktywna współpraca naukowa z uniwersytetami oraz instytucjami naukowymi w krajach nadbałtyckich. Szczególny nacisk należałoby położyć na naukę języków bałtyckich i skandynawskich przez odpowiednie lektoraty. Poza tem wykłady o krajach bałtyckich i skandynawskich można byłoby oprzeć o stałą kolaborację specjalistów z uniwersytetów bałtyckich, którzyby na zaproszenie Szkoły obejmowali specjalne wykłady z dziedziny historii, ekonomii, prawa, filologii, etnografii etc. narodów bałtyckich i skandynawskich. Tego rodzaju kolaboracja, poza odpowiedniem postawieniem samej Szkoły, miałyby i tę korzyść dla polskiej kultury i polityki, że umożliwiłaby wymianę wykładawców polskich na uniwersytetach bałtyckich i ułatwiłaby promieniowanie wpływów kulturalnych i politycznych polskich.

Powołanie profesorów lub lektorów określonych przedmiotów w Studium Bałtyckim następowałoby na określony przeciąg czasu (2—3-letni), w czasie którego uczyony, poza pracą naukową nad określonymi zagadnieniami, prowadziłby wykłady oraz seminarja z zakresu swej specjalności. Zależnie od każdorazowego zespołu dałoby się zorganizować systematyczne kursy roczne lub 2-letnie dla wyszkolenia specjalistów w zakresie zagadnień bałtyckich, zarówno politycznych, jak kulturalnych i gospodarczych.

Taka koncepcja ma szeroki rozmach i łączy się z wielkimi zadaniami Polski w świecie państw bałtyckich. Przez jej realizację Polska wyjdzie ze swego bądźco bądź ograniczonego kręgu wpływów na szeroką arenę międzynarodowej rywalizacji kulturalnej. Jako przykład można tu znowu przytoczyć Niemcy, które dążą do poznania państw bałtyckich, by w ten sposób ugruntować swe wpływy kulturalne i polityczne. Dowodem tego są t. zw. Północne Instytuty („Nordische Institute“), świeżo właśnie zreorganizowane przez rząd hitlerowski dla lepszego ich przystosowania do nowych zadań nowych Niemiec.

Podobnie i Polska potrzebuje stworzenia takiego ośrodka spraw bałtyckich, któreby z jednej strony szerzyło i pogłębiało znajomość spraw bałtyckich w społeczeństwie polskim, z drugiej zaś strony tworzyło czynny łącznik między Polską a państwami bałtyckimi. Takie mu celowi służyłaby miała Pomorska Szkoła Nauk Politycznych, będąca jednocześnie jednym z zasadniczych zębów wyższego szkolnictwa na Pomorzu. Charakter poniekąd międzynarodowy projektowanej uczelni będzie też ułatwieniem w jej organizowaniu, gdyż jej powstaniem da się zainteresować nie tylko kraje bałtyckie i skandynawskie, ale też niektóre instytucje o charakterze międzynarodowym.

Zaprojektowana szkoła pozwoli Pomorzu spełnić swoje specjalne posłannictwo w zorientowaniu trwałem społeczeństwa polskiego w zagadnieniach bałtyckich, w szkoleniu zastępów pracowników, gruntownie przygotowanych pod względem naukowym do pracy dydaktycznej nad szerzeniem w Polsce światopoglądu morskiego, jak też zdalnych do pracy politycznej i gospodarczej w dziedzinie kooperacji państw bałtyckich. Nie będzie więc to bynajmniej szkoła dla zaspokojenia potrzeb tylko lokalnych pomorskich, lecz przeznaczona dla całej Polski. Przez przyciągnięcie uzdolnionej w tym kierunku młodzieży z innych dzielnic na Pomorze spełnione też będzie skuteczniej niż w jakikolwiek inny sposób zadanie ostatecznego scementowania tej nadmorskiej dzielnicy z resztą ziem polskich.

8. Studium Pomorzoznawcze

Wyższe szkolnictwo na Pomorzu powstanie wcześniej czy później. Za realizacją tego postulatu przemawiają bowiem nie tylko względy lokalne, zresztą posiadające pierwszorzędne znaczenie kulturalne, gospodarcze i nawet polityczne; do tej samej koncepcji prowadzą również najbardziej ogólne zasady niezbędnej reorganizacji szkolnictwa wyższego w Polsce na zasadach regionalizmu i specjalizacji. Nie potrzebujemy powtarzać wszystkich wymienionych argumentów na rzecz wyższego szkolnictwa na Pomorzu, jednak doprawdy należy zdawać sobie sprawę z jednego niezmiernie doniosłego faktu:

Pomorze jest otoczone pierścieniem zakładów naukowych niemieckich i poddane przemożnym wpływom kulturalnym, dla których przecie nie stworzymy żadnych kordonów na podobieństwo granic celnych. Jedyną przeciwwagą z naszej strony może być własny aktywny ośrodek nauki i kultury na Pomorzu, zdolny nie tylko do obrony, ale do tworzenia własnych wartości.

Z tych więc względów nie wydaje się możliwym odkładać na dłuższy czas organizacji Pomorskiej Szkoły Nauk Politycznych. Proponujemy więc przystąpić do jej realizacji natychmiast, chociażby na początku w formie skromnego Studium Pomoroznawczego przy Instytucie Bałtyckim. Nazwa „Pomoroznawcze“ jest jedynie skrótem, który już utarł się w polskiej literaturze naukowej, a którym objęta jest całość zagadnień północno-polskich, łącznie z zagadnieniem dostępu do morza, jak też z zagadnieniem „wspólnoty bałtyckiej“.

Dotychczasowy dorobek badawczy i wydawniczy Instytutu Bałtyckiego jest nietylko wyrazem istniejących na Pomorzu potrzeb naukowych, ale też zapoczątkowaniem doniosłych prac, które wymagają kontynuowania w znacznie szerszym zakresie i przy oparciu o samodzielne zakłady naukowe na miejscu. Najbardziej pilną przytem potrzebą, stwierdzoną na ostatnich obradach Komisji Naukowych Instytutu Bałtyckiego w czerwcu 1935 r., jest uruchomienie zakładów:

Etnografii i etnologii bałtyckiej,
Antropogeografii wybrzeży bałtyckich,
Historji Pomorza i Słowian Zachodnich,
Historji ludów skandynawskich i bałtyckich,
Filologii skandynawskiej i bałtyckiej,
Filologii słowiańskiej, ze szczególnem uwzględnieniem dialektów kaszubskiego i mazurskiego,
Kultury i państwowości polskiej.

Szczęśliwie się układa, że właśnie w zakresie wszystkich wymienionych nauk są w Polsce wybitni specjaliści, posiadający *veniam legendi* w szkołach akademickich i oczekujący powołania na specjalne katedry. Czyż nie byłoby właściwem, zamiast rozstrzelać studia wymienione między istniejące uniwersytety — zestrzelić je wszystkie w jednym miejscu i przez to jednym posunięciem załatwić obie tak ważne i pilne sprawy: stworzyć ośrodek studjów i nauczania w dziedzinie zagadnień bałtyckich i pomorskich i jednocześnie zapoczątkować szkolnictwo wyższe w dzielnicy pozabawionej dotąd centrum kulturalnego — a najbardziej ze względu na swoje położenie — tego potrzebującej.

W miarę ukazywania się w polskim świecie naukowym kandydatów do objęcia katedr z dziedziny wymienionych lub pokrewnych — Studium Pomoroznawcze stopniowo rozrastałoby się i krzepło. Ale już przy powołaniu chociażby kilku specjalistów z wymienionych zagadnień — a są odpowiedni kandydaci z wysokimi kwalifikacjami naukowymi — stworzonoby możliwość prowadzenia systematycznych wykładów w ciągu jednego lub dwóch specjalnych semestrów dla studentów z wydziału humanistycznego i niektórych działów przyrodniczych. Jeszcze łatwiej temi siłami dałoby się zorganizować wykłady ogólne z pierwszych semestrów na tych samych działach nauczania. Obok tego można byłoby zorganizować cały szereg kursów krótkoterminowych, których programy mogłyby być dostosowane do najrozmaitszych potrzeb. Należy przytem wziąć pod uwagę sprzyjającą okoliczność, że tuż obok — w Bydgoszczy — znajduje się (coprawda w stanie likwidacji) Oddział Instytutu Puławskiego — zakład o poziomie uniwersyteckim, a pozatem w Gdyni i Helu czynną jest Naukowa Stacja Morska — daje to możliwość przeszkolenia względnie zorganizowania wstępnych wykładów ogólnych z zakresu wydziału przyrodniczego przez osoby, posiadające wszelkie wymagane kwalifikacje akademickie. Naturalnie — organizacja tych wykładów musi przewidywać możliwość zaliczenia tych wykładów w ramach normalnych studjów, kontynuowanych w najbliższych uniwersytetach.

O ile zarysowane zasady organizacji Studium Pomoroznawczego byłyby zaakceptowane i zostało bliżej ustalone, które z możliwych do założenia zakładów mają szansę realizacji i jakie kandydatury wchodzi

w rachubę — można zaprojektować zupełnie dokładny program wykładów ogólnych i specjalnych, jako podstawę do szczegółowej dyskusji mającej zapewnić bardziej realne podejście do sprawy zapoczątkowania szkolnictwa wyższego na Pomorzu.

Uwagi końcowe

W miarę, jak zakreślone wyżej zadania w dziedzinie Studium Bałtyckiego, czy też Studium Pomorzoznawczego będą realizowane, dojrzeć będzie coraz bardziej myśl uruchomienia Wszechnicy Pomorskiej, i to początkowo w formie pełnego wydziału humanistycznego, a potem wydziałów przyrodniczego i prawno-ekonomicznego. Ani terminu, ani zasięgu, ani bliższych form przyszłej Wszechnicy Pomorskiej nie można dzisiaj przesądzać; będą zależały one jeżeli nie całkowicie, to w znacznej mierze od powodzenia wstępnych kroków oraz od zdolności twórczych powołanych do tych zadań pracowników naukowych. Pragnę na to położyć szczególny nacisk: miejscowymi siłami naukowymi uczelni się nie stworzy, bo tych sił na miejscu niema! Ma się rozumieć, ogólny stan dobrobytu całego kraju, siły rozwojowe społeczeństwa polskiego, jak też dojrzałość kulturalna i świadomość polityczna szerokich sfer ludności pomorskiej będą niewątpliwie oddziaływały na realizację naszkicowanych tu zamierzeń. Lecz zasadniczą kwestją, która będzie decydowała o powodzeniu tych planów, jest przyciągnięcie na Pomorze większego zespołu osób, powołanych do systematycznej pracy naukowej i kulturalnej.

IV.

WYDAWNICTWA INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

1. W. Kwiecińska: „Działalność wydawnicza Instytutu Bałtyckiego w latach 1929—1935“.
2. Ogólny spis porządkowy wydawnictw I. B.
3. Spis bibliograficzny publikacyj I. B.
4. Skorowidz autorów, współpracowników oraz osób biorących udział w pracy naukowej I. B.

WANDA KWIECIŃSKA

DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO W LATACH 1929—1935

Sprawozdanie Działu Wydawniczego Instytutu Bałtyckiego

Zasadniczym kierunkiem pracy Instytutu Bałtyckiego, o ile chodzi o jego akcję nazewnątrż, jest działalność wydawnicza, którą statut wymienia na naczelnem miejscu, omawiając cele i środki działania Instytutu. Realizując w praktyce paragraf z statutu, przystąpiono w 1928 r. do wydania we własnym zakresie i własnym nakładem pierwszej większej publikacji, stanowiącej zaczątek przyszłej, szeroko zakrojonej akcji wydawniczej.

1. Typy wydawnictw

a. Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego

Głównym organem Instytutu — od momentu podjęcia pierwszych kroków wydawniczych — jest *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego*, wydawany w formacie 8° (17×24 cm), kolumna druku 11½×19, i obejmujący 5 zasadniczych seryj.

Pierwszą z nich jest serja „Dominium Maris“, poświęcona problemowi naszej ekspansji gospodarczej w kierunku morskim. Drugą — serja „Balticum“, zawierająca prace dotyczące zagadnień pobrażęży Bałtyku ze szczególnem uwzględnieniem Polskiego Pomorza i Prus Wschodnich. W roku 1931 powstała serja trzecia — „Zjazdów Pomorzoznawczych“ w wyniku drugiego Naukowego Zjazdu, zorganizowanego przez Instytut Bałtycki w maju tego roku. Serja ta obejmuje referaty zgłaszane na Naukowe Zjazdy Pomorzoznawcze, protokoły tych Zjazdów oraz przeglądy dorobku naukowego w dziedzinie zagadnień pomorskich i bałtyckich. Poszczególne rozprawy oraz referaty naukowe, drukowane w tomach zbiorowych 3-ch pierwszych seryj *Pamiętnika* („Dominium Maris“, „Balticum“ i „Zjazdy Pomorzoznawcze“) ukazały się pozatem w formie osobnych odbitek, zaopatrzonych przeważnie w okładkę oraz w samodzielną numerację stron i spisy rzeczy.

Serja czwarta „Monografie miast i wsi pomorskich“ została zapoczątkowana w 1934 r., natomiast luźne dotąd zeszyty „Sprawozdań“ otrzymały charakter odrębnej serji (piątej) dopiero w 1935 r.

Pierwsze dwie serje *Pamiętnika* („Dominium Maris“ i „Balticum“) oraz serja czwarta („Monografie miast i wsi pomorskich“) składane są czcionkami korpus Mediaeval na interlinji. Dla spisów rzeczy, odsyłaczy, spisów bibliograficznych i skorowidzów stosowane są czcionki petit Mediaeval lub Antiqua. Spośród wydanych dotychczas tomów *Pamiętnika* jedynie tom XV p. t. „Światopogląd morski“, na którego całość złożyło się 13 rozpraw wydanych w formie samodzielnych odbitek, został złożony czcionkami petit egipski.

Wszystkie tomy z wyżej wymienionych trzech seryj posiadają paginę żywą z numeracją stron od jedyinki arabskiej dla tekstu oraz liczb rzymskich dla stron poprzedzających tekst. Na stronie lewej (parzystej) figuruje tytuł główny dzieła, po stronie zaś prawej (nieparzystej) tytuł poszczególnych rozpraw. W tomach zawierających pracę jednego autora paginacja lewa posiada tytuł rozdziału, prawa — tytuł podrozdziału (paragrafu). Poza tytułami głównymi poszczególnych rozdziałów i paragrafów stosuje się w *Pamiętniku* także trzeci stopień podrozdziałów podrzędnych, t. zw. „okienek“, składanych nonparelem wersalikami i umieszczanych drukiem wciętym na początku ustępów. Poczynając od roku 1934 zastosowano w paginie prawej *Pamiętnika* w serjach „Dominium Maris“, „Balticum“ i „Monografie miast i wsi pomorskich“ oznaczanie drukiem kursywą petit liczby bieżącego tomu, oraz — o ile tom jest pracą zbiorową — notowanie odpowiedniego numeru rozprawy w porządku kolejnym liczbą półtłustą. W tym ostatnim wypadku druk uskutecznia się jednorazowo dla całego nakładu, z którego część, w ilości 750 egz., ukazuje się w postaci samodzielnych odbitek z okładką i spisem rzeczy, reszta zaś — w liczbie 500 egz. przechowuje się na składzie w drukarni do czasu skompletowania całego tomu. Po ukazaniu się wszystkich prac, składających się na całość danej pracy zbiorowej, skompletowany tom zostaje zbroszurowany i zaopatrzony w odpowiednią okładkę, spisy rzeczy i skorowidze rzeczowe oraz imienne.

Spisy bibliograficzne, t. j. cytowaną przez autorów literaturę, umieszcza się na końcu danego tomu wzgl. poszczególnych rozpraw, przyczem wszystkie pozycje bibliograficzne, ułożone w porządku alfabetycznym i chronologicznym, posiadają kolejną numerację od jedyinki arabskiej. W tekście, w miejscach, gdzie autor powołuje cytowaną literaturę, podany jest każdorazowo liczbą półtłustą odnośny numer pozycji bibliograficznej, zamknięty w nawiasach ostrych. Niejednokrotnie

podaje autor — obok zasadniczych numerów pozycyji bibliograficznych, także numery cytowanych tomów oraz stron; numery te są składane czcionkami zwykłemi. Odpowiednie wyjaśnienie co do sposobu oznaczania w tekście cytowanej przez autora literatury znajduje czytelnik na odwrocie strony tytułowej każdego tomu *Pamiętnika* lub wykonanej z niego odbitki, w których podana jest literatura przedmiotu.

Sposób ten pozwala na uniknięcie przeładowywania wydawnictw Instytutu Bałtyckiego niezliczoną ilością odsyłaczy, stosowanych zazwyczaj bardzo obficie w większości prac, zwłaszcza historycznych, a zawierających każdorazowe powoływanie się na opinję cytowanych przez piszącego autorów. Charakter syntetyczny większości rozpraw, drukowanych w wydawnictwach I. B., umożliwi nam stosowanie powyższej metody, dostatecznie przejrzystej, jeżeli chodzi o czytelnika, jak również estetycznej z punktu widzenia typograficznego.

Odsyłacze, zawierające konieczne wyjaśnienia, składane są petitem i znajdują się u dołu odnośnej strony, przyczem numeracja ich jest albo kolejna w obrębie całego tomu (przy większej ilości odsyłaczy), albo odnosi się tylko do danej strony.

Każdy tom *Pamiętnika* posiada numer kolejny, przyczem numery te obejmują wszystkie 5 seryj. Numerację tomów ustala się w miarę wpływania rękopisów do teki redakcyjnej, wzgl. w trakcie opracowywania programu wydawniczego na przyszłość. Niezależnie od numeracji bieżących tomów wydawnictw, umieszczanej liczbami rzymskimi pośrodku lewej strony tytułowej, figuruje również numeracja arabska poszczególnych tomów, wchodzących w skład danej serji, którą zamieszcza się także na lewej stronie tytułowej, ale u góry strony. Ostatnio zostało wprowadzone, celem łatwiejszego segregowania wydawnictw, oznaczanie numerów odnośnych tomów także i na grzbiecie książki, przyczem podaje się u góry liczbę rzymską, wskazującą kolejny numer tomu z numeracji ogólnej wydawnictw, niżej zaś pierwszą literę danej serji wraz z liczbą arabską, która oznacza porządkowy numer tomu ukazujący się w ramach tej serji.

Dla druku *Pamiętnika* Instytut używa papieru bezdrzewnego ilustracyjnego, o ile tom zawiera klisze siatkowe, wzgl. dziełowego żeberkowanego lub ofsetowego bezdrzewnego dla tomów nieilustrowanych. Dla nadbitek stosowany jest papier piśmienny satynowany bezdrzewny.

Serję trzecią („Zjazdy Pomorzoznawcze“) jak również serję piątą („Sprawozdania“) drukuje się również czcionkami korpus Mediaeval, jednak bez interlinji, z paginacją „martwą“, t. j. jedynie z oznaczeniem numerów stron, poczynając od jedynki arabskiej. W serji tej podrozdziały trzeciego stopnia, odpowiadające w innych serjach „okienkom“, składane są

kursywą petit na marginesie. Tego rodzaju podrozdziały były w drodze wyjątku zastosowane w tomie XV *Pamiętnika* w serii „Dominium Maris“.

Osobną serję *Pamiętnika* stanowią „Sprawozdania“, których druk został zapoczątkowany w 1932 r. Mają one na celu informowanie o wynikach pracy Instytutu Bałtyckiego i zawierają szczegółowy przegląd dotychczasowej działalności Instytutu, jak również wyniki prac naukowych w dziedzinie pomorzoznawstwa, dokonanych przez instytucje, towarzystwa naukowe oraz poszczególne osoby na terenie Polski. Format I-go i III-go Sprawozdania jest identyczny z formatem *Pamiętnika*, natomiast „II Sprawozdanie Dyrekcji“, które ukazało się w 1933 r., zostało wydane w formie broszur *Biblioteczki Bałtyckiej*.

Równocześnie z rozpoczęciem w czerwcu 1935 r. druku „IV Sprawozdania Dyrekcji“ („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“), w związku z odbytemi w tym czasie obradami Komisji Naukowych oraz Walnem Zgromadzeniem członków Instytutu Bałtyckiego, powstała myśl zainicjowania dla „Sprawozdań“ 5-ej serii *Pamiętnika*, o której była mowa powyżej. W ten sposób został ustalony ostateczny wygląd „Sprawozdań“, szukających dotychczas odpowiedniej formy wydawniczej. Poczynając od „IV Sprawozdania“, poszczególne tomy tej serii otrzymają kolejne numery tomów *Pamiętnika* (p. str. 176); w serii tej drukować się będą — wraz z formalnym materiałem sprawozdawczym — rozmaite teksty sprawozdań, memorjałów, referatów i odczytów, które powstały w związku z czynnościami organizacyjnymi i spełnianiem przez Instytut funkcji naukowo-społecznych.

b. Biblioteczka Bałtycka

Innym typem wydawnictw Instytutu Bałtyckiego jest *Biblioteczka Bałtycka*, która poczęła ukazywać się w druku z końcem roku 1933. Wydawnictwo to obejmuje szereg broszur w formacie 16^o(12×17 cm), tj. dwa razy mniejszym od poprzedniego (kolumna druku 9×12), drukowanych przede wszystkim w językach obcych (angielskim i francuskim) i ujmujących w sposób popularno-naukowy najważniejsze zagadnienia związane z Pomorzem i naszym dostępem do morza. *Biblioteczka Bałtycka* podzielona jest na 3 następujące serje: serja geograficzna (Ziemia i Ludzie), serja historyczna (Przeszłość i Kultura), serja ekonomiczna (Stosunki gospodarcze i komunikacyjne).

Dla składu poszczególnych zeszytów *Biblioteczki* stosuje się czcionki Bodoni dla broszur francuskich, oraz czcionki Walbauma dla broszur angielskich. Niektóre broszury polskie składane są

czcionkami Bodoni, inne Walbaumem. W paginie figuruje jedynie numeracja stron (pagina „martwa“). Papier bezdrzewny ilustracyjny.

c. K o m u n i k a t y

Poza wyżej wymienionemi serjami wydawnictw Instytutu Bałtyckiego istnieje jeszcze osobny dział drobnych druków nieperjodycznych, zawierających artykuły treści naukowej, oraz przeglądy wydawnictw, wychodzących pod nazwą *Komunikatów*, które ukazują się poczynając od roku 1929 i są opracowywane w ramach Działu Informacji Naukowej. *Komunikaty* te, o charakterze informacyjnym, rozsyłane są przez Instytut Bałtycki współpracownikom Instytutu, urzędom, instytucjom naukowym i społecznym, redakcjom pism i agencjom prasowym krajowym i zagranicznym oraz placówkom zagranicznym. Nie znajdują się natomiast w obrocie handlowym.

Pierwsze *Komunikaty* w liczbie 30, które ukazały się w latach 1929—30, nie miały charakteru druków i były wydawane w formie powielanych maszynopisów; stanowią one I serję *Komunikatów*. Ukazywały się one w „nakładzie” 25—100 egz. zależnie od techniki powielania. Z początkiem 1931 r. Instytut Bałtycki, wobec wzrastającego zapotrzebowania, zaczął drukować *Komunikaty* najpierw w formacie $21\frac{1}{2} \times 35$ (kolumna druku $18 \times 28\frac{1}{2}$); była to serja II-ga. Wreszcie, poczynając od wiosny 1934, w formacie mniejszym ($17 \times 22\frac{1}{2}$, kolumna druku $12 \times 15\frac{1}{2}$). Jest to obecnie III serja *Komunikatów*, jako format najbardziej odpowiedni i przejęty od Instytutu Bałtyckiego również przez Instytut Śląski. Początkowy nakład drukowanych *Komunikatów* był każdorazowo po 100 egz., objętość 1—2 stron, obecnie nakład dochodzi do 350 egz., objętość zaś formatu mniejszego od 4 do 8 stron. Do roku 1931 wydał również Instytut 22 *Przeglądów Piśmiennictwa*, podobnie jak początkowe *Komunikaty* w formie powielanych maszynopisów. Dokładny spis tych *Komunikatów* i *Przeglądów* znajduje się na str. 197—200.

d. Bibliografja Pomorska

„Bibliografja Pomorska“ ma być drukowana w formacie in quarto ($23\frac{1}{2} \times 31$ cm), z kolumną druku $18\frac{1}{2} \times 25$ cm, i układzie dwulamowym przy zastosowaniu czcionek Mediaeval i Antiqua o typie mieszanym: korpus, petit i nonparel. Pagineę zastosuje się „żywą“.

Jako pierwsze zeszyty „B. P.“ ma się ukazać opracowana i całkowicie przygotowana do druku kompletna bibliografja p. t. „Dostęp do morza“ oraz „Regjon Pomorski“, obejmująca okres lat 1918—1933. Następne zeszyty, obejmujące późniejsze lata, znajdują się w opracowaniu.

e. Baltic Countries

Ostatnim wreszcie typem wydawnictw Instytutu Bałtyckiego jest pismo periodyczne w postaci angielskiego kwartalnika p. t. *Baltic Countries*, które zaczęło się ukazywać od sierpnia 1935. Celem tego czasopisma jest zaznajamianie z warunkami życia i rozwoju państw i narodów nadbałtyckich oraz skandynawskich. Przedewszystkiem jednak pismo zostało poświęcone zagadnieniom geograficznym, historycznym i ekonomicznym, prądom kulturalnym i naukowym, nawiązywaniu wzajemnych kontaktów oraz badaniu różnorodnych przyczyn, które składają się na podjęcie pewnej wspólnoty kulturalnej i gospodarczej państw regionu bałtyckiego. Czasopismo to będzie ukazywać się trzy razy do roku w objętości mniejwięcej 10 arkuszy druku. Do współpracy zaproszeni zostali, obok dotychczasowych współpracowników Instytutu w Polsce, również uczeni z krajów skandynawskich i bałtyckich, oraz przedstawiciele naukowych sfer anglosaskich zarówno ze „starego“ jak „nowego“ świata. Oprócz artykułów, recenzji i omówień bibliograficznych, poszczególne zeszyty *Baltic Countries* zawierają na końcu ważniejsze dane statystyczne z wszystkich krajów bałtyckich pod osobnym tytułem „Baltic Yearbook“. Format czasopisma jest in quarto (23½—31 cm, kolumna druku 18½×25). Układ dwukolumnowy.

f. Inne druki

Instytut Bałtycki wydał pozatem w ciągu okresu sprawozdawczego szereg drobnych druków w formie ulotek, kwestionariuszy, pocztówek propagandowych, cyrkularzy, ankiet, prospektów, katalogów i t. p. Większość tych wydawnictw, zaopatrzonych w odpowiednie tytuły, zarejestrowana jest w formie samodzielnych pozycji bibliograficznych w spisie na str. 204.

2. Przegląd działalności wydawniczej

Rozpatrując dorobek wydawniczy Instytutu Bałtyckiego pod kątem widzenia chronologicznym wraz z wyszczególnieniem wymienionych wyżej typów publikacji, prowadzimy nasz przegląd od roku 1928, jako początku akcji wydawniczej Instytutu, do końca 1935 r. Obok ogólnej liczby publikacji dla poszczególnych lat, podajemy również przy większych wydawnictwach ilość wydrukowanych arkuszy, a wreszcie ich podsumowanie wraz z sumą kosztów drukarskich za cały okres sprawozdawczy (p. tab. na str. 188), oraz wykres ilustrujący rozwój pracy wydawniczej (p. str. 189).

1928 r.

W roku 1928, od którego datuje się rozpoczęcie działalności wydawniczej, ukazała się na półkach księgarskich pierwsza publikacja Instytutu, zapoczątkowująca *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego*, serję „Dominium Maris”. Jest to W. St o p c z y k a „Handel międzynarodowy na Bałtyku” — praca odznaczona na konkursie Instytutu Bałtyckiego. Objętość jej wynosi 12½ arkuszy druku. Poza wyżej wymienioną publikacją Instytut wydał Statut Instytutu w ilości 500 egz., a wreszcie 4 800 propagandowych pocztówek i 1 000 kwestionariuszy dla zaprojektowanej ankiety B. Stelmachowskiej p. t. „Rok Obrzędowy na Pomorzu”.

1929 r.

W r. 1929 przystąpiono do zapoczątkowania drugiej serji *Pamiętnika*, mianowicie serji „Balticum”, w której ukazał się pierwszy tom pracy zbiorowej p. t. „Polskie Pomorze”, — „Ziemia i Ludzie” o objętości 21 arkuszy druku. Na całość tego tomu składają się rozprawy 8 autorów; z nich pięć wydrukowano osobno jako samodzielne odbitki. Ogólna ilość arkuszy, drukowanych w tym roku, wynosi w serji „Balticum” 42. *Komunikatów* ukazało się w tym roku 23. Z drobnych druków należy wymienić 5 000 pocztówek propagandowych i 1 000 ex-librisów.

1930 r.

W roku 1930 jesteśmy świadkami dalszego wzrostu akcji wydawniczej Instytutu Bałtyckiego. W tym roku ukazują się 2 dalsze tomy *Pamiętnika*, po jednym w każdej serji: mianowicie „Obrona Pomorza” w serji „Dominium Maris” i „Przeciw propagandzie korytarzowej” w serji „Balticum”. Są to prace zbiorowe, przyczem w pierwszej bierze udział 12 autorów, w drugiej zaś 8-u. „Obrona Pomorza” posiada objętość 15 arkuszy, „Przeciw propagandzie korytarzowej” 10¾ arkuszy druku. Razem z odbitkami z poszczególnych rozpraw w ilości 18-u, składających się na całość wymienionych obydwóch tomów, notujemy w roku tym dorobek wydawniczy Instytutu w ogólnej ilości 49 arkuszy, nie licząc *Komunikatów*, których Instytut wydał w 1930 r. 7. Z drobnych druków należałoby jedynie wymienić 7 000 pocztówek propagandowych — polskich i francuskich.

1931 r.

W roku 1931, poza dwiema serjami *Pamiętnika* już wymienionymi („Dominium Maris“ i „Balticum“), powstaje serja trzecia *Pamiętnika Instytutu Bałtyckiego* — „Zjazdy Pomorzoznawcze“, w której ukazuje się pierwsza z tego cyklu publikacja „Problem narodowościowy na Pomorzu“. W wydawnictwie tem, poza protokołem Zjazdu, drukowane są referaty 4 autorów. Objętość tego tomu wynosi 8 arkuszy druku. W dalszych z tomach *Pamiętnika* wydane zostały — w serji „Dominium Maris“ większa praca 2 autorów, mianowicie A. Sieben-eichena i H. Strasburgera „Spór o Gdynię“ (11³/₄ arkuszy), oraz w serji „Balticum“ drugi tom „Polskiego Pomorza“ — „Przeszłość i Kultura“ — pióra 7 autorów (14³/₄ arkuszy). Jedną z rozpraw z „Polskiego Pomorza“, mianowicie Z. M o c a r s k i e g o „Kultura umysłowa na Pomorzu“, ukazała się w formie samodzielnej odbitki. W tym roku zapoczątkowano nowe wydawnictwo propagandowe, które w latach następnych mieści się w ramach *Biblioteczki Bałtyckiej*. Jest to broszura p. t. „Port Gdynia“, wydana w 4 językach (polskim, angielskim, francuskim i niemieckim) w ogólnym nakładzie 12 tys. egz. i o objętości 2 arkuszy każda. *Komunikaty* wydane w tym roku przez Instytut Bałtycki wynosiły ogólną liczbę 23, nie licząc kilku pomniejszych druków, jak prospekty dotyczące wydawnictwa „Spór o Gdynię“ oraz listy do dyrektorów szkół średnich i w sprawie „Obrony zagrożonych placówek naukowych na Pomorzu“. Ogółem, pomijając *Komunikaty* i druki drobne, wydrukowano w 1931 r. 57 arkuszy.

1932 r.

W roku 1932 ukazują się następne 2 tomy *Pamiętnika* — jeden w serji „Dominium Maris“, drugi w serji „Balticum“. W pierwszej drukowano obszerną pracę K. Świąteckiego „Rozwój portu Gdańskiego“ (20¹/₄ ark.), w drugiej ilustrowaną monografię zabytków artystycznych Pomorza pióra X. B. M a k o w s k i e g o p. t. „Sztuka na Pomorzu“ (16¹/₂ ark.). W roku tym ukazują się również poszczególne referaty z wydanego w roku poprzednim tomu zjazdowego „Problem narodowościowy na Pomorzu“ w ilości 7 odbitek. W tymże roku zostaje zapoczątkowany druk 6 rozpraw z cyklu wykładów gdyńskich p. t. „Światopogląd morski“ w ogólnej ilości 14 arkuszy druku, oraz propagandowa broszura w języku polskim „Dziesięcioro o Pomorzu“, które dalsze wydania w językach obcych ukazują się w latach następnych w broszurach *Biblioteczki Bałtyckiej*. W roku 1932 zostało również opublikowane pierwsze sprawozdanie z pięcioletniej działalności Instytutu Bałtyckiego oraz reklamowy

prospekt dotyczący publikacji: „Sztuka na Pomorzu“. Ogółem w tym roku wydrukowano 57 arkuszy. *Komunikatów* wydał Instytut Bałtycki w 1932 r. 32.

1933 r.

W roku 1933 notujemy ukazanie się dalszych 4 tomów *Pamiętnika* — trzech w serji „Balticum“, jednego w serji „Zjazdu Pomorzoznawcze“. Pierwsze trzy tomy — to W. Sobieskiego „Der Kampf um die Ostsee“ (17¹/₄ ark.), B. Stelmachowskiej „Rok Obrzędowy na Pomorzu“ (17³/₄ ark.), X. W. Łęgi „Ziemia malborska“ (17¹/₈ ark.), oraz w serji „Zjazdu Pomorzoznawcze“ zbiorowy tom p. t. „Stan posiadania ziemi na Pomorzu (I)“, zawierający protokół obrad III Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego wraz z referatami 8 autorów (15¹/₄ ark.). Z tego tomu wydano 9 samodzielnych odbitek o objętości mniejwięcej 8 arkuszy druku. Z cyklu „Światopogląd morski“ ukazało się 5 dalszych rozpraw w formie osobnych publikacyj — razem 9 arkuszy. W *Bibliotece Bałtyckiej* wydano w tym roku 6 broszur, z czego jedną w języku niemieckim, jedną w jęz. francuskim i dwie w jęz. angielskim. W tymże roku ukazało się II-e sprawozdanie Instytutu Bałtyckiego jako „Sprawozdanie Dyrekcji za okres od r. I. 1932 do r. VII 1933“, dwa artykuły w formie odbitek pióra J. Borowika, drukowanych w „Przeglądzie Współczesnym“ i „Przeglądzie Gospodarczym“ („Nasz stosunek do Gdańska“ i „Zagadnienia żeglugi morskiej“), wreszcie kilka cyrkularzy polskich i francuskich. Liczba wydanych *Komunikatów* wynosiła 37. W roku 1933 wydano, oprócz *Komunikatów* i druków drobnych, 106 arkuszy druku.

1934 r.

W roku 1934 Instytut Bałtycki wydaje 5 dalszych tomów *Pamiętnika*, z których jeden ukazał się tylko częściowo (pierwsza część). Do tomów tych należą: w serji „Dominium Maris“: praca zbiorowa z cyklu wykładów gdyńskich p. t. „Światopogląd morski“ pióra 13 autorów (25¹/₂ ark.), F. Hilchena „Transport morski a międzynarodowe porozumienie w żegludze“ (7¹/₈ ark.), pierwsza część tomu „Aparat techniczno-handlowy miasta portowego“ p. t. „Organizacja portów morskich“ — praca zbiorowa 7 autorów — (9³/₄ ark.). W serji „Balticum“ ukazuje się obszerna monografia pomorska F. Lorentza, A. Fischera, T. Lehr-Splawińskiego „Kaszubi. Kultura ludowa i język“ (20¹/₂ ark.), oraz 3 prace: Z. Ludkiewicza, F. Dziedzica i A. Muennicha

(razem 13 ark.) w formie odbitek z zapoczątkowanych w tej serii 2 tomów zbiorowych („Polskie Pomorze“ t. 3, „Stosunki rolnicze na Pomorzu“ oraz „Stosunki gospodarcze Prus Wschodnich“). Ponadto wydano B. Z a b o r s k i e g o „Podatek gruntowy, gęstość zaludnienia oraz narodowość mieszkańców“ w formie 3 map i skorowidza gmin woj. pomorskiego, które wchodzi również w skład 3-go tomu „Polskiego Pomorza“ („Stosunki rolnicze na Pomorzu“). Wreszcie w nowej serii *Pamiętnika* — seria „Monografie miast i wsi pomorskich“ — ukazała się praca Z. L u d k i e w i c z a „Osady holenderskie na nizinie sartawicko-nowskiej“ (8½ ark.). Z osobnych odbitek, poza wymienionymi wyżej czterema w serii „Balticum“, ukazały się 2 rozprawy z tomu „Światopogląd morski“, 3 rozprawy z tomu „Kaszubi“, 1 z „Organizacji portów morskich“, oraz 13 odbitek w związku z odbytym w jesieni w Krakowie IV Naukowym Zjazdem Pomorzoznawczym. W *Bibliotecze Bałtyckiej* wydano w 1934 r. 24 broszury, z czego 9 angielskich, 9 francuskich i 6 polskich. Z drobnych druków wydano wkładki informacyjne o Instytucie Bałtyckim w jęz. polskim, angielskim i francuskim w nakładzie łącznym 60 000 egz., 2 rodzaje mapek, jedną do „Organizacji portów morskich“, drugą do referatu Zjazdowego A. W r z o s k a, oraz Katalogi wydawnictw i ankiet. Ogólna ilość wydrukowanych w tym roku arkuszy wynosiła 226. Ponadto wydał Instytut Bałtycki 28 *Komunikatów*.

1935 r.

I półrocze

Rok 1935, sądząc z I-go półrocza pracy, zdawał się zapowiadać dalszy wzrost wydawnictw. W okresie tym ukazały się 3 tomy *Pamiętnika* z serii „Dominium Maris“ w postaci prac: B. L e i t g e b e r a „Port Kopenhaski (16⅓ ark.), A. J a ł o w i e c k i e g o „Konkurencja węgla polsko-brytyjska na rynkach skandynawskich“ (12½ ark.), J. P i a s e c k i e g o „Tranzyt niemiecki przez Polskę“ (12¼ ark.), dalej 2 tomy z serii „Zjazdy Pomorzoznawcze“, a mianowicie tom zbiorowy referatów ekonomicznych, zgłoszonych na IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy p. t. „Osadnictwo polskie na Pomorzu“, przy udziale 8 autorów (13½ ark.), oraz „Stan posiadania ziemi na Pomorzu (II)“, również tom zbiorowy, zawierający protokół obrad IV Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego wraz z 5-u referatami geograficznymi, zgłoszonymi na Zjazd (15¾ ark.). Ponadto wydano 13 odbitek z obydwóch tomów Zjazdowych, 3 rozprawy z zapoczątkowanego w serii „Balticum“ 3-tomowego dzieła „Dzieje Prus Wschodnich“ w opracowaniu H. Ł o w m i a ń s k i e g o „Prusy pogańskie“ (3½ ark.), K. T y m i e n i e c k i e g o „Misja polska w Pru-

siech i sprowadzenie Krzyżaków“ (3¼ ark.) i S. Zajączkowskiego „Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków“ (3½ ark.). Wszystkie trzy wyżej wymienione rozprawy wchodzą w skład 1-go tomu wspomnianej monografii Prus Wschodnich, zatytułowanego „Prusy Krzyżackie“. Z cyklu broszur *Biblioteczki Bałtyckiej* ukazało się 5 publikacji, z których 3 w jęz. polskim i 2 angielskie. Wreszcie ukazały się 2 kolejno po sobie następujące wydania „III Sprawozdanie Dyrekcji Instytutu Bałtyckiego“ (2¼ ark.), Statut Instytutu Bałtyckiego, katalogi wydawnictw oraz prospekty dotyczące kwartalnika ang. *Baltic Countries*. Ogółem w I-em półroczu 1935 r. wydano 130¾ ark. druku. *Komunikatów* wydano 11.

1935 r.

II półrocze

W II-em półroczu 1935 r. rozwój działalności wydawniczej Instytutu Bałtyckiego doznał nagłego zahamowania w związku z ogólnie przeżywanymi w kraju trudnościami finansowymi. Ukazały się jedynie w formie odbitek z rozprawy z zapoczątkowanego w serii „Balticum“ *Pamiętnika* 4-go tomu „Polskiego Pomorza“ („Stosunki komunikacyjne na Pomorzu“), a mianowicie: M. Rybczyńskiego „Drogi wodne na Pomorzu“ i A. Wrzowska „Z geografii komunikacyjnej Pomorza“. W *Bibliotece Bałtyckiej* ukazało się w tym okresie 5 broszur, 2 polskie i 3 angielskie.

Na trudny ten okres przypada jednak znamienna dla ostatniego stadium rozwoju Instytutu realizacja dwóch wydawnictw angielskich, mianowicie w lipcu ukazało się w Londynie przygotowywane od 2 lat angielskie wydanie zbiorowej monografii o Kaszubach pióra F. Lorentza, A. Fischera, T. Lehr-Spławińskiego p.t.: „The Cassubian Civilization“ z przedmową prof. B. Malinowskiego, w sierpniu zaś ukazał się pierwszy zeszyt czasopisma angielskiego *Baltic Countries*, przygotowywany od dłuższego czasu. Monografia o Kaszubach, objętości 27 arkuszy druku, ukazała się nakładem firmy wydawniczej Faber and Faber w Londynie. Przekładu tej książki na język angielski dokonali dr. Z. B. A. Arend i prof. B. W. A. Massey. Co się tyczy czasopisma *Baltic Countries*, którego kolejne zeszyty opuściły prasę w sierpniu i w grudniu, łączna jego objętość wynosiła 296 stron tekstu oraz 24 str. dodatku w postaci tabel statystycznych. Prawie wszystkie artykuły, zamieszczone w czasopiśmie ang., ukazały się jednocześnie w formie odbitek. W obu zeszytach *Baltic Countries* współpracowało 66 autorów.

Wobec znacznego uszczuplenia środków, Instytut Bałtycki stanął przed koniecznością wycofania z drukarni kilku

zapoczątkowanych wydawnictw, jak również zwrotu zamówionych i nadesłanych do redakcji rękopisów. Do prac, których druk został przerwany a rękopisy wycofane z drukarni należą: 2-a część zbiorowego tomu „Aparat techniczno-handlowy miasta portowego“, dalsze rozprawy z tomów 3 i 4 „Polskiego Pomorza“, oraz z „Dziejów Prus Wschodnich“, wreszcie „Wypisy morskie“. Wśród rękopisów, których wydanie planował w swoim czasie Instytut Bałtycki, a obecnie zwróconych autorem, należy wymienić: Dr. Wildera: „Traktat polsko-pruski w r. 1775“, Dr. Wernera „Przemysł na Pomorzu i jego przyszłość“ oraz Dr. J. Hempela „Gospodarcze podstawy polskiej żeglugi morskiej“. Bieżącą pracą wydawniczą ograniczono do kilku zapoczątkowanych dawniej publikacji, z których korekty znajdowały się już w robocie. Do nich należą: Ł. K a m i e ń s k i e g o „Pieśni ludu pomorskiego“, jako osobny tom *Pamiętnika* z serji „Balticum“, S. W i e r c z y ń s k i e g o „Bibliografja Pomorska“ tom, I („Dostęp do morza“), „IV Sprawozdanie Dyrekcji“, odbitka z rozprawy L. K o c z e g o „Polityka bałtycka Zakonu Krzyżackiego“, wchodząca w skład 1 tomu „Dziejów Prus Wschodnich“, oraz odbitka rozprawy B. Z a b o r s k i e g o „Podatek gruntowy, gęstość zaludnienia i narodowość mieszkańców na Pomorzu“, która stanowi tekst do map wydanych w 1934 r. i należących do 3 tomu „Polskiego Pomorza“ („Stosunki rolnicze na Pomorzu“).

Ogółem w II-em półroczu 1935 r. wydano 32 ark. druku w *Pamiętniku* i *Bibliotece Bałtyckiej* oraz 47 ark. w wydawnictwach angielskich. *Komunikatów* wydano 16.

3. Podsumowanie wyników pracy wydawniczej

Podsumowując działalność wydawniczą Instytutu, stwierdzamy, że w ciągu omawianego okresu sprawozdawczego wydał Instytut Bałtycki we wszystkich typach swoich publikacji (bez *Komunikatów* i druków drobnych) 759 $\frac{1}{4}$ arkuszy ogółem, przyczem z roku na rok daje się zauważyć wzrastająca ilość drukowanych arkuszy (1928 r. — 12 $\frac{1}{2}$, 1929 — 42, 1930 — 49, 1931 — 57, 1932 — 57, 1933 — 106, 1934 — 226, I półrocze 1935 — 130 $\frac{3}{4}$, II półrocze 1935 — 79. Na tę ogólną ilość arkuszy przypada 23 tomów *Pamiętnika*, z czego 10 w serji „Dominium Maris“, 8 w serji „Balticum“, 4 w serji „Zjazdy Pomorzoznawcze“, 1 w serji „Monografie miast i wsi pomorskich“. Poszczególnych prac, składających się na powyższe tomy *Pamiętnika*, wydano w okresie sprawozdawczym 79 w formie samodzielnych publikacji. W *Bibliotece Bałtyckiej* ukazało się 35 broszur oraz w „Sprawozdaniach“ 5 zeszytów. W wydawnictwach ang. wydano 2 zeszyty *Baltic Countries* wraz z odbitkami, oraz 1 tom monografji o Kaszubach. *Komunikatów* wydano za cały okres 177. Ogólny koszt druku wydawnictw Instytutu, wył-

czając *Komunikaty*, wynosił za lata 1928—1935 — 183 149 zł. Szczegółowe dane dla każdego roku, dotyczące zarówno ilości wydrukowanych arkuszy, jak i kosztów drukarskich, ilustruje zestawienie na str. 188 oraz wykres na str. 189.

Nakłady poszczególnych wydawnictw wahały się przeciętnie: dla *Pamiętnika* (wszystkie serie) od 3 000 do 750 egz., dla odbitek z *Pamiętnika* od 750 do 150 egz., dla „Sprawozdań” od 1 000 do 250 egz., dla *Komunikatów* od 350 do 100 egz. Co się tyczy nakładu broszur *Biblioteczki Bałtyckiej* oraz zeszytów *Baltic Countries*, to nie ulega on zmianie i wynosi każdorazowo 2 000 egz. dla poszczególnych tomików oraz 1 000 egz. dla zeszytów czasopisma. Nakład monografii ang. o Kaszubach wynosił 500 egz. Natomiast niektóre broszury drukowane w latach 1931—1933, poprzedzających ukazywanie się *Biblioteczki Bałtyckiej*, zostały wydane w nakładzie znacznie zwiększonym, jak np. broszura „Port Gdynia”, drukowana w 1931 r. w czterech językach (polskim, angielskim, francuskim i niemieckim), której ogólny nakład wynosił 11 500 egz., oraz broszura „Dziesięcioro o Pomorzu”, wydana w ośmiu językach (polskim, rosyjskim, czeskim, włoskim, norweskim, niemieckim, francuskim i angielskim), która osiągnęła ogólną liczbę nakładu 60 000 egz. Z liczby tej tylko 7 000 egz. (5 000 francuskich i 2 000 angielskich) ukazało się w ramach właściwej *Biblioteczki Bałtyckiej*.

Z druków drobnych, t. j. mapek w formie pocztówek, oraz prospektów i katalogów wydano w okresie sprawozdawczym: mapek 16 800 egz., katalogów i prospektów 37 000 egz.

Zwykle 350 egz. z każdego wydawnictwa idzie do handlu, a 250 egz. rozsyła Instytut z tytułu wymiany oraz dla recenzyj. Wszystkie wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego znajdują się na składzie głównym w Kasie im. Mianowskiego w Warszawie, niektóre tylko odbitki powierzane są firmie „Libraria Nova” w Warszawie. Broszury *Biblioteczki Bałtyckiej*, wydane w językach obcych, ukazujące się na półkach księgarskich zagranicą, oraz czasopismo angielskie *Baltic Countries*, wysyłane są dla rozprzedaży do następujących firm: Gebethner i Wolff, Paryż; J. S. Bergson, Londyn; Markert & Petters oraz Fock, Lipsk; J. G. Krüger i Akademieline Kooperatiiv Publishens, Tartu; Akateeminen Kirjakauppa, Helsinki; Höst & Son, Kopenhaga; Valters & Rappa, Ryga; C. E. Fritze, Sztokholm; Brill, Leiden; C. C. Turner, Nowy Jork.

Wymianę prowadzi Instytut z przeszło 100 instytucjami. Według rozdzielnika rozsyła 47 osób i 13 instytucyj otrzymują wydawnictwa Instytutu każdorazowo po ukazaniu się publikacji. Pozatem mniejwięcej 2 razy do roku, na podstawie t. zw. „dużego rozdzielnika” rozsyła się publikacje dodatkowo 70 instytucjom i 43 osobom. Wreszcie *Komunikaty* rozsyła się natchmiast po ukazaniu się, według rozdzielnika zawierającego

118 instytucyj i 24 osób. Niezależnie od tego 37 recenzentów-publicystów otrzymuje publikacje Instytutu, w zależności od tego, do jakiej dziedziny odnosi się wydana książka.

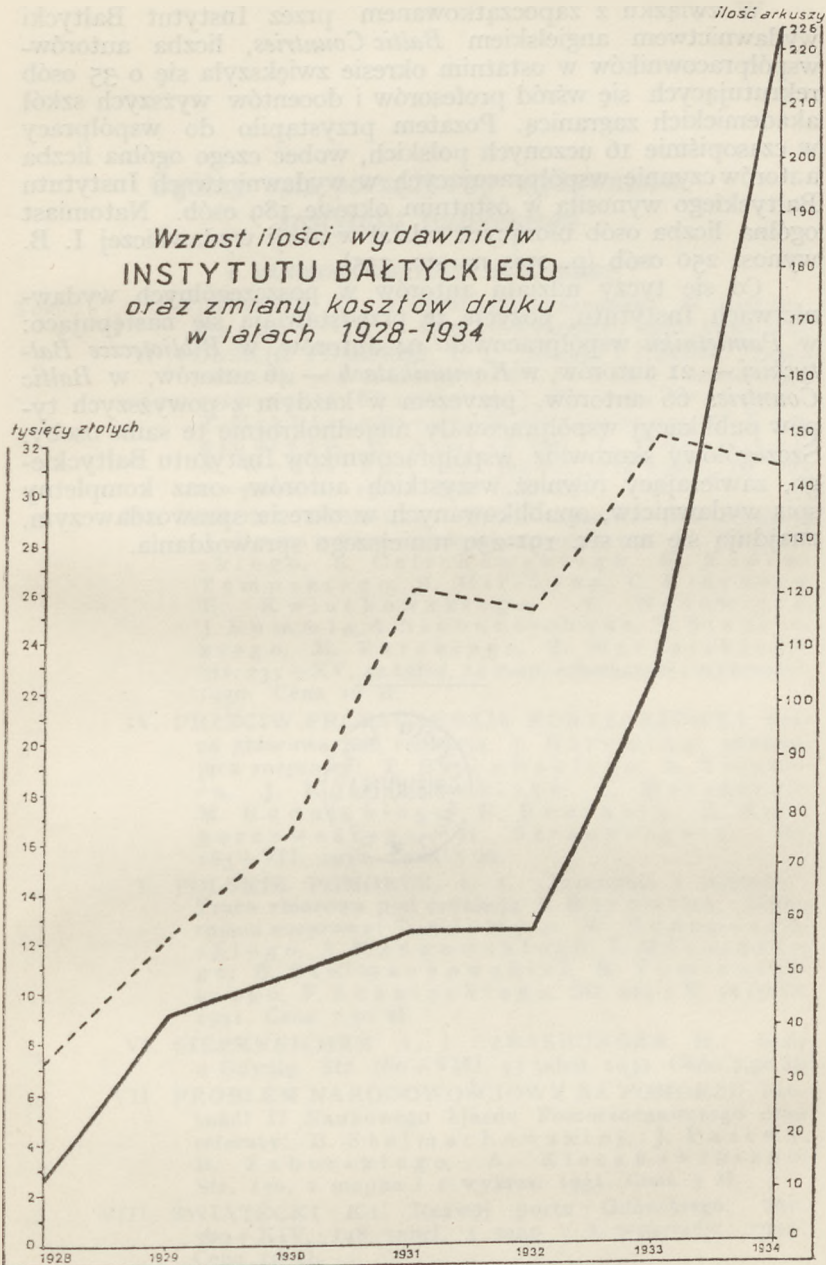
Autorów współpracujących w wydawnictwach Instytutu Bałtyckiego, łącznie z autorami *Komunikatów*, było w okresie sprawozdawczym 138 osób. W liczbie tej zanotowanych jest 43 profesorów i docentów uniwersytetów, 27 naukowców związanych z zakładami uniwersyteckimi oraz 68 osób rekrutujących się wśród pracowników instytucyj naukowych, gospodarczych, administracyjnych i technicznych oraz młodzieży akademickiej, kończącej studia. Z 6 wyższych szkół akademickich, z których 43 profesorów i docentów współpracowało w okresie

Zestawienie głównych wydawnictw Instytutu Bałtyckiego, drukowanych w latach 1928 — 1934 i w I oraz II półroczu 1935 r., wraz z ilością arkuszy i kosztami druku

Lata	Rodzaj wydawnictwa	Ilość				Ogólna ilość arkuszy	Ogólny koszt druku w zł
		tomów	zeszytów	odbiitek	bro-szur		
1928	Pamiętnik	1	—	—	—	12 ¹ / ₂	7 129.00
1929	Pamiętnik	1	—	5	—	42	12 354.00
1930	Pamiętnik	2	—	18	—	49	17 388.00
1931	Pamiętnik	3	—	1	4	57	26 062.00
1932	Pamiętnik	2	—	13	2	57	25 317.00
1933	Pamiętnik }	4	—	16			
	Bibl. Bałt. }				6	106	32 592.00
1934	Pamiętnik }	5	—	23			
	Bibl. Bałt. }				24	226	31 122.00
1935	Pamiętnik }	5	—	17			
I-e półrocze	Bibl. Bałt. }				5	130 ³ / ₄	16 520.00
II-e półrocze	Pamiętnik }	—	—	2			
	Bibl. Bałt. }				5	32	4 665.00
	Wydawn. angielskie	1	2	39	—	47	10 000.00
R a z e m . . .		24	2	134	46	759 ¹ / ₄	183 149.00

sprawozdawczym w wydawnictwach Instytutu Bałtyckiego — 2 uniwersytety wysuwają się na czoło pod względem ilości autorów, mianowicie Uniwersytet Jagielloński i Poznański z liczbą 13 autorów z każdego zakładu. Po Krakowie i Poznaniu idzie Warszawa (10 autorów), potem Lwów i Wilno (po 3 autorów) i wreszcie Berlin (1 autor) Z miast nieuniwersyteckich, z których rekrutowali się autorowie współpracujący w publikacjach Instytutu, należy wymienić Toruń, Gdynię, Gdańsk, Grudziądz i Katowice.

*Wzrost ilości wydawnictw
INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO
oraz zmiany kosztów druku
w latach 1928-1934*

W związku z zapoczątkowaniem przez Instytut Bałtycki wydawnictwem angielskim *Baltic Countries*, liczba autorów-współpracowników w ostatnim okresie zwiększyła się o 35 osób rekrutujących się wśród profesorów i docentów wyższych szkół akademickich zagranicą. Pozatem przystąpiło do współpracy w czasopiśmie 16 uczonych polskich, wobec czego ogólna liczba autorów czynnie współpracujących w wydawnictwach Instytutu Bałtyckiego wynosiła w ostatnim okresie 189 osób. Natomiast ogólna liczba osób biorących udział w akcji wydawniczej I. B. wynosi 250 osób (p. spis na str. 235).

Co się tyczy udziału autorów w poszczególnych wydawnictwach Instytutu, pozycje te przedstawiają się następująco: w *Pamiętniku* współpracowało 94 autorów, w *Bibliotecze Bałtyckiej* — 21 autorów, w *Komunikatach* — 46 autorów, w *Baltic Countries* 66 autorów, przyczem w każdym z powyższych typów publikacyj współpracowały niejednokrotnie te same osoby. Szczegółowy skorowidz współpracowników Instytutu Bałtyckiego, zawierający również wszystkich autorów, oraz kompletny spis wydawnictw, opublikowanych w okresie sprawozdawczym, znajdują się na str. 191-239 niniejszego sprawozdania.

Ogólny spis porządkowy wydawnictw Instytutu Bałtyckiego

1. PAMIĘTNIK INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

- Tom I. STOPCZYK W.: Handel międzynarodowy na Bałtyku. Str. 192+VIII, 71 tabel, 6 wykresów. 1928. Cena 6 zł.
- „ II. POLSKIE POMORZE, t. 1, „Ziemia i Ludzie”. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: A. Fischera, J. Kostrzewskiego, J. Mikołajskiego, M. Orłowicza, M. Rudnickiego, K. Stołyhwy, J. Wąsowicza, A. Wodniczki. Str. 326+X, 118 rycin, 17 map i wykresów. 1929. Cena 12,50 zł.
- „ III. OBRONA POMORZA. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: H. Bagińskiego, S. Celichowskiego, K. Esden-Tempskiego, F. Hilchena, C. Klarnera, E. Kwiatkowskiego, T. Nosowicza, J. Rummela, A. Siebeneichena, M. Siedleckiego, M. Turckiego, S. Wartalskiego. Str. 237+XV, 42 tabel, 14 map, schematów i wykresów. 1930. Cena 10 zł.
- „ IV. PRZECIWIW PROPAGANDZIE KORYTARZOWEJ. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: T. Bierowskiego, A. Fischera, J. Kostrzewskiego, T. Marskiego, M. Rudnickiego, E. Rueckera, K. Smogorzewskiego, H. Strasburgera. Str. 163+VII. 1930. Cena 5 zł.
- „ V. POLSKIE POMORZE, t. 2, „Przeszość i Kultura”. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: T. Glemmy, W. Konopczyńskiego, A. Mańkowskiego, Z. Mocarskiego, B. Stelmachowskiej, K. Tymienieckiego, F. Znanieckiego. Str. 224+X, 55 rycin. 1931. Cena 7,50 zł.
- „ VI. SIEBENEICHEN A. i STRASBURGER H.: Spór o Gdynię. Str. 180+VIII, 43 tabel. 1931. Cena 7,50 zł.
- „ VII. PROBLEM NARODOWOŚCIOWY NA POMORZU. Protokół II Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego oraz referaty: B. Stelmachowskiej, J. Pastwy, B. Zaborzkiego, A. Kleczkowskiego. Str. 130, 1 mapka i 1 wykres. 1931. Cena 5 zł.
- „ VIII. ŚWIATECKI K.: Rozwój portu Gdańskiego. Str. 309+XIV, 148 tabel, 5 map i 8 wykresów. 1932. Cena 10 zł.

- Tom IX. MAKOWSKI B.: Sztuka na Pomorzu. Str. 250+XIV, 78 rycin i 20 tablic. 1932. Cena 10 zł, w oprawie 12 zł.
- „ X. ŁĘGA W.: Ziemia malborska. Str. 256+XVIII, 180 rycin i 10 mapek. 1933. Cena 12 zł.
- „ XI. STAN POSIADANIA ZIEMI NA POMORZU I. „Zagadnienia historyczne i prawne“. Protokół obrad III Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego oraz referaty: K. Górskiego, A. Mańkowskiego, K. Jeżowej, A. Wojtkowskiego, R. Lutmana, K. Kierskiego, A. Okołowicza, A. Kotiuzyńskiego. Str. 244. 1933. Cena 10 zł.
- „ XII. STELMACHOWSKA B.: Rok Obrzędowy na Pomorzu. Str. 271+XI. 1933. Cena 10 zł.
- „ XIII. SOBIESKI W.: Der Kampf um die Ostsee. Str. 269+VI. 1933. Cena 10 zł.
- „ XIV. PIASECKI J.: Tranzyt niemiecki przez Polskę. Str. 187+VIII, 2 tabele, 4 szkice. 1935. Cena 5 zł.
- „ XV. ŚWIATOPOGLĄD MORSKI. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: F. Bujaka, R. Dyboskiego, W. Kamienieckiego, C. Klarnera, W. Konopczyńskiego, J. Nowaka, W. Olszewicza, B. Stelmachowskiej, K. Stołyhwy, K. Tymienieckiego, J. Widajewicza, Z. Wojciechowskiego, B. Zaborskiego. Str. 390+XVI, 35 tabel, 13 map, 11 wykresów, 6 rycin. 1934. Cena 10 zł.
- „ XVI. LORENTZ F., FISCHER A., SPŁAWIŃSKI-LEHR T.: Kaszubi. Kultura ludowa i język. Str. 306+XVIII, 38 rycin, 1 mapka. 1934. Cena 12 zł.
- „ XVII. KAMIENSKI Ł.: Pieśni ludu pomorskiego. I. Pieśni z Kaszub Południowych. Str. 350+XII, 285 tekstów nutowych, 1 mapka, 1 rycina. 1936. Cena 15 zł.
- „ XVIII. OSADNICTWO POLSKIE NA POMORZU. Praca zbiorowa, zawierająca referaty: W. Staniewicza, F. Dziedzica, W. Bronikowskiego, W. Hulewicza i S. Mantheya, S. Antoniewskiego, A. S. Brody, J. Poniatowskiego, zgłoszone na IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy. Str. 216, 7 mapek, 7 wykresów, 19 tabel. 1934. Cena 10 zł.
- „ XIX. APARAT TECHNICZNO-HANDLOWY MIASTA PORTOWEGO. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, B. Nagórskiego i T. Seiferta (w druku). Ukazała się cz. I. ORGANIZACJA PORTÓW MORSKICH (p. str. 194).
- „ XX. POLSKIE POMORZE, t. 3, „Stosunki rolnicze na Pomorzu“ (w druku). Ukazały się prace: Z. Ludkiewicza, F. Dziedzica, B. Zaborskiego (p. str. 194).
- „ XXI. LUDKIEWICZ Z.: Osady holenderskie na nizinie sarta-wicko-nowskiej. Str. 134, 9 tabel, 26 rycin, 1 mapa. 1934. Cena 3,50 zł.
- „ XXII. MUENNICH A. i WILDER J.: Stosunki gospodarcze Prus Wschodnich (w druku). Ukazała się praca A. Muennicha (p. str. 194).

- Tom XXIII. STAN POSIADANIA ZIEMI NA POMORZU II. „Zagadnienia geograficzne i gospodarcze”. Protokół IV Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego oraz referaty: S. Pawłowskiego, M. Kiełczewskiej, B. Zaborskiego, A. Wrzoska, W. Winida. Str. 254, 12 mapek i mapa w kolorach. 1935. Cena 10 zł.
- „ XXIV. HILCHEN F.: Transport morski a międzynarodowe porozumienie w żegludze. Str. 104+X, 11 tabel. 1934. Cena 5 zł.
- „ XXV. DOSTĘP DO MORZA. ZAGADNIENIE POMORSKIE, WSPÓLNOTA BAŁTYCKA. IV Sprawozdanie Dyrekcji Instytutu Bałtyckiego przedłożone Komisjom Naukowym i Walnemu Zgromadzeniu w dniu 21 i 22 czerwca 1935 r. Str. 239, 1 wykres. 1936. Cena 6 zł.
- „ XXVI. JAŁOWIECKI A.: Konkurencja węglowa polsko-brytyjska na rynkach skandynawskich. Str. 191+X, 50 tabel. 1935. Cena 6 zł.
- „ XXVII. DZIEJE PRUS WSCHODNICH, t. 1, „Prusy Krzyżackie”. Praca zbiorowa, zawierająca rozprawy: K. Buczka, H. Łowmiańskiego, K. Tymienieckiego, S. Zajączkowskiego, L. Koczego, K. Piotrowicza, W. Pocięchy, Z. Wojciechowskiego (w druku). Ukazały się prace: H. Łowmiańskiego, K. Tymienieckiego, S. Zajączkowskiego, L. Koczego (p. str. 195).
- „ XXVIII. POLSKIE POMORZE, t. 4, „Stosunki komunikacyjne na Pomorzu” (w druku). Ukazały się prace: M. Rybczyńskiego, A. Wrzoska (p. str. 195).
- „ XXIX. LEITGEBER B.: Port Kopenhaski. Str. 256+X, 28 tabel, 5 mapek. 1935. Cena 10 zł.
- „ XXX. DZIEJE PRUS WSCHODNICH, t. 2, „Prusy Książęce”. Praca zbiorowa (w przygotowaniu).

2. ODDZIELNE ROZPRAWY Z POSZCZEGÓLNYCH TOMÓW PAMIĘTNIKA I. B.

(W porządku alfabetycznym w obrębie każdego kolejnego tomu)

1. FISCHER A.: Zarys etnograficzny województwa pomorskiego. Str. 70, 45 rycin, 1 mapka. 1929. Cena 2,50 zł.
2. KOSTRZEWSKI J.: Kultura przedhistoryczna Pomorza. Str. 37, 16 rycin, 1 mapka. 1929. Cena 2,50 zł.
3. MIKOŁAJSKI J. i WODZICZKO A.: Zarys fizjograficzny Pomorza. Str. 88, 29 rycin, 9 mapek. 1929. Cena 2,50 zł.
4. WODZICZKO A.: Zabytki przyrody na Pomorzu. Str. 37, 19 rycin. 1929. Cena 2,50 zł.
5. RUDNICKI M.: Charakterystyka językowa i nazwy geograficzne Pomorza. Str. 86+9, 1 mapa. 1929. Cena 2,50 zł.
6. SMOGORZEWSKI K.: Propaganda „korytarzowa” zagranicą. Str. 62. 1930. Cena 2,50 zł.
7. MOCARSKI Z.: Kultura umysłowa na Pomorzu. Str. 86, 24 rycin. 1931. Cena 5 zł.
8. BUJAK F.: Kultury morskie i lądowe. Str. 25. 1934. Cena 1,50 zł.
9. DYBOSKI R.: Żywiół morski w twórczości Józefa Conrada. Str. 25. 1932. Cena 1,50 zł.

10. KAMIENIECKI W.: Polska nad Bałtykiem. Str. 24. 1934. Cena 1,50 zł.
11. KLARNER C.: Śląsk i Pomorze jako symbole naszej niezależności. Str. 63, 10 wykresów. 1932. Cena 5 zł.
12. KONOPCZYŃSKI W.: Kwestja bałtycka jako zagadnienie międzynarodowe w czasach nowożytnych. Str. 23. 1933. Cena 1,50 zł.
13. NOWAK J.: Geologiczna przeszłość Bałtyku. Str. 36, 1 mapka, 1 wykres. 1933. Cena 2,50 zł.
14. OLSZEWICZ W.: Węgiel i morze. Str. 35. 1932. Cena 2,50 zł.
15. STELMACHOWSKA B.: Stosunek Kaszub do Polski. Str. 34. 1932. Cena 2,50 zł.
16. STOŁYHWO K.: Zagadnienie rasy nordycznej w nauce i polityce. Str. 20. 1932. Cena 1,50 zł.
17. TYMIENIECKI K.: Dziejowy stosunek Polaków do morza. Str. 34. 1932. Cena 2,50 zł.
18. WIDAJEWICZ J.: Słowianie zachodni na Bałtyku. Str. 34. 1933. Cena 2,50 zł.
19. WOJCIECHOWSKI Z.: Rozwój terytorjalny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski. Str. 48, 10 mapek. 1933. Cena 2,50 zł.
20. ZABORSKI B.: Zarys morfologii północnych Kaszub. Str. 56, 6 rycin, 1 mapka. 1933. Cena 5 zł.
21. FISCHER A.: Kaszubi na tle etnografji Polski. Str. 110, 19 rycin. 1934. Cena 5 zł.
22. LORENTZ F.: Zarys etnografji kaszubskiej. Str. 140, 19 rycin. 1934. Cena 5 zł.
23. SPŁAWIŃSKI-LEHR T.: O narzeczach Słowian nadbałtyckich. Str. 47, 1 mapka. 1934. Cena 2,50 zł.
24. ORGANIZACJA PORTÓW MORSKICH. Praca zbiorowa zawierająca rozprawy: B. Nagórskiego, B. Dobrzyckiego, W. Fałatowicza, A. Marchwińskiego, B. Koselnika, S. Łęgowskiego, K. Jeziorańskiego. Str. 150+VI, 2 mapki. 1934. Cena 7,50 zł.
25. NAGÓRSKI B.: Administracja i urzędnienia portu gdańskiego. Str. 26. 1934. Cena 1,50 zł.
26. LUDKIEWICZ Z.: Struktura agrarna Pomorza. Str. 36. 1934. Cena 1,50 zł.
27. DZIEDZIC F.: Rolnictwo pomorskie w zarysie geograficzno-gospodarczym. Str. 108, 28 rycin. 1934. Cena 5 zł.
28. ZABORSKI B.: Podatek gruntowy, gęstość zaludnienia i narodowość mieszkańców. Str. 38,6 map i skorowidz gmin woj. pomorskiego. 1935. Cena 5 zł.
29. MUENNICH A.: Osadnictwo niemieckie w Prusach Wschodnich. Str. 52. 1934. Cena 3 zł.
30. PAWŁOWSKI S.: Osiedla wiejskie na Pomorzu pod względem geograficzno-osadniczym i narodowościowym. Str. 18. 1935. Cena 1 zł.
31. WRZOSEK A.: Własność ziemska na Pomorzu według narodowości. Str. 24, 1 mapa. 1935. Cena 1 zł.
32. ZABORSKI B.: Osiedla wiejskie Pomorza. Str. 32, 12 mapek. 1935. Cena 2,50 zł.
33. SPRAWOZDANIA Z DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ W DZIEDZINIE POMORZOZNAWSTWA w latach 1933—1934. Str. 67. 1935. Cena 2,50 zł.
34. KOMISJE NAUKOWE INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO. Sprawozdania i Programy. Str. 95. 1936. Cena 3 zł.

35. SPRAWA WYŻSZEJ UCZELNI NA POMORZU. Referaty J. Kostrzewskiego, B. Chrzanińskiego, J. Borowika. Str. 37. 1936. Cena 2,50 zł.
36. WYDAWNICTWA INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO. — Działalność wydawnicza Instytutu Bałtyckiego w latach 1929—1935. — Ogólny spis porządkowy wydawnictw I. B. — Spis bibliograficzny publikacji I. B. — Skorowidz autorów i współpracowników I. B. Str. 64. 1936. Cena 1,50 zł.
37. ŁOWMIĄŃSKI H.: Prusy pogańskie. Str. 56. i mapka. 1935. Cena 2,50 zł.
38. TYMIENIECKI K.: Misja polska w Prusiech i sprowadzenie Krzyżaków. Str. 52. 1935. Cena 2,50 zł.
39. ZA JĄCZKOWSKI S.: Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków. Str. 57, i mapka. 1935. Cena 2,50 zł.
40. KOCZY L.: Polityka bałtycka Zakonu Krzyżackiego. Str. 73. 1936. Cena 2,50 zł.
41. RYBCZYŃSKI M.: Drogi wodne na Pomorzu. Str. 63, 10 rycin, 10 tabel. 1935. Cena 3 zł.
42. WRZOSEK A.: Z geografii komunikacyjnej Pomorza. Str. 51, 3 ryciny, 7 tabel. 1935. Cena 2,50 zł.

3. SPRAWOZDANIA

1. BOROWIK J.: Pięć lat pracy Instytutu Bałtyckiego (1927—1932). Str. 67. 1932. Cena 1 zł.
2. SPRAWOZDANIE DYREKCJI INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO za okres od 1 stycznia 1932 r. do 1 lipca 1933 r. Str. 36. 1933. Cena 50 gr.
3. III SPRAWOZDANIE DYREKCJI INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO (za lata 1933 i 1934). Str. 36. 1935. Cena 1 zł.

4. BIBLIOTEZKA BAŁTYCKA

(W porządku chronologicznym)

1. [LUTMAN R.]: Dziesięcioro o Pomorzu. Str. 34, 4 mapki i 3 wykresy. 1933. Cena 50 gr.
2. LUTMAN R.: The Truth about the „Corridor“. Str. 42, 4 mapki i 3 wykresy. 1933. Cena 50 gr.
3. LUTMAN R.: Dix Thèses sur la Poméranie. Str. 42, 4 mapki i 3 wykresy. 1933. Cena 50 gr.
4. [LUTMAN R.]: Zehn Thesen über Pommerellen. Str. 32, 4 mapki i 3 wykresy. 1933. Cena 50 gr.
5. STRASBURGER H.: Les visées allemandes sur la Poméranie. Str. 43. 1933. Cena 50 gr.
6. STRASBURGER H.: German Designs on Pomerania. Str. 40, 1933. Cena 50 gr.
7. BOROWIK J.: Gdynia — Port Rzeczypospolitej. 3-e wyd., str. 83, 6 tabel, 26 rycin, 2 mapki. 1934. Cena 1,50 zł.
8. BOROWIK J.: Gdynia — Port national de la Pologne. 4-e wyd., str. 96, 6 tabel, 26 rycin, 2 mapki. 1934. Cena 1,50 zł.
9. BOROWIK J.: Gdynia — Poland's Gateway to the Sea. 5-e wyd., str. 98, 6 tabel, 26 rycin, 2 mapki. 1934. Cena 1,50 zł.
10. OSBORNE A.: La propriété foncière et la population en Poméranie. Str. 56, 2 mapki. 1934. Cena 50 gr.
11. OSBORNE A.: Landownership and Population in Pomerania. Str. 48, 2 mapki. 1934. Cena 50 gr.

12. WASILEWSKI L.: La question des nationalités en Poméranie. Str. 54. 1934. Cena 50 gr.
13. WASILEWSKI L.: Nationalities in Pomerania. Str. 54. 1934. Cena 50 gr.
14. ZNANIECKI F.: Les forces sociales en Poméranie. Str. 56. 1934. Cena 50 gr.
15. ZNANIECKI F.: The Sociology of the Struggle for Pomerania. Str. 60. 1934. Cena 50 gr.
16. ZNANIECKI F.: Socjologia walki o Pomorze. Str. 49. 1935. Cena 50 gr.
17. KLARNER C.: La Poméranie et la Silésie — symboles de l'indépendance polonaise. Str. 70, 1 mapka. 1934. Cena 1 zł.
18. KLARNER C.: Silesia and Pomerania Basic Elements of Poland's Economic Independence. Str. 77, 1 mapka. 1934. Cena 1 zł.
19. SROKOWSKI S.: La Prusse Orientale. Str. 41, 1 mapka. 1934. Cena 50 gr.
20. SROKOWSKI S.: East Prussia. Str. 46, 1 mapka. 1934. Cena 50 gr.
21. RYBCZYŃSKI M.: Wisła Pomorska. Str. 57, 1 mapka. 1934. Cena 50 gr.
22. RYBCZYŃSKI M.: Vistule Poméranienne. Str. 60, 1 mapka. 1934. Cena 50 gr.
23. RYBCZYŃSKI M.: The Pomeranian Vistula. Str. 79, 1 mapka. 1934. Cena 50 gr.
24. LEITGEBER B.: Kopenhaga — klucz Bałtyku. Str. 88, 13 rycin, 5 mapek. 1934. Cena 2 zł.
25. KNOTHE Z.: Toruń — stolica Pomorza. Str. 88, 13 rycin, 5 mapek. 1934. Cena 1,50 zł.
26. FELDMAN J.: Antagonizm polsko-niemiecki w dziejach. Str. 58. 1934. Cena 50 gr.
27. FELDMAN J.: Polish-German Antagonism in History. Str. 81. 1935. Cena 50 gr.
28. ZAJĄCZKOWSKI S.: Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego. Str. 75. 1934. Cena 1 zł.
29. ZAJĄCZKOWSKI S.: Rise and Fall of the Teutonic Order in Prussia. Str. 98. 1935. Cena 1 zł.
30. SUPER P.: Elements of Polish Culture as seen by a Resident Foreigner. Str. 76, 20 rycin. 1934 i 1935 (2 wydania). Cena 1,50 zł.
31. SŁOWNICZEK MORSKI. Z przedmową A. Brücknera. Str. 85. 1935. Cena 1,50 zł.
32. KONOPCZYŃSKI W.: Polska a Szwecja. Str. 49. 1935. Cena 50 gr.
33. KONOPCZYŃSKI W.: Poland and Sweden. Str. 60. 1935. Cena 50 gr.
34. SULMIRSKI T.: Climate and Population. Str. 78, 8 rycin. 1935. Cena 1 zł.
35. GALON R.: Dolina dolnej Wisły. Str. 111, 3 mapki, 33 rycin. 1935. Cena 2,50 zł.

5. WYDAWNICTWA ANGIELSKIE

- THE CASSIBIAN CIVILIZATION by F. Lorentz, A. Fischer and T. Lehr - Spławiński. Z przedmową prof. B. Malinowskiego. Str. 407 + XXVI, 22 rycin, 8 tablic, 2 mapki. Nakładem Faber and Faber w Londynie. 1935. Cena 21 szyl. (30 zł.).
- BALTIC COUNTRIES. Czasopismo angielskie poświęcone historii, geografii oraz gospodarce ludów i państw nadbałtyckich. Ukazuje się w sierpniu, grudniu i kwietniu. Roczna prenumerata 25 zł. Osobny numer 10 zł.

1. Vol. I. No 1. Sierpień 1935. Str. 140+IV.
Autorowie: W. Borowy, J. H. Clapham, A. P. Coleman, R. Dyboski, A. Gazeł, S. Gorzuchowski, G. Hatt, K. Hildén, E. Höijer, J. Holland Rose, M. Kalecki, W. Konopczyński, J. Kostrzewski, J. Krzyżanowski, J. Makowski, B. W. A. Massey, J. Mikkola, A. Niesiołowski, J. Pedersen, O. Petersen Strange, F. Puksoo, H. Reiman, J. W. Rose, S. Sawicki, K. Schmidt-Phiseldeck, I. Schött, W. Semkowicz, J. Smoleński, H. Stjernqvist, T. Sulimirski, A. Svabe, S. Szymkiewicz, A. Tooms, K. Tyszkowski, J. Volmars, J. Widajewicz, A. Wrzosek, J. Zagórski, Z. Zajczkowski.
Dodatek statystyczny: Str. II, 39 tabel statystycznych.
2. Vol. I. No 2. Grudzień 1935. Str. 156+IV.
Autorowie: S. Bodniak, D. O'Donovan, S. Dziewulski, K. C. Edwards, H. Eneborg, A. Fischer, A. Gazeł, S. Herbst, E. Höijer, J. Janusson, N. Kaasik, L. Koczy, S. Kolupaila, J. Kostrzewski, M. Kovero, W. Krzywicki, H. Łowmiański, M. Magdański, J. Makowski, B. Malinowski, A. Meyendorff, Z. Mocarski, H. de Monfort, A. M. Neuman, F. Puksoo, W. F. Reddaway, W. J. Rose, M. Rudnicki, A. Stender-Petersen, P. Super, B. Suviranta, I. Svennilsson, A. Truszkowski, K. Tymieniecki, J. Vestberg, L. Wasilewski, W. Winid, J. Wiśniewski, A. Wrzosek, J. Zagórski, S. Zajczkowski.
Dodatek statystyczny: Str. II, 31 tabel statystycznych.

6. KOMUNIKATY INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO

Komunikaty nie znajdują się w handlu księgarskim i są udzielane jedynie współpracownikom I. B. oraz w drodze wymiany).

Serja I (maszynopisowe, powielane)

a. Komunikaty prasowe

1. [1] Zadania i działalność Instytutu Bałtyckiego
2. [2] Program Instytutu Bałtyckiego na najbliższą przyszłość
3. [3] Organizacja propagandy antypolskiej
4. [4] Deutscher Schutzbund
5. [5] Na jedną nutę (głosy prasy niemieckiej o budowie Gdyni)
6. [6] Porozumienie gdańsko-polskie w oświeceniu prasy niemieckiej
7. [7] Ewolucja poglądów niemieckich na Gdynię
8. [8] Konkurencja czy współpraca Gdańska i Gdyni
9. [9] Głos niemiecki o Wilnie i Kownie
10. [10] Naukowa organizacja podbojów gospodarczych
11. [11] Rentowność Gdyni w oświeceniu niemieckim
12. [12] Obrona Niemiec przed konkurencją Gdyni
13. [13] Troski i niedole Królewca
14. [14] Propaganda antypolska we Francji
15. [15] Po Szczecinie Brema
16. [16] Ostatnia kolonia niemiecka
17. [17] „Korytarz“ polski, czy korytarz niemiecki
18. [18] Dziesięcioletnia działalność Ostbundu
19. [19] Powszechność „korytarza“
20. [20] Akademicki kurs dla dziennikarzy o Pomorzu

21. [21] Gdańsk i Gdynia
22. [22] Polska Stacja Morska na Bałtyku oraz Polska Wyprawa Oceanograficzna
23. [23] Krecia robota
24. [24] Sowiety, Polska i budowa parowców rybackich w Gdańsku
25. [25] Zagadnienie uprzemysłowienia Gdyni
26. [26] Odwrotna strona pacyfizmu niemieckiego
27. [27] Prusy Wschodnie luksusem Niemiec
28. [28] Początek nowej ofensywy
29. [29] Wojna maślana w Niemczech
30. [30] Maślana epopea.

b. Przeglądy piśmiennictwa

31. [1] *Granica polsko-niemiecka*. (Prof. Dr. Fritz Jäger — „Die deutsch-polnische Grenze“ Erörterung über Probleme der Grenzziehung“. Verlag Hermann Beyer u. Söhne. Langensalza 1928. Str. 44.
Ewald Banse — „Buch der Länder, Landschaft und Seele der Erde“. Das Buch: „Abendland“. August Scherl. Berlin 1929. Str. 140).
32. [2] *Z antypolskiej propagandy Hugenberg*. (Rolf Brandt — „Das Gesicht Europas. Ein fast politisches Reisebuch“. Hanseatische Verlagsanstalt Hamburg-Berlin-Lipsk. 1928. Str. 212).
33. [3] *Rozwój granic niemieckich*. (Norbert Zimmer — „Deutschlands Grenzentwicklung. Eine Kartenreihe“. Hochschule und Ausland. Berlin 1928).
34. [4] *Najnowsze publikacje antypolskie, wydane przez Deutscher Schutzbund, Deutscher Ostmarkverein i Jungdeutscher Orden*. (Max Worgitzki — „Ostpreussen-Sołdau, Taschenbuch des Grenz- und Auslandsdeutschum“. Heft 15.
„Die Ostmark“. Miesięcznik wydawany przez Deutscher Ostmarken-Verein. Berlin W. 30. Zeszyty 9 (wrześniowy) i 10 (październikowy) 1928.
„Der Staatsbürger“. Heft 7. „Unrecht und Kriegsgefahr des Korridors“. Broszura wydana nakładem Jungdeutscher Orden. Berlin SW 48).
35. [5] *Słownik polityczny*. (Dr. M. Weiss — „Politisches Handwörterbuch“. Führer ABC. unter Mitarbeit von Mitgliedern der Reichstagsfraktion, der Landtagsfraktionen und sonstiger politisch geschulter Frauen und Männer, zusammengestellt, bearbeitet und herausgegeben von Hauptgeschäftsführer der Deutschnationalen Schriftenvertriebsstelle Dr. M. Weiss G. m. b. H. Berlin. 1928).
36. [6] *„Ostmark“ contra Luckwaldt*. (Dr. Friedrich Luckwaldt, ordentl. Prof. a. H. Techn. Hochschule Danzig, Deutschland, Russland, Polen. „Die geschichtliche Entwicklung der Ostprobleme“. Verlag A. W. Kafemann. Danzig. 1929).
37. [7] *Propaganda antypolska w nowym roczniku Kürschnera*. („Kürschners Jahrbuch 1928. Kalender, Welt- und Zeitspiegel“. 27. Jahrgang, herausgegeben von Hermann Hillger. Leipzig. H. Hillger Verlag).
38. [8] *Geografja Schmitza*. (Dr. H. I. Schmitz — „Landeskunde der Grenzmark Posen-Westpreussen“. Herausgegeben von Dr. H. I. Schmitz, Studienrat am Gymnasium u. a. d. Oberrealschule in Schneidemühl unter Mitarbeit v. R. Frase, Mittelschullehrer in Schneidemühl, Kommissar für Naturdenkmalpflege, Ferdinand Hirt. Breslau. 1929).
39. [9] *Propaganda antypolska w niemieckich szkolnych podręcznikach historycznych*. (Karl Wehrhan, Rektor der Mittelschule in Frankfurt a/M. — „Geschichte. Teil V. Rückblick auf die Entwicklung des deutschen Volkes in staatspolitischer, wirtschaftlicher und sozialer Hinsicht“. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt a/M. Ostatnie wydanie: II z r. 1926.
Karl Wehrhan — „Geschichte. Teil IV. Deutsche Geschichte von 1815 bis zur Gegenwart“. 8. Auflage. Verlag Moritz Diesterweg. Frankfurt a/M. 1928.
Albert Czyborra, Schulrat — „Ostpreussenheimat Lesebuch f. ländliche Fortbildungsschulen der Provinz Ostpreussen“. 9. Auflage. Verlag von Julius Beltz. Langensalza 1928.
Arnold Reimann — „Geschichtswerk f. höhere Schulen“. Kurt Gerstenberg — „Die Neuzeit von 1648 bis zur Gegenwart“. Teil II, Heft 3. München und Berlin. Verlag von H. Oldenburg. 1928.
Prof. Dr. Franz Schnabel — „Teubners Geschichtliches Unterrichtswerk. Grundrisse der Geschichte f. die Oberstufe. 4. Teil. Neuste Zeit“. Leipzig-Berlin. Verlag v. Teubner. 1927.

- Dr. F. Neubauer — „Grundzüge der Geschichte f. höhere Lehranstalten. 8. Teil. Vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Für die Oberstufe“. 3. u. 4. Auflage. Halle (Saale). Buchhandlung des Waisenhauses. 1926.
- Dr. W. Hoffstätter — „Deutschkunde. Ein Buch von deutscher Art und Kunst“. Lipsk i Berlin. Verlag v. Teubner. Ostatnie wydanie z r. 1923).
40. [10] *Propaganda antypolska w szkolnych wypisach źródeł historycznych niemieckich szkół średnich.* („Neues geschichtliches Lesebuch“. Herausgegeben v. Max Reiniger, Schulrat in Essen, und Hermann Nickel, Oberregierungs- und Schulrat in Düsseldorf. 1. u. 2. Teil. 28. Auflage. Verlag v. J. Beltz. Langensalza. 1928).
41. [11] *Propaganda antypolska w najnowszym podręcznym atlasie niemieckim.* („Knaurs Welt-Atlas“. Th. Knaur Nachf. Verlag. Berlin. W. 50).
42. [12] *Propaganda antypolska w źródłach historycznych dla użytku niemieckich szkół średnich.* (Dr. Franz Lüdtke, Oberlehrer in Berlin-Pankow — „Preussische Kulturarbeit im Osten“. Dr. J. Girgendohn — „Die Ostseeprovinzen“. Prof. Dr. F. Kaindl — „Polen. Quellensammlung f. den geschichtlichen Unterricht an höheren Schulen“. Herausgegeben von Geb. Reg.-Rat und Oberreg.-Rat G. Lambeck und Prof. Dr. P. Rühlmann. II, 97. 140. 144).
43. [13] *Propaganda wszechniemiecka antypolska w wydawnictwach pedagogicznych i ogólnie kształcących.* (Prof. Dr. Gustaw Roethe — „Das geraubte deutsche Westpreussen“. Hermann Beyer u. Söhne. Langensalza. 1926.
Dr. Erich Kühn — „Ostpreussen im Rahmen Deutschlands und die polnischen Pläne“. Hermann Beyer u. Söhne. Langensalza. 1926.
Prof. Dr. B. Schumacher — „Der Staat des deutschen Ordens in Preussen und seine Bedeutung f. das gesamte Deutschland“. Hermann Beyer und Söhne. Langensalza. 1927.
Prof. Dr. R. F. Kaindl — „Polen“. 2. Ausgabe. „Aus Natur und Geisteswelt“. Band 547. Teubner-Verlag. Leipzig-Berlin. 1917).
44. [14] *Numer antypolski „Oder-Zeitung“ z Frankfurtu n/O.* („Frankfurter Oder-Zeitung“. Dodatek: „Mittlere Ostmark“ 18. XI. 1928).
45. [15] *Niebezpieczeństwo korytarzowe.* („Die Korridorgefähr“. Das Problem des deutschen Ostens, der europäischen Verständigung, des Weltfriedens. Nakładem „Süddeutsche Monatshefte“. Druk: Knorr u. Hirt. München 1930).
46. [16] *Niezauważona księżka.* („Polskie Pomorze“. Tom I. „Ziemia i ludzie“. Praca zbiorowa pod iedakcją J. Borowika. Toruń 1929).
47. [17] *Echa numeru antypolskiego „Frankfurter Oder-Zeitung“.* („Frankfurter Oder-Zeitung“. Dodatek: „Mittlere Ostmark“ 14. XII. 1928).
48. [18] *Nadgraniczna kampanja antypolska.* „(Oberschlesien, Zentralorgan der Vereinigten Verbände heimattreuer Oberschlesier“. Berlin. Oktober 1928.
Kolbe — „Erdkundliches Arbeitsheft 2. Europa“. Ferd. Ashels Verlag. Berlin. 1928.
Kolbe — „Heimatkünstliches Arbeitsheft 5. Provinz Schlesien“. Ferd. Ashels Verlag. Berlin. 1928.
„Vom Deutschtum vor den Grenzen“. Heft 1. Curt Haller — „Von Sudetendeutscher Not“. Heft 2. Herbert Menzel — „Grenzmark Posen-Westpreussen. Ein Mahnruf“. Verlag Günther Wolff, Plauen i V.).
49. [19] *Książka Pamiątkowa dla Dr. Grothe'go o Niemcach zagranicznych.* („Heimat und Welt“. Beiträge zur Kulturpolitik, Auslandkunde und Deutschtumforschung“. „Deutsche Kultur in der Welt“. XI. Jahrg. XVI. Sonderheft. Verlag und Druck von Herm. Schlag Nachf. Leipzig. 1929. Str. 150 z 8 mapkami w teksie i 38 ilustracjami na 21 tablicach.
„Geografja Teubnera-Mütinga o Polsce“. „Teubners Erdkundliches Unterrichtswerk f. höhere Lehranstalten“, herausgegeben von Dr. Robert Fox, Oberstudiendirektor in Breslau. Teil II „Europa“, bearbeitet von Dr. Josef Müting, Studienrat. Breslau 1929. Str. 132 i 118 rysunków szkiców w teksie oraz z 2 kolorowemi tablicami.
Nowe pismo prof. Foerster. „Die Zeit. Organ für grundsätzliche Orientierung“).
50. [20] *Prusy Wschodnie — jeden z punktów wyjścia propagandy antypolskiej.* („Ostdeutsche Monatshefte“. 9. Jahrg. Heft 8. Nov. 1928. Georg Stilke Verlag. Berlin. Drittes Sonderheft „Ostpreussen“).

- „Heilige Ostmark“. Zeitschrift für Kulturfragen des deutschen Ostens. Herausgegeben von Dr. Willy Schmidt. Frankfurt a/O. — Erstes Ostpreussenheft. 1928).
51. [21] *Antypolskie nauczanie geografji w szkołach niemieckich*. (Dr. A. Scheer — „Die Behandlung des Auslandsdeutschturns im geografischen Unterricht“. Stuttgart. Verlag Fleischhauer u. Sohn. 1928.
- E. von Seydlitz — 5-ty zeszyt „Mitteleuropa“ 20-te wyd. F. Hirta we Wrocławiu w r. 1927).
52. [22] *Propaganda antypolska w atlasach geograficznych*. („Handatlas Berliner Tageblatt“). E. Gabler — „Handatlas über alle Teile der Erde“ z obszernym tekstem geograficznym Dr. R. Buschicka. Georg Dollheimer Verlag. Leipzig).

Serja II (drukowane po jednej stronie, rozmiar 21½ × 35)

53. [1] LUTMAN R.: Walka z nazwami niemieckimi w literaturze niemieckiej. Rok Bałtycki 1931.
54. [2] LUTMAN R.: Stosunek nauki niemieckiej do sprawy Pomorza.
55. [3] JEŻOWA K.: Kwestje rasowe w nauce niemieckiej.
56. [4] BOROWIK J.: Zamiar zwinięcia placówek naukowych, zajmujących się badaniem morza.
57. [5] BOROWIK J.: Organizacja i dorobek naukowy polskich placówek naukowych do badań morza. Stosunek Niemiec do badań Bałtyku.
58. [6] PAWŁOWSKI S.: Zjazd niemieckich geografów w Gdańsku. Niemiecka ofenzywa rewizjonistyczna.
59. [7] PNIEWSKI W.: Literatura gdańsko-niemiecka i jej stosunek do Polski.
60. [8] LUTMAN R.: Znamienna ewolucja.
61. [9] JEŻOWA K.: Konieczność posiadania morza w pismach starszych pisarzy niemieckich.
62. [10] PNIEWSKI W.: Z literatury niemieckiej o Gdańsku i stosunkach polsko-gdańskich.
63. [11] LUTMAN R.: Gdynia jako centrum polityki handlowej na Bałtyku.
64. [12] JEŻOWA K.: Tendencyjność niemieckiej kartografji.
65. [13] LUTMAN R.: Sprzeczności nauki niemieckiej w sprawie Pomorza.
66. [14] JEŻOWA K.: Emigracja miejska i osiedlenie na Pomorzu niemieckiem.
67. [15] LUTMAN R.: Sprawa Pomorza w dyskusji międzynarodowej.
68. [16] Śląsk i Pomorze jako symbole niezależności gospodarczej Polski (Odczyt Min. C. Kłarnera).
69. [17] Nauka przeszłości dla polskiej polityki morskiej (Odczyt Prof. K. Tymienieckiego).
70. [18] PNIEWSKI W.: Z gdańskiej literatury o Polsce.
71. [19] LUTMAN R.: Dziesięcioro o Pomorzu.
72. [20] JEŻOWA K.: Rola kartografji w polityce Niemiec.
73. [21] LUTMAN R.: Nowa książka o Pomorzu.
74. [22] BERNATT S.: Upadek Szczecina a rozwój Gdyni.
75. [23] Żywioł morski w twórczości Józefa Conrada (Odczyt Prof. R. Dyboskiego).
76. [24] Węgiel i morze (Odczyt Dr. W. Olszewicza).
77. [25] PNIEWSKI W.: Z niemiecko-gdańskiej literatury o Polsce.
78. [26] Zagadnienie rasy nordycznej w nauce i polityce (Odczyt Prof. K. Stołyhwy).
79. [27] JEŻOWA K.: Charakterystyka kolonizacji niemieckiej na polskich kresach zachodnich.
80. [28] DRAGAN M.: 650-letnia rocznica połączenia Pomorza z Wielkopolską 15. II. 1282—15. II. 1932.
81. [29] LUTMAN R.: Niemieckie wspomnienia o Pomorzu w latach 1918—1920.
82. [30] LUTMAN R.: Ewolucja nazwy Pomorza w dyskusji międzynarodowej.
PAWŁOWSKI S.: Co sądzą geografowie niemieccy o działalności naukowej czołowego geografa niemieckiego A. Penck'a.
83. [31] JEŻOWA K.: System bezdzietności w Niemczech.
84. [32] PNIEWSKI W.: Z literatury gdańsko-niemieckiej o Polsce.
85. [33] WOJTKOWSKI A.: Niemiec z przed stu laty o dostępie Polski do morza.
86. [34] BIEŃKOWSKI T.: Konkurencja Szczecina z portami polskimi.
87. [35] Stosunek Kaszub do Polski (Odczyt Dr. B. Stelmachowskiej).
88. [36] GALON R.: Północny-Wschód Niemiec, do którego należy także Polska.
89. [37] Powiat morski (Odczyt Prof. B. Zaborskiego).
90. [38] LUTMAN R.: Opinia niemiecka o Gdyni i Polsce.

91. [39] JEŻOWA K.: Sztuczność osadnictwa niemieckiego na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX w.
92. [40] KOSTRZEWSKI J.: Niemcy, Polska i Bałtyk.
93. [41] LUTMAN R.: Zagadnienie Pomorza w publicystyce zagranicznej.
94. [42] LUTMAN R.: Dwie książki francuskie o Pomorzu.
95. [43] PIETRYKOWSKI T.: Pomorze i Prusy Wschodnie przed 100 laty.
LUTMAN R.: Niemieckie badania nad historią Pomorza Zachodniego.
96. [44] WOJTKOWSKI A.: Pomorze w dobie wojny trzynastoletniej.
97. [45] LUTMAN R.: Konstrukcja prawna niemieckiego rewizjonizmu.
98. [46] JEŻOWA K.: Niemieckie podręczniki szkolne.
99. [47] RADZIM J.: Ankieta międzynarodowa w sprawie Gdańska i Pomorza.
100. [48] GÓRSKI K.: Argumenty historyczne w dyskusji o Pomorzu.
101. [49] Sprawa Pomorza na terenie amerykańskim.
102. [50] WAGA T.: Wykopatiska przedhistoryczne w Gostkowie pod Toruniem.
WOJTKOWSKI A.: Morze — warunkiem znaczenia dziejowego i piękna narodu.
103. [51] PNIEWSKI W.: Z literatury gdańsko-niemieckiej.
104. [52] ZIELIŃSKI S.: Pierwsza polska wyprawa naukowa do Afryki.
105. [53] III. Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy.
106. [54] RUDNICKI M.: Osadnictwo niemieckie w wiekach średnich na Pomorzu niemieckim i w innych krajach lechickich.
107. [55] LUTMAN R.: Osadnictwo niemieckie na Pomorzu w rozwoju historycznym.
108. [56] PNIEWSKI W.: Z gdańsko-niemieckiej literatury pięknej. Wojna z królem Stefanem Batorem jako symbol walki z Polską. — Morze w polskiej literaturze pięknej.
109. [57] RYBCZYŃSKI M.: Zagadnienie regulacji Wisły i żeglugi rzecznej.
110. [58] JEŻOWA K.: Odniesienie zachodniej Polski po wojnie światowej.
111. [59] RADZIM J.: „Strona kulturalna problemu wschodniego“. Sąd dziennikarza niemieckiego o kulturze polskiej.
112. [60] RYBCZYŃSKI M.: Ruch towarów na Wiśle.
113. [61] GÓRSKI K.: Dzieje Polaków w Toruniu.
114. [62] PNIEWSKI W.: Wspomnienia Gdańszczanki.
115. [63] RADZIM J.: Niemcy tworzą nową katedrę slawistyki dla celów politycznych.
116. [64] KOCZY L.: Normanowie na Pomorzu na przełomie X i XI stulecia.
117. [65] RUDNICKI M.: Nazwy geograficzne na Pomorzu Polskim, zanotowane najdawniej
118. [66] JEŻOWA R.: „Ostland-Institut“ i „Ostland-Berichte“.
119. [67] WOJCIECHOWSKI Z.: „Odrębność Pomorza“ — w świetle faktów historycznych.
120. [68] WOJCIECHOWSKI Z.: Kolonizacja niemiecka na Pomorzu i stosunek Prus Królewskich do Polski.
121. [69] TYSZKOWSKI K.: Gustaw Adolf we współczesnej niemieckiej literaturze historycznej.
122. [70] Słowianie Zachodni na Bałtyku. (Odczyt Dr. J. Widajewicza).
123. [71] DOBRZYCKI B.: Tranzyt kolejowy z Niemiec do Prus Wschodnich przez Polskę. Ruch pasażerski.
124. [72] KATELBACH T.: Polityka wschodnia hitlerowskich Niemiec.
125. [73] JEŻOWA K.: Nowe prądy w geografii niemieckiej.
126. [74] PNIEWSKI W.: Propagandowe wypisy o Gdańsku. — Z niemiecko-gdańskiej literatury pięknej.
127. [75] SZTARK H.: Port szczeciński w roku 1932.
128. [76] LEITGEBER B.: Duńskie cieśniny Bałtyku.
129. [77] RUDNICKI M.: Nazwy geograficzne Pomorza najdawniej zapisane na naszych ziemiach.
130. [78] RYBCZYŃSKI M.: Dostęp Polski do morza w pojęciu niemieckim.
131. [79] STOPCZYK W.: Niemiecki uprzywilejowany tranzyt kolejowy przez Polskę.
132. [80] Polska nad Bałtykiem (Odczyt Prof. W. Kamienieckiego).
133. [81] TYSZKOWSKI K.: Encyklopedia wojującej niemieczyzny.
134. [82] SZULC A.: Geograf włoski o Gdyni i Gdańsku.
135. [83] PNIEWSKI W.: Z literatury niemieckiej o Pomorzu.
136. [84] WILDER J. A.: Polski projekt kanału bydgoskiego z r. 1766.
137. [85] JEŻOWA K.: Z dziejów Prus i emigracji francuskiej.

138. [86] Program uprzemysłowienia Prus Wschodnich. — Kongres Niemieckiego Związku Historycznego w Królewcu. — Ostatnie wystąpienie propagandy niemieckiej w zakresie prehistorji.
139. [87] LUTMAN R.: Nauczanie historii w narodowo-socjalistycznych Niemczech.
140. [88] DOBRZYCKI B.: Tranzyt kolejowy z Niemiec do Prus Wschodnich przez Polskę. Ruch towarowy i wojskowy. — Reorganizacja Instytutu Północnego w Gryfji.
141. [89] DOBRZYCKI B.: Tranzyt kolejowy z Niemiec do Prus Wschodnich przez Polskę. Ustępstwa Polski i zyski Niemiec w ruchu towarowym.
142. [90] JEŻOWA K.: Nauka wojenna w szkolnej geografji niemieckiej. Agitacja polityczna w geografji niemieckiej.
143. [91] WOJTKOWSKI A.: Polska i Niemcy na morzu.
144. [92] WRZOSEK A.: Plany osadnictwa na wschodzie Niemiec.
145. [93] PNIEWSKI W.: Najnowsza powieść niemiecka o Gdańsku.
146. [94] RUDNICKI M.: Sprawa osadnictwa burgundzkiego na ziemiach Zachodniej Słowiańszczyzny.
147. [95] JAŁOWIECKI A.: Układy ottawskie i brytyjsko-skandynawskie a polska ekspansja morska.
148. [96] LEITGEBER B.: Ewolucja Kopenhagi jako portu tranzytowego w handlu bałtyckim.
149. [97] WRZOSEK A.: Walka o granice niemieckie w świetle geopolityki.
150. [98] KOSTRZEWSKI J.: Rola Wisły w czasach przedhistorycznych.
151. [99] PROKOPOWICZ M.: Mejloracje publiczne w województwach zachodnich.
152. [100] SZTARK H.: Tendencje rozwojowe niemieckiej polityki wschodniej.

S e r j a III (drukowane normalnie, rozmiar 17 × 22¹/₂)

153. [1] RUDNICKI M.: O wspólnocie kulturalnej ludów bałtyjskich i słowiańskich nad Bałtykiem.
154. [2] WAGA T.: Zaludnienie Pomorza w świetle najnowszych badań archeologicznych.
155. [3] LUTMAN T.: Wolne porty i wolne strefy handlowe
156. [4] KOSTRZEWSKI J.: Przyczynek do działalności Ostlandinstytutu.
157. [5] PNIEWSKI W.: Pamiętniki Maksja Hajbego i jego stosunek do Polski.
158. [6] RUDNICKI M.: W poszukiwaniu przodków germańskich.
159. [7] RUDNICKI M.: O Kaszubach wśród Kaszubów.
160. [8] KOSTRZEWSKI J.: Czy Wikingowie byli panami Pomorza?
161. [9] PNIEWSKI W.: Walka o ziemię na Pomorzu w powieści niemieckiej.
162. [10] IV Naukowy Zjazd Pomoroznawczy w Krakowie.
163. [11] LEITGEBER B.: Wychodztwo polskie w Danji.
164. [12] Badania etnograficzne w Borach Tucholskich.
165. [13] NAGURSKI T.: Związek Skandynawsko-Bałtycko-Polski.
166. [14] SZTARK H.: Port szczeciński w r. 1933.
167. [15] KOSTRZEWSKI J.: Kiedy pojawiają się pierwsi Germanie na Pomorzu?
168. [16] SPLAWIŃSKI-LEHR T.: Jeszcze „O Kaszubach wśród Kaszubów“.
169. [17] TYSZKOWSKI K.: Polska i Moskwa na Bałtyku.
170. [18] PNIEWSKI W.: Oszczercza powieść niemiecka o Pomorzu.
171. [19] CHMARZYŃSKI G.: Ś. p. X. Bolesław Makowski.
172. [20] KOSTRZEWSKI J.: Germanie na Pomorzu przed 3000 lat.
173. [21] IV Naukowy Zjazd Pomoroznawczy w Krakowie.
174. [22] MAGDAŃSKI M.: Handel Torunia na morzu w wiekach średnich.
175. [23] NIEĆ J.: Związki Wołynia z Bałtykiem.
176. [24] RUDNICKI M.: Pomorska myśl polityczna. Katastrofa Zachodniej Słowiańszczyzny.
177. [25] MÜNCH H.: Miasta w Prusach Wschodnich.
178. [26] NIESIOŁOWSKI A.: Paweł Włodkowie — pierwszy ideolog Pomorza.
179. [27] BODNIAK S.: Ordynacja dla kaperskiej floty Polski z r. 1571.
180. [28] WRZOSEK A.: Kolonje niemieckie na Pomorzu i w Poznańskiem.
181. [29] ZAJĄCZKOWSKI S.: Osadnictwo w Prusach Wschodnich.
182. [30] MUENNICH A.: Karol Mainz. Der polnische Aussenhandel. Peter Hejnz Seraphim. Die Handelspolitik Polens.

183. [31] WRZOSEK A.: Ostraum-Berichte. Wydawnictwo Osteuropa-Institutu we Wrocławiu.
184. [32] ZABORSKI B.: Atlas gospodarczo-komunikacyjny Zachodniego Pomorza.
185. [33] STOJANOWSKI K.: „Niemiecka rasa“. Założenia doktryny rasowej nordycznej a niemieckiej.
186. [34] MÜNCH H.: Dzieje Torunia.
187. [35] BIEROWSKI T.: Dr. Wł. Sowiński — Prawo handlowe morskie w zarysie wraz z przepisami o asekuracji morskiej i zestawieniem przepisów administracyjno-morskich.
188. [36] WRZOSEK A.: Z nowszych studjów geograficznych nad Estonją.
189. [37] MAKOWSKI J.: Zundelewicz J. — „Les rapports entre la Pologne et la Ville Libre de Dantzig“.
190. [38] SZTARK H.: Port szczeciński w 1934 r.
191. [39] KRZYŻANOWSKI J.: Bajki łotewskie.
192. [40] GAZEŁ A.: Handel zagraniczny krajów bałtyckich.
193. [41] WINID W.: Poprawa gospodarcza w Danji.
194. [42] SUVIRANTA B.: Współpraca gospodarcza krajów północnych.
195. [43] MUENNICH A.: Odbudowa gospodarcza Prus Wschodnich.
196. [44] JESIONOWSKI A.: Uwagi o najnowszej powieści pomorskiej.
197. [45] KOLBUSZEWSKI S.: „Odrodzona Polska“ w łotewskim ujęciu.
198. [46] ENEBORG H.: Rysy charakterystyczne żeglugi na Bałtyku.
199. [47] ENEBORG H.: Żegluga morska w Szwecji.

Spis bibliograficzny publikacji Instytutu Bałtyckiego

opracowała Wanda Kwiecińska

Spis publikacji nie zawiera danych co do wymiaru poszczególnych wydawnictw i miejsca wydania. Tłumaczy się to chęcią uniknięcia powtórzenia tych samych danych, wszystkie bowiem publikacje ukazują się w miejscu siedziby Instytutu, t. j. w Toruniu, a co do wymiarów są stosowane jednolicie trzy typy: 8° (dokładnie: 17 cm × 24 cm) — w „Pamiętniku Instytutu Bałtyckiego” (skrót: Pam. I. B.) i wszystkich odbitkach z Pamiętnika; 16° (dokładnie: 12 cm × 17 cm) — w „Bibliotecze Bałtyckiej”; 4° (dokładnie: 23½ cm × 31 cm) — w czasopiśmie „Baltic Countries” oraz w wydawnictwie „Bibliografja Pomorska”.

Nie podane zostały również w spisie ceny wydawnictw wobec stosowanych na rynku polskim częstych zmian cennika. Ponadto stosowane są statutowo rabaty dla członków i współpracowników Instytutu, jak też dla instytucyj naukowych, oświatowych i społecznych. Ceny, uwidocznione na okładkach wydawnictw Instytutu, zasadniczo ulegają redukcji o 50% w 2 lata po ukazaniu się wydawnictwa.

Gwiazdki przy pozycjach bibliograficznych oznaczają tomy główne z każdego typu wydawnictw; przy odbitkach lub publikacjach odnoszących się do tomów głównych powoływane są numery tych tomów.

I. CZASOPISMA, BIBLIOGRAFJA, KATALOGI I SPRAWOZDANIA

- * 1. BALTIC COUNTRIES. Czasopismo angielskie, poświęcone historii, geografji oraz gospodarce ludów i państw nadbałtyckich. Vol. I. No. 1, Sierpień 1935. Str. 1—140 + IV. Dodatek statystyczny: Str. 1—11, 31 tabel statystycznych. Autorowie: W. Borowy, J. H. Clapham, A. P. Coleman, R. Dyboski, A. Gazeł, S. Gorzuchowski, G. Hatt, K. Hildén, E. Höijer, J. Holland Rose, M. Kalecki, W. Konopczyński, J. Kostrzewski, J. Krzyżanowski, J. Makowski, B. W. A. Massey, J. Mikkola, A. Niesiołowski, J. Pedersen, O. Petersen-Strange, F. Puksoo, H. Reiman, J. W. Rose, S. Sawicki, K. Schmidt-Phiseldeck, I. Schött, W. Semkowicz, J. Smoleński, H. Stjernqvist, T. Sulimirski, A. Svabe, S. Szymkiewicz, A. Tooms, K. Tyszkowski, J. Volmars, J. Widajewicz, A. Wrzosek, J. Zagórski, S. Zajączkowski.

- * 2. BALTIC COUNTRIES. Czasopismo angielskie, poświęcone historii, geografii oraz gospodarce ludów i państw nadbałtyckich. Vol. I. No. 2, Grudzień 1935. Str. 141—296 + IV. Dodatek statystyczny: Str. 12—22, 31 tabel statystycznych. Autorowie: S. Bodniak, D. O'Donovan, S. Dziewulski, K. C. Edwards, H. Eneborg, A. Fischer, A. Gazel, S. Herbst, E. Høijer, J. Janusson, N. Kaasik, L. Koczy, S. Kolupaila, J. Kostrzewski, M. Kovero, W. Krzywicki, Ł. Łowmiański, M. Magdański, J. Makowski, B. Malinowski, A. Meyendorff, Z. Mocarski, H. de Monfort, A. M. Neuman, F. Puksoo, W. F. Reddaway, J. W. Rose, M. Rudnicki, A. Stender-Petersen, P. Super, B. Suviranta, I. Svenilson, A. Truszkowski, K. Tymieniecki, J. Vestberg, L. Wasilewski, W. Winid, J. Wiśniewski, A. Wrzosek, J. Zagórski, S. Zajączkowski.
3. BIENIASZ J.: Przegląd działalności naukowej instytucji i osób biorących udział w badaniach pomorzoznawczych. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II”. Str. 195—207. — *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 306). To samo w odbitce. Str. 13. 1934.
4. BOROWIK J.: Naukowa obrona Pomorza a Instytut Bałtycki. Str. 7. Odbitka z *Kroniki o Polskiem Morzu*. Warszawa 1930.
- BOROWIK J.: Pięć lat pracy Instytutu Bałtyckiego 1927—1932 [p. poz. 31].
- CONCISE INFORMATION ABOUT THE BALTIC INSTITUTE [p. poz. 10, 11].
- DOSTĘP DO MORZA, ZAGADNIENIE POMORSKIE, WSPÓLNOTA BAŁTYCKA [p. poz. 34].
5. FISCHER A.: Bibliography to article „An Appreciation of Ilmari Manninen”. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 290. Por. poz. 179). 1935.
6. [1] KATALOG. Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego. Str. 4. 1934.
7. [2] KATALOG. Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego. Str. 8. 1935.
8. KRÓTKIE WIADOMOŚCI O INSTYTUCIE BAŁTYCKIM W TORUNIU. Str. 4. 1-e wyd. 1933.
9. KRÓTKIE WIADOMOŚCI O INSTYTUCIE BAŁTYCKIM W TORUNIU. Str. 4. 2-e wyd. 1934.
10. CONCISE INFORMATION ABOUT THE BALTIC INSTITUTE. Str. 4. 1-e wyd. 1933.
11. CONCISE INFORMATION ABOUT THE BALTIC INSTITUTE. Str. 4. 2-e wyd. 1934.
12. QUELQUES INFORMATIONS AU SUJET DE L'INSTITUT BALTIQUE A TORUŃ. Str. 4. 1-e wyd. 1933.
13. QUELQUES INFORMATIONS AU SUJET DE L'INSTITUT BALTIQUE A TORUŃ. Str. 4. 2-e wyd. 1934.
14. KOMISJE NAUKOWE INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO. Sprawozdania i Programy. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka”. Str. 17—112 — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 95. 1936.

15. KWIECIŃSKA W.: Działalność wydawnicza Instytutu Bałtyckiego. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“). Str. 175—190. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). 1936.
 16. OGÓLNY SPIS PORZĄDKOWY WYDAWNICTW INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO, („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“). Str. 191—203 — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 12. 1936.
 17. PERIODICALS RECEIVED BY THE EDITOR. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 292-296. P. poz. 2). To samo w odbitce. 1935.
 18. LISTA UCZESTNIKÓW ZJAZDU. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II“). Str. 15—23. — *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 306). To samo w odbitce. Str. 10. 1934.
 19. ŁOWMIAŃSKI H.: Bibliography to article: „The Ancient Prussians“. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 289. Por. poz. 129). 1935.
 20. MOCARSKI Z. *Recenzja*: XXVII Knygos Megeju. Metrastis I. 27 Book-lovers. Year-book I. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 287—288. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.
 21. MONFORT H. de: Bibliography to article: „Influence of the French Revolution“. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 289. Por. poz. 135). 1935.
 22. [1] PROSPEKT. Siebeneichen A. i Strasburger H.: Spór o Gdynię. Str. 6. 1931 [p. poz. 486].
 23. [2] PROSPEKT. Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego i Innc wydawnictwa. Str. 4. 1932.
 24. [3] PROSPEKT. Makowski B.: Sztuka na Pomorzu. Str. 4, 3 ryciny. 1932 [p. poz. 132].
 25. [4] PROSPEKT. „Dziesięcioro o Pomorzu“. „Problemi narodowościowy na Pomorzu“. „Stan posiadania ziemi na Pomorzu I“. Str. 2. 1933 [p. poz. 210, 241, 389].
 26. [5] PROSPEKT. Łęga W.: Ziemia małborska. Stelmachowska B.: Rok Obrzędowy na Pomorzu“. Str. 2. 1933 [p. poz. 189, 197].
 27. [6] PROSPEKT. *Baltic Countries*. Str. 4. 1-e wyd. 1935.
 28. [7] PROSPEKT. *Baltic Countries*. Str. 4. 2-e wyd. 1935.
 29. PUKSOO F. *Recenzja*: Bibliography of Estonian History 1877—1917. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 138. P. poz. 1). 1935.
- QUELQUES INFORMATIONS AU SUJET DE L'INSTITUT BALTIQUE A TORUŃ [p. poz. 12, 13].
30. SCHMIDT-PHISELDECK K. i SCHÖTT I. *Recenzja*: Danish-Baltic Literature. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 138—140. P. poz. 1). 1935.
 - *31. [1] SPRAWOZDANIE DYREKCJI INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO [I]. Borowik J.: Pięć lat pracy Instytutu Bałtyckiego 1927—1932. Str. 67. 1932.
 - *32. [2] SPRAWOZDANIE DYREKCJI INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO [II] za okres od 1 stycznia 1932 r. do 1 lipca 1933 r. Str. 36. 1933.
 33. [3] SPRAWOZDANIE DYREKCJI INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO [III]. Działalność w latach 1933 i 1934. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II“). Str. 232—254. — *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 306). To samo w odbitce. Str. 36. 1935.
 - *34. [4] SPRAWOZDANIE DYREKCJI INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO [IV]. „Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Sprawozdanie Dyrekcji I. B. przedłożone Komisjom Naukowym i Walnemu Zgromadzeniu w dn. 21 i 22 czerwca 1935 r. Str. 239, 1 wykres. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. 1936.

35. SPRAWOZDANIA Z DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ w dziedzinie pomoroznawstwa w latach 1933—1934. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II“). Str. 195—254. — *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdu Pomoroznawcze*. P. poz. 306). To samo w odbitce. Str. 67. 1935.
36. [1] STATUT INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO Str. 4. 1926.
37. [2] STATUT INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO. Str. 4. 1928.
38. [3] STATUT INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO. Str. 2. 1932.
39. [4] STATUT INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO. Str. 6. 1935.
40. SROKOWSKI S.: Instytut Bałtycki i jego zadania. Str. 10. Odbitka ze *Strażnicy Zachodniej*, Nr. 1, Styczeń-Marzec, Rok V. Poznań 1926.
41. SVABE A. *Recenzja*: Latviesu Konversācijas Vardnīca. (*Baltic Countries I*, zesz. 1 str. 109—110. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
42. SVENNILSON I. *Recenzja*: Swedish Economic Literature. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 291—292. P. poz. 2). 1935.
43. SZYMKIEWICZ S. *Recenzja*: Wermke E. — „Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen“. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 114—115. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
44. TOOMS A. *Recenzja*: Reference Books on Estonia. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 137—8. P. poz. 1). 1935.
45. TRUSZKOWSKI A.: The Kalevala. (*Baltic Countries I*, zesz. 2. str. 234. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
46. TRUSZKOWSKI A.: Bibliography to article „The Kalevala“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 290—291. P. poz. 45). 1935.
- *47. WIERCZYŃSKI S.: Bibliografja Pomorska za lata 1918—1933. Tom I. „Dostęp do morza“. — *Bibliografja Pomorska* (w druku).
48. WYDAWNICTWA INSTYTUTU BAŁTYCKIEGO. — Działalność wydawnicza Instytutu Bałtyckiego w latach 1929—1935. — Ogólny spis porządkowy wydawnictw I. B. — Spis bibliograficzny publikacyj I. B. — Skorowidz autorów i współpracowników I. B. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“). Str. 175—239. *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 64. 1936.

II. FILOLOGJA

49. JESIONOWSKI A.: Uwagi o najnowszej powieści pomorskiej. *Komunikat* Nr. 44, Serja III. 1935.
50. KLECZKOWSKI A.: Wpływ języka polskiego na dialekty prusko-niemieckie. („Problem narodowościowy na Pomorzu“). Str. 113—130. — *Pam. I. B. VII*. Serja *Zjazdu Pomoroznawcze*. P. poz. 241). To samo w odbitce. Str. 18. 1931.
51. KOLBUSZEWSKI S.: „Odrodzona Polska“ w łotewskim ujęciu. (O. Nonacs — Atjaunota Polija). *Komunikat* Nr. 45, Serja III. 1935.
52. LUTMAN R.: Walka z nazwami polskimi w literaturze niemieckiej. *Komunikat* Nr. 1 Serja II. 1931.

53. LUTMAN R.: Ewolucja nazwy Pomorza w dyskusji międzynarodowej. *Komunikat* Nr. 30, Serja II. 1932.
54. MASSEY B. *Recenzja*: Lehr-Splawinski. „The Dialects of the Baltic Slavs”. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 111—112, P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
55. NITSCH K.: Przemówienie w dyskusji nad zagadnieniami językowymi i piśmiennictwem. („Problem narodowościowy na Pomorzu”. Str. 35—38. — *Pam. I. B. VII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 241). To samo w odbitce. Str. 4. 1931.
56. PNIEWSKI W.: Literatura gdańsko-niemiecka i jej stosunek do Polski. *Komunikat* Nr. 7, Serja II. 1931.
57. PNIEWSKI W.: Z literatury niemieckiej o Gdańsku i stosunkach polsko-gdańskich. *Komunikat* Nr. 10, Serja II. 1931.
58. PNIEWSKI W.: Z gdańskiej literatury o Polsce. *Komunikat* Nr. 18, Serja II. 1931.
59. PNIEWSKI W.: Z niemiecko-gdańskiej literatury o Polsce. *Komunikat* Nr. 25, Serja II. 1932.
60. PNIEWSKI W.: Z literatury gdańsko-niemieckiej o Polsce. *Komunikat* Nr. 32, Serja II. 1932.
61. PNIEWSKI W.: Z literatury gdańsko-niemieckiej. *Komunikat* Nr. 51, Serja II. 1932.
62. PNIEWSKI W.: Z gdańsko-niemieckiej literatury pięknej. Wojna z królem Stefanem Batorym jako symbol walki z Polską. *Komunikat* Nr. 56, Serja II. 1933.
63. PNIEWSKI W.: Wspomnienia Gdańszczanki. *Komunikat* Nr. 62, Serja II. 1933.
64. PNIEWSKI W.: Propagandowe wypisy o Gdańsku. Z niemiecko-gdańskiej literatury pięknej. *Komunikat* Nr. 74. Serja II. 1933.
65. PNIEWSKI W.: Z literatury niemieckiej o Pomorzu. *Komunikat* Nr. 83, Serja II. 1933.
66. PNIEWSKI W.: Najnowsza powieść niemiecka o Gdańsku. *Komunikat* Nr. 93, Serja II. 1934.
67. PNIEWSKI W.: Pamiętniki Maksa Halbego i jego stosunek do Polski. *Komunikat* Nr. 5, Serja III. 1934.
68. PNIEWSKI W.: Walka o ziemię na Pomorzu w powieści niemieckiej. *Komunikat* Nr. 9, Serja III. 1934.
69. PNIEWSKI W.: Oszczercza powieść niemiecka o Pomorzu. *Komunikat* Nr. 18, Serja III. 1934.
70. PUKSOO F.: The Estonian Book during 400 Years. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 235—238. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 4. 1935.
71. RADZIM J.: Niemcy tworzą nową katedrę sławistyki dla celów politycznych. *Komunikat* Nr. 63, Serja II. 1933.
72. RUDNICKI M.: Charakterystyka językowa i nazwy geograficzne Pomorza. („Polskie Pomorze”, t. 1, „Ziemia i Ludzie”. Str. 231—308. — *Pam. I. B. II*. Serja *Balticum*. P. poz. 294). To samo w odbitce. Str. 86—9. Skrót franc. i niem. 1929.
73. RUDNICKI M.: Nazwy geograficzne na Pomorzu Polskiem zanotowane najdawniej. *Komunikat* Nr. 65, Serja II. 1933.
74. RUDNICKI M.: Nazwy geograficzne Pomorza najdawniej zapisane na naszych ziemiach. *Komunikat* Nr. 77, Serja II. 1933.
75. RUDNICKI M.: O wspólnocie kulturalnej ludów bałtyjskich i słowiańskich nad Bałtykiem. *Komunikat* Nr. 1, Serja III. 1934.
76. RUDNICKI M.: W poszukiwaniu przodków germańskich. *Komunikat* Nr. 6, Serja III. 1934.
77. RUDNICKI M.: O Kaszubach wśród Kaszubów. *Komunikat* Nr. 7, Serja III. 1934.
78. RUDNICKI M.: Cultural Community on the Baltic Coast. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 167—169. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 3. 1935.

- *79. SŁOWNICZEK MORSKI z przedmową Prof. Dr. A. Brücknera. Str. 85. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1935.
80. SPŁAWIŃSKI-LEHR T.: O narzeczach Słowian nadbałtyckich. („Kaszubi. Kultura ludowa i język“). Str. 251—297. — *Pam. I. B. XVI*. Serja *Balticum*. P. poz. 185). To samo w odbitce. Str. 47. i mapka. 1934.
81. SPŁAWIŃSKI-LEHR T.: Jeszcze „O Kaszubah wśród Kaszubów“. *Komunikat* Nr. 16. Serja III. 1934.
82. SPŁAWIŃSKI-LEHR T.: The Dialects of the Baltic Slavs. („The Cassubian Civilization“, str. 337—397, i mapka. P. poz. 186). 1935.

III. ARCHEOLOGJA I PREHISTORJA

83. DELEKTA J.: Prace Instytutu Bałtyckiego w zakresie archeologii przedhistorycznej. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“). Str. 92-96. *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 5. 1936.
84. JAKIMOWICZ R.: Program prac Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“). Str. 97-101. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 5. 1936.
85. KOSTRZEWSKI J.: Kultura przedhistoryczna Pomorza. („Polskie Pomorze“, t. 1, „Ziemia i Ludzie“). Str. 135—160. — *Pam. I. B. II*. Serja *Balticum*. P. poz. 294). To samo w odbitce. Str. 37, 16 rycin, i mapka. Skrót franc. 1929.
86. KOSTRZEWSKI J.: Pradzieje Pomorza a kontrowersje polsko-niemieckie. („Przeciw propagandzie korytarzowej“). Str. 5—24. — *Pam. I. B. IV*. Serja *Balticum*. P. poz. 242). 1930.
87. KOSTRZEWSKI J.: Rola Wisły w czasach przedhistorycznych. *Komunikat* Nr. 98, Serja II. 1934.
88. KOSTRZEWSKI J.: Przyczynek do działalności Ostlandinstitute. *Komunikat* Nr. 4, Serja III. 1934.
89. KOSTRZEWSKI J.: Czy Wikingowie byli panami Pomorza? *Komunikat* Nr. 8, Serja III. 1934.
90. KOSTRZEWSKI J.: Kiedy pojawiają się pierwsi Germanie na Pomorzu? *Komunikat* Nr. 15, Serja III. 1934.
91. KOSTRZEWSKI J.: Germanie na Pomorzu przed 3000 lat. *Komunikat* Nr. 20, Serja III. 1934.
92. KOSTRZEWSKI J. *Recenzja*: Excavationes et Studia. Opuscula in honorem Alfred Hackmann. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 112—113. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
93. KOSTRZEWSKI J. *Recenzja*: Minns Volume. Eurasia Septentrionalis Antiqua IX. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 113—114. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
94. KOSTRZEWSKI J.: A Report on the Excavations at Biskupin. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 228-232. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str 7. 1935.
95. KOSTRZEWSKI J. *Recenzja*: Forssander J. E. — „Die Schwedische Bootaxtkultur und ihre kontinental-europäischen Voraussetzungen“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 239. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.

- *96. KOSTRZEWSKI J.: The Prehistory of Polish Pomerania. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja historyczna (w druku).
97. OSTATNIE wystąpienie propagandy niemieckiej w zakresie prehistorji. *Komunikat* Nr. 86, Serja II. 1933.
98. WAGA T.: Wykopaliska przedhistoryczne w Gostkowie pod Toruniem. *Komunikat* Nr. 50, Serja II. 1932.
99. WAGA T.: Zaludnienie Pomorza w świetle najnowszych badań archeologicznych. *Komunikat* Nr. 2, Serja III. 1934.

IV. HISTORJA I NAUKI POMOCNICZE

100. BIENIASZ J.: Prace Instytutu Bałtyckiego w zakresie badań historycznych. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 72—80. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 9. 1935.
- BODNIAK S.: Ordynacja dla kaperskiej floty Polski z r. 1571. Poland as Sea Power and Maritime Trading State [p. poz. 412 i 413].
101. BOROWY W.: Early Anglo-Polish Relations. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 105—108. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—4. 1935.
102. BUJAK F.: Kultury morskie i lądowe. („Światopogląd morski“. Str. 1—19. — *Pam. I. B. XV*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 25. 1934.
103. CHMARZYŃSKI G.: Śp. X. Bolesław Makowski. *Komunikat* Nr. 19, Serja III. 1934.
104. CLAPHAM J. H.: Project for an Anglo-Polish Treaty 1782—1792. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 33—35. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—3. 1935.
105. DRAGAN M.: 650-letnia rocznica połączenia Pomorza z Wielkopolską (15. II. 1282—15. II. 1932). *Komunikat* Nr. 28, Serja II. 1932.
- *106. DZIEJE PRUS WSCHODNICH, t. 1, „Prusy Krzyżackie“. Praca zbiorowa zawierająca rozprawy: K. Buczka, H. Łowmiańskiego, K. Tymienieckiego, S. Zajączkowskiego, L. Koczego, K. Piotrowicza, W. Pocięchy, Z. Wojciechowskiego. — *Pam. I. B. XXVII*. Serja *Balticum* (w druku).
- *107. FELDMAN J.: Antagonizm polsko-niemiecki w dziejach. Str. 58. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja historyczna. 1934.
- *108. FELDMAN J.: Polish-German Antagonism in History. Str. 81. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja historyczna. 1935.
109. GLEMMMA T.: Dzieje diecezji chełmińskiej. („Polskie Pomorze“. t. 2, „Przeszłość i Kultura“. Str. 183—210. — *Pam. I. B. V*. Serja *Balticum*. P. poz. 139). 1931.
110. GÓRSKI K.: Argumenty historyczne w dyskusji o Pomorzu. *Komunikat* Nr. 48, Serja II. 1932.
111. GÓRSKI K.: Dzieje Polaków w Toruniu. *Komunikat* Nr. 61, Serja II. 1933.
112. HERBST S. *Recenzja*: Kr u u s H.—, „Histoire de l'Estonie“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 244. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
113. HERBST S. *Recenzja*: Monfort H. de —, „Les nouveaux Etats de la Baltique“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 256. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.

114. HERBST S. *Recenzja*: W e n d t E. — „Det svenska licentväsendet i Preussen 1627-35“. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 271—272. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
115. HOLLAND ROSE J.: Great Britain and the Baltic 1780—1812. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 36—39. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—4. 1935.
- JEŻOWA K.: Stan posiadania własności ziemskiej w latach 1772—1894 [p. poz. 352].
116. JEŻOWA K.: Dziejów Prus i emigracji francuskiej. Co zawdzięczają Prusy Francuzom? *Komunikat* Nr. 85, Serja II. 1933.
117. KOCZY L.: Normanowie na Pomorzu na przelomie X i XI stulecia. *Komunikat* Nr. 64, Serja II. 1933.
118. KOCZY L.: *Recenzja*: Wrangel E. — „Skandinaviska förbindelser med de Wästslaviska Folken under den äldre medeltiden Rundkyrkorna“. *Sartryckur Tidskrift för Konstvetenskap*. Argang XVIII. Häfte III and IV. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 244. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
119. KOCZY L.: Polityka bałtycka Zakonu Krzyżackiego. („Dzieje Prus Wschodnich“, t. 1, „Prusy Krzyżackie“. Str. 1-73 — *Pam. I. B. XXVII*. Serja *Balticum*. P. poz. 106). To samo w odbitce. Str. 73. 1936.
120. KONGRES Niemieckiego Związku Historycznego w Królewcu. *Komunikat*. Nr. 86 Serja II. 1933.
121. KONOPCZYŃSKI W.: Historia polityczna Pomorza od pokoju toruńskiego. („Polskie Pomorze“, t. 2, „Przeszłość i Kultura“. Str. 30—43. — *Pam. I. B. V*. Serja *Balticum*. P. poz. 139). 1931.
122. KONOPCZYŃSKI W.: Kwestja bałtycka jako zagadnienie międzynarodowe w czasach nowożytnych. („Światopogląd morski“. Str. 76—92. — *Pam. I. B. XV*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 23. 1933.
- *123. KONOPCZYŃSKI W.: Polska a Szwecja. Str. 49. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *historyczna*. 1935.
- *124. KONOPCZYŃSKI W.: Poland and Sweden. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 19—32. P. poz. 1). To samo w odbitce. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *historyczna*. Str. 60. 1935.
125. LUTMAN R.: Niemieckie badania nad historją Pomorza Zachodniego. *Komunikat* Nr. 43, Serja II. 1932.
126. LUTMAN R.: Osadnictwo niemieckie na Pomorzu w rozwoju historycznym. *Komunikat* Nr. 55, Serja II. 1932.
127. LUTMAN R.: Nauczanie historii w narodowo-socjalistycznych Niemczech. *Komunikat* Nr. 87, Serja II. 1933.
128. ŁOWMIAŃSKI H.: Prusy pogańskie. („Dzieje Prus Wschodnich“, t. 1, „Prusy Krzyżackie“. Str. 1—56. — *Pam. I. B. XXVII*. Serja *Balticum*. P. poz. 106). To samo w odbitce. Str. 56, 1 mapka. 1935.
- *129. ŁOWMIAŃSKI H.: The Ancient Prussians. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 141—166. P. poz. 2). To samo w odbitce. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *historyczna*. Str. 108. 1935.
130. ŁOWMIAŃSKI H. *Recenzja*: „XVI Amžiaus Lietuvos inventorial“ ed. by K. Jablonskis *Istorijos Archyvas*, I tomas. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 239—241. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.

131. ŁOWMIAŃSKI H. *Recenzja: I w i n s k i s Z.* — „Geschichte des Bauernstandes in Litauen von den ältesten Zeiten bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts“. Historische Studien, Nr. 236. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 241—244. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 4. 1935.
- MAGDAŃSKI M.: Handel Torunia na morzu w wiekach średnich [p. poz. 459].
- *132. MAKOWSKI B.: Sztuka na Pomorzu. Str. 250 + VI, 78 rycin 20 tablic. — *Pam. I. B. IX*. Serja *Balticum*. 1932.
133. MAŃKOWSKI A.: Odrodzenie narodowe na Pomorzu w XIX i XX wieku. („Polskie Pomorze“, t. 2, „Przeszość i Kultura“. Str. 44—79, 31 rycin. — *Pam. I. B. V*. Serja *Balticum*. P. poz. 139). 1931.
- MAŃKOWSKI A.: O osadnictwie na Pomorzu w dobie wojen szwedzkich [p. poz. 361].
134. MOCARSKI Z.: Kultura umysłowa na Pomorzu. („Polskie Pomorze“, t. 2, „Przeszość i Kultura“. Str. 109—182. — *Pam. I. B. V*. Serja *Balticum* P. poz. 139). To samo w odbitce. Str. 86, 24 rycin. 1931.
135. MONFORT H. de: The Influence of French Revolutionary Ideas in Contemporary Estonia, Livonia and Courland. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 170—176. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 7. 1935.
136. MÜNCH H.: „Dzieje Torunia“. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta. *Komunikat* Nr. 34, Serja III. 1935.
- NIEĆ J.: Związki Wołynia z Bałtykiem [p. poz. 371].
137. NIESIOŁOWSKI A.: Paweł Włodkowic — pierwszy ideolog Pomorza. *Komunikat* Nr. 26, Serja III. 1935.
- OSBORNE A.: Landownership and Population in Pomerania. I a propriété foncière et la population en Poméranie [p. poz. 375,6].
138. PIETRYKOWSKI T.: Pomorze i Prusy Wschodnie przed 100 laty. *Komunikat* Nr. 43, Serja II. 1932.
- *139. POLSKIE POMORZE, t. 2, „Przeszość i Kultura“. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: T. Glemmy, W. Konopczyńskiego, A. Mańkowskiego, Z. Mocarskiego, B. Stelmachowskiej, K. Tymienieckiego, F. Znanieckiego. Str. 224 + X, 55 rycin. — *Pam. I. B. V*. Serja *Balticum*. 1931.
- RUDNICKI M.: Osadnictwo niemieckie w wiekach średnich na Pomorzu niemieckim i w innych krajach lechickich. Sprawa osadnictwa burgundzkiego na ziemiach zachodniej Słowiańszczyzny [p. poz. 385 i 386].
- *140. SOBIESKI W.: Der Kampf um die Ostsee. Str. 269 + VI. — *Pam. I. B. XIII*. Serja *Balticum*. 1933.
141. STELMACHOWSKA B.: Z przeszłości Słowian północno-zachodnich. („Polskie Pomorze“, t. 2, „Przeszość i Kultura“. Str. 1—12. — *Pam. I. B. V*. Serja *Balticum* P. poz. 139). 1931.
- *142. SUPER P.: Elements of Polish Culture as seen by a Resident Foreigner. Str. 76, 20 rycin. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *geograficzna*. I-e wyd. 1934, II-e wyd. 1935.

143. SZYMKIEWICZ S. *Recenzja: Gasetter of the Republic of Poland. (Baltic Countries I, zesz. 1, str. 127—128. P. poz. 1).* To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
144. TYMIENIECKI K.: Rola Pomorza we wczesnych dziejach Polski. („Polskie Pomorze“, t. 2, „Przeszość i Kultura“. Str. 13—29. — *Pam. I. B. V.* Serja *Balticum*. P. poz. 139). 1931.
145. TYMIENIECKI K.: Dziejowy stosunek Polaków do morza. („Światopogląd morski“. Str. 48—75. — *Pam. I. B. XV.* Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 34. 1932.
146. TYMIENIECKI K.: Koordynacja badań w dziedzinie osadnictwa i stanu posiadania ziemi pod względem narodowościowym na Pomorzu. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I“. Str. 25—36. — *Pam. I. B. XI.* Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). 1933.
147. TYMIENIECKI K.: Misja polska w Prusiech i sprowadzenie Krzyżaków. („Dzieje Prus Wschodnich“, t. 1, „Prusy Krzyżackie“. Str. 1—52. — *Pam. I. B. XXVII.* Serja *Balticum*. P. poz. 106). To samo w odbitce. Str. 52. 1935.
148. TYMIENIECKI K. *Recenzja: Schmid H. F.* — „German Law in Poland“. Germany and Poland. (*Baltic Countries I, zesz. 2, str. 253-255. P. poz. 2).* 1935.
149. TYSZKOWSKI K.: The Historical Society of Poland. (*Baltic Countries I, zesz. 1, str. 100. P. poz. 1).* To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
150. TYSZKOWSKI K.: Gustaw Adolf we współczesnej niemieckiej literaturze historycznej. (Z okazji trzechsetlecia bitwy pod Lützen). *Komunikat* Nr. 69, Serja II. 1933.
151. TYSZKOWSKI K.: Polska i Moskwa na Bałtyku. *Komunikat* Nr. 17, Serja III. 1934.
152. TYSZKOWSKI K. *Recenzja: Gustavus Adolphus in present-day German Historiography. (Baltic Countries I, zesz. 1, str. 118—120. P. poz. 1).* To samo w odbitce. str. 1—2. 1935.
153. TYSZKOWSKI K. *Recenzja: Meuvret J.*— *Histoire des Pays Baltiques: Lithuanie, Lettonie, Esthonie, Finlande. (Baltic Countries I, zesz. 1, str. 122—123. P. poz. 1).* To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
154. WIDAJEWICZ J.: Słowianie zachodni na Bałtyku. („Światopogląd morski“. Str. 20—47. — *Pam. I. B. XV.* Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 34, 1 mapka. 1933.
- *155. WIDAJEWICZ J.: Western Slavs on the Baltic. *Biblioteczka Bałtycka. Serja historyczna* (w druku).
156. WIDAJEWICZ J.: Słowianie zachodni na Bałtyku. *Komunikat* Nr. 70, Serja II. 1933.
157. WIDAJEWICZ J. *Recenzja: Stasięwski B.* — „*Untersuchungen über drei Quellen zur ältesten Geschichte und Kirchengeschichte Polens.*“ (*Baltic Countries I, zesz. 1, str. 115—116. P. poz. 1).* To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
158. WILDER J. A.: Polski projekt kanału bydgoskiego z roku 1766. *Komunikat* Nr. 84, Serja II. 1933.
159. WOJCIECHOWSKI Z.: „Odrębność Pomorza“ w świetle faktów historycznych. *Komunikat* Nr. 67, Serja II. 1933.
160. WOJCIECHOWSKI Z.: Rozwój terytorjalny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski. („Światopogląd morski“. Str. 93—134. — *Pam. I. B. XV.* Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 48, 10 mapek. 1933.

161. WOJCIECHOWSKI Z.: Program prac Komisji Historycznej Instytutu Bałtyckiego na najbliższą przyszłość. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 81—91.— *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 11. 1935.
- *162. WOJCIECHOWSKI Z.: The Territorial Development of Prussia. — *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *historyczna* (w druku).
163. WOJTKOWSKI A.: Pomorze w dobie wojny trzynastoletniej. *Komunikat* Nr. 44, Serja II. 1932.
164. WOJTKOWSKI A.: Polska i Niemcy na morzu. *Komunikat* Nr. 91, Serja II. 1933.
- WOJTKOWSKI A.: Niemiec z przed 100 laty o dostępie Polski do morza. Morze — warunkiem znaczenia dziejowego i piękna narodu [p. poz. 498 i 499].
- *165. ZAJĄCZKOWSKI S.: Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego. Str. 75. — *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *historyczna*. 1934.
- *166. ZAJĄCZKOWSKI S.: Rise and Fall of the Teutonic Order in Prussia. Str. 98. — *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *historyczna*. 1935.
167. ZAJĄCZKOWSKI S.: Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków. („Dzieje Prus Wschodnich“, t. 1, „Prusy Krzyżackie“. Str. 1—57. — *Pam. I. B. XXVII*. Serja *Balticum*. P. poz. 106). To samo w odbitce. Str. 57, 1 mapka. 1935.
168. ZAJĄCZKOWSKI S.: Osadnictwo w Prusach Wschodnich (syntetyczne ujęcie całości kształtu kolonizacji w XIII w.). *Komunikat* Nr. 29, Serja III. 1935.
169. ZAJĄCZKOWSKI S. *Recenzja*: M a s c h k e E.—, „Der deutsche Ordensstaat. Gestalten seiner grossen Meister“. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 116—117. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
170. ZAJĄCZKOWSKI S. *Recenzja*: M a s c h k e E.—, „Polen und die Berufung des deutschen Ordens in Preussen“. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 117—118. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
171. ZAJĄCZKOWSKI S. *Recenzja*: „Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400-letniej rocznicy wydania I. Statutu Litewskiego“. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 122. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
172. ZAJĄCZKOWSKI S. *Recenzja*: K a s i s k e K.—, „Die Siedlungstätigkeit des deutschen Ordens im östlichen Preussen“. Monograph 5 of the Historical Commission on East and West Prussia. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 245—247. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 3. 1935.
173. ZAJĄCZKOWSKI S. *Recenzja*: He i n M.—, „East Prussia“. Germany and Poland. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 247—250. P. poz. 2). 1935.

V. PRACE KULTUROZNAWCZE

174. BADANIA etnograficzne w Borach Tucholskich. *Komunikat* Nr. 12. Serja III. 1934.
175. FISCHER A.: Zarys etnograficzny województwa pomorskiego. („Polskie Pomorze, t. 1, „Ziemia i Ludzie“. Str. 179—230.— *Pam. I. B. II*. Serja *Balticum*. P. poz. 294). To samo w odbitce. Str. 70, 45 rycin, 1 mapka. Skróć franc. 1929.
176. FISCHER A.: Związek etnograficzny Pomorza z Polską. („Przeciw propagandzie korytarzowej“. Str. 25—33. — *Pam. I. B. IV*. Serja *Balticum*. P. poz. 242). 1930.

177. FISCHER A.: Kaszubi na tle etnografji Polski. („Kaszubi. Kultura ludowa i język“. Str. 141—250. — *Pam. I. B. XVI*. Serja *Balticum*. P. poz. 185). To samo w odbitce. Str. 110, 19 rycin. 1934.
178. FISCHER A.: Cassubian and Polish Ethnography („The Cassubian Civilization“. Str. 185—336, 18 rycin, 5 tablic, 1 mapka. P. poz. 186). 1935.
179. FISCHER A.: An Appreciation of Ilmari Manninen (wspomnienie pośmiertne). (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 233. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
180. HATT G. Recenzja: Krzywicki L. — „Primitive Society and its Vital Statistics“ (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 123—124. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
181. JEŻOWA K.: Kwestje rasowe w nauce niemieckiej. *Komunikat* Nr. 3, Serja II. 1931.
- *182. KAMIENSKI Ł.: Pieśni ludu pomorskiego. I. Pieśni z Kaszub Południowych. Str. 350 + XII, 285 tekstów nutowych, 1 mapka, 1 rycina. — *Pam. I. B. XVII*. Serja *Balticum*. 1936.
183. KRZYŻANOWSKI J. Recenzja: Smits P. — „Latviesu Paskas un Telkas“. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 110—112. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
184. KRZYŻANOWSKI J.: Bajki lotewskie. Wzrost badań nad folklorem w Europie w latach powojennych. *Komunikat* Nr. 39, Serja III. 1935.
- *185. LORENTZ F., FISCHER A., SPŁAWIŃSKI-LEHR T.: Kaszubi. Kultura ludowa i język. Str. 306 + XVIII, 36 rycin, 1 mapka. — *Pam. I. B. XVI*. Serja *Balticum*. 1934.
- *186. LORENTZ F., FISCHER A. and SPŁAWIŃSKI-LEHR T.: The Cassubian Civilization. With a preface by Malinowski B. Str. 407 + XXVI, 22 rycin, 8 tablic, 2 mapki. Faber and Faber Limited. London 1935.
187. LORENTZ F.: Zarys etnografji kaszubskiej. („Kaszubi. Kultura ludowa i język“. Str. 1—139. — *Pam. I. B. XVI*. Serja *Balticum*. P. poz. 185). To samo w odbitce. Str. 140, 19 rycin. 1934.
188. LORENTZ F.: An Outline of Cassubian Civilization („The Cassubian Civilization“, str. 1—184, 4 ryciny, 3 tablice. P. poz. 186). 1935.
- *189. ŁĘGA W.: Ziemia malborska. Str. 256 + XVIII, 180 rycin, 10 mapek. — *Pam. I. B. X*. Serja *Balticum*. 1933.
190. ŁĘGA W.: Sprawozdanie z działalności Instytutu Bałtyckiego w zakresie badań etnograficznych. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 102—112. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. II. 1936.
191. NAGEL B.: Ankieta etnograficzna dla Ziemi Tucholskiej. Str. 20, 153 pytań. 1934.
192. RUDNICKI M.: Argumenty etniczno-językowe w sporach o Pomorze. („Przeciw propagandzie korytarzowej“. Str. 35—62. — *Pam. I. B. IV*. Serja *Balticum*. P. poz. 242). 1930.
193. STELMACHOWSKA B.: Badania etnograficzne na Pomorzu. („Problem narodowościowy na Pomorzu“. Str. 87—91. — *Pam. I. B. VII*. Serja *Zjazdy Pomoroznawcze*. P. poz. 241). To samo w odbitce. Str. 5. 1931.

194. STELMACHOWSKA B.: Ankieta o Roku Obrzędowym na Pomorzu. Str. 22, 153 pytań. 1928 [p. poz. 197].
195. STELMACHOWSKA B.: Stosunek Kaszub do Polski. *Komunikat* Nr. 35, Serja II. 1932
196. STELMACHOWSKA B.: Stosunek Kaszub do Polski. („Światopogląd morski“. Str. 135—162. — *Pam. I. B. XV.* Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 34. 1932.
- *197. STELMACHOWSKA B.: Rok Obrzędowy na Pomorzu. Str. 271 + XI. *Pam. I. B. XII.* Serja *Balticum*. 1933.
198. STOJANOWSKI K.: „Niemiecka rasa“. Założenia doktryny rasowej nordycznej a niemieckiej. *Komunikat* Nr. 33, Serja III. 1935.
199. STOŁYHWO K.: Zróżnicowanie rasowe Kaszubów. „Polskie Pomorze“, t. I, „Ziemia i Ludzie“, str. 161—178, 7 rycin. — *Pam. I. B. II.* Serja *Balticum*. P. poz. 294). 1929.
200. STOŁYHWO K.: Przemówienie w dyskusji nad zagadnieniami antropologicznymi i etnograficznymi. („Problem narodowościowy na Pomorzu“. Str. 42—43. — *Pam. I. B. VII.* Serja *Zjazd y Pomorzoznawcze*. P. poz. 241). 1931.
201. STOŁYHWO K.: Zagadnienie rasy nordycznej w nauce i polityce. *Komunikat* Nr. 26, Serja II. 1932.
202. STOŁYHWO K.: Zagadnienie rasy nordycznej w nauce i polityce. („Światopogląd morski“. Str. 163—176. — *Pam. I. B. XV.* Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 20. 1932.

VI. ZAGADNIENIA NARODOWOŚCIOWE, SPOŁECZNE I DEMOGRAFICZNE

203. BIEROWSKI T.: Potrzeba stałej służby informacyjno-prasowej o Pomorzu. („Przeciw propagandzie korytarzowej“. Str. 143—163 — *Pam. I. B. IV.* Serja *Balticum* P. poz. 242). 1930.
204. BOROWIK J.: Uwagi na temat organizacji szkolnictwa wyższego na Pomorzu. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka. Str. 155—171. — *Pam. I. B. XXV.* Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 17. 1936.
205. CHRZANOWSKI B.: O potrzebach kulturalnych Pomorza. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 149—154.—*Pam. I. B. XXV.* Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 6. 1936.
206. COLEMAN A. P.: Slavonic Studies in the United States. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 94—97. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—4. 1935.
207. O'DONOVAN D. *Recenzja*: „Estonia, Population, Cultural and Economic Life“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 285—286. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
208. DYBOSKI R.: Universities of Poland. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 91—93. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—3. 1935.
- *209. DZIESIĘCIORO O POMORZU. Praca zbiorowa pod redakcją R. L u t m a n a (1-e wyd.). Str. 22, 3 wykresy, 3 mapki. 1932.

- *210. DZIESIĘCIORO O POMORZU (2-e wyd.). Str. 24, 4 mapki, 3 wykresy. 1933.
- *211. DZIESIĘCIORO O POMORZU (3-e wyd.). Str. 32, 4 mapki, 3 wykresy. 1933.
- *212. DIX THÈSES SUR LA POMÉRANIE. Str. 42, 4 mapki, 3 wykresy. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja geograficzna. 1933.
- *213. THE TRUTH ABOUT THE „CORRIDOR“. Str. 42, 4 mapki, 3 wykresy. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja geograficzna. 1933.
- *214. ZEHN THESEN ÜBER POMMERELLEN. Str. 32, 4 mapki, 3 wykresy. 1933.
- *215. POLISH POMERANIA. Str. 28, 6 mapek. Published by Polish Information Service. New York 1933.
- *216. DESATERO O POMORI. Str. 31, 4 mapki, 3 wykresy. Nakładem Polsko-Čechosł. Spolku. Poznań 1933.
- *217. IL PASSATO ED IL PRESENTE DELLA POMERANIA POLACCA. Str. 33, 4 mapki. Stabilimento Tipografico Editoriale. Pisa 1933.
- *218. TI GRUNDSAETNINGER ON POMMERELLEN. Str. 27, 4 mapki, 3 wykresy. C. A. Reitzels Forlag. Kopenhaga 1934.
- *219. POLSKOJE POMORJE. Str. 34, 3 wykresy, 1 mapa. Nakładem Ligi Morskiej i Kolonjalnej. Warszawa 1933.
220. GALON R.: Północny Wschód Niemiec, do którego należy także Polska. *Komunikat* Nr. 36, Serja II. 1932.
221. JEŻOWA K.: Niemieckie podręczniki szkolne. *Komunikat* Nr. 46, Serja II. 1932.
222. JEŻOWA K.: Odniesienie zachodniej Polski po wojnie światowej. *Komunikat* Nr. 58, Serja II. 1933.
223. JEŻOWA K.: „Ostland-Institut“ i „Ostland-Berichte“. *Komunikat* Nr. 66, Serja II. 1933.
224. KOSTRZEWSKI J.: Niemcy, Polska i Bałtyk. *Komunikat* Nr. 40, Serja II. 1932.
225. KOSTRZEWSKI J.: Potrzeby i zadania Wszechnicy Pomorskiej. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 135—148.—*Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34.). To samo w odbitce. Str. 14. 1936.
226. KOVERO M.: Natural Increase of Population in Finland. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 189—190. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.
227. LEITGEBER B.: Wychodztwo polskie w Danji. *Komunikat* Nr. 11, Serja III. 1934.
228. LUTMAN R.: Stosunek nauki niemieckiej do sprawy Pomorza. *Komunikat* Nr. 2, Serja II. 1931.
229. LUTMAN R.: Znamienna ewolucja. *Komunikat* Nr. 8, Serja II. 1931.
230. LUTMAN R.: Sprzeczności nauki niemieckiej w sprawie Pomorza. *Komunikat* Nr. 13, Serja II. 1931.
231. LUTMAN R.: Sprawa Pomorza w dyskusji międzynarodowej. *Komunikat* Nr. 15, Serja II. 1931.
232. [LUTMAN R.]: Dziesięcioro o Pomorzu. *Komunikat* Nr. 19, Serja II. 1931.
233. LUTMAN R.: Nowa książka o Pomorzu. *Komunikat* Nr. 21, Serja II. 1931.
234. LUTMAN R.: Niemieckie wspomnienia o Pomorzu w latach 1918—1920. *Komunikat*, Nr. 29, Serja II. 1932.

235. LUTMAN R.: Zagadnienie Pomorza w publicystyce zagranicznej. *Komunikat* Nr. 41, Serja II. 1932.
236. LUTMAN R.: Dwie książki francuskie o Pomorzu. *Komunikat* Nr. 42, Serja II. 1932.
237. LUTMAN R.: Konstrukcja prawna niemieckiego rewizjonizmu. *Komunikat* Nr. 45, Serja II. 1932.
238. LUTMAN R.: Emigracja Niemców z Pomorza w okresie powojennym. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I“). Str. 172—184. — *Pam. I. B. XI*. Serja *Zjazdu Pomoroznawcze*. P. poz. 389). To samo w odbitce. Str. 13. 1933.
- LUTMAN R.: Dix Thèses sur la Poméranie [p. poz. 212].
- LUTMAN R.: The Truth about the „Corridor“ [p. poz. 213].
239. MIKKOLA J. J.: The Social Culture of Finland. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 40—44. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—5. 1935.
240. NIESIOŁOWSKI A. *Recenzja*: Znaniecki F. — Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 130—132. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—3. 1935.
- PNIEWSKI W.: Omówienie powieści niemieckich w *Komunikatach* [p. poz. 56—69].
- *241. PROBLEM NARODOWOŚCIOWY NA POMORZU. Protokół II Naukowego Zjazdu Pomoroznawczego oraz referaty: B. Stelmachowskiej, J. Pastwy, B. Zaborzkiego, A. Kleczkowskiego. Str. 130, 1 mapka, 1 wykres. — *Pam. I. B. VII*. Serja *Zjazdu Pomoroznawcze*. 1931.
- *242. PRZECIW PROPAGANDZIE KORYTARZOWEJ. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: T. Bierowskiego, A. Fischera, J. Kostrzewskiego, T. Marskiego, M. Rudnickiego, E. Rueckera, K. Smogorzewskiego, H. Strasburgera. Str. 163 + VII. — *Pam. I. B. IV*. Serja *Balticum*. 1930.
243. RADZIM J.: „Ankieta“ międzynarodowa w sprawie Gdańska i Pomorza. *Komunikat* Nr. 47, Serja II. 1932.
244. RADZIM J.: „Strona kulturalna problemu wschodniego“. Sąd dziennikarza niemieckiego o kulturze polskiej. *Komunikat* Nr. 59, Serja II. 1933.
245. REIMAN H.: Demographic Survey of Estonia. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 52—61. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—10. 1935.
246. REORGANIZACJA Instytutu Północnego w Gryfji. *Komunikat* Nr. 88, Serja II. 1933.
247. ROSE J. W.: The Jagellonian University in Cracow. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 210—215. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 6. 1935.
248. RUDNICKI M.: Pomorska myśl polityczna. Katastrofa Zachodniej Słowiańszczyzny. *Komunikat* Nr. 24, Serja III. 1935.
249. RUECKER E.: Stan prasy w Prusach Wschodnich i na Pomorzu. („Przeciw propagandzie korytarzowej“). Str. 119—129. — *Pam. I. B. IV*. Serja *Balticum*. P. poz. 242). 1930.

250. RUECKER E. i MARSKI T.: Instytuty naukowe w Niemczech na służbie propagandy. („Przeciw propagandzie korytarzowej“. Str. 131—143. — *Pam. I. B. IV. Serja Balticum*. P. poz. 242). 1930.
251. SAWICKI S.: Norden Association. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 101—104. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—4. 1935.
252. SPRAWA Pomorza na terenie amerykańskim. *Komunikat* Nr. 49, Serja II. 1932.
253. SPRAWA WYŻSZEJ UCZELNI NA POMORZU. Referaty J. Kostrzewskiego, B. Chrzanowskiego, J. Borowika. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 135—171. — *Pam. I. B. XXV. Serja Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 37. 1936.
254. STENDER-PETERSEN A.: Slavonic Studies in Scandinavia. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 216—222. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 7. 1935.
255. STJERNQVIST H. *Recenzja*: Myrdal G. und Alva.—Kris i Bevolkningsfragan. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 128—130. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1930.
- *256. STRASBURGER H.: German Desings on Pomerania. Str. 40. *Biblioteczka Bałtycka. Serja historyczna*. 1933.
- *257. STRASBURGER H.: Les visées allemandes sur la Poméranie. Str. 43. *Biblioteczka Bałtycka. Serja historyczna*. 1933.
258. SUPER P.: The Baltic as a Basis of YMCA cooperation. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 223—225. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 3. 1935.
259. SZTARK H.: Tendencje rozwojowe niemieckiej polityki wschodniej. *Komunikat* Nr. 100 Serja II. 1934.
260. TYSZKOWSKI K.: Encyklopedia wojującej niemieczyny. *Komunikat* Nr. 81, Serja II. 1933.
- *261. WASILEWSKI L.: Nationalities in Pomerania. Str. 54. *Biblioteczka Bałtycka. Serja geograficzna*. 1934.
- *262. WASILEWSKI L.: La question des nationalités en Poméranie. Str. 54. *Biblioteczka Bałtycka. Serja geograficzna*. 1934.
263. WASILEWSKI L. *Recenzja*: Macartney C. A. — „National States and National Minorities. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 256—259. P. poz. 2). To samo w odbitce Str. 3. 1935.
264. WĄSOWICZ J.: Przegląd stosunków narodowościowych. („Polskie Pomorze“, t. 1, „Ziemia i Ludzie“. Str. 309—319, 2 mapki. — *Pam. I. B. II. Serja Balticum*. P. poz. 294). 1929.
265. WIŚNIEWSKI J. *Recenzja*: Szulc S. — „Badania nad rozrodzością w Polsce“. Kacprzak M. — „Badania nad rozrodzością w Polsce“. Szulc S. — „Research on Differential Fertility in Poland“. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 265—266. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
266. ZNANIECKI F.: Siły społeczne w walce o Pomorze. („Polskie Pomorze“, t. 2, „Przeszłość i Kultura“. Str. 28. — *Pam. I. B. V. Serja Balticum*. P. poz. 139). 1931.

- *267. ZNANIECKI F.: The sociology of the Struggle for Pomerania. Str. 60. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja geograficzna. 1934.
- *268. ZNANIECKI F.: Les forces sociales en Poméranie. Str. 56. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja geograficzna. 1934.
- *269. ZNANIECKI F.: Socjologja walki o Pomorze. Str. 49. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja historyczna. 1935.

VII. GEOGRAFJA, KRAJOZNAWSTWO

- 270. EDWARDS K. C. *Recenzja: Wi n i d W.* — „Anglja między 1⁰ a 3⁰ dl. zach. gr. i 53⁰ a 54⁰ szer. pn.“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 262—263. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.
- 271. ENEBORG H. and VESTBERG J. *Recenzja: H ö g b o m I.* — „Värdssjöfarten, dess geografiska och economiska betingelser“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 276—278. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.
- *272. GALON R.: Przewodnik po dolinie dolnej Wisły. Str. 106, 33 rycin, 3 mapy. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja geograficzna. 1935.
- 273. GORZUCHOWSKI S. *Recenzja: C a m e n a d' A l m e i d a P.* — „Etats de la Baltique. Russie“. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 124—125. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
- 274. GORZUCHOWSKI S. *Recenzja: Z i m m e r m a n n M.* — „Etats Scandinaves“. Geographie Universelle, vol. III. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 125. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
- 275. HILDEN K.: The Geographical Society of Finland. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 98—99. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
- 276. JEŻOWA K.: Tendencyjność niemieckiej kartografji. *Komunikat* Nr. 12, Serja II. 1931.
- 277. JEŻOWA K.: Rola kartografji w polityce Niemiec. *Komunikat* Nr. 20, Serja II. 1931.
- 278. JEŻOWA K.: Nowe prądy w geografji niemieckiej. *Komunikat* Nr. 73, Serja II. 1933.
- 279. JEŻOWA K.: Nauka wojenna w szkolnej geografji niemieckiej. Agitacja polityczna w geografji niemieckiej. *Komunikat* Nr. 90, Serja II. 1933.
- 280. KAMIENIECKI W.: Polska nad Bałtykiem. *Komunikat* Nr. 80, Serja II. 1933.
- 281. KAMIENIECKI W.: Polska nad Bałtykiem. („Światopogląd morski“. Str. 196—213. — *Pam. I. B. XV*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 25. 1934.
- 282. KIEŁCZEWSKA M.: Typy i rodzaje osiedli wiejskich na Pomorzu. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II“. Str. 125—128. — *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 306). To samo w odbitce. Str. 4. 1935.
- *283. KNOTHE Z.: Toruń — stolica Pomorza. Przewodnik po mieście. Str. 124, 17 rycin, 3 plany. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja geograficzna. 1934.
- 284. KOLUPAŁA S. *Recenzja: Rybczyński M.* — „Drogi wodne na Pomorzu“. Rybczyński M. — „The Pomeranian Vistula“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 285. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
- 285. MIKOŁAJSKI J. i WODZICZKO A.: Zarys fizjograficzny Pomorza. („Polskie Pomorze“, t. 1, „Ziemia i Ludzie“. Str. 5—77. — *Pam. I. B. II*. Serja *Balticum*. P. poz. 294). To samo w odbitce. Str. 88, 29 rycin, 9 mapek. Skrót franc. 1929.

286. MÜNCH H.: Miasta w Prusach Wschodnich. *Komunikat* Nr. 25, Serja III. 1935.
287. NOWAK J.: Geologiczna przeszłość Bałtyku. („Światopogląd morski“. Str. 347—375. — *Pam. I. B. XV.* Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 36, 1 mapka. 1933.
288. ORŁOWICZ M.: Pomorze jako teren turystyczny. („Polskie Pomorze“, t. 1, „Ziemia i Ludzie“, str. 111—134, 9 rycin. — *Pam. I. B. II.* Serja *Balticum*. P. poz. 294). 1929.
289. PASTWA J.: Średnia gęstość zaludnienia i narodowości na wsi województwa pomorskiego w roku 1921. („Problem narodowościowy na Pomorzu“. Str. 93—102. — *Pam. I. B. VII.* Serja *Zjazdy Pomoroznawcze*. P. poz. 241). To samo w odbitce. Str. 10, 1 mapka. 1931.
290. PAWŁOWSKI S.: Zjazd niemieckich geografów w Gdańsku. *Komunikat* Nr. 6, Serja II 1931.
291. PAWŁOWSKI S.: Co sądzą geografowie niemieccy o działalności naukowej czołowego geografa niemieckiego A. Penck'a. *Komunikat* Nr. 30, Serja II. 1931.
292. PAWŁOWSKI S.: Osiedla wiejskie Pomorza pod względem geograficzno-osadniczym. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II“. Str. 111—124. — *Pam. I. B. XXIII.* Serja *Zjazdy Pomoroznawcze*. P. poz. 306). To samo w odbitce. Str. 19. 1935.
293. PETERSEN-STRANGE O. *Recenzja*: Hatt G.—„De erhvervsgeografiske Muligheder for en udvidet Vareudveksling mellem de skandinaviske Lande“. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 132—133. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
- *294. POLSKIE POMORZE, t. 1, „Ziemia i Ludzie“. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: A. Fischera, J. Kostrzewskiego, J. Mikołajskiego, M. Orłowicza, M. Rudnickiego, K. Stołyhwy, J. Wąsowicza, A. Wodziczki. Str. 326+X, 118 rycin, 17 map i wykresów. — *Pam. I. B. II.* Serja *Balticum*. 1929.
295. REDDAWAY W. F.: Baltic Impressions. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 226—227. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.
- *296. RYBCZYŃSKI M.: Wisła Pomorska. Str. 57, 1 mapka. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1934.
- *297. RYBCZYŃSKI M.: The Pomeranian Vistula. Str. 79, 1 mapka. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1934.
- *298. RYBCZYŃSKI M.: Vistule Poméranienne. Str. 60, 1 mapka. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1934.
299. RYBCZYŃSKI M.: Drogi wodne na Pomorzu. („Polskie Pomorze“, t. 4, „Stosunki komunikacyjne na Pomorzu“. Str. 1—66. — *Pam. I. B. XXVIII.* Serja *Balticum*. P. poz. 380). To samo w odbitce. Str. 66, 10 rycin. 1935.
300. SEMKOWICZ W. *Recenzja*: Aubin H.—„The Geographical Factor in the History of German-Polish Relations“. Germany and Poland. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 120—122. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.

301. SMOGORZEWSKI K.: Propaganda „korytarzowa“ zagranicą. („Przeciw propagandzie korytarzowej“. Str. 63—118. — *Pam. I. B. IV*. Serja *Balticum*. P. poz. 242). To samo w odbitce. Str. 62. 1930.
302. SOLEŃSKI J.: Geografja w programie przyszłych prac Instytutu Bałtyckiego. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 64-71. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 8. 1936.
303. SOLEŃSKI J.: Coastal Barriers of the Baltic. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 45—51. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 7. 1935.
- *304. SROKOWSKI S.: East Prussia. Str. 46, 1 mapka. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *geograficzna*. 1934.
- *305. SROKOWSKI S.: La Prusse Orientale. Str. 41, 1 mapka. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *geograficzna*. 1934.
- *306. STAN POSIADANIA ZIEMI NA POMORZU (II). „Zagadnienia geograficzne i gospodarcze“. Protokół IV Naukowego Zjazdu Pomoroznawczego oraz referaty: S. Pawłowski ego, M. Kiełczewskiego, B. Zaborskiego, A. Wrzeska, W. Winida. Str. 254, 12 mapek i 1 mapa w kolorach. — *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdy Pomoroznawcze*. 1935.
- *307. SULIMIRSKI T.: Climate and Population. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 1—18. P. poz. 1). To samo w odbitce. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *geograficzna*. Str. 78, 8 rycin. 1935.
308. WINID W.: Wielka własność na Pomorzu pod względem narodowościowym. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II“. Str. 177—192. — *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdy Pomoroznawcze*. P. poz. 306). To samo w odbitce. Str. 16, 7 tabel. 1935.
309. WINID W.: Prace Instytutu Bałtyckiego w dziedzinie geografji i nauk pomocniczych. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 41-53. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 13. 1935.
310. WINID W. *Recenzja*: „Wirtschafts- und Verkehrsgeographischer Atlas von Pommern“. Edited by Werner Witt. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 261—262. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
311. WINID W. *Recenzja*: „East Carelia, a Survey of the Country and its Population, and a Review of the Carelian Question“. Akateeminen Karjala-Seura. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 256. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
312. WIŚNIEWSKI J. *Recenzja*: Edin K. A. and Hutschinson E. P. — „Studies of Differential Fertility in Sweden“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 264—265. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
313. WODZICZKO A.: Zabytki przyrody na Pomorzu. („Polskie Pomorze“, t. I, „Ziemia i Ludzie“. Str. 79—110. — *Pam. I. B. II*. Serja *Balticum*. P. poz. 294). To samo w odbitce. Str. 37, 19 rycin. 1929.
314. WRZOSEK A.: Własność ziemska na Pomorzu według narodowości. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II“. Str. 157—176.

- *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 306).
To samo w odblite. Str. 24, 1 mapa. 1935.
315. WRZOSEK A.: Z geografji komunikacyjnej Pomorza. („Polskie Pomorze“, t. 4, „Stosunki komunikacyjne na Pomorzu“. Str. 1—51. — *Pam. I. B. XXVIII*. Serja *Balticum*. P. poz. 380).
To samo w odblite. Str. 51, 3 ryciny. 1935.
316. WRZOSEK A.: Geografja w dotychczasowych publikacjach Instytutu Bałtyckiego. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 54-63. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odblite. Str. 10. 1935.
317. WRZOSEK A.: Walka o granice niemieckie w świetle geopolityki. *Komunikat* Nr. 97 Serja II. 1934.
318. WRZOSEK A.: Ostrau-Berichte, wydawnictwo Osteuropa-Institut'u we Wrocławiu. *Komunikat* Nr. 31, Serja III. 1935.
319. WRZOSEK A.: Z nowszych studjów geograficznych nad Estonją. (Kant E. — I. L'Estonie. Principaux aspects géographiques. Population urbaine et population rurale. II. Problems of environment and population in Estonia. III. Estlands Zugehörigkeit zu Baltoskandia). *Komunikat* Nr. 36, Serja III. 1935.
320. WRZOSEK A. *Recenzja*: Kant E. — „Géographie, sociographie et écologie humaine“. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 125—126. P. poz. 1). To samo w odblite. Str. 1. 1935.
321. WRZOSEK A. *Recenzja*: Kant E. — I. „L'Estonie. Principaux aspects géographiques. Population urbaine et population rurale“. II. „Problems of environment and population in Estonia“. III. „Estlands Zugehörigkeit zu Baltoskandia“. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 126—127. P. poz. 1). To samo w odblite. Str. 1—2. 1935.
322. WRZOSEK A. *Recenzja*: Heidelberg F. — „Die deutschen Ansiedlungen in Westpreussen und Posen in den ersten zwölf Jahren der polnischen Herrschaft“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 259—260. P. poz. 2). To samo w odblite. Str. 2. 1935.
323. WRZOSEK A. *Recenzja*: Kant E. — „Bevölkerung und Lebensraum Estland. Ein anthropökologischer Beitrag zur Kunde Baltoskandias“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 261. P. poz. 2). To samo w odblite. Str. 1. 1935.
324. WRZOSEK A. *Recenzja*: Garnett A. — „The Nowy Targ Basin; the morphological Background to its Human Geography“. The *Scottish Geographical Magazine*, vol. 51. Edwards K. C. — „The Nowy Targ Basin of the Polish Tatra: its Human Geography with special reference to the Bukowina district“. The *Scottish Geographical Magazine*, vol. 51. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 263—264. P. poz. 2). To samo w odblite. Str. 1. 1935.
325. ZABORSKI B.: Mapa narodowościowa powiatu morskiego i Gdyni. („Problem narodowościowy na Pomorzu“. Str. 52—54. — *Pam. I. B. VII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 241). 1931.
326. ZABORSKI B.: Przegląd szczegółowych map narodowościowych Pomorza oraz uwagi dotyczące metod ich sporządzania. („Problem narodowościowy na Pomorzu“. Str. 103—112. — *Pam. I. B. VII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 241). To samo w odblite. Str. 10. 1931.
327. ZABORSKI B.: Zarys morfologii północnych Kaszub. („Światopogląd morski“. Str. 299—345. — *Pam. I. B. XV*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odblite. Str. 56, 6 rycin, 1 mapa. 1933.

328. ZABORSKI B.: Osiedla wiejskie Pomorza. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu II“. Str. 129—162. — *Pam. I. B. XXIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 306). To samo w odbitce. Str. 32, 12 mapek. 1935.
329. ZABORSKI B.: Podatek gruntowy, gęstość zaludnienia i narodowość mieszkańców. („Polskie Pomorze“, t. 3, „Stosunki rolnicze na Pomorzu“. Str. 145-182.—*Pam. I. B. XX*. Serja *Balticum*. P. poz. 379). To samo w odbitce. Str. 38, 6 map i skorowidz gmin województwa pomorskiego. 1935.

VIII. OSADNICTWO — ZAGADNIENIA GOSPODARCZE

(Oprócz spraw morskich)

330. ANTONIEWSKI S.: Opłacalność drobnego rolnictwa na Pomorzu w świetle rachunkowości rolniczej. („Osadnictwo polskie na Pomorzu“. Str. 127—175. — *Pam. I. B. XVIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 374). To samo w odbitce. Str. 49, 11 tabel, 7 wykresów, 1 mapka. 1935.
331. BALTIC YEARBOOK. I. Statistical Supplement to „Baltic Countries“. Str. 11, 39 tabel statystycznych. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 1—11. P. poz. 1). 1935.
332. BALTIC YEARBOOK. II. Statistical Supplement to „Baltic Countries“. Str. 10, 31 tabel statystycznych. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 12—21. P. poz. 2). 1935.
333. BRODA A. S.: Zadłużenie drobnych gospodarstw na Pomorzu w latach 1931—1933 w świetle ankiety. („Osadnictwo polskie na Pomorzu“. Str. 176—186. — *Pam. I. B. XVIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 374). To samo w odbitce. Str. 11, 7 tabel. 1935.
334. BRONIKOWSKI W.: Czynniki postępu osadnika pomorskiego. („Osadnictwo polskie na Pomorzu“. Str. 83—112. — *Pam. I. B. XVIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 374). To samo w odbitce. Str. 30. 1935.
335. CELICHOWSKI S.: O doraźny program gospodarczy Pomorza. („Obrona Pomorza“. Str. 223—236. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 14. 1930.
336. DOBRZYCKI B.: Tranzyt kolejowy z Niemiec do Prus Wschodnich przez Polskę. Ruch pasażerski. *Komunikat* Nr. 71, Serja II. 1933.
337. DOBRZYCKI B.: Tranzyt kolejowy z Niemiec do Prus Wschodnich przez Polskę. Ruch towarowy i wojskowy. *Komunikat* Nr. 88, Serja II. 1933.
338. DOBRZYCKI B.: Tranzyt kolejowy z Niemiec do Prus Wschodnich przez Polskę. Ustępstwa Polski i zyski Niemiec w ruchu towarowym. *Komunikat* Nr. 89, Serja II. 1933.
339. DZIEDZIC F.: Uwagi o współczesnem osadnictwie na Pomorzu. („Osadnictwo polskie na Pomorzu“. Str. 26—82. — *Pam. I. B. XVIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 374). To samo w odbitce. Str. 57, 3 mapki. 1935.

340. DZIEDZIC F.: Rolnictwo pomorskie w zarysie geograficzno-gospodarczym. („Polskie Pomorze“, t. 3, „Stosunki rolnicze na Pomorzu“. Str. 37—144. — *Pam. I. B. XX*. Serja *Balticum*. P. poz. 379). To samo w odbitce. Str. 108, 28 mapek i wykresów. 1934.
341. DZIEWULSKI S. *Recenzja*: Tennenbaum H. — „Struktura Gospodarstwa Polskiego“. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 268—269. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.
342. ESDEN-TEMPSKI K.: Ekspansja morska a obrona rolnictwa na Pomorzu. („Obrona Pomorza“. Str. 209—221. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 13. 1930.
343. GÓRSKI K.: Zarys dziejów osadnictwa na Pomorzu. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I“. Str. 121—133. — *Pam. I. B. XI*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). To samo w odbitce. Str. 13. 1933.
344. HÖIJER E.: Census of Entreprises in Sweden 1931. (*Baltic Countries I*, zesz. 1, str. 72—73. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
345. HÖIJER E.: Swedish Agriculture. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 186—188. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 3. 1935.
346. HULEWICZ W. i MANTHEY S.: Rolnicza spółdzielczość niemiecka i polska na Pomorzu. („Osadnictwo polskie na Pomorzu“. Str. 113—126. — *Pam. I. B. XVIII*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 374). To samo w odbitce. Str. 14, 3 mapki, 1 tabela. 1935.
347. JANUSSON J.: The Economic Structure of Estonia. (*Baltic Countries I*, zesz. 2, str. 191—197. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 7. 1935.
348. JEŻOWA K.: Emigracja miejska i osiedlenie na Pomorzu niemieckiem. *Komunikat* Nr. 14, Serja II. 1931.
349. JEŻOWA K.: Charakterystyka kolonizacji niemieckiej na polskich kresach zachodnich. *Komunikat* Nr. 27, Serja II. 1932.
350. JEŻOWA K.: System bezdzietności w Niemczech. *Komunikat* Nr. 31, Serja II. 1932.
351. JEŻOWA K.: Sztuczność osadnictwa niemieckiego na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku. *Komunikat* Nr. 39, Serja II. 1932.
352. JEŻOWA K.: Stan posiadania własności ziemskiej na Pomorzu w latach 1772—1894. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I.“ Str. 142—148. — *Pam. I. B. XI*. Serja *Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). To samo w odbitce. Str. 7. 1933.
353. KALECKI M.: The East Prussian Industrialization Plan. (*Baltic Countries I*, zesz. 1. Str. 74—76. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—3. 1935.
354. KATELBACH T.: Polityka wschodnia hitlerowskich Niemiec. *Komunikat* Nr. 72, Serja II. 1933.

355. KIERSKI K.: Podstawy prawne osadnictwa polskiego na Pomorzu. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I". Str. 185—197. — *Pam. I. B. XI. Serja Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). To samo w odbitce. Str. 13. 1933.
356. KOTIUŻYŃSKI A.: Podstawy prawne „Osthilfe". („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I". Str. 221—236. — *Pam. I. B. XI. Serja Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). To samo w odbitce. Str. 16. 1933.
357. KRZYWICKI W. *Recenzja*: „The Estonian Economic Yearbook 1934". (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 286. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
- *358. LUDKIEWICZ Z.: Osady holenderskie na nizinie sartawicko-nowskiej. Str. 134, 9 tabel, 26 rycin, 1 mapa. — *Pam. I. B. XXI. Serja Monografie Miast i Wsi pomorskich*. 1934.
359. LUDKIEWICZ Z.: Struktura agrarna Pomorza. („Polskie Pomorze", t. 3, „Stosunki rolnicze na Pomorzu". Str. 1—36. — *Pam. I. B. XX. Serja Balticum*. P. poz. 379). To samo w odbitce. Str. 36. 1934.
360. MALINOWSKI B. *Recenzja*: Neumann A. M. — „Economic Organisation of the British Coal Industry. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 279—280. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.
361. MAŃKOWSKI A.: O osadnictwie na Pomorzu w dobie wojen szwedzkich. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I". Str. 134—141. — *Pam. I. B. XI. Serja Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). To samo w odbitce. Str. 8. 1933.
362. MEYENDORFF A. *Recenzja*: Bagge G. — „Wages in Sweden 1860—1930". (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 281—283. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 3. 1935.
363. MEYENDORFF A. *Recenzja*: Myrdal G. — „The Cost of Living in Sweden 1830—1930". (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 283—284. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
364. MUENNICH A.: Osadnictwo niemieckie w Prusach Wschodnich. („Stosunki gospodarcze Prus Wschodnich". Str. 1—52. — *Pam. I. B. XXII. Serja Balticum*. P. poz. 367). To samo w odbitce. Str. 52. 1934.
365. MUENNICH A.: Karol Mainz. Der polnische Aussenhandel. Peter Heinz Seraphim. Die Handelspolitik Polens. *Komunikat* Nr. 30, Serja III. 1935.
366. MUENNICH A.: Odbudowa gospodarstwa Prus Wschodnich. *Komunikat* Nr. 43, Serja III. 1935.
- *367. MUENNICH A. i WILDER J. A.: Stosunki gospodarcze Prus Wschodnich. — *Pam. I. B. XXII. Serja Balticum* (w druku).
368. III NAUKOWY ZJAZD POMORZOZNAWCZY. *Komunikat* Nr. 53, Serja II. 1932.
369. IV NAUKOWY ZJAZD POMORZOZNAWCZY. *Komunikat* Nr. 10, Serja III. 1934.
370. IV NAUKOWY ZJAZD POMORZOZNAWCZY w Krakowie. *Komunikat* Nr. 21, Serja III. 1934.
371. NIEĆ J.: Związki Wołynia z Bałtykiem. *Komunikat* Nr. 23, Serja III. 1935.
372. OCHANOWICZ A.: Stan prawny osadnictwa polskiego na Pomorzu. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I". Str. 61—67. — *Pam. I. B. XI. Serja Zjazdy Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). 1933.
373. OKOŁOWICZ A.: Prawodawstwo osadnicze niemieckie na pograniczu Pomorza przed wojną i obecnie. („Stan posiadania

- ziemi na Pomorzu I". Str. 198—220. — *Pam. I. B. XI*. Serja *Zjazdu Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). To samo w odbitce. Str. 23. 1933.
- *374. OSADNICTWO POLSKIE NA POMORZU. Praca zbiorowa, zawierająca referaty: W. Staniewiczza, F. Dziedzica, W. Bronikowskiego, W. Hulewicza i S. Mantheya, S. Antoniewskiego, A. S. Brody, J. Poniatowskiego, zgłoszone na IV Naukowy Zjazd Pomorzoznawczy. Str. 216, 7 map, 7 wykresów, 19 tabel. — *Pam. I. B. XVIII*. Serja *Zjazdu Pomorzoznawcze*. 1934.
- *375. OSBORNE A.: Landownership and Population in Pomerania. Str. 48, 2 mapki. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *historyczna*. 1934.
- *376. OSBORNE A.: La propriété foncière et la population en Poméranie. Str. 56, 2 mapki. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *historyczna*. 1934.
377. PEDERSEN J.: A Review of Danish Economic Conditions. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 62—64. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—3. 1935.
- *378. PIASECKI J.: Tranzyt niemiecki przez Polskę. Str. 187+VIII, 2 tabele, 4 szkice. — *Pam. I. B. XIV*. Serja *Dominium Maris*. 1935.
- *379. POLSKIE POMORZE, t. 3, „Stosunki rolnicze na Pomorzu“. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika. — *Pam. I. B. XX*. Serja *Balticum* (w druku).
- *380. POLSKIE POMORZE, t. 4, „Stosunki komunikacyjne na Pomorzu“. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika. — *Pam. I. B. XXVIII*. Serja *Balticum* (w druku).
381. PONIATOWSKI J.: Drogi rozwoju rolnictwa na Pomorzu. („Osadnictwo polskie na Pomorzu“. Str. 187—216. — *Pam. I. B. XVIII*. Serja *Zjazdu Pomorzoznawcze*. P. poz. 374). To samo w odbitce. Str. 30. 1935.
382. PROGRAM uprzemysłowienia Prus Wschodnich. *Komunikat* Nr. 86, Serja II. 1933.
383. PROKOPOWICZ M.: Meljoracje publiczne w województwach zachodnich. *Komunikat* Nr. 99, Serja II. 1934.
384. ROSE W. J. *Recenzja*: Harma ya L.—, „Effects of the war on economic and social life in Finland.“ (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 133—134. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
385. RUDNICKI M.: Osadnictwo niemieckie w wiekach średnich na Pomorzu niemieckim i w innych krajach lechickich. *Komunikat* Nr. 54, Serja II. 1932.
386. RUDNICKI M.: Sprawa osadnictwa burgundzkiego na ziemiach Zachodniej Słowiańszczyzny. *Komunikat* Nr. 94, Serja II. 1934.
387. RYBCZYŃSKI M.: Zagadnienie regulacji Wisły i żeglugi rzecznej. *Komunikat* Nr. 57 Serja II. 1933.
388. RYBCZYŃSKI M.: Ruch towarów na Wiśle. *Komunikat* Nr. 60, Serja II. 1933.
- *389. STAN POSIADANIA ZIEMI NA POMORZU (I). „Zagadnienia historyczne i prawne“. Protokół obrad III Naukowego Zjazdu Pomorzoznawczego oraz referaty: K. Górskiego,

- A. Mańkowskiego, K. Jeżowej, A. Wojtkowskiego, R. Lutmana, K. Kierskiego, A. Okołowicza, A. Kotiżyńskiego. Str. 244. — *Pam. I. B. XI. Serja Zjazdu Pomorzoznawcze*. 1933.
390. STANIEWICZ W.: Zagadnienia osadnictwa na Pomorzu ze stanowiska gospodarczego. („Osadnictwo polskie na Pomorzu”. Str. 15—25. — *Pam. I. B. XVIII. Serja Zjazdu Pomorzoznawcze*. P. poz. 374). To samo w odbitce. Str. 12. 1935.
391. STOPCZYK W.: Niemiecki uprzywilejowany tranzyt kolejowy przez Polskę. *Komunikat* Nr. 79, Serja II. 1933.
392. SUVIRANTA B.: Economic Co-operation between the Northern Countries. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 183—185. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 3. 1935.
393. SUVIRANTA B.: Współpraca gospodarcza krajów północnych. *Komunikat* Nr. 42, Serja III. 1935.
394. TRUSZKOWSKI A. *Recenzja*: „Maly Rocznik Statystyczny 1935”. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 286—7. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
395. VOLMARS J.: A Latvian—Estonian Customs Union. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 77—86. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—10. 1935.
396. WINID W.: Poprawa gospodarcza w Danji. *Komunikat* Nr. 41, Serja III. 1935.
397. WIŚNIEWSKI J. *Recenzja*: Högbom I.—„Mineral Production, a Study in Trend and Geographical Displacement”. *Proc. Roy. Swed. Inst. for Engineering Research*. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 278. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
398. WOJCIECHOWSKI Z.: Kolonizacja niemiecka na Pomorzu i stosunek Prus Królewskich do Polski. *Komunikat* Nr. 68, Serja II. 1933.
399. WOJTOWSKI A.: Działalność Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej. („Stan posiadania ziemi na Pomorzu I”. Str. 149—171. — *Pam. I. B. XI. Serja Zjazdu Pomorzoznawcze*. P. poz. 389). To samo w odbitce. Str. 23. 1933.
400. WRZOSEK A.: Plany osadnictwa na wschodzie Niemiec. *Komunikat* Nr. 92, Serja II. 1933.
401. WRZOSEK A.: Kolonje niemieckie na Pomorzu i w Poznańskim w pierwszych dwunastu latach polskiego panowania. *Komunikat* Nr. 28, Serja III. 1935.
402. ZABORSKI B.: Atlas gospodarczo-komunikacyjny Zachodniego Pomorza. *Komunikat* Nr. 32, Serja III. 1935.
403. ZAGÓRSKI J. *Recenzja*: Ohl i n B. — „Interregional and International Trade. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 135—136. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
404. ZAGÓRSKI J. *Recenzja*: Douglas P. — „The Economic Independence of Poland”. Klärner C. — „Silesia and Pomerania — Basic Elements of Poland's Economic Independence”. Schneider O. — „Die Frage der wirtschaftlichen Unabhängigkeit Polens”. Eine wirtschaftliche Studie. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 266—268. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 2. 1935.
405. ZAGÓRSKI J. *Recenzja*: Hoszowski S. — „Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku”. Hoszowski S. — „Ceny we Lwowie w latach 1707—1914”. Tomaszewski E. T. — „Ceny w Krakowie w latach 1601—1795”. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 269—270. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
406. ZAGÓRSKI J. *Recenzja*: Wicksell K. — „Das Valutaprobem in den skandinavischen Ländern”. *Beitr. zur Geldtheorie*. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 284—285. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.

IX. SPRAWY MORSKIE

(Żegluga morska, porty i handel zagraniczny)

- *407. APARAT TECHNICZNO-HANDLOWY MIASTA PORTOWE-GO. Praca zbiorowa w 4 częściach pod redakcją: J. Borowika, B. Nagórskiego i T. Seiferta. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris* (w druku).
408. BAGIŃSKI H.: Gospodarcze podstawy polskiego handlu zamorskiego. („Obrona Pomorza“. Str. 147—164. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 18, 1 wykres. 1930.
- BERNATT S.: Słowniczek morski [p. poz. 79].
409. BERNATT S.: Upadek Szczecina a rozwój Gdyni. *Komunikat* Nr. 22, Serja II. 1931.
410. BIEŃKOWSKI-ŁADA T.: Konkurencja Szczecina z portami polskimi. *Komunikat* Nr. 34, Serja II. 1932.
411. BIEROWSKI T.: Dr. Władysław Sowiński — „Prawo handlowe morskie w zarysie wraz z przepisami o asekuracji morskiej i zestawieniem przepisów administracyjno-morskich“. *Komunikat* Nr. 35, Serja III. 1935.
412. BODNIAK S.: Ordynacja dla kaperskiej floty Polski z r. 1571. *Komunikat* Nr. 27. Serja III. 1935.
413. BODNIAK S. *Recenzja*: Vogel W. — „Poland as Sea Power and Maritime Trading State“. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 272—276. P. poz. 2). 1935.
414. BOROWIK J.: Zamiar zwinięcia placówek naukowych, zajmujących się badaniem morza. *Komunikat* Nr. 4, Serja II. 1931.
415. BOROWIK J.: Organizacja i dorobek naukowy polskich placówek naukowych do badań morza. *Komunikat* Nr. 5, Serja II. 1931.
- *416. BOROWIK J.: Gdynia — port Rzeczypospolitej (3-e wyd.). Str. 83, 6 tabel, 26 rycin, 2 mapki. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1934.
- *417. BOROWIK J.: Gdynia — Poland's Gateway to the Sea (5-e wyd.). Str. 98, 6 tabel, 26 rycin, 2 mapki. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1934.
- *418. BOROWIK J.: Gdynia — port national de la Pologne (4-e wyd.). *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1934.
419. BOROWIK J.: Nasz stosunek do Gdańska. Str. 32. Odbitka z *Przeglądu Współczesnego*. Warszawa 1933.
420. BOROWIK J.: Zagadnienia żeglugi morskiej. Str. 14. Odbitka z *Przeglądu Gospodarczego*. Warszawa 1933.
421. BOROWIK J.: Ekspansja morska czy autarkja? Str. 26. Odbitka z *Przeglądu Współczesnego*. Warszawa 1935.
422. BOROWIK J.: Prace Instytutu Bałtyckiego w dziedzinie gospodarstwa morskiego. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 17—30. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 14. 1935.
- BRÜCKNER A.: Słowniczek morski [p. poz. 79].
423. DOBRZYCKI B.: Kolejnictwo na terenie portu. („Organizacja portów morskich“. Str. 41—48. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.

424. DOBRZYCKI B.: Urządzenia kolejowe w Gdyni i w Gdańsku („Organizacja portów morskich“. Str. 129—135. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
425. DYBOSKI R.: Żywiol morski w twórczości Józefa Conrada. *Komunikat* Nr. 23, Serja II 1931.
426. DYBOSKI R.: Żywiol morski w twórczości Józefa Conrada. („Światopogląd morski“. Str. 177—195. — *Pam. I. B. XV*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 25. 1932.
427. ENEBORG H.: The Economics of Swedish Shipping. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 198—201. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 4. 1935.
428. ENEBORG H.: Rysy charakterystyczne żeglugi na Bałtyku. *Komunikat* Nr. 46, Serja III 1935.
429. ENEBORG H.: Żegluga morska w Szwecji. *Komunikat* Nr. 47, Serja III. 1935.
430. FAŁATOWICZ W.: Służba celna w porcie. („Organizacja portów morskich“. Str. 49—61. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
431. FAŁATOWICZ W.: Rozwój służby celnej w porcie Gdyni. („Organizacja portów morskich“. Str. 137—139. *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
432. GAZEŁ A.: Foreign Trade of the Baltic Countries. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 87—90. P. poz. 1). 1935.
433. GAZEŁ A.: Local Trade of the Baltic Countries. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 206—209. P. poz. 2). 1935.
434. GAZEŁ A.: International and Local Trade of the Baltic Countries. (*Baltic Countries I*, zes. 1 i 2, str. 87—90 i 206—209. P. poz. 1 i 2). To samo w odbitce. Str. 6. 1936.
435. GAZEŁ A.: Handel zagraniczny krajów bałtyckich. *Komunikat* Nr. 40, Serja III. 1935.
436. HILCHEN F.: Źródła rozwoju portów polskich. („Obrona Pomorza“. Str. 53—71. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 19. 1930.
- *437. HILCHEN F.: Transport morski a międzynarodowe porozumienie w żegludze. Str. 104 + X, 11 tabel. — *Pam. I. B. XXIV*. Serja *Dominium Maris*. 1934.
438. HILCHEN F.: Program prac Komisji Morskiej Instytutu Bałtyckiego. („Dostęp do morza, zagadnienie pomorskie, wspólnota bałtycka“. Str. 31-40. — *Pam. I. B. XXV*. Serja *Sprawozdania*. P. poz. 34). To samo w odbitce. Str. 10. 1936.
439. JAŁOWIECKI A.: Układy ottawskie i brytyjsko-skandynawskie a polska ekspansja morska. *Komunikat* Nr. 95, Serja II. 1933.
- *440. JAŁOWIECKI A.: Konkurencja węglowa polsko-brytyjska na rynkach skandynawskich. Str. 191 + X, 50 tabel. — *Pam. I. B. XXVI*. Serja *Dominium Maris*. 1935.

441. JEZIORAŃSKI K.: Eksploatacja składów portowych w Gdyni. („Organizacja portów morskich“). Str. 105—113. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
442. JEŻOWA K.: Konieczność posiadania morza w pismach starszych pisarzy niemieckich. *Komunikat* Nr. 9, Serja II. 1931.
443. KAASIK N.: The Baltic Clause in Treaties of Commerce. (*Baltic Countries I*, zeszyt 2, str. 177—182. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 6. 1935.
444. KLARNER CZ.: Rola inicjatywy prywatnej w rozbudowie Gdyni. („Obrona Pomorza. Str. 31—52. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 22, 4 wykresy, 1 schemat. 1930.
445. KLARNER CZ.: Śląsk i Pomorze jako symbole niezależności gospodarczej Polski *Komunikat* Nr. 16, Serja II. 1931.
446. KLARNER CZ.: Śląsk i Pomorze jako symbole naszej niezależności gospodarczej („Światopogląd morski“). Str. 214—269. — *Pam. I. B. XV*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 63, 10 wykresów. 1932.
- *447. KLARNER CZ.: Silesia and Pomerania — Basic Elements of Poland's Economic Independence. Str. 77, 1 mapka. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1934.
- *448. KLARNER CZ.: La Poméranie et la Silésie — symboles de l'indépendance polonaise. Str. 70, 1 mapka. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1934.
449. KOSELNIK B.: Administracja portu Gdyńskiego. („Organizacja portów morskich“). Str. 75—84. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
450. KWIATKOWSKI E.: Powrót Polski nad Bałtyk. („Obrona Pomorza“). Str. 1—20. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 20. 1930.
451. LEITGEBER B.: Duńskie cieśniny Bałtyku. *Komunikat* Nr. 76, Serja II. 1933.
452. LEITGEBER B.: Ewolucja Kopenhagi jako portu tranzytowego w handlu bałtyckim. *Komunikat* Nr. 96, Serja II. 1933.
- *453. LEITGEBER B.: Kopenhaga — klucz Bałtyku. Str. 88, 13 rycin, 5 mapek. *Biblioteczka Bałtycka*. Serja *ekonomiczna*. 1-e wyd. 1934, 2-e wyd. 1935.
- *454. LEITGEBER B.: Port Kopenhaski. Str. 256 + X, 28 tabel, 5 mapek. — *Pam. I. B. XXIX*. Serja *Dominium Maris*. 1935.
455. LUTMAN R.: Gdynia jako centrum polityki handlowej na Bałtyku. *Komunikat* Nr. 11, Serja II. 1931.
456. LUTMAN R.: Opinia niemiecka o Gdyni i Polsce. *Komunikat* Nr. 38, Serja II. 1932.
457. LUTMAN T.: Wolne porty i wolne strefy handlowe. *Komunikat* Nr. 3, Serja III. 1934.
458. ŁĘGOWSKI S.: Urządzenia portu Gdyńskiego. („Organizacja portów morskich“). Str. 93—104. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
459. MAGDAŃSKI M.: Kandel Torunia na morzu w wiekach średnich. *Komunikat* Nr. 22, Serja III, 1935.

460. MAGDAŃSKI M. *Recenzja*: Christlieb M. — „Rostocks Seeschiffahrt und Warenhandel um 1600“. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 270—271. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
461. MAKOWSKI J. *Recenzja*: Zundelewicz J. — „Les rapports entre la Pologne et la Ville Libre de Dantzig“. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 134—135. P. poz. 1) To samo w odbitce. Str. 1—2. 1935.
462. MAKOWSKI J.: Zundelewicz J. — „Les rapports entre la Pologne et la Ville Libre de Dantzig“. *Komunikat* Nr. 37, Serja III. 1935.
463. MAKOWSKI J. *Recenzja*: „Les Problèmes de la Baltique“. Publications de la Conciliation Internationale. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 250—253. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 3. 1935.
464. MARCHWIŃSKI A.: Strefy i składy wolnocłowe. („Organizacja portów morskich“. Str. 63—71. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
465. NAGÓRSKI B.: Porty morskie i miasta portowe. („Organizacja portów morskich“. Str. 3—14. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
466. NAGÓRSKI B.: Administracja portowa. („Organizacja portów morskich“. Str. 17—40. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
467. NAGÓRSKI B.: Administracja portu w Gdańsku. („Organizacja portów morskich“. Str. 85—92. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
468. NAGÓRSKI B.: Urządzenia portu Gdańskiego. („Organizacja portów morskich“. Str. 115—128. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.
469. NAGÓRSKI B.: Administracja i urządzenia portu gdańskiego. („Organizacja portów morskich“. Str. 85—92 i 115—128. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). To samo w odbitce. Str. 26. 1934.
470. NAGURSKI T.: Związek Skandynawsko-Baltycko-Polski. *Komunikat* Nr. 13, Serja II. 1934.
471. NEUMAN A. M. *Recenzja*: Kwieciński A. — „Dumping wewnętrzny węgla“. Jalo wiecki A. — „Konkurencja węglowa polsko-angielska na rynkach skandynawskich“. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 280—281. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 1. 1935.
472. NOSOWICZ T.: Problem polskiego portu morskiego. („Obrona Pomorza“. Str. 21—30. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 10, 1 mapka. 1930.
- *473. OBRONA POMORZA. Praca zbiorowa pod redakcją J. Borowika, zawierająca rozprawy: H. Bagińskiego, S. Celińskiego, K. Esden-Tempkiego, F. Hilchena, C. Klärnera, E. Kwiatkowskiego, T. Nosowicza, J. Rummla, A. Siebeneichena, M. Siedleckiego, M. Turckiego, S. Wartalskiego. Str. 237+XV, 14 map, schematów i wykresów. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. 1930.
474. OLSZEWICZ W.: Węgiel i morze. *Komunikat* Nr. 24, Serja II. 1932.

475. OLSZEWICZ W.: Węgiel i morze. („Światopogląd morski“.
Str. 270—298. — *Pam. I. B. XV*. Serja *Dominium Maris*.
P. poz. 493). To samo w odbitce. Str. 35, 9 tabel. 1932.
- *476. ORGANIZACJA PORTÓW MORSKICH. Praca zbiorowa, za-
wierająca rozprawy: B. Nagórskiego, B. Dobrzy-
ckiego, W. Fałatowicza, A. Marchwińskiego,
B. Koselnika, S. Łęgowskiego, K. Jeziorań-
skiego. Str. 150+VI, 2 mapki. (Cz. I „Aparatu techniczno-
handlowego miasta portowego“.— *Pam. I. B. XIX*. Serja *Do-
minium Maris*. P. poz. 407). 1934.
477. PNIEWSKI W.: Morze w polskiej literaturze pięknej. *Komunikat* Nr. 56, Serja II. 1933.
- *478. PORT GDYNIA. Str. 32, 20 rycin, 2 mapki, 7 tabel. 1931.
- *479. DER HAFEN VON GDYNIA. Str. 32, 18 rycin, 2 mapki, 7 tabel.
1931.
- *480. LE PORT DE GDYNIA. Str. 32, 18 rycin, 2 mapki, 7 tabel. 1931.
- *481. THE PORT OF GDYNIA. Str. 32, 19 rycin, 2 mapki, 7 tabel. 1931.
482. PORTY POLSKIE: GDAŃSK I GDYNIA. Str. 4, Dodatek do „Dziesięciora o Po-
morzu“ 3-e wyd. 1933 [p. poz. 211].
483. RUMMEL J.: Polska flota handlowa. („Obrona Pomorza“.
Str. 165—183. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*.
P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 19. 1930.
484. RYBCZYŃSKI M.: Dostęp Polski do morza w pojęciu niemieckiem. *Komunikat* Nr. 78
Serja II. 1933.
485. SIEBENEICHEN A.: Konkurencja portów bałtyckich. („Obrona
Pomorza“.
Str. 73—84. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium
Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 12. 1930.
- *486. SIEBENEICHEN A. i STRASBURGER H.: Spór o Gdynię.
Str. 180+VIII, 43 tabel. *Pam. I. B. VI*. Serja *Dominium Maris*.
1931.
487. SIEDLECKI M.: Niewyzyskane walory morza. („Obrona Po-
morza“.
Str. 185—208. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium
Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 24, 5 wykresów.
1930.
- SŁOWNICZEK MORSKI [p. poz. 79].
- SOBIESKI W.: Der Kampf um die Ostsee [p. poz. 140].
- *488. STOPCZYK W.: Handel międzynarodowy na Bałtyku. Str.
192+VIII, 71 tabel, 6 wykresów. *Pam. I. B. I*. Serja *Domi-
nium Maris*. 1928.
489. SZTARK H.: Port Szczeciński w r. 1932. *Komunikat* Nr. 75, Serja II. 1933.
490. SZTARK H.: Port Szczeciński w r. 1933. *Komunikat* Nr. 14, Serja III. 1934.
491. SZTARK H.: Port szczeciński w 1934 r. *Komunikat* Nr. 38, Serja III. 1935.
492. SZULC A.: Geograf włoski o Gdyni i Gdańsku. *Komunikat* Nr. 82, Serja II. 1933.
- *493. ŚWIATOPOGLĄD MORSKI. Praca zbiorowa pod redakcją
J. Borowika, zawierająca rozprawy: F. Bujaka, R. Dy-
boskiego, W. Kamienieckiego, C. Klarnera,

- W. Konopczyńskiego, J. Nowaka, W. Olszewicza, B. Stelmachowskiej, K. Stołyhwy, K. Tymienieckiego, J. Widajewicza, Z. Wojciechowskiego, B. Zaborskiego. Str. 390+XVI, 35 tabel, 13 map, 11 wykresów, 6 rycin. — *Pam. I. B. XV*. Serja *Dominium Maris*. 1934.
- *494. ŚWIĄTECKI K.: Rozwój portu Gdańskiego. Str. 309+XIV, 148 tabel, 5 map, 8 wykresów. — *Pam. I. B. VIII*. Serja *Dominium Maris*. 1932.
495. TURSKI M.: Handel zamorski, jego istota i znaczenie dla Polski. („Obrona Pomorza“). Str. 85—105. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 21. 1930.
- TYMIENIECKI K.: Dziejowy stosunek Polaków do morza [p. poz. 145].
496. TYMIENIECKI K.: Nauka przeszłości dla polskiej polityki morskiej. *Komunikat* Nr. 17, Serja II. 1931.
497. WARTALSKI S.: Niezbędne warunki rozwoju handlu w Gdyni. („Obrona Pomorza“). Str. 107—146. — *Pam. I. B. III*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 473). To samo w odbitce. Str. 40. 12 tabel. 1930.
498. WOJTKOWSKI A.: Niemiec z przed stu laty o dostępie Polski do morza. *Komunikat* Nr. 33, Serja II. 1932.
499. WOJTKOWSKI A.: Morze — warunkiem znaczenia dziejowego i piękna narodu. *Komunikat* Nr. 50, Serja II. 1932.
500. ZABORSKI B.: Powiat morski. *Komunikat* Nr. 37, Serja II. 1932.
501. ZAGÓRSKI J.: Poland's Export Trade to the United Kingdom. (*Baltic Countries I*, zes. 1, str. 65—71. P. poz. 1). To samo w odbitce. Str. 1—7. 1935.
502. ZAGÓRSKI J.: The Share of the Baltic in the British Timber Market. (*Baltic Countries I*, zes. 2, str. 202—205. P. poz. 2). To samo w odbitce. Str. 4. 1935.
503. ZIELIŃSKI S.: Pierwsza polska wyprawa naukowa do Afryki. *Komunikat* Nr. 52, Serja II. 1932.
504. Ż. T.: Służba celna w Gdańsku. („Organizacja portów morskich“). Str. 141—148. — *Pam. I. B. XIX*. Serja *Dominium Maris*. P. poz. 476). 1934.

Skorowidz autorów współpracowników oraz osób biorących udział w pracy naukowej Instytutu Bałtyckiego

Liczby przy nazwiskach odnoszą się do numerów pozycji ze „Spisu bibliograficznego publikacji I. B.” oraz do stron IV Sprawozdania Dyrekcji, na których jest mowa o udziale danej osoby w pracach Instytutu. Liczby półtłuste oznaczają pozycje bibliograficzne tomów zbiorowych, kursywa odnosi się do odbitek rozpraw, broszur, komunikatów i recenzyj, liczby cienkie oznaczają odnośne strony w IV Sprawozdaniu.

- Antoniewski Stanisław dr. [Warszawa] **374**, 330
 Arend Z. P. A. dr. [Poznań] 185
 Arnold Stanisław dr., prof. [Warszawa] 12, 74
 Bagiński Henryk inż., prof. [Warszawa] **473**, 408, 21
 Bernatt Stanisław dr. [Poznań] 79, 409
 Bieniasz Józef mgr. [Toruń] **34**, **306**, 3, 14, 100, 11, 69, 72, 124, 127
 Bieńkowski-Łada Tadeusz [Gdynia] 410
 Bierowski Tadeusz dr. [Gdynia] **242**, 203, 411
 Bodniak Stanisław dr. [Kurnik] **2**, 412, 413, 79
 Borowik Józef [Toruń] **34**, 4, 14, 31, 204, 253, 414-422, 10, 11, 17, 59, 65, 115, 121, 125-127, 130, 135, 136, 151, 155, 183
 Borowy Waclaw dr. [Londyn] **1**, 101
 Broda Antoni Stefan [Warszawa] **374**, 333
 Bronikowski Wiktor dr., inż. [Warszawa] **374**, 334
 Brückner Aleksander dr., prof. [Berlin] 79, 26, 88
 Buczek Karol dr. [Kraków] 12, 74
 Bujak Franciszek dr., prof. [Lwów] **493**, 102, 12, 26, 56, 76
 Buławski Rajmund dr. [Katowice]
 Bystron Jan dr., prof. [Warszawa] 12
 †Celichowski Stanisław inż. **473**, 335
 Chmarzyński Gwido dr. [Poznań] 103, 77
 Chrzanowski Bernard [Poznań] **34**, 205, 253, 128, 130, 149, 151, 160
 Clapham John Harold prof. [Cambridge] **1**, 104
 Coleman Arthur P. prof. [New York] **1**, 206
 Czarliński-Schedlin Leon [Brachnówko]
 Czernicki Karol mgr. [Warszawa]
 Czołowski Aleksander dr. [Lwów] 12, 78, 125
 Delektka Jacek mgr. [Toruń] **34**, 14, 83, 11, 92, 93, 99
 Dębski Jan [Warszawa]
 Dobrzycki Bogusław inż. [Toruń] **476**, 336-338, 423, 424
 O'Donovan Dermot [Toruń] **2**, 207
 Doroszewski Witold dr., prof. [Warszawa]
 Dragan Marcin dr. [Gdańsk] 105, 12
 Dyboski Roman dr., prof. [Kraków] **1**, **493**, 208, 425, 426, 164
 Dziedzic Franciszek inż. [Warszawa] **374**, **379**, 339, 340, 57, 58, 68, 106, 183
 Dziewulski Stefan [Warszawa] **2**, 341
 Edwards K. C. prof. [Nottingham] **2**, 270
 Ehrlich Ludwik dr., prof. [Lwów]
 Eneborg Helmer dr. [Sztokholm] **2**, 271, 427-429

- Fałatowicz Wiktor [Gdynia] **476**,
430, 431
- Fedorowicz Józef inż., prof. [Warszawa]
- Feldman Józef dr., doc. [Kraków] 107, 108, 74, 78
- Fischer Adam dr., prof. [Lwów] **2**,
185, **186**, **242**, **294**, 5, 175-179,
12, 60, 103-107, 109-111, 183, 185
- Frankowski Eugenjusz dr., prof. [Poznań]
- Galon Rajmund dr., doc. [Poznań]
220, 272, 61, 66
- Gazeł Antoni dr. [Warszawa] **1**, **2**,
331, 332, 432-435
- Gieysztor Józef, prof. [Warszawa]
- X. Glemma Tadeusz dr., prof. [Kraków] **139**, 109, 76
- Gliwic Hipolit dr., prof. [Warszawa]
- Gorjaczkowski Włodzimierz dr.,
prof. [Warszawa]
- Gorzuchowski Stanisław dr., doc. [Warszawa] **1**, 273, 274
- Górski Karol dr. [Poznań] **389**, 110,
111, 343, 57, 76
- Gumplowicz Władysław, dr., prof. [Warszawa]
- Hatt Gudmund dr., prof. [Kopenhaga] **1**, 180
- Herbst Stanisław dr. [Warszawa] **2**, 112-114
- Hilchen Feliks dr., prof. [Warszawa] **34**, **437**, **473**, 14, 436, 438, 11, 12,
31, 125, 126, 183
- Hildén Kaarlo dr., prof. [Helsinki] **1**, 275
- Höijer Ernst dr. [Sztokholm] **1**, **2**,
344, 345
- Holland Rose J. prof. [Cambridge] **1**, 115
- Hulewicz Waclaw [Papowo Toruńskie] **374**, 346
- Jagalski Wiktor mgr. [Toruń] 121
- Jagiełło Władysław [Lwów] 111
- Jakimowicz Roman dr., doc. [Warszawa] **34**, 14, 84, 11, 12, 97, 123
- Jałowicki Andrzej [Katowice] **440**,
439, 117, 184
- Janusson J. [Tallinn] **2**, 347
- Jaworski Jan dr., doc. [Wilno]
- Jesionowski Alfred [Pszczyna] 49
- Jeziarański Kazimierz [Warszawa] **476**, 441
- Jeżowa Kazimiera dr. [Gdynia] **389**,
116, 181, 221-223, 276-279,
348-352, 442, 58, 76
- Jędrzejewiczowa Cezarja dr., prof. [Warszawa] 12
- Kaasik Nikolas dr., doc. [Tartu] **2**,
443
- Kalecki Michał [Warszawa] **1**, 353
- Kalkstein Zygmunt [Wąbrzeźno]
- Kamieniecki Witold dr., prof. [Warszawa] **493**, 280, 281, 26, 59, 131
- Kamieński Łucjan dr., prof. [Poznań] **182**, 106, 109, 110, 186
- Kasprowicz Bolesław dr. [Gdynia]
- Katelbach Tadeusz dr. [Kowno] 354
- Kawczyński Józef [Gdynia]
- Kielczewska Marja dr. [Poznań] **306**,
282, 57, 67, 108
- Kierski Kazimierz [Poznań] **389**,
355
- Klarner Czesław inż. [Warszawa] **473**, **493**, 444-448, 12, 21, 26,
59, 130
- Kleczkowski Adam dr., prof. [Kraków] **241**, 50
- Knothe Zygmunt inż. [Toruń] 283,
60, 78
- Koczy Leon dr., doc. [Poznań] **2**,
106, 117-119, 74, 86, 186
- Kolbuszewski Stanisław [Ryga] 51,
141
- Kolupaila Steponas inż., prof. [Kowno] **2**, 284
- Konopczyński Władysław dr., prof. [Kraków] **1**, **139**, **493**, 121-124,
26, 75, 76, 78, 117
- Korzon Napoleon inż. [Gdynia]
- Koselnik Bolesław [Gdynia] **476**,
449
- Kostrzewski Józef dr., prof. [Poznań] **1**, **2**, **34**, **242**, **294**, 85-96,
224, 225, 253, 11, 12, 92, 93, 98,
116, 123, 124, 132, 135
- Kotiużyński Antoni [Poznań] **389**,
356
- Kovero Marti dr. [Helsinki] **2**, 226
- X. Kozirowski Stanisław dr., doc. [Winna-Góra] 12
- Kożuchowski Józef [Warszawa] 12,
130
- Krzeczkowski Konstanty dr., prof. [Warszawa] 12
- Krzywicki Ludwik dr., prof. [Warszawa] 12
- Krzywicki Wieńczysław [Warszawa] **2**, 357

- Krzyżanowski Adam dr., prof. [Kraków]
- Krzyżanowski Julian dr. prof. [Warszawa] **1**, 183, 184, 109
- Kutrzeba Stanisław dr., prof. [Kraków] **12**
- Kwiatkowski Eugenjusz inż. [Mościce] **473**, 450, 9, 12, 26, 128, 130, 131
- Kwiecińska Wanda [Bydgoszcz] **34**, 15, 16, 48, 55, 175, 204
- Leitgeber Bolesław [Berlin] **454**, 227, 451—453, 35, 59, 60, 73, 77, 117, 184
- Lepszy Kazimierz dr. [Kraków] **74**
- Limanowski Mieczysław dr., prof. [Wilno]
- Lorentz Friedrich dr. [Gdańsk] **185**, **186**, 187, 188, 60, 105, 183, 185
- Loth Jerzy dr., prof. [Warszawa] **12**
- Ludkiewicz Zdzisław dr., prof. [Warszawa] **358**, **379**, 359, 57, 59, 68, 75, 106, 183, 184
- Lutman Roman dr. [Katowice] **389**, 52, 53, 125—127, 212, 213, 228—238, 455, 456, 12, 58, 121, 125
- Lutman Tadeusz dr. [Lwów] **457**
- Łączkowski Bogdan inż. [Warszawa]
- X. Łęga Władysław dr. [Grudziądz] **34**, **189**, 14, 26, 190, 12, 60, 102—104, 111, 183
- Łęgowski Stanisław inż. [Gdynia] **476**, 458
- Łowniański Henryk dr., prof. [Wilno] **2**, **106**, 19, 128—131, 74, 184
- Magdański Marjan mgr. [Toruń] **2**, 459, 460
- †X. Makowski Bolesław, kanonik **132**, 24, 77, 79, 107, 182
- Makowski Julian dr., prof. [Warszawa] **1**, **2**, 461—463, 12
- Malinowski Bolesław [Chorzów] **2**, 360
- Malinowski Bronisław [Londyn] **186**, 185
- Małecki Mieczysław dr., doc. [Kraków] **111**
- Manthey Stanisław [Toruń] **374**, 346
- Manugiewicz Jan dr. [Łódź] 108, 109
- X. Mańkowski Alfons, prałat [Lembarg, Pomorze] **139**, **389**, 133, 361, 12, 74, 76, 103, 124, 130, 156
- Marchwiński Andrzej dr. [Warszawa] **476**, 464
- Marski Teodor mgr. [Poznań] **242**, 250
- Massey B. W. A. prof. [Poznań] **1**, 54, 185
- Meyendorff Aleksander prof. [Londyn] **2**, 362, 363
- Mikkola Joseppi prof. [Helsinki] **1**, 239
- Miklaszewski Bolesław dr., prof. [Warszawa]
- Mikołajski Juljusz dr., prof. [Poznań] **294**, 285, 56
- Miłobędzki Zbigniew mgr. [Katowice]
- Mocarski Zygmunt, [Toruń] **2**, **139**, 20, 134, 76, 150, 182
- Monfort de Henri dr., prof. [Paryż] **2**, 21, 135
- Muennich Aleksander [Toruń] **367**, 364-366, 183
- Münch Henryk dr. [Kraków] 136, 286, 69, 77
- Nagel Bronisław dr. [Bydgoszcz] 191, 109, 110
- Nagórski Bohdan inż. [Gdańsk] **476**, 465-469
- Nagurski Teodor [Wilno] 470
- Nelson Helge prof. [Lund]
- Neuman Andrzej [Warszawa] **2**, 471
- Nieć Julian dr. [Łuck] 371, 79
- Niesiołowski Andrzej dr. [Poznań] **1**, 137, 240, 79
- Nitsch Kazimierz dr., prof. [Kraków] **241**, 55, 12
- † Nosowicz Teodozy inż. **473**, 472
- Nowak Jan dr., prof. [Kraków] **493**, 287, 56
- Nowakowski Stanisław dr., prof. [Poznań] **12**
- Ohanowicz Alfred dr., prof. [Poznań] **389**, 372
- Okołowicz Alfred [Warszawa] **389**, 373
- Olszewicz Bolesław dr., doc. [Warszawa] **12**
- Olszewicz Waclaw dr. [Siemianowice] **493**, 474, 475, 59
- Ołtarzewski Stanisław [Gdynia]
- Orłowicz Mieczysław dr. [Warszawa] **294**, 288, 60
- Ormicki Wiktor dr., doc. [Kraków] **12**
- Osborne Artur prof. [Gdynia] 375, 376, 78

- Paprocki Stanisław [Warszawa]
 Pastwa Jan mgr. [Gdańsk] **241**, 289, 58
 Pawłowski Stanisław dr., prof. [Poznań] **306**, 290-292, 12, 57, 66, 67, 130
 Pedersen Jørgen dr., doc. [Kopenhaga] **1**, 377
 Peretiatkiewicz Antoni dr., prof. [Poznań]
 Petersen O. Strange [Kopenhaga] **1**, 293
 Piasecki Wincenty Juljusz mgr. [Gdańsk] **378**, 184
 Pietrykowski Tadeusz [Toruń] 138
 Piotrowicz Karol dr. [Kraków] 74
 Piwarski Kazimierz dr., doc. [Kraków] 74
 Pniowski Władysław dr. [Gdańsk] 56-69, 477, 151, 160
 Pocięcha Władysław dr. [Kraków] 74
 Poniatowski Józef [Warszawa] **374**, 381
 Poniatowski Stanisław dr., prof. [Warszawa] 12
 Prokopowicz Marjan inż. [Warszawa] 383
 Puksoo Friedrich dr. [Tartu] **1**, **2**, 29, 70
 Radzim Józef dr. [Poznań] 71, 243, 244
 Reddaway William F. prof. [Cambridge] **2**, 295
 Reiman Hugo [Tallinn] **1**, 245
 Romer Eugenjusz dr., prof. [Lwów] 12, 52
 Rose J. William [Londyn] **1**, **2**, 247, 384
 Rosiński Stefan dr., prof. [Poznań] 12, 125
 Rudnicki Mikołaj dr., prof. [Poznań] **2**, **242**, **294**, 72-78, 192, 248, 385, 386, 12, 61, 79, 108
 Rudzki Adam [Warszawa]
 † Ruecker Emil dr. **242**, 249, 250
 Rummel Juljan [Gdynia] **473**, 483, 9
 Rybczyński Mieczysław inż., prof. [Warszawa] **380**, 296-299, 387, 388, 484, 59, 185
 Sawicki Stanisław dr. [Warszawa] **1**, 251
 Schmidt-Phiseldeck Kay dr., prof. [Aarhus] **1**, 30
 Schött I. [Aarhus] **1**, 30
 Schramm Wiktor dr., prof. [Poznań]
 Semkowicz Władysław dr., prof. [Kraków] **1**, 300, 12, 77
 Siebeneichen Alfred dr. [Gdańsk] **473**, **486**, 22, 485 182
 Siedlecki Michał dr., prof. [Kraków] **473**, 487, 12
 Smogorzewski Kazimierz [Berlin] **242**, 301, 60
 Smoleński Jerzy dr., prof. [Kraków] **1**, **34**, 14, 302, 303, 11, 12, 52, 126, 127
 † Sobieski Wacław dr., prof. **140**, 73, 79, 107, 183
 Sokolnicki Michał [Kopenhaga]
 Spławiński-Lehr Tadeusz dr., prof. [Kraków] **185**, **186**, 80-82, 105, 183, 185
 Srokowski Stanisław prof. [Warszawa] 40, 304, 305, 12, 59
 Staniewicz Witold dr., prof. [Wilno] **374**, 390, 162
 Staszewski Janusz dr. [Poznań] 74
 Steffen Augustyn mgr. [Kraków] 110
 Stelmachowska Bożena dr. [Poznań] **139**, **197**, **241**, **493**, 26, 141, 193-196, 104, 107-110, 181, 183
 Stender-Petersen A. dr., prof. [Aarhus] **2**, 254
 Stjernqvist Henry [Kopenhaga] **1**, 255
 Stojanowski Karol dr., prof. [Poznań] 198
 Stołyhwo Kazimierz dr., prof. [Kraków] **241**, **294**, **493**, 199-202, 12, 59
 Stopczyk Wojciech [Warszawa] **488**, 391, 73, 77, 181
 Strasburger Henryk dr. [Warszawa] **486**, 22, 256, 257, 12, 182
 Sujkowski Antoni prof. [Warszawa] 12
 Sulimirski Tadeusz dr., doc. [Lwów] **1**, 307
 Super Paul [Warszawa] **2**, 142, 258, 107
 Suwiranta Bruno dr. [Helsinki] **2**, 392, 393
 Svåbe Arveds dr. prof. [Ryga] **1**, 41
 Svennilson Ivar dr. [Sztokholm] **2**, 42
 Sztark Heljodor [Szczecin] 259, 489-491
 Szulc Aleksander [Gdynia] 492
 Szymkiewicz Stanisław dr. [Warszawa] **1**, 43, 143
 Świątecki Kazimierz [Warszawa] **494**, 77, 182

- Taylor Edward dr., prof. [Poznań]
Tempski-Esden Kazimierz dr. [To-
ruń] **473**, 342, 130
Tennenbaum Henryk dr., prof.
[Warszawa]
Tooms Anatol dr. [Tartu] **1**, 44,
Truszkowski Adam [Warszawa] **2**,
45, 46, 394
Turski Marjan [Warszawa] **473**,
495, 21
Tymieniecki Kazimierz dr., prof.
[Poznań] **2**, **106**, **139**, **389**, **493**,
144—148, 496, 12, 59, 74—76, 184
Tyszkowski Kazimierz dr., doc.
[Lwów] **1**, 149—153, 260, 79
- Uluots Jüri prof. [Tartu]
- Vetulani Adam dr., prof. [Kra-
ków] 75
Vestberg J. [Kopenhaga] **2**, 271
Volmārs Janis dr. [Ryga] **1**, 395
- Wachowiak Stanisław dr. [Kato-
wice]
† Waga Tadeusz dr. 98, 99, 93
Wagner Jan dr. [Rio de Ja-
neiro]
† Wartalski Stanisław **473**, 497, 21
Wasilewski Leon [Warszawa] **2**,
261—263, 58
Wąsowicz Józef dr., doc. [Lwów]
294, 264, 12, 58
Widajewicz Józef dr., doc. [Poznań]
1, **493**, 154—157, 76, 78, 85, 86
Wierczyński-Viertel Stefan dr. [Po-
znań] **47**, 61 186
Wilder Jan Antoni dr. [Warsza-
wa] **367**, 158, 74, 186
Winiarski Bogdan dr., prof. [Po-
znań]
- Winid Walenty dr., doc. [Gdy-
nia] **2**, **34**, **306**, 14, 308—311, 396,
11, 41, 58, 64, 68, 70, 119, 125
—127
Wiśniewski Jan dr., doc. [Warsza-
wa] **2**, 265, 312, 397
Wodiczko Adam dr., prof. [Po-
znań] **294**, 285, 313, 56, 61
Wojciechowski Zygmunt dr., prof.
[Poznań] **34**, **493**, 14, 159—162, 398,
11, 12, 26, 59, 74—76, 78, 81,
124
Wojtkowski Andrzej dr., doc. [Po-
znań] **389**, 163, 164, 399, 498,
499, 12, 74, 76
Wrzosek Antoni dr. [Warszawa] **1**,
2, **34**, **306**, **380**, 14, 314—324, 400,
401, 54, 58, 64, 126, 184, 185
- Zaborski Bogdan dr., prof. [War-
szawa] **241**, **306**, **379**, **493**, 325—
329, 402, 500, 12, 56—58, 66, 67,
69, 107, 126, 127, 184, 186
Zabrocki Ludwik mgr. [Poznań]
109, 110
Zagórski Józef mgr. [Warszawa] **1**,
2, 403—406, 501, 502
Zajączkowski Stanisław dr., prof.
[Wilno] **1**, **2**, **106**, 165—173, 74,
78, 185
Zakrzewski Zygmunt dr., prof.
[Poznań] 12, 92, 95, 98
Zaleski Zygmunt dr. [Poznań]
Zieliński Stanisław [Warszawa] 503
Zierhoffer August dr., prof. [Lwów]
12
Zipper Bernard [Gdańsk]
Znanięcki Florjan dr., prof. [Po-
znań] **139**, 266—269, 12, 76, 106,
131

90375/25 II

